

T.C.
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI

KAŞKAY TÜRKLERİNİN TARİHİ

(Yüksek Lisans Tezi)

101826

Hazırlayan:

99600001 Babek CAVANŞİR

101826

Danışman:

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

İSTANBUL-2001

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM BAKANLIĞI
DOKÜMAN YAYINLARI

Babek CAVANŞİR

tarafından hazırlanan

Kaşkay Türklerinin Tarihi

adlı bu çalışma jürimizce

Yüksek Lisans

Tezi / Eser Metni olarak kabul edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 12 / 07 / 2001

(Jüri Üyesinin Ünvanı, Adı, Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi Prof .Dr .Ramazan ŞEŞEN

Jüri Üyesi Prof .Dr .Ahmet TAŞAĞIL (Danışman)

Jüri Üyesi Prof .Dr .Hüseyin SALMAN
(M.Ü.Öğretim Üyesi)

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

R. Şeşen
A. Taşagil
H. Salman

İÇİNDEKİLER:

	Sayfa No
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VI
SUMMARY	VII
ÖZET	VIII
GİRİŞ	XIII
1. BÖLÜM	1
1.1 KAŞKAY ADININ KÖKENİ ve KAŞKAY TÜRKLERİNİN SOY KÖKENİ	1
1.1.1 Kaşkay Adının Kökeni	1
1.2 Kaşkay Adının Genel Bir Değerlendirilmesi	8
2. BÖLÜM	8
2.1 KAŞKAY TAYFA VE TİRELERİ	8
2.1.1 Yazılı Kaynaklara Göre Kaşkaylar	8
2.1.2 Günümüzdeki Kaşkay Tayfa Adlarının Anlam ve Kökeni	17
2.1.3 Kaşkay Tirelerinin Ad Alma Şekilleri	20
3. BÖLÜM	22
3.1 GENEL OLARAK İRAN TÜRKLER ve KAŞKA TÜRKLERİNİN KONUMU	22
3.1.1 Genel Olarak İran Türkleri	22
3.1.1.1 İran Türklerinin Bölgelere ve Boylara Göre Dağılımı	22
3.1.1.2 Diğer Farklı Türk Toplulukları	32
3.1.2 Kaşkay Türklerinin Coğrafi Konumu ve Dağılımı	34
3.1.2.1 Kaşkay Türklerinin Mevsimlere Göre Yaşayış Bölgeleri	35
3.1.2.2 KaşkayTürklerinin Yaşadığı Alanının Sınırları	36
3.1.2.3 Kaşkay Türklerinin Yaşadığı Alanın Yüzölçümleri	37
3.1.2.4 Kaşkay Tayfalarının Bölgeleri-Ana Göç Yolları	39
3.1.2.5 Kaşkayların En Önemli Yayla ve Kışlak Bölgeleri	50
3.1.2.6 Merkezi ve Güneybatı İran'da Yerleşik Türklerin Yaşadığı Kasaba ve Köyler	52
3.1.2.7 İran'ın Güneyindeki Diğer Eller	56

4. BÖLÜM	57
4.1 KAŞKAY TÜRKLERİNİN GENEL TARİHİ	57
4.1.1 Anadolu Tarihi İçinde Kaşkalar (Gaşkalar)	57
4.1.2 Eski Fars Bölgesinde İlk Türk Yerleşmeleri	59
4.1.3 Kaşkay Adının Fars Bölgesi Tarihinde İlk Ortatya Çıkışı	63
4.1.4 İran Tarihi İçinde Dönemler İtibariyle Kaşkay Türkleri	64
4.1.4.1 Safeviler Döneminde Kaşkaylar	64
4.1.4.2 Afşarlar Döneminde Kaşkaylar	67
4.1.4.3 Zendiye Döneminde Kaşkaylar	68
4.1.4.4 Kaçarlar Döneminde Kaşkaylar	69
4.1.5 İran Siyasi Tarihi İçinde Kaşkayların Rolü	76
4.1.5.1 Kaçar Devletinin Kaşkay Türkleri Siyaseti	76
4.1.5.2 Kaçar Türk Devletinin Siyasi Taktikleri	77
4.1.5.2.1 Kaşkaylara Karşı Yapay Hamse El Birliğinin Oluşturulması	77
4.1.5.2.2 Savlet-üd Devle'nin Meşrutiyet Devrimi Sıralarında Kaşkay Elhanı Olması	80
4.1.6 Meşrutiyet Döneminde İran ve Kaşkaylar	81
4.1.6.1 Meşrutiyet Döneminin Önemli Olayları	81
4.1.6.1.1 1907 Rusya-İngiltere Anlaşması	81
4.1.6.1.2 Muhammed Rıza Han'ın Öldürülmesi	82
4.1.6.1.3 İki Ordunun Başkent'e Gelmesi ve Yeni Rejimin Temelini Oluşturan Bahtiyariler	82
4.1.6.1.4 Kıvamilerin Meşrutiyetçilere Katılması	83
4.1.6.1.5 Ala-ud Devle'nin Fars Hükümetine Atanması	83
4.1.6.1.6 Yolların Güvenliği Sorunu	85
4.1.6.1.7 W.A. Smart'ın C.M. Bill'in Yerine Oturması	86
4.1.6.1.8 Bahtiyarilere Karşı "Güney Cemiyeti"nin Oluşturulması	87
4.1.6.2 Meşrutiyet Döneminde Kaşkay Türklerinin Genel Durumu	88
4.1.6.2.1 Ahmet Han Zeygem-ud Devle'nin Kaşkay Elhanlığına Atanması	88
4.1.6.2.2 Kaşkaylarla Bahtiyarilerin İsfahan'a Güç Sevketmeleri	88
4.1.6.2.3 Kıvam-ül Mülk'ün Fars Valiliğine Atanması	89
4.1.6.2.4 Sir Berkeley'in Tekrar Görevine Getirilmesi	89

4.1.6.2.5 Nizam-us Salatana'nın Fars Valiliğine Atanması	90
4.1.6.2.6 Rük-n-üd Devle'nin Fars Hükümetine Atanması	92
4.1.6.2.7 Savlet-üd Devle ve Nizam-us Salatana'nın Şiraz'ı Terketmeleri	94
4.1.6.2.8 Savlet-üd Devle'nin Elhanlığının Alınması ve Kıvam-ül Mülk'ün Fars Valiliğine Atanması	94
4.1.6.2.9 İngilizler Tarafından Jandarma Gücünün Oluşturulması	94
4.1.6.2.10 Muhbir-us Saltana'nın Fars Yönetimine Atanması	96
4.1.7 Birinci Dünya Savaşı Döneminde İran	100
4.1.7.1 Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran'ın Konumu	101
4.1.7.1.1 İngilizler Tarafından Buşehr'in İşgali	102
4.1.7.1.2 Jandarmanın Fars'ta Darbe Yapması	108
4.1.7.1.3 Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesinin Oluşturulması	109
4.1.7.2 Birinci Dünyü Savaşı Öncesi ve Sonrası Dönemde Kaşkay Türklerinin Durumu	112
4.1.7.2.1 Jandarma ve Kaşkaylar	112
4.1.7.2.2 Fermanfeman'ın Fars Valiliğine Atanması	117
4.1.7.2.3 Güney Polisinin Oluşturulması	119
4.1.7.3 İşgalci İngiliz Kuvvetlerine Karşı Mücadeleler	122
4.1.7.3.1 Kazerun Direnişi	123
4.1.7.3.2 Kaşkaylarla Güney Polisinin Çatışmaları	128
4.1.7.3.3 Kaşkaylarla Güney Polisinin İlk Çatışmaları	132
4.1.7.3.4 Ak Çeşme Çatışması	135
4.1.7.3.5 Şiraz Kuşatması	138
4.1.7.3.6 Abade Çatışması	145
4.1.7.4 İngilizlerle Kaşkay Türkleri Arasındaki İlişkiler	148
4.1.7.4.1 İngilizlerin İran Devletinden Serdar İhtişam'ı Kaşkay Elhanı Yapmak İstemesi	148
4.1.7.4.2 Ali Han Salar Hişmet ve İngilizler	149
4.1.7.4.3 Çah Murtaza Ali Görüşmesi	151
4.1.7.4.4 Firuzabad'ın İşgali	156
4.1.7.4.5 Borazcan'ın İşgali	163
5. BÖLÜM	170

5.1 KAŞKAY TÜRKLERİNİN NÜFUSU	170
5.1.1 Dünden Bugüne Kadar Kaşkayların Nüfusu	171
5.1.2 Kaşkay Türklerinin Nüfus Hareketlerinin Tarihi	171
5.1.3 Kaşkayların Nüfus Artış - Azalış Nedenleri	173
5.1.4 Kaşkay Türklerinin Nüfusu İle İlgili Bilgi Veren Kaynaklar	173
5.1.5 Kaşkay Türklerinin Nüfuslarının Gerçek Olarak Saptanamayışının Nedenleri	182
5.1.6 Kaşkay Türklerinin Günümüzdeki Gerçek Nüfusunun Belirlenmesi	184
6. BÖLÜM	187
6.1 KAŞKAY TÜRKLERİNİN SİYASİ ve SOSYAL YAPISI	187
6.1.1 Kaşkay Büyük Elinin Geleneksel Yapısı	188
6.1.1.1 Sosyal Yapı	189
6.1.1.2 Siyasi Yapı	209
6.1.2 Büyük Kaşkay Elinin Geleneksel Yapısındaki Değişimler	232
7. BÖLÜM	236
7.1 KAŞKAY TÜRKLERİNİN DİL ve EDEVBİYATI	236
7.1.1 Kaşkay Türkçesinin Ana Hatlarıyla Genel Bir Değerlendirilmesi	237
7.1.2 Kaşkay Türkleri Edebiyatının Tarihi ve Ana Hatlarıyla Genel Bir Değerlendirmesi	237
7.1.2.1 Kaşkay Edebiyatı Üzerindeki Genel Türk Edebiyatının Etkileri	238
7.1.2.2 Kaşkay Edebiyatının Önemli Kişileri	239
7.1.3 Kaşkay Edebiyatının Anonim Ürünleri	250
7.1.3.1 Kaşkay Türklerinin Ata Sözleri ve Deyimleri	251
7.1.3.2 Asanaklar	252
SONUÇ	256

I. HARİTALAR

II. RESİMLER

KAYNAKLAR

Önsöz

Türkoloji alanında İran Türkleri ile ilgili araştırmaların yetersizliği dikkati çeken bir konu olmakla beraber araştırılması askıya alınmayacak derecede önemlidir. Gerek filoloji, gerekse de konumuz olan tarihteki bir sıra soruların yanıtı söz konusu araştırma alanında bulunabilir. Bu gerekçeleri göz önünde bulundurarak şimdiye kadar üzerinde yok denecek kadar araştırma yapılmış olan Kaşkay Türkleri'nin tarihini konu edindim.

Konu Kaşkay Türkleri'nin tarihi olsa da okura bir sıra farklı ön bilgilerin de aktarılması gereksiniminden yola çıkarak ayrı ayrı başlıklar altında İran Türkleri ve daha ayrıntılı olarak Kaşkay Türkleri'nin coğrafyası da destekleyici bir konu olarak tezimde işlenmiştir. Ayrıca Kaşkay Türkleri'nin sosyal ve siyasi yapıları ile beraber, değişik tayfa ve alt bölümleri, Kaşkay Türkleri'nin nüfusu, dili ve edebiyatı da tanıtılmıştır.

Umut etmekteyim ki, gerçekleştirdiğim araştırma bu konuyla ve genel olarak İran Türkleri ile ilgili diğer konuların araştırılmasına da yol açacaktır.

Araştırma süresi boyunca yardımlarını benden esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL'a ve Bölüm Başkanımız sayın Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN ve katkılarından dolayı diğer arkadaşlara da sonsuz teşekkürlerimi bildirmeği kendime borç bilmekteyim.

Babek CAVANŐIR

Kısaltmalar

A. g. k.	:	Adı geçen kitap
A. g. m.	:	Adı geçen makale
c.	:	Cilt
H. K	:	Hicri Kameri
H. Ő.	:	Hicri Şemsi
M.	:	Miladi yılı
M. Ő.	:	Milattan Önce
M. S.	:	Milattan Sonra
s.	:	Sayfa
T.D.A.Y.	:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
y.y.	:	Yüz yıl

SUMMARY

This thesis consists of introduction and seven parts, and is a broad study of Qashqai Turks living in Iran. The references were made mostly from works written in Persian and from translations of foreign sources into Persian. The thesis was aimed to be written in a light of scientific objectivity and to reflect the reality.

In the introduction part of the thesis, the reasons of selecting Qashqai Turks living in Iran as a subject of the thesis and the information about the studies were provided. Moreover, the results of the observations and other data gained during the visit to the South-west part of Iran, where Qashqai Turks live, in August-September 2000 were mentioned in details.

In the first part of the thesis, different approaches related to the origins of the name "Qashqai" and of the Qashqai Turks were analyzed.

In the second part, the information about the Qashqai Turks' tribes and subdivisions was provided, referring to the sources in a chronological order. In addition, the meanings of the names of these tribes were explained.

In the third part, the geographical distribution of Turks living in Iran and their local names were explained. However, special attention was paid on the geographical distribution of the Qashqai Turks.

The fourth part deals with the history of Qashqai Turks. After mentioning the history during the reigns of Safavids, Afshars, Zends and Qachars, their history and political attitudes towards the forces coming from both Iran and out of it during the First World War were described in a more detailed manner.

In the fifth part of the thesis, the subject is the size of the Qashqai Turks' population. To find out the population of the Qashqai Turks over time in a chronological order, the analysis of the information provided by the foreign and Iranian sources was made. Also, to find out the recent population of Qashqai Turks, the different method was used.

In the sixth part, the political and social structures of Qashqai Turks and the history of change of these structures were described.

Finally, in the seventh part, the subject is the language and the literature of the Qashqai Turks. In this part, the famous poets of the Qashqai Turks and some

examples of their poems were shown. Then, some examples of Qashqai folk literature were provided.

ÖZET

Bu tez giriş ve yedi bölümden oluşturulmuş, İran'da yaşayan Kaşkay Türkleri hakkında hazırlanmış kapsamlı bir çalışmadır. Çalışmada kaynaklar çoğunlukla İran kaynaklarından Farsça olarak yazılmış eserlerden ve yabancı dillerden Farsçaya çevrilmiş kaynaklardan yararlanılmıştır. Kaşkay Türkleri ile ilgili olarak ünlü Tükologlarca yazılmış orijinal yapıtlara ise ulaşmak mümkün olamamıştır. Farsça eserlerde bilimsel objektiflik dışında Kaşkaylar yalnızca İranlı bir halk olarak tanıtmış onların Türklüğüne pek değinilmemiştir. Tez de konu bilimsel objektiflik ölçülerine göre hareket edilmiş ve olabildiğince gerçekler yansıtılmağa çalışılmıştır.

GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN ÖZETİ

Tezin giriş bölümünde İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinin tez konusu olarak seçilmesinin sebepleri ve yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu tezin hazırlanmasında takip edilen yol, karşılaşılan zorluklar ve konuyla ilgili olarak Türkiye'de yeterli kaynakların olmamasının meydana getirdiği sıkıntılar ve bilimsel karşılaştırmaların yapılmasındaki zorluklar nedeniyle ifade edilmeğe çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde Kaşkayların toplu olarak yaşadığı güneybatı İran bölgesine Ağustos-Eylül 2000 tarihlerinde yapılmış olan gezi neticesinde tespit edilen gözlem sonuçları ve elde edilen diğer veriler ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Bu gezide elde edilen yazılı, sözlü ve görsel nitelikli kaynaklar bu tezin yazılmasında ve yazılı kaynakların doğruluk derecelerinin anlaşılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Zira bizzat yerinde yapılmayan araştırmaların yazılı kaynaklarla sınırlı kalması, tarafsızlığı konusunda yorum yapılması mümkün olamayan kitap ve diğer yazılı kaynakların tekrarından ibarettir. Dolayısıyla yerinde yapılan incelemelerin sonuçları bu konuyla ilgili olarak yazılan yerli ve yabancı kaynaklardaki saptama-larla karşılaştırılarak bu kaynakların doğruları ne kadar yansıttığı, saptırma ve ya-nıltma amacı taşıyıp taşımadığı ve ne niyetle hazırlandıkları daha iyi anlaşılacaktır.

Tezin ana bölümlerini oluşturan kısımlarında ise konu başlığına uygun olarak ayrıntılı bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜMÜN ÖZETİ

KAŞKAY ADININ KÖKENİ ve KAŞKAY TÜRKLERİNİN SOY KÖKENİ

Bilindiği gibi farklı Türk grupları yine farklı adlarla anılmaktadır. Bu adların oluşmasında tayfa, tire vb. sosyal yapı adlarının oluşma şekilleri etkili olmaktadır. Bazen bu adlandırmada en önemli ve güçlü tayfa veya tirenin adı bir Türk boyunun adı haline de gelebilmektedir. Kaşkay adını çağrıştıran coğrafi adlar, tayfa adları, önemli olaylardan kalan anı isimler ve halkın özelliklerini yansıtan adlardan oluşmuş olma ihtimali yüksektir. Kaşkay adı geçmişte dönemler itibariyle Kaşka, Kaçka, Kaşga, Kaçkaya vb. onlarca benzer ad geçmektedir.

2. BÖLÜMÜN ÖZETİ

KAŞKAY TAYFA ve TİRELERİ

Tezin ikinci bölümünde ise Kaşkay Türklerinin Tayfa ve Tire adları ayrıştırılarak ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Yazılı kaynaklar kronolojik sıralama esas alınarak yazarlarına ve eserlere göre ayrı ayrı bütün tayfa ve Tirelerin adları, sayıları ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak belirtilmiştir. Bu bölümde ayrıca tayfa ve tire adlarının anlamları, kökeni ve adlandırma yöntemleri yine sistematik bir şekilde tasnif edilmiştir. Özetle tayfa tire ve diğer birimler adlarını ya önemli bir şahsiyetten (ki bu kişi o birimin saygın bir yaşlısı vb. biri olabilir), ya geldiği yerin adından, ya bağlı bulunduğu eski Türk tayfalarının adından ya da yaşadığı bölgenin coğrafi adlarından (ki bu ad bir dağ, dere, orman veya düzlük olabilir) almaktadır. Bu adların hepsinin ortak yönü tayfalarda olsun, bağlı tire ve bonkularda olsun bu adların hemen hemen hepsinin Türkçe olmalarıdır.

3. BÖLÜMÜN ÖZETİ

GENEL OLARAK İRAN TÜRKLERİ ve KAŞKAY TÜRKLERİNİN KONUMU

Tezin üçüncü bölümünde İran'da yaşayan Türklerin İran coğrafyasında dağılımı ve bu Türk topluluklarının yerel adları beraber anlatılmıştır. Bu bölümde İran'da yaşayan Türkler ana başlıklar altında incelenirken Kaşkay Türkleri daha detaylı olarak Ele alınmıştır. Kaşkay Türklerinin coğrafi dağılımı, yaşadığı alanın

sınırları ve yüzölçümü, Kaşkay tayfalarının göç yolları (El Yolu) ile en önemli kışlak ve yayla bölgeleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ayrıca özellikle güneybatı ve merkezi İran'da yerleşik Türklerin yaşadığı kasaba ve köyler, bölgeler ve bağlı oldukları şehirler şeklinde ayrıntılı olarak isim isim verilmiştir. Bunun dışında Kaşkayların en önemli Yaylak ve Kışlak bölgeleri detaylı olarak belirtilmiş, çeşitli harita ve resimlerle desteklenerek konu pekiştirilmeğe çalışılmıştır.

4. BÖLÜMÜN ÖZETİ

KAŞKAY TÜRKLERİNİN GENEL TARİHİ

Kaşkay Türkleri umumi Türk tarihi ile paralellik gösteren, göçe ve bölge siyasetinden kaynaklanan olaylarla yönelen bir tarihe dayalıdır. Kaşkay Türkleri bugün İran coğrafyasında yaşıyor olmalarına rağmen, tarih öncesi çağlarda Anadolu'da yaşayan Kaşkalar (Gaşkalar) ile de bağları olabilir. Bunun doğruluğu ancak Kaşkalar'ın Türk olduklarının ispatı ile mümkündür.

Kaşkay Türklerinin siyasi ve sosyal yapılarının kuvvetlenip bir varlık ve güç haline gelmeleri Türklerin İran'a hakim olmaları ile başlamaktadır. Özellikle Safeviler dönemi ile başlayıp, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar döneminde gelişen ve güçlenen Kaşkay Türklerinin önemli bir güç olduğu I.Dünya savaşı sırasında daha da iyi anlaşılmıştır. Bölgeyle yakından ilgilenen İngilizler Kaşkay Türkleri ile de yakından ilgilenmişler, onları bazen siyasi tavizlerle, bazen baskı ve şiddetle kontrolleri altına almak istemişlerdi.

5. BÖLÜMÜN ÖZETİ

KAŞKAY TÜRKLERİNİN NÜFUSU

Tezin beşinci kısmında Kaşkay Türklerinin nüfusu konusu irdelenmiştir. Öncelikli olarak dünden bugüne kadar ki Kaşkay nüfusu ile ilgili olarak gerek İran kaynakları ve gerekse yabancı kaynakların çeşitli yıllarda yapmış olduğu inceleme ve araştırma sonuçları yıllara ve yazarlarına göre ayrıntılı olarak ele alınmış ve tablolar şeklinde gerek aile sayıları, gerekse kişi sayısı olarak yapılan tespitler kaynak gösterilmek suretiyle aynen yansıtılmıştır. Bu bölümde Kaşkay Türklerinin nüfuslarında meydana gelen azalma ve artışların nedenleri üzerinde detaylı olarak

durulmuştur. Halkın göçebe yaşayışından kaynaklanan sağlıksız şartlar, bazı yıllar tarım ve hayvancılıkta meydana gelen verim düşüklükleri, kıtlık ve savaşlar nüfusun azalmasında önemli rol oynayan etkenlerdir. Keza ailelerde çok çocuk yapma geleneği de nüfusun artmasındaki en önemli etken olarak göze çarpmaktadır. Kaşkaylarda çok eşlilik hemen hemen yok denecek kadar az olup, aile yapıları tek eşliliğe dayanmakta, çok eşliliğe ise sıcak bakılmamaktadır. Nüfus hareketleri ile ilgili olarak gerek yerli gerekse yabancı kaynaklarda Kaşkayların nüfus miktarı ile ilgili olarak belirtilen rakamlarda çok büyük tutarsızlıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu tutarsızlıklar sayım tekniklerinin ikelliğinden, göçebe hayatı süren Kaşkayların toplu olarak bir arada bulunamayışından ve yerleşik yaşayan Kaşkayların ise tespitinin mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca ülkedeki etnik nüfus politikasında kişilerin sayımı milliyet esasına göre yapılmadığından sağlıklı bilgi elde etmek mümkün olamamaktadır. Ancak gene de eldeki veriler Kaşkay Türklerinin nüfusu hakkında belirli bir ölçüde fikir verecek düzeydedir. Nitekim gerek yerli, gerekse yabancı kaynaklar 1955 yıllarında Kaşkay Türklerinin nüfusunu 500.000-600.000 kişi olarak vermektedir. Bu hem birbirine en yakın rakamları ifade etmekte hem de en yüksek nüfusu belirtmektedir. Aynı yıllardaki İran nüfusuna oranı yaklaşık % 3.5 olan Kaşkayların 2001 yılı itibariyle İran'daki nüfusu yaklaşık 2.5 milyondur. Yerleşik nüfusta hesaba katılırsa hayli yüksek bir rakama ulaşıldığı görülecektir.

6. BÖLÜMÜN ÖZETİ

KAŞKAY TÜRLERİNİN SİYASİ ve SOSYAL YAPISI

Tezin altıncı bölümünde Kaşkayların siyasi ve sosyal yapıları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Özellikle bütün göçebe Türk topluluklarında rastlanan örgütlü toplum yapısına Kaşkaylarda da rastlanmaktadır. Sosyal yapı çeşitli katmanlardaki boy ve oymak yapılanmalarından oluşmaktadır. Yaşanılan coğrafi bölgenin iklimi, yer altı ve yer üstü kaynakları Kaşkayların ekonomik yaşantılarını şekillendirmektedir. Ağırlıklı olarak toprağa ve hayvancılığa bağlı bir yaşam süren Kaşkaylar aynı zamanda Türklerin asker millet olma özelliklerine de sahiptirler. Büyük bir disiplin ciddiyeti ve ahlaki ilkelere bağlı toplum hayatı ile bugüne kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Nispeten halka dayalı yönetim anlayışı ile hareket

eden Kaşkaylarda El, Tayfa, Tire, Bonku, Beyle, Oba ve Aile şeklindeki katmanlar aynı zamanda birer yönetim birimleridir. Çeşitli şekillerde kendi içlerinden seçtikleri toplum önderleri (Elhan, Elbeyi, Han, Kelanter, Kethüda, Aksakal ve Aile Önderi) Kaşkayların siyasi yapılarının oluşmasında ve yaşatılmasında önemli roller üstlenmektedirler. Kaşkay Türklerinin sosyal ve siyasi yapıları esas itibariyle H.Ş. 1340 dan önceki (M.S. 1961) ve sonraki dönem diye ikiye ayrılmaktadır. H.Ş. 1340 (M.S. 1961) dan önce geleneksel tayfa, tire vs. yapısı içinde yaşarken, bu tarihten sonra yapılan Toprak Reformu ile göçebe hayattan yerleşik hayata geçmeleri ile beraber yüzyıllardır yaşattıkları geleneksel yapıları da yavaş yavaş tarihe karışmağa başlamıştır. Bugün İran'da yaşayan Kaşkayların önemli bir kısmı yerleşik hayata geçmişler, sosyal ve siyasi yapılarındaki göreceli değişikliklere rağmen kimliklerini kaybetmemişlerdir.

7. BÖLÜMÜN ÖZETİ

KAŞKAY TÜRKLERİNİN DİL ve EDEBİYATI

Türkçe lehçeler içerisinde batı grubuna dahil olan Kaşkay Türkçesi Doğu Oğuz Türkçesi içerisindeki şubelerden biridir. Doğu Anadolu, Irak, Azerbaycan ve Horasan Türkçesi ile benzerlikler göstermektedir. Ancak ağırlıklı olarak Azerbaycan ve Anadolu Türkçelerinin karışık bir kolu niteliğindedir. Bugün Kaşkay Türkleri Türkiye Türkçesinde de çok rahat anlaşılabilen arı bir Türkçe konuşmaktadırlar. Sesler ve cümle yapısı itibariyle Azerbaycan Türkçesini andıran bu şive, birçok kelime ve deyişlerle de Anadolu Türkçesine de benzemektedir.

Kaşkay Türklerinin kendine özgü bir edebiyatı olmakla beraber Azerbaycan Türkçesi edebiyatının özellikle de Füzuli ve Hatayi'nin etkisini görmek mümkündür. Şiirleri, atasözleri ve diğer edebi eserleri ile ince bir zevk ve duygu yüklü olan Kaşkay Türk edebiyatının en önemli özelliği "*Asanak*" denilen türüdür.

GİRİŞ

Dünya tarihine yön veren önemli milletlerden biri olan Türkler çağımızda halen daha önemlerinden ve özelliklerinden hiçbir şey kaybetmeden tarih sahnesindeki yerlerini korumaktadırlar. Gerçekten dünyada bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış, çok çeşitlilik arzeden dil, kültür ve uygarlık zenginliğine sahip ikinci bir millettten bahsetmek mümkün değildir. Türklerdeki bu zenginlik diğer milletlerin de ilgisini çekmiş, özellikle 18. Yüzyıldan itibaren Türkoloji bilminin kurulmasına neden olmuştur. Türkoloji ile ilgilenilmesi her şeyden önce kültürel ve bilimsel bir konudur. Büyük ve güçlü ülkelerin zayıf ve etnik mozaiği çeşitlilik arzeden ülkeler üzerinde siyasi araç olarak kullandıkları etnolojik araştırmalar ve stratejik yaklaşımlar bu alanlarda bilim adamlarının çalışmalarını olumsuz etkilemekte, bilim dışında bir gayesi olmayan araştırmacıları zor durumlarda bırakmaktadır. Dolayısıyla Kaşkay Türkleri hakkındaki bu yüksek lisans tezi her şeyden önce bilimsel nitelik taşıyan ve Türkoloji bilmine hizmet etmeği amaçlayan bilimsel bir çalışmadır.

Bugün çeşitli şive ve lehçelerde konuşan, farklı fizyonomik görüntüleri olan ve farklı devletlerin vatandaşı sıfatı ile yaşayan Türkler doğuda Çin Seddinden batıda Viyana'ya, kuzeyde Sibiry'a'dan güneyde Mısır ve Hindistan çizgisine kadar uzayan bir alanda yaşamaktadırlar. Bu alanda birbirinden farklı irili, ufaklı yüzlerce Türk topluluklarından bahsetmek mümkündür. Türkler ana hatlarıyla boy düzenleri ile tanınırken, daha alt gruplardaki eller, tayfalar, tireler vb. küçük topluluklar yeterince tanınmamaktadır.

Dünyada barındırdığı Türk nüfus itibariyle ikinci büyük ülke olma sıfatına sahip olan İran, aynı zamanda çok farklı Türk topluluklarını da bulundurmak gibi başka bir ülkede olmayan ikinci bir özelliğe de sahiptir. Örneğin; Türkiye'deki nüfus ağırlıklı olarak Oğuz Türkleri olmakla beraber diğer Türk grupları da Oğuzlaşmışlardır. Ancak İran'da ağırlıklı olarak Oğuz Türkleri olmasına rağmen diğer Türk grupları da yaşamaktadır. İran'da ise Türkiye'den farklı olarak bu gruplar Oğuzlarla olan farklarını korumaktadırlar. Örneğin Halaçlar gibi. Bunun yanında

Türkiye yanında dünyada da az bilinen Oğuz grupları vardır. Bunların başında da Kaşkay Türkleri gelmektedir.

Milletlerin tarihleri ve iktisadi yapıları hakkında incelemelerin yapılması kitaplar üzerinden mümkün olabilir. Ancak o toplumun, dil, kültür ve benzeri özellikleri hakkında araştırmalar yapmak kütüphanelerde yapılacak çalışmalarla yeterli değildir. Gerçekten bizzat yerinde yapılan araştırmalar, bire bir yapılan görüşmeler, yerinde ve o toplumun doğal hayatı içinde beraberce yaşanarak yapılan gözlemler ve incelemeler sonucunda elde edilen bilimsel verileri kütüphanelerden elde etmek mümkün değildir. Bu tezin yönlendirilmesinde en önemli etken bizzat Kaşkay Türklerinin yaşadığı bölgelerde gezilerek, birebir görüşmeler yaparak elde edilen verilerdir. Bu amaçla H.Ş. 1379/Şehriver/Mehr (M. 2000/Ağustos-Eylül) ayları arasında önce Tahran'da değişik kütüphanelerde Kaşkay Türkleri ile ilgili kaynak taraması yaptıktan sonra, İran'ın güneybatı bölgesinde özellikle Kaşkay Türklerinin yaşadığı şehirlere onbeş günlük bir gezi yaptım.

Onbeş günlük kısa bir geziye böylesine derin bir araştırmayı sığdırmak gerçekten zordu. Dolayısıyla gezinin her yönüyle iyi tasarlanması gerekiyordu. Özellikle Kaşkayların göçebe ve kapalı bir toplum olması, benim de dışardan onlara göre yabancı bir kişi olmam önemli bir engel oluşturuyordu. Üstelik bilimsel amaçlı olan bu araştırmaya bölge halkının kültürel seviyesi ne kadar katkı da bulunabilirdi. Bütün bu engelleri anlamak ve aşmak konusunda bana en çok yardımcı olan şey benim de göçebe kökenli olmamdı. Bu özellik böyle bir toplumda araştırma yapan bir kişi için önemli bir kazanımdı.

Bölgeye sıcak bir Ağustos günü Tahran otobüs garından İsfahan yakınlarındaki Burucen ve Dehagan şehirlerine gittim. Daha sonra sırasıyla Şiraz ve çevresindeki köy ve kasabalara, göçebelerin yaşadığı yerlere geziler yaptım. Yaklaşık onbeş gün süren bu bilimsel amaçlı gezi notları bu tezi hazırlamamda son derece yararlı oldu. Bu süre içinde Kaşkay bir arkadaşımın yol göstermesi sayesinde Kaşkayların halktan insanları ve aydınları ile yakın ilişki kurma olanağı elde ettim. Bu ilk görüşmelerde ilk defa Kaşkay halkının Türkçesini, davranışlarını, kıyafetlerini

yakından görmem bana yapacağım çalışmalarda son derece yardımcı oldu. Daha sonra yaptığım bütün çalışmaları yazılı, sözlü ve görüntülü malzemeler haline getirerek Kaşkay Türkleri hakkında yapacağım yüksek lisans çalışması için yeterli düzeyde kaynak topladım. Kaşkaylar hakkında ki şu gözlemleri burada aktarmayı yararlı görmekteyim. Şöyle ki; Kaşkaylarda İbn-i Haldun'un deyişiyle “*Asabiyet Şuurı*”nun son derece güçlü olduğunu, diğer etnik topluluklardan kendilerine ayırabildikleri, çok ilginç bir şekilde de Farslara “*Tat*” dediklerini gözlemledim. Halktan çok az bir kısmı Farslara “*Tacik*” derken, Kaşkay Türklerinin Fars kelimesini hiç kullanmadıklarını saptadım. Bu ilginç gözlemlere ek olarak dikkatimi çeken en önemli hususlardan biri de çevrelerinde yaşayan diğer etnik topluluklara (göçebe veya yerleşik) göre kadınların daha serbest oldukları gözden kaçmıyordu. Kaşkayların kıyafetlerinin de kendilerine özgü olduğu dikkat çekmekteydi. Özellikle erkeklerin başlarına taktıkları keçeden yapılmış başlıklarının diğer etnik topluluklardan kendilerini daha rahat ayırabilmek amacıyla Elhanları tarafından halka giydirildiğini bir Kaşkay Türkünden duydum. Kaşkaylarda folklorik değerlerin son derece canlı olduğu, dil, sözlü edebiyat, müzik ve oyunların etnik özelliklerini kaybetmeden dipdiri olarak yaşadığını gözlemledim. Yüz yüze konuştuğum Kaşkay çocuklarının tamamına yakınının kendi müziklerine ilgi duydukları, özellikle bir çocuk tarafından algılanıp söylenmesi zor olan “*mugam*” ları (uzun havaları) severek söylemeleri de ilginç bir durumdu. Yemek kültürlerinin bir az farklı olduğu ve kendilerine özgü nitelikte olduğunu da gözlemledim. Burada kültürel ve tarihi özellikleri hiçbir araştırmacının gözünden kaçmayacak türde olan ve derinlemesine araştırılması gereken mezar taşları, yatır taşlarında rastlanan eski Türk damgalarının olması Kaşkay Türklerinin ne kadar zengin ve köklü bir tarihe ve kültüre sahip olduğunun göstergeleriydi. (Resim 1, 2 ve 3) Dikkati çeken bir diğer hususta Kaşkay Türklerinin sosyal yapılarıydı. Çünkü bugün dünyada yaşayan Türk toplulukları içerisinde eski Türklerin sosyal yapısını en iyi şekilde Kaşkayların koruduğu ve kendilerine has yöntemlerle yaşattıklarını ayrıca ilginç buldum. Yabancı kültürel ve sosyal yapılardan etkilenmemiş olan bu eski Türk sosyal yapısının saf ve katıksız haliyle başta diğer Türk topluluklarına da ışık tutması amacıyla bilim dünyasına kazandırılması gerekmektedir,

Bölgede bilimsel amaçla yapılan bu gezide görülmüştür ki o bölgede yaşayan Türklerin dünya ile ilişkileri yok denecek kadar azdır. O kadar ki yaşlı bir Kaşkay ninesinin bana “*Oğlum Tebriz’de de Türkler yaşıyormuş. Bu doğrumu ?*” diye sorunca hayretler içerisinde kaldım. Çünkü bırakın dünyayı bölgede halktan insanların kendi ülkesinin sınırları içinde yaşayanlar hakkında bile bilgisi olmadığını gördüm. Aynı şekilde başta Türkiye olmak üzere Kaşkay Türkleri hakkında İran dışındaki Türklerin de pek bilgileri olmadığını burada üzümlere ifade etmek zorundayım. Dolayısıyla Kaşkay Türklerinin önce İran’da yaşayanlara sonra da tüm dünyaya tanıtılmasının kültürel ve bilimsel bir hizmet olduğu görüşündeyim. Bu çalışmanın Türkoloji alanında araştırmalar yapan diğer araştırmacılara da katkı sağlayacağı inancındayım.

1. BÖLÜM

1.1 KAŞKAY ADININ KÖKENİ VE KAŞKAY TÜRKLERİNİN SOY KÖKENİ

1.1.1 KAŞKAY ADININ KÖKENİ

1.1.1.1 Kaşkay Adının Söyleniş Biçimleri :

Kaşkay adının etimolojisi ile ilgili değişik görüşler ileri sürülmüştür. Araştırmacı Hüseyin Ciddi'ye göre, Kaşkay kelimesi aşağıdaki şekillerde kaydedilmiştir: Keşkay, Keşvay, Keşgay, Keşkayi, Keşgayi, Keşeli, Keşanlı, Keşanlı, Kuşanlı, Kuşani ve Keşani.¹ Kaşkay adının farklı şekillerde söylenmesi bu adın kaynağındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Çünkü Kaşkay adı şu kaynaklardan çıkmış olabilir.

1. Coğrafi Adlardan
2. Tayfa Adlarından
3. Tarihi Olaylardan
4. Halkın Özelliklerinden

1.1.1.1.1 Coğrafi Adlarla Benzerlikler :

Gerçekten Kaşkay adı aynı zamanda bir çok yer adları ile benzerlik göstermektedir. Bu yerler bazen köy, kasaba ve şehir gibi yerleşim merkezlerinden de kaynaklanabilir. Nitekim özellikle Türkiye ve İran coğrafyasında bulunan yerleşim merkezlerinin adları Kaşkay adını çağrıştırmaktadır. Böyle olunca, İran'daki Kaşan yahut Keşan kentinin de adı Kaşkaylarla ilintili olmaktadır. Yer adı esas alındığı za-man "Keşan" adı aynı zamanda Türkiye'nin Trakya bölgesinde Edirne iline bağlı bir ilçesinin de adıdır. Giresun'a bağlı Keşap ilçesinin adı da uzak bir benzerlik göstermektedir.

Aynı şekilde Kaşkay adına çağrıştıran bir diğer ad da Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan Çoruh vadisi ile Kara Deniz arasındaki Kaçkar dağlarıdır. Kaçkar dağı 3.937 m. yüksekliğinde olan ve zirvesinden buzullar eksik olmayan ormanlık ve kayalık bir dağdır. Yüksek, ulu ve çok karlı dağ anlamına gelen bu dağın ismi heybetinden ve güzelliğinden kaynaklanmaktadır. Keza Azerbaycan Cum-huriyetin'de de Goşgar adıyla yüksek bir dağ mevcuttur.

Kimileri Doğu Türkistan'da bulunan Kaşgar şehrini adından olsa gerek ki Kaşkay Türklerinin anavatanı olarak bilmektedirler. Bu görüşe göre, Kara Tatarların bir grubu Selçuklular döneminde bu şehirde yaşamışlar. Mes'udi tarihi muallifine göre "onlardan 20 bin kişi Sa'd ibn Zengi eşliğinde Farsa geldiler" ve zaman geçtikçe "Kaşgari"...Geşgeri ve daha sonra Kaşkayı şekline dönüştü.² Diğer bir görüşe göre, Moğolistan'ın Geşger diye bir bölgesinin adından gelmektedir.³ Araştırmacılardan bazıları Kaşkaylar'ın Irak'ın Geşege diye bir bölgesinden İran'a ve Fars'a göçtükleri için Kaşkayı adını aldıklarını savunmaktadırlar.⁴

Ferheng-i Lugatname-i Dehhuda eserine göre Kaşkaylar Fars'daki Kaşkayı eyaletindendirler. Söz konusu Elin adı bölge adından yahut da aksine bölge adını Elin adından almış olup, bu ise çok önemli bir husustur.⁵

1.1.1.1.2 Tayfa Adlarıyla Benzerlikler :

Ayrıca dikkati çeken bir konu Bay Ciddi'nin Kuşanlılarla Kaşkayları birbirine bağlantılı olarak düşünmesidir. Bizce bu görüşü doğrulayacak diğer kanıtlara da ihtiyaç vardır. Bu bağ kurulabilirse önemli bir buluş ortaya çıkmış olacaktır. Yani, en

¹ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, s. 14

² Muhammed MUİN, *Ferheng-i Muin*, cilt 6, Emir Kebir, s. 1465

³ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, s. 13

⁴ Hasan HABİBİ FEHLİYANİ, *Memesen der Güzergah-i Tarih*, s. 359

⁵ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ, *Coğrafıya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayı*, s. 332

azından Kaşkayların bazı gruplarının Hindistan ve güney taraftan Fars bölgesine gelerek yerleşmişlerdir

Hüseyin Ciddi'ye göre, "Kaşkayı" kelimesi "Keş" ve "Kayı" kelimelerinden oluşan birleşik bir addır "Keş" kale anlamında olan Keş şehrinin adından gelmektedir. Bu şehir Buhara ve Türmez şehirleri arasında yerleşiyordu. Bu şehrin bugünkü adı Şehr-i Sebz'dir. "Kayı" kelimesi ise Oğuz boylarından olan Kayı boyunun adındandır. Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğunu kuran Osman Bey'in bağlı Karakeçili oymağı da Kayıların bir alt dalıdır. Keza Osmanlı İmparatorluğunu kuran oymak da Oğuzların Kayı boyundandır. Kayı sözünün anlamı ise sert ve dayanıklıdır. Böylece Kaşkayı kelimesi dayanıklı veya alınmaz kale anlamına gelmektedir.⁶

Hakayik Nigar lakabı ile ünlenen Mirza Cafer Hurmuci "Hakayik El-Ahbar" adlı kitabında 1267 Hicri (M. 1851)yılındaki olaylardan bahsederken şöyle yazar: *"Bunların (Kaşkayların) böyle adlandırılma nedeni kaynaklar ve araştırmalara dayanarak şöyle açıklanabilir: Bu tayfa Kıpçak bozkırı Türkmenlerindendi ve Solguri Atabekleri ile birlikte bu bölge ve sınırlara gelmişler. Bunlar Yemut tayfası Tirelerinden olan Kaşka tiresindendirler. Bu nedenle Kaşkayı olarak adlanmışlar."*⁷

Yukarıdaki anlatılanlara göre bu gün Fars'ta yerleşen ve Türkçe konuşan Kaşkay Eli aslında Kıpçak bozkırı Türkmenlerindedir ve o yöreden daha sonra Hindistan ve Sistan arasındaki bölgelere göçüp, oradan da Irak Acem'e yol alarak en sonu sürekli olarak Fars'ta yerleşmiş oldular.⁸

Muzaffer Kahramani'ye göre "Kaşkay Eli Kafkas elindendirler. Şimdi de yaklaşık 20 bin aile Kafkas Derbend'inde Keşkay adı ile oturmaktadırlar. Kafkasın

⁶ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İnan, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı), s. 33

⁷ Mirza Ca'fer HURMUCİ, *Hakayik-ul Ahbar-i Nasiri*, Tahran 1343, s. 100

⁸ MECELLE-İ YADİGAR, Sal-i 4, Şumare 80, s. 70-71

Derbend dağının bir yerinde Türkçe olarak şöyle yazılmıştır: “Burada oturuyor Keşkay Elleri”⁹

Biz, söz konusu bölgede Keşkay diye anılan bir Türk topluluğunun olup olmadığını bilmesek de, orada Kaçar diye anılan bir Türk boyunun mensupları ile İstanbul’da görüşmemizde öğrenmiş olduk. Ayrıca, Dağıstan’daki Türk olmayan diğer topluluklar söz konusu Kaçarlarla beraber Azerbaycan Türkçesi’nde konuşan topluluklara Kaçar diye hitap ettiklerini bilmekteyiz. Bizce, Muzaffer Kahramani’nin Keşkay diye sunduğu topluluk Kaçarlarla isim benzerliğinden dolayı bir yanılma olabilir. Bu adla bir tayfanın varlığına Doğu Türkistan’ında da değinilmiştir.¹⁰ Hint’te İngilizlere karşı olan ve esir alınmış mücahitler arasında da bir Goçebe Kaşkay kişiye rastlanılmıştır, Fakat o Çin Türkistan’ının Avazından olmuş ve İran’da da Kaşkaylar’ın varlığından habersizdi.¹¹

Kimilerine göre Kaşkaylar Türkistan’dan gelerek bir zamanlar Hindistan ile Sistan arasında bulunmuş olan Halaç Türklerinden sayılırlar. Onlar daha sonra Irak-i Acem, en sonu ise bugünkü vatanları olan Fars bölgesine gelmişlerdir.¹²

1.1.1.1.3 Tarihi Olaylardan Kaynaklanan Adlandırmalar :

Bu konuda Henry Field şöyle yazar: “Rivayete göre Moğol saldırısından kaçan Türkmenler Irak Aceme ulaştıklarında onlarda bir grup kaçarak Farsta yerleştiler. Türkmenler bu grup için kaçanlar anlamına gelen “Kaşkayı” adını kullandılar.”¹³

Kaşkay büyüklerinin kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktardıklarına göre, Kaşkay adı ilk kez Şah Abbas’ın mansıp sahiplerinden olan “Cani Ağa Kaşkayı”nin

⁹ Muzaffer KAHRAMAN, *Ez Baverd-i Horasan ta Ebiverd-i Fars*, s. 364

¹⁰ Edward BROWN, *İngilab-i İran*, tercüme ve havaşi-yi Ahmed Pejuh, Kanun-i Marifet, Tahran, s. 537

¹¹ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İran*, s. 97-98

¹² Gulam Hüseyin MUSAHİB, *Dairet-ül Maarif-i Farsi*, Muassise-i İntişarat-i Franklin, cilt 2, Bahş-i Evvel, s. 2051

¹³ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 615-616

adından alınmıştır. O Fars bölgesi el ve aşiretlerinin önderliği ve bu bölgenin yönetimi ile görevlendirilmiştir. (966-1008, “1587-1629 Miladi”)¹⁴

“*Farsname-i Nasiri*” kitabının yazarı Mirza Hasan Fesai’ye göre Kaşkay adının kökü, Türkçe kaçmış anlamına gelen “*kaç kayı*”, yani “*kaçmış*” kelimesidir. O, bu konuda şöyle yazar: “*Halaç Eli Rum memleketleri topraklarından Irak Acem bölgesine geldiğinde, onlarda bir grup kaçarak Fars memleketinde durdular (kondular). Halaç halkı bu gruba “kaçmış” anlamına gelen “kaç kayı” dediler. Daha sonra ise bu kelime fonetik değişimlerle “Kaşkay” biçimini aldı.*”¹⁵

Kimilerine göre firari anlamına gelen “*Kaçkayı*” kelimesi “*Kaçkıntı*” ve “*Kaçar*” şeklinde de geçmiştir. Bu görüşün doğruluğu kanıtlanırsa Kaşkaylar’la Kaçar Türklerinin bir zamanlar aynı olduğu ortaya çıkacaktır. Söz konusu iki adın fonetik farklılığı ise bu iki topluluğun bir birinden ayrılması ile ortaya çıkmış olsa gerek. Diğerlerine göre ise “*Kaçkayı*” kelimesi “*Kaç Kayaya*” ve “*Kaç Kayaya Doğru*” anlamındadır. “*Kaç Kayalı*” şeklinde de olabilirdi.¹⁶

1.1.1.1.4 Halkın Özelliklerinden Kaynaklanan Adlandırmalar :

Ferheng-i Farsi eserinde Kaşka kelimesi, korkmaz ve cesaretli anlamına gelen kaşka kelimesi ile bağlanılmaktadır. Kaşkayı ise cesaretli ve korkmaz El anlamına gelmektedir. Bu eserde Kaşkaylar Türkmenlerden sayılmaz.¹⁷ Özbek Türkçe’sinde de Gaşga kelimesi cesaretli ve korkmaz anlamına gelmektedir.¹⁸ Azerbaycan köylüleri arasında da cesaretli, korkmaz ve yiğit kişilere Kaşka denilmektedir.

¹⁴ C. Dawid MERSDEN, *Mururi Kutah ber Güzeşte ve Hal-i İl-i Kaşkayı*, Name-i Nur, sayı 4 ve 5, Dehüm-i Azer mah 1358, s. 57

¹⁵ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAI, Tashih ve Tahşiye: Dr Mansur Restegar Fesai, *Farsname-i Nasiri*, c. 2, Tahran 1378, s. 1580

¹⁶ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, s. 13

¹⁷ Sirus PERHAM, *Mecmue-i Kitab-i Agah, İl-i Kaşkayı Key ve ez Kuca be Fars Amede Est?*, Tahran 1362, s. 247

¹⁸ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, s. 13

Azerbaycan'ın Muğan bölgesindeki Şahsevenlerin ağızında da “Dedesinin üzüne Gaşğa olup” deyiminde geçen söz konusu kelime “karşı gelen” ve “baş kaldıran” yahut “ayaklanan” anlamına gelmektedir. Çağatay Türkçe'sinde Kaşkay kelimesi savaş sırasında atın alnına bağlanan araca denilmektedir.¹⁹

1323 Şemsi (M. 1944) yılında Maliye Bakanlığı temsilcisi ve görevlisi olarak Fars eyaletine gönderilen Nesr-ullah Fethi, Kaşkaylar'ın neden böyle adlandırıldıkları konusunda şöyle yazar: “Kaşkay adının nereden geldiği ile ilgili birkaç rivayet vardır, ancak son zamanlarda yaşlı bir Şirazlı Bay'dan bu konuda bana yeniliği olan bir açıklama duydum, şöyle: Kaşkay kelimesi ilk önce “Kaç Koyu” yahut “Kaç Koy” (Koy kaç, koyup kaçmak) şeklindeymiş. Bu ise bırak kaç anlamına gelir. Söz konusu kelime yavaş yavaş ve çok kullanıldığından “Kaşkayı” şeklini almıştır. Bu nedenle de Şiraz'ın diğer Elleri özellikle Boyer Ahmediler'de “Türk'ün tabanı olmaz” diye bir deyim ortaya çıkmıştır, yani Türk dayanamaz, duramaz, bırakır, dağıtır ve kaçır.²⁰ Bu deyim bizce Türklerin eskiden beri kullandığı savaş taktiği yani Turan taktiğinin bir tanımlaması ve yansıması olsa gerek. Bu taktikte saldırıp geri çekilerek kaçmakla karşı tarafı pusuya düşürüyorlarmış. Görüldüğü gibi bu deyimde Kaşkayların tabansızlığı değil de daha geniş bir kavram olan Türk kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu bölgede Baharlı, İnanlı ve Nefer gibi diğer Türk toplulukları da vardır.

1.1.1.1.5 Diğer Görüşler

Mirza Mehdi Esterabadi'nin “Hulase-i Abbasi” adlı eserinde “Kaşkay” kelimesinin anlamı ile ilgili şöyle yazılmaktadır: “Kaşka alnı beyaz hayvana denilmektedir. Kaşka atacı ise Moğollarda beyaz alınlı Emir Ahur demektir”²¹

“Dairet-ul Maarif-i Farsi” eserinde beyaz alınlı at anlamına gelen “kaşga”, “gaşge” ve “gaşga” kelimelerine dayanarak bu cinsten olan atın Kaşkay göçebelere

¹⁹ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, c. 2, s. 616

²⁰ MECELLE-İ VEHİD, *Dövre-i Nühüm, Şumare 99, İsfend 1350*, s. 1734

²¹ MECELLE-İ YADİGAR, *Sal-i 4, Şumare 80*, s. 70-71

arasında beğenildiğinden onlar da kendilerini “Geşegeyi” diye adlandırdıkları ileri sürülmüştür. Söz konusu kelime ise yavaş yavaş “Kaşkayi” şekline dönüşmüştür.²² Ferheng-i Farsi eserinde de “Kaşkay” kelimesi beyaz alınlı at anlamına gelen “geşge” ya “gaşga” kelimesi ile bağlantısına değinilmiştir.²³

Ünlü Rus doğubilimcisi, Bartold’a göre de, Türkçe’de atın alınıdaki beyaz ben anlamına gelen “kaşka” kelimesi “Kaşkay” adının da kökeni olabilir.²⁴

Hintlilerde de safrana banılmış parmak uçlarını alına sürmekle oluşturulan bene kaşka denilmektedir. Hintlilerde kaşka diye anılan bu ben uğurlu sayılmaktadır.²⁵

Diğer bazı eller örneğin; Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Develilerin adlandırılmasında hayvan adlarının kullanıldığı gibi, Türklerde alını beyaz at anlamına gelen Kaşka kelimesi aynı mantıkla Kaşkayların adlandırılması için de kullanılabilir.²⁶

Azerbaycanlı Mir Ali Seyidov’a göre Kaşkaylar Gence’de ve ona yakın yerlerde yaşamış ve şimdi de bu adı taşıyan büyük soylar yaşıyorlar. Kaşkay boy adı Türk dilleri ve özellikle de Azerbaycan Türkçe’si içinde daha sık kullanılan bir sözdür. Kaşkay kelimesi “Kaşka” ve “Ay” sözcüklerinden oluşmuştur. Kaşka bir çok Türk dillerinde “yandırmak, alevlendirmek, ışık vermek ve ışıdamak” demektir. Gaşgay kelimesi Barbin (bir Türk topluluğu) dilinde hiçbir fonetik değişikliğe uğramadan “Gaşgay” şeklinde kullanılmakta ve saçın ağarması anlamına gelmektedir. Azerbaycanlılar alınıda beyaz olan ata Gaşga at, Gaşga tepel hayvan derler. Burada da hayvanın alınıdaki beyaz tüy kastedilmektedir. Kaynağını Gence’nin çevresindeki dağlarından alan ve Gence Irmağına katılan akarsuya da

²² Gulam Hüseyin MUSAHİB, *Dairet-ül Maarif-i Farsi*, cilt 2, Bahş-i Evvel, s. 2051

²³ Muhammed MUİN, *Ferheng-i Muin*, cilt 6, Çap-i Heştun, Emir Kebir, Tahran 1371, s. 1465

²⁴ Nasireddin Muhammed Cahangir GURKANİ, *Cahangirname*, be Kuşş-i Muhammed Haşim, s. 42

²⁵ Hasan HABİBİ FEHLİYANİ, *Memesenî der Güzergah-i Tarih*, Şiraz 1371, s. 241-242

²⁶ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, c. 2, s. 616

Kaşka Çayı demektedirler. Belki de bu dağdan gelen akarsu uzaktan beyaz bir çizgiye benzediğinden öyle adlandırılmıştır. Kaşkayın ikinci kısmı olan Ay denildiği gibi birçok Türk dillerinde Tanrının, Tanrıçanın, mitlere uygun gelen Boy adlarında da olmuştur. Böylece Kaşkay parıldayan, ışık veren Tanrı ve Yaratıcı anlamına gelmektedir.²⁷

1.2 Kaşkay Adının Genel Bir Değerlendirilmesi

Kaşkay adı ve benzeri adların bazı kaynaklara göre değişik Türk topluluklarında da geçmesi (örneğin : Türkmenlerde ve Doğu Türkistan'da) aynı zamanda Türk Dünyası coğrafyasının değişik bölgelerinde (örneğin: Özbekistan'da Kaşka Derya, Azerbaycan Cumhuriyetinde Kaşka Çay ve Kaşka diye anılan köyler ve İran Azerbaycan'ındaki aynı adı taşıyan köyler) aynı adın geçmesi bu boyun ilkin adının coğrafyadan alınsa bile daha sonra göçler nedeni ile değişik bölgelere yerleşmelerle söz konusu adın yerleşim noktalarına verildiği daha mantıklı gözükmektedir.

2. BÖLÜM

2.1 KAŞKAY TAYFA – TİRE ve BONKULARI

2.1.1 YAZILI KAYNAKLARA GÖRE KAŞKAYLAR

Kaşkayların tayfa ve Tireleri hakkında bilgi veren kaynaklar zamanlarına göre bir birinden farklı bilgiler içermektedirler. Bu kaynaklarda tayfa ve tire sayılarında vs. farklılıklar görülmektedir.

2.1.1.1 Farsname-i Nasiri'ye Göre Kaşkay Tireleri

Bu konuda bize bilgi veren en eski kaynak H.K. 1300-1311 (M. 1883-1893) yılları arasında Hacı Mirza Hasan Hüseyini Fesai tarafından yazılmış olan

²⁷ Mir Ali SEYİDOV, *Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken*, Yazıcı, Bakü 1989, s. 20-21

Farsname-i Nasiri adlı eserdir. Eserin yazarı H.K.1237 (M. 1822) yılında Fesa’da doğmuş, eğitimini Fesa, Şiraz ve İsfahan’da tamamlamıştır. O, Fars’ın en ünlü ve seçkin hekimlerindendi. H.K.1296 (M. 1879) yılında ise Fars’ın haritasını çizmiş ve Nasireddin Şah (Kaçar)’a sunmuştur. İşte bu konu üzerine ondan Fars tarihini yazması istenmiştir.

Söz konusu eserde Kaşkay Tirelerinin adları şöyledir²⁸

1	Ardkepan	23	Çetez	45	Kubadlı
2	Eb-ul Hasani	24	Cerkani	46	Karaçalı
3	Akçalı	25	Ca’fer Beykli	47	Karağanlı
4	Akçapul	26	Ca’fer Begi	48	Karağanı
5	Erdeşiri	27	Çigini	49	Kutulu
6	Aslani	28	Halaç	50	Kocabegli
7	Afşar Kirmani	29	Dedekeyi	51	Keyi
8	Emirli	30	Dereşuri	52	Kerayi
9	Oryat (Uryat)	31	Rahimi	53	Kirmanlı
10	İrekli	32	Zengene	54	Keşküli
11	Iğdır	33	Saruyi	55	Gelezen
12	İnağlı	34	Şehmdini	56	Kehku
13	Eyyublu (Eyublu)	35	Şahlı	57	Kuhva
14	Papeti	36	Şeş Bölüki	58	Mal Ahmedi
15	Barani Kürdlü	37	Safihani	59	Muhammed Zamanlı
16	Bolu (Bollu)	38	Teyyebi (Teyebi)	60	Merkhari; Bidşehr Bölüğünde Merkhari köyü vardır.
17	Belilevend	39	Ali Begli, Ali Bekli:	61	Muğanlı
18	Pagir	40	Ali Kürdlü	62	Muğanı
19	Bayat	41	Amele	63	Musulu (Musulu)
20	Tevelli	42	Farsimedan	64	Nemedi
21	Çarde Çerik	43	Feyli	65	Venda
22	Came Büzürgi	44	Karaça	66	Yeleme

²⁸ Hac Mirza HASAN HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. II, Tashih ve Tahşiyeye: Dr Mansur Restegar Fesai, s. 1582

Fesai'nin listesinde dikkati çeken diğer bir konu, bugün tayfa diye bildiğimiz Dereşorlu, Rahimi, Şeş Bölüklü, Safihani, Amele, Farsimedan ve Keşküllü-ler'in söz konusu listede tire olarak belirtilmeleridir. Eğer bu doğru ise Fesai listesinde söz konusu Tireler zaman geçtikçe güçlenerek egemen duruma gelmiş ve tay-fa statüsüne yükselebilmişlerdir.

2.1.1.2 J. Domorini'ye Göre Kaşkay Tayfaları

Kaşkay tayfalarıyla ilgili bilgi veren diğer bir kaynak J.Domorini'nin H. 1329 (M. 1911) yılında yazmış olduğu *Aşair-i Fars* adlı eseridir.

Bu Fransız hukukçu, 20. yüzyılın 20'li yıllarında Kaçar Devletinin davetlisi olarak İran'a gelmiştir. Saltanat okulunda ders vermenin yanı sıra İç İşleri Bakanlığı'nda hukuk müsteşarı olarak da çalışmıştır. 18 Ekim 1913 'de (22 Rebiülahir 1332) Siyasi Bilimler Okulu'nun açılış emrinden sonra, bu okulda da idari hukuk dersleri vermiştir.

1912 yılı Şubat'ında (Ramazan 1331) Bakan (Başbakan) Kıvam-us Saltana Şehristan (Vilayet) bütçe konusunu görüşmek için komisyon oluşturulmasını J.Domorini'ye mektupla bildirdi. Komisyonu oluşturan kişiler, aynı yılda vilayetin genel idari önderi olan Edib-us Saltana ve merkezi idarenin genel müdürü olan Mustafa Kulu Han idi.

Komisyonun görevi, vilayetin idari personelinin bütün harcamalarına göre bütçenin hesaplanması ve devlet hazinesi tarafından hangi yolla sağlanacağını araştırılmasıydı. Bu mektubun gönderilmesinden iki gün sonra 27 Şubat 1912'de, 10 Eylül 1911 tarihli (14 Rebiülahir 1329) emre dayanarak ülkenin idari haritasının hazırlanması için emir verildi. Bu komisyonda, Domorini, önderlik görevini almıştı. Bu emirlerin peş peşe verilmesi, Domorini'nin Fars bölgesinde haritanın

hazırlanması ve vilayet bütçesini belirleme görevinin olağanüstü önemini göstermektedir.²⁹

Geniş Fars bölgesindeki idari reform, bölgenin özel niteliklerine göre o zamanki İran Devletinin en önemli problemlerinden birisi idi. Bu, geciktirilmeden yapılmalı idi. Domorini'nin verdiği bilgilere göre: Kaşkay Eli 12 tayfadan oluşmakta idi. Bunlar aşağıda tayfa adları altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1. Keşküllü Tayfası:

Bu tayfa güçlü ve cesaretli kişilerden oluşurdu. Tayfa bireyleri Kaşkay Elinin en cesaretli kişilerindendirler. Elin bir çok Hanları Keşküllü tayfasındandır. Bütün adamları silahlıdır. Atları binek hayvan olarak çok iyi kullanırlar. Onların arasında savaşçı kadınlar da çoktur. Onlar genellikle kendi eşlerinin yanında savaşmaktadırlar. Başarılı bir biçimde ağır tüfekleri savaşta kullanabilmektedirler. Bu tayfanın asil ve önemli kişileri şunlardır : Savlet-üd Devle (Elin Elhamı), Savlet-üs Saltana, Hacı Muhammed Kerim Han (ikinci meclisin eski milletvekili), Muhammed Ali Han ve Arğavan lakaplı Gulam Hüseyin Han.

2. Dereşuli Tayfası : Bu tayfa Keşküllü Tayfasına göre daha çok öneme sahiptir. Her şeye rağmen bu tayfanın nüfusu çoğalmaktadır. Dereşuli'nin atlıları başarılı ve çeviktirler. Soylu hanları şunlardır : Ayaz Kihan, Himmet Kihan, Kaka Han ve Hatem Kihan'ın diğer aile üyeleri. Genelde tayfa kelerterleri bu aileden seçilmektedir.

3. Şeş Bölüklü Tayfası : Şeş Bölüklüler Keşküllüler'e çok benzerler. Bu tayfanın insanları güçlü ve zengindirler. Onların gelenek görenek ve halk inançları tamamen bir birilerine benzemektedir. Bu tayfada toplumsal eşitliğe daha

²⁹ J. DOMORİNİ, Tercüme-i: Dr Celal- ed Din Refi' Fer, *Aşair-i Fars*, Tahran 1375, s. 6

çok özen gösterilmektedir. Bu nedenle hanlar ve liderlerin çadırları ile sıradan halkın çadırları arasında hiç bir fark yoktur. Şeş Bölüklüler çok çevik at kullanırlar.

4. Halaç Tayfası : Bu tayfanın insanları pek de savaşı değildirler. Yazarın bu tespitini daha iyi anlamak için Halaçların Kaşkayların diğer tayfalarına göre daha erken zamanda yerleşik hayata geçmeleri nedeniyle göçebe hayatının ayrılmaz bir niteliği olan asabiyeti yitirmelerinden kaynaklanıyor olması gerekmektedir.

5. Farsimedan Tayfası : Bu tayfayı oluşturan insanların en belirgin özelliklerinden birisi savaşı ve kavgacı olmalarıdır. Göçebeler devlet hizmetlerinden uzak topluluklardır. Dolayısıyla en başta güvenliklerini kendileri sağlamak zorundadırlar. Savaşı olmayan ve korkak olan bir topluluğun göçebe hayatı yaşaması mümkün değildir. Zira bu göçebe topluluklar aynı zamanda belirli ölçüde iktisadi kıymeti sürekli yanlarında bulduran ekonomik birimlerdir.

6. Safiahni Tayfası : Barışçıl insanları vardır. Bu tayfanın barışçıl yapısının öne çıkmasındaki en önemli sebebi bizce bu tayfanın da yerleşik bir hayat yaşamasından kaynaklandığıdır.

7. Rahimi Tayfası : Bu tayfa çoğunluğunu çiftçilerin oluşturduğu barışçıl ve ılımlı aileleriyle tanınmaktadır. Bu tayfanın yerleşik olması tarımla uğraşmasından anlaşılmaktadır. Bu nedenle barışçıl bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yerlerinin hep aynı olması, kendilerini mallarını ve ekinlerini korumakta zorlanabilecekleri olasılığı nedeniyle bu tür tayfalar düşman edinmemeğe çok dikkat ederler.

8. Gelezen Tayfası : Bu tayfa oldukça savaşıdırlar. Tayfaya verilen bu ad bizce Farslarca verilmiş bir addır. Çünkü bu tayfa diğer Kaşkay tayfaları tarafından “Oğru” olarak adlandırılmaktadır. Oğru adı Türkçe’de “Hırsız” anlamına

geldiği için bu tayfaya Farsça'da “Sürüleri Talan Eden, Hırsız” anlamına gelen “Gelezen” tabiri kullanılmaktadır. Bizce her iki adlandırma da yanlıştır. Büyük bir olasılıkla Oğru adı “Uygur” sözünün bu bölge Türkçesiyle söyleniş biçimidir. Bu benzerlik zamanla Kaşkayları da yanıltarak aslında Uygur olan Oğru sözüne yanlış bir anlam yüklemelerine neden olmuştur. Türkçede hırsız anlamına gelen Oğru sözü de ayrıca vardır. Ancak hiçbir tayfa böyle bir adı kendisi için kullanamayacağı gibi başkalarının kendileri için kullanmasını da kabul etmeleri mümkün değildir.

9. İğdir Tayfası : Sakin tabiatlıdırlar. Bu tayfanın da yerleşik olma olasılığı çok yüksektir.

10. Guhva Tayfası : Sakin ve barışçıl ailelerden oluşmaktadır. Bizce bu tayfa da yerleşiktir.

11. Kurayi Tayfası : Savaşçı ruhlarıyla ünlüdürler. Tayfanın bu özelliği tartışmasız bir biçimde göçebe olduklarını göstermektedir.

12. Bayat Tayfası : Sakin ve barışçıl ailelerden oluşmaktadır. Bu tayfa Farsname-i Nasiri'ye göre de Şiraz'da çok öncelerden beri yerleşik bir hayat yaşadığı ifade edilmektedir. Bu tayfa üzerine söylenen bir ata sözünü burada aktarmadan geçemeyeceğiz.

“Adın nedir ?” – “ Gere Bayat” – “Gedende Yat, Gelende Yat”

Bu söz (deyim) bile Bayat Tayfasının ne kadar rahat bir yerleşik hayat yaşadığını anlatmaktadır. Bayat adı aynı zamanda 24 Oğuz boyundan birinin adıdır. Bu ad aynı zamanda Anadolu, Azerbaycan, Kuzey Irak ve İran Türklerinin müziklerinde sık sık rastlanan çok sayıda makamların da adıdır. (Bayatı Şiraz, Bayatı İsfahan, Bayatı Acem, Bayatı Kürt, Bayatı Gacar, Çoban Bayatı, Osman Bayatısı vb.)

13. Amele Tayfası :

Aslında bu bir tayfa adı değildir. Bütün araştırmacılar da bunu böyle ele almışlardır. Bu tayfa daha ziyade amelelerden oluşmuş bir topluluktur. Kaşkay Elhanının hizmetçileri bu tayfadandır. Adları işçi anlamına gelen Amele kelimesindedir. Amele Tayfası ödenecek olan vergilerden muaf tutulmuşlardır. Onlar hiç bir koşulda geri çekilmeyen süvarileri Elin hizmetine vermektedirler.³⁰

Domorini'nin verdiği bilgileri incelediğimiz zaman Kaşkaylar'da tayfa sayısının azaldığını görüyoruz. Bazı tayfaların ise daha alt kademelere gerilediği görülmektedir.(Halaç, Safihani, Rahimi, Gelezen, İğdır, Kurayi ve Bayat Tayfaları) Keşküllü tayfası da gelişerek iki küçük ve büyük kola ayrılmıştır.

2.1.1.3 Menuçehr Kiyani'ye Göre Kaşkay Tayfa ve Tireleri

Menuçehr Kiyani, H.Ş 1371(M. 1992)'de bastırıldığı *Siyeh Çadurha* (Kara Çadırlar) adlı kitabında Tayfa ve tire adlarını şöyle vermektedir.

2.1.1.3.1 Kaşkayların Büyük Tayfaları

a) Dereşorlu Tayfası :

Bu tayfanın Tireleri şunlardır : Venda, Behram Kihalı, Teyyibli, Oruçlu, kurt, Tele Bazlı, Canbazlı, Şahin Kihalı, Gara Geçeli, Nedirli, Uruçlu, Amele Ayaz Kiha, Amele Ağa Kiha, Nereyi, Eşirli, Dondulu, Maksutlu, Kurbekuş, Hudaverdili, Alimerdanl, Araplı, Lek, Himmet Ali Kihalı, Tahir Kihalı, Hüseyin Kulu Kihalı, Urclu, Heyratlı, Karakanlı, Hacı Muhammedli, Gabızlı, Osmanlı, Çarda Çerik, Abdulsüleymanlı ve birkaç diğer tire.

b) Keşküllü Tayfası :

Keşküllüler'in en önemli Tireleri şunlardır : Beydili, Suluklu, Oryat (Uryat), Ferhatlı, Alakoyunlu, Muhammed Salih, Ağaceri, Amele, Dinkani, Genceyi, Kuhvade, Lek, Çelenger, Kuruş, Yadvuri, Teyyibi, Arhlı, Bulverdi, Ahmet

³⁰ J. DOMORİNİ, *Aşair-i Fars*, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, Tahran 1375, s. 30-33

Mahmudi, Buger, Bollu, arde erik, Zeyn-el Hani, Evlat Mirza Ali, Odlu (Udulu), Gucar, Goyceli, Karaca ve birkaç diğer tire.

c) Farsimedan Tayfası :

Bu tayfanın en önemli Tireleri Şunlardır : Kasımlı, Came Buzurđi, Kara MeŐamlı, Keranlı, Zohrablı, Doğanlı, Yandıranlı, Ay Batanlı, Merdli, Őeybani, Maanlı, Gurcanı, Tavabi ve diğer Tireler.

d) Şeş Bölüklü Tayfası :

Şeş Blkllerin nemli Tireleri Şunlardır : Dokkuzlu (Dokkuzlu, dokuz küçük tireden oluşmaktadır. Bunların adları Ağaceri, Abatı, Eragı, MrŐitli, Cihangirli, Davutlu, Seferli, Daş Demirli ve Haceveyselli), Sorvahorlu, Gecerli- kurt, ermaylı, Şamlı, Keleli (Kelleli), Elđiyalı, Dost Muhammedli, Kuhi, Heybetli, Karayarlı, Ahenger, Caferli, Behluli, Arap ıpanlı, Arhlı, İslamlı ve diğer Tireler.

e) Amele Tayfası :

Amele tayfasının önemli Tireleri Şunlardır : Nefer, Şuli, Emirsalari, Mal Ahmedı, Muhtar Hanlı, Sohrab Hanlı, Őebankara, Behmen Beygli, Teyyibi, Bayat, Saruyi, Lor, Borbor, Gadırlı, Kızillı, Sekiz (Sekez), Muhammed Zamanlı, Bulverdi, Gelezen, igini, Ardkepan, kurtlu, Zerger, Venda, Buger, Mehterhane, Behi, Came Buzurđi, Kerani, Tevelli, Dermeyi, Demir omaklı, Kulah Siyah, Karakanlı, Behluli, Kehlu, Koca Beygli, Miek, Cafer Begli, Kuhva, Bollu vs ...

2.1.1.3.2 Kaşkayların Küçük Tayfaları :

Bu tayfalar eskiden Elin büyük tayfalarından idiler. Ancak zaman geçtikçe nüfusun azalması veya siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı zlmŐler. Bu tayfalar kendi Kelanterleri gözetiminde bir zamanlar özel bir g ve ihtiŐama sahiplermiŐ. Ancak bugün bazı tayfaları karışma ve yerleşme yüzünden yalnız birkaç küçük tire olarak grnmekteler. Bunların en önemlileri Şunlardır :

a) Küçük Keşküllü Tayfası: Bu tayfanın en önemli Tireleri şunlardır : Kirmanlı, Sehemdini, Zerger, Oryat, Lor, Kuhvade, Filvend, Lek, Alivend ve birkaç diğer tire

b) Karaçeyi Tayfası: Bu tayfanın önemli Tireleri şunlardır : Tusi (Tovusi), Çahardange, Al Ahmedi, Gernsiri, Celi ve Kuruş.

c) Safihani Tayfası: Safihani'nin önemli Tireleri şunlardır : Ali Kürdi, Muhammed Zamanlı, Zilayi, Ali Zarlı, Kele (Kelle) Horlu, Hoşablı, Kırmızı, Hançerli, Keremli ve birkaç diğer tire.

d) Cafer Begli Tayfası: Kaşkay Eli tayfalarından birisi imiş, zamanla çözülmüş ve bu tayfadan günümüze sadece küçük ve büyük birkaç tire kalmıştır.

f) Nemedi Tayfası: Önemli Tireleri şunlardır : Geredeli, Eragi, Tavayif, Dayiler ve birkaç diğer tire.

g) İğdir Tayfası: Önemli Tireleri şunlardır : Şekerli (Şükürlü), Emirli, Araplı, Feyli, Eragi, Cuzalı, Amele, Karahanlı, Karakoyunlu, Mirza Hanlı vs. .

h) Rahimi Tayfası: Önemli Tireleri şunlardır : Kışlağı, Beygler, Hacılı, Bünyadlı, Rıza Hanlı ve Merdanlı³¹

Listeyi incelediğimiz zaman küçük tayfaların artık günümüzde yaşamadıklarını görürüz. Yalnız Küçük Keşküllü Tayfası, Keşküllü Tayfasının diğer bir bölümü olan Büyük Keşküllü Tayfasının yanında yaşamaktadır.

³¹ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 172-173

2.1.2 GÜNÜMÜZDEKİ KAŞKAY TAYFA ADLARININ ANLAMI ve KÖKENİ

1. Şeş Bölüklü Tayfa Adının Anlamı ve Kökeni : Şeş Bölüklü bileşik bir isimdir. Bu adın ortaya çıkması ekonomik nedenlere bağlıdır. Bu tayfa Semirum vilayetindeki Şeş (altı) Bölük veya Altı Üretim bölgesine sahiptir. Toprak sahipleri (Fars'ın eski Hanları) feodalite gereğince ekonomik değeri çok yüksek olan büyük tarım bölgelerine bölük diyorlardı. Eski hanlar, mülkleri ve kendi köylerine “bölge bölükleri” diyorlardı. Bahtiyari toprağında bu kavram “mahal” kelimesi ile eşanlamdadır. Deneyimli ve dünya görmüş insanların görüşlerine göre, Şeş Bölük adı, muhtemelen Semirum Yaylasındaki Serhed Şeş Nahiye (Şeş Nahiye), bölgesi adından alınmıştır.³²

Diğer bir görüşe göre, bu tayfa halkı aslen Irak'ın Halaçistan bölgesindeki Şeş Bölük (Şeş Nahiye Bölüğü)'nden buraya geldikleri için bu adı almışlardır.³³ Tayfanın önceki yaylası, günümüzde Serhed Çahar Nahiye'deki yaylalara sahip oluncaya dek Fars'ın Serhed Şeş Nahiyesinde idi.³⁴

2. Farsimedan Tayfa Adının Anlam ve Kökeni: Bu tayfayı oluşturan Türkler Farsça bilmediklerinden onlara bu ad verilmiştir. “Farsimedan” Farsça bilmeyen anlamınadır. Böylece bu tayfanın ismi kültürel ve etnik nedenlere bağlıdır.

Anlaşılacağı üzere Kaşkayların günümüzdeki tayfaları içerisinde Fars'ı vatan edinen ilk tayfa Farsimedan tayfasıdır. Bu tayfa Kaşkayların örgütlenerek birleşmelerinden önce uzun yıllar boyunca orada kalmış ve diğer Türk boylarına göre

³² Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini “ Umumi ve İran” ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 206

³³ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, c. 2, s. 628

³⁴ Hasan HABİBİ FEHLİYANİ, *Memesen der Güzergah-i Tarih*, Şiraz 1371, s. 248

daha seçkin konum, nüfus ve iktidara sahip olmuşlardı. Bu iktidar ve nüfus, Eb-ul Kasım Bek Farsimedan'ın I. Şah Abbas'a karşı ayaklanmada Fars valisi Yakup Han Zülkader ile birlikte hareket etmesine neden olacak kadar güçlü idi.

Eb-ul Kasım Bek'in ayaklanmaya katılmasının nedeni pek bilinmemektedir. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra Hicri Kameri 998 (M. 1590) tarihinde o hakimiyete geldi.³⁵ Bu Türk tayfasının Farsimedan adlanması, onların Fars'ı vatan edinen ilk Kaşkay tayfası olduğunu da kanıtlamaktadır.

3. Dereşorlu Tayfa Adının Anlam ve Kökeni: Bu tayfa halkı Semirum şehrinin Batısında yer alan Dereşor bölgesinden adlarını almışlar. Böylece çevre niteliği onların bu ismi almalarında rol oynamıştır.³⁶

4. Keşküllü Tayfa Adının Anlam ve Kökeni : İsmi dervişlerin keşkülü ile ilgilidir. Bu tayfa önderleri arasında tasavvufi eğilimler vardı. Bu tayfanın bazı büyüklerine (Sepidan Kuzeyindeki Komher ve Kakan köylerindeki yapılan araştırmalara) göre, Keşküllü bileşik bir kelime olarak “*Köş*” ve “*El*” kelimelerinden oluşmuştur. “*Göç El*” veya “*Göçen El*” anlamına gelmektedir. Zaman geçtikçe Göç El, Köş El ve en sonunda Keşkül'e dönüşmüştür. Halk ise onları Keşküllü adlandırmaktadır.³⁷

Keşküllü tire önderlerinden bazıları Büyük Kaşkay Hanları ile evlilikler yoluyla özel bir siyasi ve iktisadi güce sahip olmuşlardı. Büyük Keşküllü adı da buradan gelmektedir. Böylece iki, yani Büyük Keşküllü ve Küçük Keşküllü tayfaları ortaya çıkmıştır. Küçük Keşküllü tayfası Kaşkaylar içerisinde en az nüfusa sahip tayfadır.³⁸

³⁵ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini “ Umumi ve İnan ” ba Te 'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 370,372

³⁶ A.g.k., s. 372

³⁷ A.g.k., s. 371,372

³⁸ A.g.k., s. 372

Böylece bir tayfanın “*Küçük*” ve “*Büyük*” sıfatlar ile ayrılmasının bazı nedenleri vardır :

- a. Kaşkay Hanları ve Elhan ailesi ile yakınlık ve evlenmeler yoluyla; örneğin, Küçük Keşküllü tayfasının eski Kelanteri olan Cihangir Han Keşkülü'nin büyük kızı Hanım Nuşi Bibi, Savlet-üd Devle'nin (Kaşkay Elhanı) ikinci oğlu Melik Mansur ile evlendirilmişti Elde idari ve siyasi güç kazanmak yoluyla;
- b. Büyük toprak sahipliği iktisadi güç ve sosyal ayrıcalık;
- c. Sınıf farklılığı, Elde egemen olan sosyal düzen ve Elhanların kendileri ve yakın akrabalarını diğer sınıflardan ayırması, onlara özel unvanlar vermesi³⁹

5. Amele Tayfa Adının Anlamı :

Bu tayfa geçmişte en çok nüfuslu ve en az gelirlili kişilere sahip tayfa idi.⁴⁰ İrec Afşar'a göre de Amele tayfası Kaşkay Elinin en büyük tayfalarından birisidir.⁴¹ Doğrudan doğruya Elhanlık gözetiminde yönetilen bu tayfanın bazı liderleri, Elhanlık hükümetinin icracılarından olmuşlardı. Elhanlık bu kişilerin yardımıyla Eli yönetebiliyorlardı.⁴² Kaşkay Elhanının hizmetçileri de bu tayfadan sağlanmakta idi.⁴³ Bu tayfa insanları işçi, çoban, hizmetçi, çiftçi ve askeri görevlerde tayfa liderleri ve diğer tayfalar için çalışıyorlardı. Bu nedenle de işçi ve emekçi anlamına gelen Amele adıyla anılmışlar. Bu tayfa Elhan Savlet-üd Devle zamanında onun Şahsi işleri, vergi toplama, tarım işleri, hayvancılık ve El işlerinin düzenlenmesi için oluşturulmuştu. Ancak tayfaların siyasetlerini belirlemedeki doğrudan doğruya katılım ilgili Kelanterler tarafından sağlanmakta idi. Amele tayfası bir birilerine uzak kalan ayrı ayrı tarih ve ecdada sahip bonku ve Tirelerden oluşmaktadır. Onlar, her zaman Elhanın yanında bulunan büyük bir tayfayı oluşturmakta idiler. Aslında Elhanın siyasi ve askeri kadroları idiler. Elin en iyi tüfek (silah) kullananları bu

³⁹ A.g.k., s. 373

⁴⁰ A.g.k., s. 374

⁴¹ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşair-i İnan*, c. 2, s. 626

⁴² Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 172

⁴³ J. DOMORİNİ, *Aşair-i Fars*, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, Tahran 1375, s. 33

tayfadan seçilirdi. Onlar genellikle silahlı olarak Elhanın uygulayıcı güç merkezinde bulunuyorlardı. Hanın bu kişilere karşı olan güveni sonsuz idi. Bu nedenle de onlara, uygulanacak işler ve emirlerin başında yer verirdi.⁴⁴

Bir zamanlar Amele tayfası Ele ödenecek vergilerden muaf tutulmuştu.⁴⁵ Amele tayfası eskiden Büyük Elhan'ın emirlerinin uygulayıcısı konumunda olsalar da artık eski statü ve görevlerini kaybetmişlerdi. Buna rağmen henüz Amele adıyla anılmaktalar. Aynı zamanda tayfa hanlarının da özel hizmetçileri ve işçileri vardı. onlara han çevresindeki Ameleler denirdi. Onlar Büyük Amele tayfasından değillerdi.⁴⁶

Şunu da belirtelim ki bu tayfanın kışlık olarak kullandığı bölge Fars Eyaletinin Güney Doğusundaki geniş alanda ve Hormozgan Eyaletinin dağınık, orta ve fakir otlaklara sahip kurak bölgelerinde bulunmaktadır. Yaylaları ise Semirum vilayetindeki geniş bir bölgededir. Bu iki bölge arasında bir hayli uzun mesafe vardır. Bu nedenle de çevre ve doğa kapasitesi (su ve ot) genel olarak halkın gereksinimlerini karşılama açısından yeterli değildir. Halk diğer hizmet işlerini de yapmaktadır.⁴⁷

2.1.3 KAŞKAY TİRELERİNİN AD ALMA ŞEKİLLERİ

Tirelerin adlarıyla ilgili olarak, bu adların yaranmalarında rol oynayan etkenleri tam olarak bilemiyoruz. Ancak bazı isimlerin açıklanması mümkündür, örneğin :

1. **Büyüklerin Ad veya Soyadlarından**

Kaynaklananlar:Kasımlı adının Kasım ve Behmenbeygli adının Behmen'den türediği gibi;

⁴⁴ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 172

⁴⁵ J. DOMORİNİ, *Aşair-i Fars*, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, Tahran 1375, s. 33

⁴⁶ HÜNER VE MERDUM, Şumare 4, s. 19

⁴⁷ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ, *Coğrafiya-i Kuçneşini "Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 373

2. Tireler ve Bonkların Sayılarına Göre : Dokuzlu, daha küçük dokuz tireden oluşmaktadır;

3. Meslek ve Yapılan İşe Göre : Aşıklar müzisyenlik ve Ahengerler ise demircilik yaptıklarından dolayı bu isimleri almışlardır.

4. Nesep ve Soya Dayanarak : Davutlu, Davut'un evlatları için, Cihangirli ise Cihangir'in evlatları için;

5. Özel Bir Kişiyeye Bağlılığı Nedeniyle : Behram Kihalı Behram'a, Himmet Ali Kihalı ise Himmet Ali'ye bağlıdır;

6. Etnik Bölgelerde Yaşayıp Oradan Geldiklerini Belirten

Adlar : Lek, Batı İran Lekleri'nin yaşadığı bölgelerde yaşarken Kaşkay bölgesine göç eden tayfalarda kullanılmaktadır. Keza Lor ise ilk Lorlar'dan kalmış ve o bölgede yaşadığını belirten adlar Kaşkay tayfalarına çoğunlukla diğer tayfalar tarafından verilmiştir. Burada bir amaç da bölgenin yerlisi Kaşkay Tayfaları ile bölge dışından gelmiş tayfaları birbirinden ayırt etmektir. Ancak milli olmayan bu adlar çoğunlukla tercih edilmemekte, çok az kullanılmaktadır. Buna benzer bir duruma Türkiye'de de rastlanmaktadır. Halk arasında yerli Türk ile dışarıdan gelen Türk'ü birbirinden ayırt edebilmek için farklı isimler kullanılmaktadır. (Örneğin; İran'dan gelen Türklere Acem, Bulgaristan'dan gelen Türklere soydaş, muhacir veya Bulgar, Balkanlardan gelen diğer Türklere de Roman, Rus, Yunan, Arnavut vb. adlar kullanıldığı gibi. Keza yurtiçinden bazı Türklere de yaşadıkları bölgede bulunan azınlık adları ile hitap edilebilmektedir. Ancak bu adlar lakap niteliğinde olup yerliler tarafından dış ülkelerden veya ülke içindeki farklı bölgelerden gelenlere karşı kullanılmaktadır. Fakat dışarıdan gelen Türkler kendilerini hiçbir zaman bu şekilde adlandırmamakta hatta bu şekilde yanlış etnik çağrışımlara sebep olması nedeniyle reddetmekte ve Türklerle tarihi anlaşmazlıkları olan Yunan, Bulgar ve Rus gibi bazı halkların isimlerinin kullanılmasını hakaret saymaktadırlar.)

7. Coğrafi Bölgeye Göre : Musullu Musul'dan, Küzenli ise Küzen bölgesinden;

8. İlk Yerleştikleri Yer Adına Göre : Dereşorlu'nun Dereşorlu'dan, Çiginiler'in ise Loristan'ın Pişkuhundaki Çigin'den;

9. İlgili Tayfanın Komutan veya Liderlerinin Adlarına

Göre: Nerdimli, Nadir Şahtan, Gecerli ise Kaçarlar'dan türemiştir. Kimi Tirelerin adları tarih boyunca değişikliğe uğramıştır. Örneğin Karaçeyi, eskiden Karaçay, Bulverdi ise Ebiverdi olmuştur.

3. BÖLÜM

3.1 GENEL OLARAK İRAN TÜRKLERİ ve KAŞKAY TÜRKLERİNİN KONUMU

3.1.1 GENEL OLARAK İRAN TÜRKLERİ

Türkiye'den sonra en fazla Türkçe konuşan nüfusa sahip olan ülke İran'dır. İran Türkleri ülkeyi oluşturan 25 ostanın (Eyalet, idari birim) hemen hemen hepsinde serpilmiş durumdadır.⁴⁸ Toplam İran'da Türklerin yaşadığı yalnız köy sayısı 10119 dolaylarındadır.⁴⁹

3.1.1.1 İRAN TÜRKLERİNİN BÖLGELERE VE BOYLARA GÖRE DAĞILIMI

İran Türklerinin yoğunlaştıkları üç bölge vardır.⁵⁰ Bu bölgeler:

1. Kuzeybatı Bölgesi
2. Kuzeydoğu Bölgesi
3. Güney Merkezi İran Bölgesi

3.1.1.1.1 Kuzey-Batı İran'da Yaşayan Türk Toplulukları :

Bu bölge aşağıdaki ostanları (eyaletleri) kapsamaktadır; Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Hemedan, Merkez-i Ostan, kısmen Gilan,

⁴⁸ Rafael BLAGA, *İran Halkları El Kitabı*, s. 276

⁴⁹ General Dr Mahmud PENAHIYAN, *Ferheng-i Coğrafiyayi-i Milli-i Türkan-i İran Zemin*, c. 4, s.374

⁵⁰ Rafael BLAGA, *İran Halkları El Kitabı*, s. 276

Kürdistan ve Tahran'ın önemli bir kısmı (Tahran şehir nüfusunun yarısından fazlası Türklerdir.) Bu bölgede Azerbaycan ve Halaç Türkçesi konuşulmaktadır.

İran'daki Türk dilleri arasında en fazla tanınanı Azerbaycan Türkçesidir. Bu dil diğerlerine göre daha tanınmış ise de araştırılmasında henüz pek çok boşlukların bulunduğu da söylenilmelidir... En önemlisi çok sayıda Azerbaycan Türkçesi şivelerinin henüz az incelenmiş olmasıdır... İran'daki Azerbaycan Türkçesi şivelerinin incelikle araştırılması herhalde ortaya Anadolu'daki Türkiye Türkçesi ağızlarının araştırmasını ortaya koyduğu tablodan daha az renkli olmayan bir tablo ortaya çıkaracaktır.⁵¹ Urmiye ve Tikantepe (Tekab) şehirleri arasında Afşarlar yaşamaktadırlar.

Halaç Türkçesi, Tahran'ın 200 km kadar güneybatısında Halaçistan (Save, Kum, Erak ve Tefreş şehirleri arasında) adlı bölgede konuşulmaktadır. Halaç Türkçesinin ilk bilimsel açıdan incelenmesi ünlü Alman Türkoloğu Prof. Doerfer tarafından yapılmıştır. Onun fikrinde bu dil eski Türkçenin devamıdır. Prof. Doerfer'e göre bu dil eski Türkçenin hatta proto Türkçenin özelliklerini bile en iyi şekilde koruyabilen bir Türk dilidir. Bu Türkçenin Gök Türk Türkçesine şaşırtıcı benzerlik gösterdiği iddia edilmiştir.⁵²

Türkçenin grupları arasında Halaçça en küçük grupu teşkil ettiği halde(... 46 köyde konuşulmaktadır)... Çuvaşça ile birlikte en önemli gruptur, çünkü en eski özellikleri gösterendir... Göç etmiş olan bazı Halaçlar şimdi de Kaşkaylar arasında yaşamaktadırlar.⁵³

3.1.1.1.2 Kuzey-Doğu İran'da Yaşayan Türk Toplulukları :

Horasan'ın kuzeyi, Hazar Denizinin güney ve güney doğusu (Mazenderan Eyaletinin önemli bir kısmı) ile Meşhed'te de Türkler yaşamaktadırlar. Meşhed

⁵¹ Gerhard DOERFER, *İranda Türk Dilleri*, T.D.A.Y. Belleten 1969, s. 2

⁵² Rafael BLAGA, *İran Halkları El Kitabı*, s. 324

⁵³ Gerhard DOERFER, *İranda Türk Dilleri*, T.D.A.Y. Belleten 1969, s. 5,8

Türklerinin konuştuğu Türkçe Tebriz ağzına çok benzemektedir. Bu bölgede Türkmen, Kazak, Horasan, Özbek, Afşar ve Kaçar Türkçeleri konuşulmaktadır.

Türkmençe Fundamenta'daki haritaya göre Türkmenistan Cumhuriyetinin güney kısmında ve (yaklaşık olarak Gurgan'dan başlayarak) Hazar denizinin güneydoğu kıyısındaki geniş bir kuşaktan Afganistan sınırına kadar uzanan bölgede... konuşulmaktadır. İran Türkmençesi de... pek az tanınmıştır.⁵⁴ Türkmenler Hazar Denizi kıyılarında Türkmen Sahranın kuzeyinde ve dağlık bölgelerde Kalele, Cergelan, Ayderviş, Gildağı, Kara Balkan, Gümbet ve Bocnurd'un kuzey batı dağlık kesiminde, ayrıca Horasan'ın doğu bölgesinde yaşamaktadırlar. Horasan Türkçesi ise Horasan eyaletinin kuzeyinde konuşulmaktadır. Bu dil Prof. Doerfer'in araştırmalarına⁵⁵ göre Oğuz Türkçesi içinde fakat bağımsız bir kol niteliği arz etmektedir. Horasan Türkleri, Horasan'ın kuzeyinde Tahran-Meşhed demir yolunun kuzey kısmında... yaşamaktadırlar. Doerfer'e göre bu bölgede yaşayan İranlıların %50-70'i Türktür. Türklerin oturdukları yerleri şöyle sıralayabiliriz: Bocnurd, Şirvan, Kuçan, Deregez ve Kelat kentleri, Esferayin Yöresi(Bam Sefid Abad), Nişabur, Sebzivar vilayetlerinin kuzey çevreleri (Nişabur'a bağlı Ser Vilayet bölgesinin Merkezi Çegene, Sebzivar'a bağlı Cüveyn bölgesinin merkezi Çağatay) ve bunların çevresindeki kasaba ve köyler⁵⁶ Horasan Türkleri Çeşitli Boylardan oluşmaktadırlar. Bunların en önemlileri şunlardır:

1. Beyat Yahut Bayat (Nişabur bölgesinde)
2. Karaçorlu Boyu (Cüveyn ve Esferayin Bölgelerinde)
3. İmarlı, Bukanlı, Cuyanlı, Pehlivanlı, Boranlı ve Kılıcanlı boyları, (Bocnurd Vilayetinde)
4. Timurtaş ve Nardin boyları, (Gurgan merkezinde)
5. Govdarı boyu: Sınır bölgelerinde,

⁵⁴ A.g.m., s. 2-3

⁵⁵ Rafael BLAGA, *İran Halkları El Kitabı*, s. 280

⁵⁶ Prof Dr Cevad HEY'ET, *Horasan Türkçesi*, Anayurttan Atayurda, c. 2, sayı 5, Ocak 1994, s.21

6. Afşar boyu; Bocnurd ve Kuçan'ın güneyinde, Sebzivar'la Nişabur arasında (Ser Vilayet, Ribat, Mişkan ve Damene) ve Cüveyn'in kuzeyinde
7. Karayı boyu; (Türbet-i Haydariye ve çevresinde)⁵⁷

Horasan'da ayrıca şu boylar da yaşamaktadır: Geraylı, Enaylı, Mehineyi, Temirli, Govarsi, Alili, Madvanlı, Karakoyunlu, Eymurlu ve Kulicanlı⁵⁸

Toplam Horasan nüfusunun yaklaşık 1/3'i (belki de daha fazlasını) Horasan Türkleri oluşturmaktadır. Bocnurd'un 3/4, Şirvan'ın 3/4, Kuçan'ın 2/5, Deregez'in 3/4, Kelat'ın 3/5, ve Nişabur'un kuzeyinde yerleşen Ser Vilayet nüfusunun tümü Türklerden oluşmaktadır. Cüveyn, Ribat, Mişkan ve Damene Köyleride yaşayanların tümü Türklerdir. Esferayın nüfusunun da 1/3'i Türklerden oluşmaktadır. Bunlar Safiabad ve Bam'da bulunuyorlar.⁵⁹

Kazak Türkçesinin bölgesi Türkmenlerin yaşadığı bölge ile aynıdır. Onlar Türkmen Sahra, Mazenderan ve Horasan'da yaşamaktadırlar. Gorgan şehrinde Kazak mahallesi de vardır. Beluçestan'da da Kazakların yaşadığı bildirilmiştir⁶⁰ Ayrıca Azerbaycan'ın Sulduz bölgesinde Karapapaklar arasında hala bir Kazak boyu vardır. Ancak bunların dili değişerek Azerbaycan Türkçesine dönüşmüştür.

Prof. Doerfer'e göre İran'da Özbek Türkçesi de konuşulmaktadır. Özbek Türkleri Horasan'da Koçan, Şirvan, Deregez ve Kelat'ta yaşamaktadırlar. Loristan'da da Özbek Türklerinin varlığına değinilmiştir.⁶¹ Ayrıca son dönemlerde İran'ın değişik bölgelerinde Örneğin; Gorgan'da Afganistan'dan gelen Özbek Türkleri de vardır.

⁵⁷ Dr Cevad HEY'ET, *Tarih-i Zeban ve Lehceha-i Türki*, Tahran, 1366, s. 323-324

⁵⁸ Rafael BLAGA, *İran Halkları El Kitabı*, s. 276-277

⁵⁹ Dr Cevad HEY'ET, *Tarih-i Zeban ve Lehceha-i Türki*, Tahran, 1366, s. 323

⁶⁰ Rafael BLAGA, *İran Halkları El Kitabı*, s. 327

⁶¹ A.g.k., s. 329

Kaçar Türkleri Gorgan, Şaku ve genel olarak Mazenderan eyaletinde yaşamaktadırlar. Kaçarların konuştuğu Türkçe hakkında pek araştırma olmamakla beraber, Oğuz Türkçesine dahil olduğu kesindir. Kaçarlar sayılarının azlığına karşın, İran yönetimini Elinde tutmuş bir Türk boyudur.

Bu bölgede ayrıca Hazar Denizinin güneydoğu kıyısında Gelugah ve Heştike köylerinde de ...başka bir oğuz ağzı konuşulmaktadır... Asterabad ilinde (vilayetinde) konuşulan bu ağzının önemli kısmının Horasan Türkçesi değil, Azerbaycan Türkçesi olması mümkündür, ancak bu henüz araştırılmamıştır.⁶²

3.1.1.1.3 Güney Merkezi İran'da Yaşayan Türk Toplulukları :

Bu bölge Elburz dağlarından Basra körfezine, İran, Irak sınırlarına dek uzanan alanı kapsamaktadır. İsfahan'ın batısı, Şiraz'ın kuzeyi, Şiraz'ın güney ve güney batısı göçebe olmayan Türklerle meskundur. Bu arazilerde aynı zamanda yoğun olarak göçebe Türkler de yaşamaktadır. Bu göçebe Türk toplulukları şunlardır; Kaşkay, Hamse (İnallı, Baharlı, Nefer), Afşar, Bıçakçı, Ağaçeri, Kengerli, Gündüzlü, Yarımtağlı ve Eşkaniler. Kirman'da Afşar, Bıçakçı, Karayi boyları, İsfahan ve Fars eyaletlerinde ise Kaşkay, Baharlı, İnallı, Baseri ve Nefer boyları yaşamaktadır. Huzistan eyaletinde ise Afşar, Ağaçeri, Gündüzlü, Lereki ve Eşkaniler yaşamaktadır. Kirmanşah eyaletinin Bicar bölgesinde de Türkler yaşamaktadır. Ayrıca Rıza Şah döneminde Darab ve Neyriz çevresinde zorla yerleştirilen Şahsevenler de vardır.

Kaşkaylarla Hamse Elinin ayırıcı takribi çizgisini, İsfahan-Şiraz-Cehrum ana yolu olarak düşünürsek, Hamse Elinin Çoğunluğu söz konusu yolun doğu tarafında yer alacaktır. Onların yaylaları, Bevanat, Ersencan ve Kur nehri çevresinden başlayarak, Darab, Fesa, Neyriz bölgesinden, kışlak bölgeleri olan Cehrum, Herem, Ciyum ve Asmangerd'e dek uzanıyordu.⁶³

⁶² Gerhard DOERFER, S. Çağatay (Çeviri), *Türk lehçeleri örnekleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 255-261

⁶³ Kave BAYAT, *Şuriş-i Aşairi-i Fars Salha-i 1307-1309 H.Ş.*, 1365, S. 15

İnanlılar, Fesa bölgesinde bulunmaktalar.⁶⁴ Darab bölgesinin en iyi köyleri İnanlı çiftçilerine aittir... İnanlıların Ebulverdi Tiresi tamamıyla Şiraz vilayetinde Yerleşmişlerdir.⁶⁵ Baharlıların...yaylası Ramcerd ve Mervdeşt bölgesinde, kışlakları ise Servistan ve Darab yakınlarındadır. Çoğunluğu yerleşmiş ve Darab Nehirinin kıyısında yaşamaktalar. Neferler ise Geras bölgesinde yaşamaktalar.⁶⁶

Çerkes Tayfası Fars'ın Serhed Şeş Nahiyesinde bulunan Dozkerd'de, Dedekayılı Tayfası Firuzabad'ın Deherem, Deh Rud, ve Kenar Siyah köylerinde, Feyli Tayfası Şiraz ve Firuz Abad'da, Cengi (Zengi ya Zengene) Tayfası Cerhum, Hefr'e bağlı köyler ve Beyza'da, ...Çetez, Çıyanlı, Zülkader ve Çiçegli, Şiraz çevresi ve Kara Bağ'ın Pol Birinci'sinde (Yeni adı İslamlı), Came Büzürği ile Zülkader Tayfaları, Kazerun, Cehrum, Şiraz'ın Kara Bağ'ı, Beyza'nın Çiçegli Köyü, Fars'la Huzistan'ın Bir çok yerleşim noktaları ve köylerinde,...Bayat Mus Evli tiresi, Bacgah ve Şiraz'ın Ekberabad'ında, Bayat Ağ Evli Tayfasından olan Ağ Evli tiresi Şiraz'ın eski mahallelerinden olan Leb Ab'da, Bayat Kara Evli Tayfasından olan Salahlı tiresi Şiraz'ın Eski mahallelerinden olan İshak Beyk mahallesi, Kuvar, Celal Abad Siyah'da, Bayat Kara Evli'lerden olan Emir Hemdemli Tiresi Kara Bağ'ın Bid Zerd, Siyah'ın Hemdemli köyü, Buşehr kentinin Behmeni mahallesi ve Fars'ın Firuz abad'ında, ...Çıyanlı tiresi ise Şiraz'da oturmaktalar.⁶⁷

Yarımtağlı Elinin...yaylası Hemedan eyaletinde, Kışlakları ise Huzistan ve Loristan eyaletlerindedir...Onlardan bir grupu kışlaklarını Huzistan'da, Endimeşk ve Dezful vilayetleri bulunan bölgede geçirmekteler.⁶⁸

Şahsevenlerden de bir grupu, Fars'ta yaşamaktalar. Bunlar eskiden,... Behtigan gölünün güney kıyıları, Darab çevresi ve Abade yükseklikleri arasında göçüyorlardı.

⁶⁴ HEY'ET Dr CEVAD, *Tarih-i Zeban ve Lehceha-i Türki*, Tahran, 1366, s. 323

⁶⁵ Huşeng SEHAM PUR, *Tarihçe-i İlat ve Aşair-i Arab-i Fars*, Şiraz 1377. S. 61-62

⁶⁶ Dr Cevad HEY'ET Dr CEVAD, *Tarih-i Zeban ve Lehceha-i Türki*, Tahran, 1366, s. 323

⁶⁷ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, s. 74

⁶⁸ Behram EMİR AHMEDİ, *Kuçneşini der Huzistan, Fesname-i Aşairi-i Zehayir-i İnkılab*, Sayı 8 ve 9, s. 122

Yaklaşık 60-70 yıl önceden Tahta kapı (Zorunlu yerleştirme) olmuşlar. Bugün İstahbanat vilayetinde bulunan Muhammedabad köyü Fars'ın Şahsevenlerle yeleşik en önemli merkezlerinden birisidir.⁶⁹

Karayiler Neyriz vilayetindeki Ser Cahan bölgesinde yaşamaktalar. Neyriz vilayetinin en iyi ve en verimli toraklarına sahip olan Teng Hena bölüğünün önemli bir kısmı da Karayilere aittir.⁷⁰

Ağırlıkta Bayat Türklerinden olan Tohmaklı ile Geyç Beyk tayfaları ve Şamlı Türklerinden kimi Tireler Şadigan ve Feriden'in diğer bölgelerinde yaşamaktalar.⁷¹

Halaçlar Fars'ın Serhed Çahar Dange'sindeki Gongru Köylerinde (Abade vilayeti), Saadet Şehr, Mervdeşt, Sefa Şehr ve Deh Bid Kentlerinde yaşamaktalar⁷²

Ağaceler Kohgiluye'de de yaşamaktalar.⁷³

Bıçakçı Eli Kirman'ın ünlü ellerindedir. Yaklaşık 30 Yıl önceden beri Bıçakçı Eli bir zamanlar Hanları ve büyüklerinin oturduğu Bulverd köyü ve çevre köylerde yerleşmişlerdir. Ancak yine de bir bölümü göçebe ve yarı göçebe olarak, Kirman, Baft ve Sircan dağları arasında yaşamaktalar. Bu bölge onların yaylasıdır. Kışlak için ise Ciruft ve Bender Abbas yakınlarına gitmekte.⁷⁴

Kirman'ın Afşar Eli,.. Refsancan'ın güney batısından güney doğu ekseninde Kirman-Bem yoluna kadar uzanan Geniş Bir bölgenin güney kısmında yaşamaktalar.

⁶⁹ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İnan*, Tahran 1377, s. 92

⁷⁰ Huşeng SEHAM PUR, *Tarihçe-i İlat ve Aşair-i Arab-i Fars*, Şiraz 1377. s. 263

⁷¹ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kavm-i Lor, Pejuheşi Derbare-i Peyvestegi-i Kavmi ve Perakendegi-i Coğrafiyayi-i Lorha der İnan*, s. 44

⁷² Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayi-i İnan, Kabile-i (Kayı-Kaşkayi)*, Şiraz 1378, s. 74

⁷³ Kave BAYAT, *Şuriş-i Aşair-i Fars Salha-i 1307-1309 H.Ş*, 1365, s. 13

⁷⁴ Muhammed Rıza BESİRİ (MÜDÜR-İ MES'UL), *Damdari der İlat-i Kirman, Abadi-i Göhürd, Yek İşum-i Bıçakçı (1)*, Fesname-i Kuç, Bahar 1362, s. 58

Onların alış veriş merkezi Baft kentidir. Kışlakları Ezruye'de, yaylaları ise Egta' bölüğündedir.⁷⁵

Lereki (Lerki) Tayfası, eskiden Eb-ul Fars bölgesinde yerleşmişlerdi. Onlardan bir miktarı Heftgel çevresi, Heftgel, Mescid Süleyman ve Şüşter arasındaki bölgelerde dağılım gösteriyorlardı. Milli Petrol Şirketinin arayışları sonucu söz konusu bölgede petrol bulunduğundan sonra, burası “ Huzistan Paris'i ” lakabıyla ünlendi. Lerekiler (Lerkiler) Rıza Şah Zamanında devlet tarafından silahsızlandırıldılar. Fakat çok geçmeden 1320 Şehriver (M.1941 Ağustos) karışıklıkları ortaya çıktı. Henüz silhsızlandırılmamış olan Behmeyi ve Aladini aşiretleri Lerekilerin (Lerkilerin) mal varlığı ve zenginliğini ele geçirmek için ansızın bir gece baskını düzenleyerek onların bölgesini işgal eip onları oradan çıkardılar. Lerekiler (Lerkiler) ise Ramhormoz ve diğer Şehirler ve köylere dağıldılar.⁷⁶ Behmeyilerin düşmanlığı burada bitmedi. Lereki (Lerki) ailelerinden kimileri yıllarca bu olaydan geçtikten sonra Sultanabad köyleri, Ramhormoz ve diğer yerlerde yine Behmeyilerin saldırılarına maruz Kalıyorlardı. Buna karşılık olarak Hayber Beyk (Lereki-Lerki) ömrünün son yıllarında kendi adamlarını toplayarak ayaklanıp Celaliyan ailesinin 2000 kadar koyununu yağmalayıp Kohgiluye'nin Teyyibi eline götürüp onlara sığındı. Bir süre geçtikten sonrs o tekrar Ebulfars'a geri döndü.⁷⁷ Lerekiler (Lerkiler) bugün de değişik yerleşim bölgelerinde yaşamaktalar.

Huzistan Afşarları Şüşter'de, Köken itibarı ile Afşarların bir tayfası olan Gündüzlüler ise söz konusu kentin çevresinde yerleşmişlerdir.⁷⁸

Afşarlar ayrıca Kohgiluye, Cehrum, Fars'ta bulunan Hefr ve Kazerun'da da bulunmaktalar.⁷⁹

⁷⁵ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, c. 2, s. 709

⁷⁶ A.g.k., s. 430-431

⁷⁷ Yagub GAFFARİ, *Tarih-i İctimai-i Kohgiluye ve Boyer Ahmet*, İsfahan 1378, s.268

⁷⁸ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, c. 2, s. 437

Eynallı (İnanlı) ve ... Kaşkay dilleri ... Azerbaycan Türkçesine oldukça yakındırlar. Azerbaycan Türkçesinin şiveleri olarak da gösterilebilirlerdi. Bu diller Şiraz'ın güneydoğusunda (Eynallı veya İnanlı) ve kuzeybatısında (Kaşkay) konuşulmaktadır.⁸⁰ Menges'in görüşüne göre (diğer bir çok Türkologların aksine) Eynallı (İnanlı) ve Kaşkay dilleri üzerinde durmaksızın Azerbaycan Türkçesi şiveleri olarak kabul edilemez, bu diller birçok yönden Azerbaycan Türkçesinden çok Türkiye Türkçesine yakındırlar.⁸¹

Ünlü Türkolog K.H. Menges, Kirman'ın güney ve güneybatısında konuşulan Salçuk dilinden bahsetmektedir. Yani epey uzakta, İran'ın doğusunda bir yerde bir Türk dili... Menges göre Beluçestan ve Mikran'da yani İran'ın büsbütün güneydoğusunda da Türkler vardır. Ancak buradaki Türk kabilelerinin adları bile bilinmemektedir...1965 yılında güney İran'da bulunmuş olan L. Szimonize (Bloomington)'nin Pr. Doerfer'e yazmış olduğu bir mektubuna göre Tahran'ın güneyinde Çağatayca (Doğu Türkçesi) ve Kıpçakça konuşulan köyler vardır. Kendisinin İstanbul'dan Doerfer'e gönderdiği mektubunda ; *"1965 Temmuz 28'den Ağustos ortasına kadar İran'da bulundum. İsfahan Ve Şiraz Civarındaydım. Güney İran Türkleri hakkında hiç bir şey Yazmadım.. Elimde gayet az malzeme var. Fakat maalesef o da yanımda değil, Amerika'da, Bazı kelimeler üzerinde inceleme yaptım ve Batı (Kıpçak) Türkçesi ile aralarında büyük bir benzerlik olduğunu müşahede ettim. Yolda tanıdığım bir Şahıs bana Rıza Şah şehri yakınında bulunan (Tahran'ın 90 km kadar güneyinde ve İsfahan yolu üzerinde) iki köyden bahsetti. Bunlardan bir doğu ve diğerinde batı Türk lehçesi kullanılıyormuş. Bana bu bilgiyi veren kişi kendisinin Semerkent boyundan olduğunu ve Çağatayca konuştuğunu söylemişti. Aynı zamanda bugün kullandıkları sayı sistemi Orhun yazıtlarında kullanılanlar ile büyük bir benzerlik gösteriyor."* yazar.

⁷⁹ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, s. 73

⁸⁰ Gerhard DOERFER, *İrandaiki Türk Dilleri*, T.D..A.Y. Belleten 1969, s. 2

⁸¹ A.g.m., s. 1

İran'da Eski Türkçenin yukarı katları- sayımını korumuş bir Kıpçak ve bir Uygur lehçesinin bulunduğu şimdiye kadar bilinmemekteydi. Ne yazık ki, burada da kesin sonuçlu araştırmalar yoktur. Doerfer'in öğrencileri 1968 bahsedilen köyleri aramışlarsa da bulmak mümkün olmamıştır.⁸²

Bazı tanıdıklar Zabul şehrinden olan Kaşıkçı diye bir Türk boyuna rastladıklarını da bildirmişlerdir.

Sungur Türkçesini konuşan Türkler Kirmanşah'ın 60 km. kuzeydoğusunda Sunkur şehri ve çevre köylerinde yaşamaktalar. Bunlar kendi dillerini Azerbaycan Türklerinin dillerinden açıkça ayırt etmektedirler. Sunkur Türkçesi kendisini öteki Azerbaycan Türkçesinden oldukça ayıran ve başlı başına bir lehçe grubu olma niteliğini veren kimi özellikler göstermiştir.⁸³

Bazı araştırmacılarca (Örneğin, Dr. Zehtabi ve Prof. Hamid Nütki) Huzistan bölgesinde İran, Irak sınırlarının her iki tarafında Eşkani diye bir Türk topluluğunun yaşadığı belirtilmektedir. Güney merkezi İran'da yaşadığı bilinen diğer Türk oymaklarının konuştukları Türkçelerin özellikleri hakkında pek bilgi sahibi olunmadığı gibi herhangi bir kapsamlı araştırma da bugüne kadar yapılmamıştır. Bu bölümün sonunda İran Türklerinin konuştukları Türkçelerle ilgili olarak ünlü Türkolog Prof. Doerfer'in çok önemli tespitlerini aşağıda belirtmeden geçemeyeceğiz. *“Türk dilleri konuşulan bölgeler arasında şimdiye kadar en az bilineni İran'dır. Oradaki lehçelerin hepsi şimdiye kadar pek az tanınmıştır. Bu durum bir bakıma siyasi koşullar yüzündendir. Aşağı yukarı bin yıl İran Türk Hanedanlarının (ve Türk ordularının) egemenliği altında kalmıştır. Bu muayyen bir kin duygusunun doğmasına sebep olmuştur... Tasavvur edilebileceği gibi bu tavır İkinci Dünya Savaşından sonra Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketleri (şunu da söylemek gerekir ki bu hareketler geniş bir şekilde dışarıdan desteklenmekteydi) ve Kaşkayların aralıksız kabile savaşları dolayısıyla daha da*

⁸² A.g.m., s. 3-4

⁸³ Gerhard DOERFER, *İranda Bir Dilbilim Gezisi*, T.D.A.Y. Belleten yıl 1971-74, s. 197-198

şiddetlenmiştir.. .Bu tanıma sırasında ortaya çıkan tablo İran'ın yalnız en az bilinen Türk dilli bölgesi değil aynı zamanda en ilgi çekici Türk dilli bölgesi olduğudur, bu bölge bir kısmı son derece eski özellikler gösteren çeşitli lehçelerini korumuştur. Bu tablo henüz kesin çizgilere sahip değildir: bir çok noktalarda ancak tahminler ve ilk taslaklar Elimizde bulunmaktadır. Ne var ki geleceğin bize burada zengin armağanlar vereceği mutlakdır.⁸⁴ Şunu her zaman önemle belirtmek isterim: ..zamanımızda İran Türkoloji için en önemli ülkedir. Burada yeryüzünün bütün öteki ülkelerinden daha çok buluşlar yapılması beklenebilir.⁸⁵ İran makamlarının nazik tutumu kuşkusuz gelecekte yapılacak araştırmalar için de dostça kolaylık sağlayacaktır. İran'da ki Türk dillerinin araştırılması Türk dilleri genel bölgesinin yapısını oldukça kesin olarak gösteren ve şimdiye kadar elde edilmesi mümkün olmamış bir tablo ortaya çıkarıyor. Bu araştırma yapılmadan mükemmel bir Türkoloji kurmanın imkanı yoktur... Oradaki milletlerin bütün yönleriyle iyice (araştırılması) ile filoloji bilimi ve Türkoloji bugünden tahmin edilmeyecek bir ölçüde zenginleşecektir.”⁸⁶

Bu tespitin aynısını İran'daki Türklerin tarihi hakkında da yapmak mümkündür. Zira bu coğrafya ister devlet sayısı, ister oymak sayısı, isterse konuşulan Türkçelerin çeşitliliği açısından diğer Türk bölgelerine göre büyük bir zenginlik arz etmektedir. Bu bölge Türk tarihinin tam anlamıyla gün ışığına çıkarılamaması her şeyden önce Genel Türk Tarihi açısından da çok büyük bir kayıptır.

3.1.1.2 DİĞER FARKLI TÜRK TOPLULUKLARI :

Bir önceki bölümde anlatılan İran Türklerine ek olarak aslen Türk olup, ancak kimi nedenler yüzünden ana dilleri olan Türkçeyi belirli ölçülerle kaybetmiş ve bugün diğer dil-lerle konuşan farklı Türk toplulukları da İran'ın değişik bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bunların başlıcaları şunlardır:

⁸⁴ Gerhard DOERFER, *İranda Türk Dilleri*, T.D.A.Y. Belleten 1969, s. 1

⁸⁵ Gerhard DOERFER, *İranda Bir Dilbilim Gezisi*, T.D.A.Y. Belleten yıl 1971-74, S. 198

⁸⁶ Gerhard DOERFER, *İranda Türk Dilleri*, T.D.A.Y. Belleten 1969, s. 11

1. Hazarelar ve Onlara Bağlı Topluluklar
2. Başgerdiler
3. Lorlar İçindeki Türkler

3.1.1.2.1 Hazareler ve Onlara Bağlı Topluluklar :

Hazaralar Tacikenin bir çok sayıda Moğolca ve Türkçe sözcüğü içeren bir lehçesini konuşmaktadırlar. Gerek İnan'da gerekse Afganistan'da yaşayan Hazareler kendilerini Türk-Moğol olarak saymaktadırlar. Afganistan Hazarelerinden olan araştırmacı Hüseyin Ali Yezdani (Hacı Kazım) Hazarelerin Türk-Moğol kökenli olduğunu belirtmekte ve iki ciltlik "*Pejuheşi der Tarih-i Hezareha 2 Cilt*" adlı eserinde bu görüşü tam tamına savunmaktadır.

Hazareler, Horasan bölgesinin Serahs ve Hevaf şehirlerinde yaşamaktadırlar. İnan, Afganistan sınırları boyunca yaşayan Hazarelere Batı Derezinat Hazareleri denmektedir. Doğu Berberi Hazareleri de Taybad, Bocrurd, şırvan, Deregez, Serahs, Torbet-i Cam, Keşefrut, enaran, Meşhed ve Kuan arasında (Horasan bölgesi) yerleşmişlerdir. Ayrıca Hazarelerin bir kısmı da Beluçestan'ın merkezi Zahedan'a göç etmiştir. ahar oymaklara dahil Teymuriler, Taymaniler, Cemşidiler ve Firuz Kuhiler de Hazarelere bağlı topluluklar içerisindedirler. Teymuriler İnan, Afganistan sınır boyunun iki tarafında Nemekzar Gölü yakınlarında Taybat, Torbet-i Cam ve Hevaf'ta göçebe yaşayan bir gruptur. Firuz Kuhiler adlarını Mazenderan'ın sınırında olan Firuz Kuh kalesinden almaktadırlar. Meręab Irmağı kıyılarında yaşayan bu yarı göçebe topluluk Sünni'dir. Cemşidiler Horasan eyaletinde Torbet-i Cam şehrinin kuzeyinde, Keşefrud'un kıyısı ve Afganistan sınırı yakınında yerleşmişlerdir. Kale-i Nov'da da Hazareler vardır. Ayrıca Tacike konuşan Kızılbaş boyu da vardır. İnan dışında özellikle Afganistan'da yaşayan Hazarelerin önemli bir kısmı yaşadıkları ülkenin siyasi karışıklıklarından dolayı gerek İnan'ın çeşitli yerlerine yerleşmişlerdir.⁸⁷

⁸⁷ Rafael BLAGA, *İnan Halkları El Kitabı*, s. 237,238,239

3.1.1.2.2 Başgerdiler :

İran'ın bir kısım bölgelerinde (Rudbar, Minab, Serdeşt vs.) İrani dilli..?! Başgerdi toplulukları da yaşamaktadır. Başgerdilerin Türk asıllı olan Başkurtlarla bir bağları olup, olmadığı hakkında araştırmalara büyük bir ihtiyaç vardır. Bu dilin bir ağzının “Uz” adını taşıması da dikkat çekicidir.

3.1.1.2.3 Lorların içindeki Türkler :

Lorların içinde olan Lorlaşmış? Bir Takım Türklerin de varlığına değinilmiştir. Örneğin; Bayındır Tiresi (Loristan'daki Beyranvendler arasında), Gündüzlü (Afşar), Şaluy Haydar Hani (Bahtiyari'de) ve Kohgiluye'de Afşar, Cügetayi (Çağatay), Begdili, Keştil ve Kara Bağı tirelerinden oluşan Ağaçeriler.⁸⁸ Ağaçeriler'de Teveli Aga, Atış Aga, Cügeta (Çağatay) vs gibi Türkçe adlar bugün de yaygındır.⁸⁹ Bazı araştırmacılar Bahtiyarilerin Göçebe söz dağarcığındaki Türkizimleri inceleyerek, Zagrus'da geniş Göçebe tarzda yaşamın biçimlenmesini Orta Çağlardaki Türkerin etkisiyle geliştiğini ileri sürmüşlerdir.⁹⁰ Kuşkusuz ki böyle bir derin etkileşim Türklerle içli dışlı olmaktan, belki de karışmadan kaynaklanan bir olgudur. Bu aynı zamanda bu bölgedeki Türklerin egemen bir konumda olduğunu da kanıtlamaktadır.

3.1.2 KAŞKAY TÜRKLERİNİN COĞRAFİ KONUMU ve DAĞILIMI :

Kaşkay Türkleri ülkenin geniş bir alanını kaplayan güneyi, güneybatısı ve Zagros bölgesinde dağılım göstermektedir. Bu alan yaklaşık Basra körfezi kıyılarından (Deylem, Buşehr ve Genave limanları) başlayarak kuzey Zagros'un birbirine sıkışmış yükseklikleri yani İsfahan'ın güney yöresi, Çahar Mahal-Bahtiyari

⁸⁸ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kavm-i Lor, Pejuheşi Derbare-i Peyvestegi-i Kavmi ve Perakendegi-i Coğrafiyayi-i Lorha der İran*, 1374 S., 44

⁸⁹ A.g.k. s, 119

⁹⁰ DİĞARD J. P; DOPLANUL EGZAWİE; BASEN LUYİ, *Anasur-i Türki der Vajegan-i Şebani-i Bahtiyari*, Tercüme-i Esğher Kerimi, Mecmue-i Makalat-i Merdum Şinasi “ Defter-i Dovvum” İlat ve Aşair, 1362, s. 201-203

eyaleti, Kohgiluyeh' deki Dena dağının doğusu ve Boyer Ahmet yaylalarına kadar uzanmaktadır. (Bkz, Harita 1)

1300-1311 (M. 1883-1893) yılları arasında Kaşkay Elinin kışlağı, Fars'ın Erbea, Efrez, Cere, Heşt, Honc, Deşti, Deştistan, Feraşbend bölükleri ve Mahur Milati gibi sıcak bölgelerinde,... yaylaları ise Dezdkerd, Serhed Çahar Dange, Serhed Şeş Nahiye, Kamfiruz bölükleri, ve Memeseni'deki Kakan ve Komher bölgelerindeydi.⁹¹

3.1.2.1 Göçebe Kaşkay Türklerinin Mevsimlere Göre Yaşayış Bölgeleri

Şiraz bölgesini ayırıcı ve orta bölge olarak düşünürsek, Kaşkay alanı üç bölüme ayrılabilir.

1. Yayla Bölgesi :
2. Kışlak Bölgesi :
3. Orta ve Ayırıcı Bölge :

3.1.2.1.1 Yayla Bölgesi :

Bu bölge aşağı yukarı Şiraz'ın güneyinden bölgenin en son kuzey uçlarına kadar devam eder. Sepidan, Gomşe, Burucen, Semirum, Abade ve Mervdeşt vilayetlerinden oluşmaktadır.

3.1.2.1.2 Kışlak Bölgesi :

Ülkenin güney ve güney batısındaki geniş ve sıcak mıntıkadan, Basra körfezine kadar uzanmaktadır. Söz konusu bölge ülkenin güneyindeki dört eyaletde yerleşen Lar, Cehrum, Firuzabad, Kazerun, Memeseni, Behbahan, Geçsaran, Dogonbedan, Ramhormoz, Buşehr, Kengan, Deştistan ve Deyir vilayetlerini kapsamaktadır.

⁹¹ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 2, Tahran 1378, s. 1581

3.1.2.1.3 Orta ve Ayırıcı Bölge :

Şiraz yöresi, Erjen çölü (Ovası) ve Mervdeveşt'in güneyi; Bu bölge hemen hemen bütün yıl boyunca kullanılabilir otlaklara sahiptir. (Bkz, Harita 2)Gomşe kentini en kuzey ve Lenge limanını en güney nokta kabul edersek bu alan 26/35 ve 32 derece kuzey enlemleri arasında yer alarak ülke yüzölçümünden 5/25 oranında bir alanı kapsar. Aynı ile Kaşkay Türklerinin yaşadıkları Romhormoz'u en batı, Darab'ı ise en doğu bölge olarak düşünürsek 49/30 ve 54/32 derece doğu boylamları arasında yer alır. Görüldüğü gibi Kaşkay göçebelere ülkenin diğer göçebe topluluklarına göre en geniş alana sahiptirler. (Bkz., Harita 3)Hemen belirtelim ki, Kaşkay göçebelere bugün ülkenin güneyindeki yedi eyaletde otlak ve tarım alanlarına (çiftliklere) sahiptirler. Bu göçebe topluluklar bu alanda sürekli yayla ve kışlaklar arasında gidip gelmektedirler. Bunlar Fars, İsfahan, Kohgiluye, Boyer Ahmet, Çahar Mahal-Bahtiyari yaylaları, Huzistan, Buşehr ve Hormozgan Eyaletleridir.⁹²

3.1.2.2 Kaşkay Türklerinin Yaşadığı Alanın Sınırları :

Kuzeyde: İsfahan eyaleti ve Burucen vilayetleri (Çahar Mahal-Bahtiyari)

Kuzey-Doğuda : Ebergu kasabası, Yezd Eyaletindeki Herat ve Mervdeşet kasabaları

Doğuda : Kirman eyaletindeki Şehr-i Babek ve Sircan vilayetleri

Güney-Doğuda : Hormozgan eyaletindeki Hacıabad, Saadetabad, Fin Kasabaları ve Bender Abbas'taki Hemir limanı (Bender Hemir)

Güneyde : Basra körfezi sularına kadar. Buşehr'deki Deylem limanından Hormozgan'daki Lenge limanına kadar yaklaşık 585 km. uzaklıkta olan düz yol ile sınırlanmıştır.

Batı ve Kuzey-Batıda : Huzistan'daki Behbahan, Ağacari, Serheddat, Ramhormoz, Kohgiluye, Boyer Ahmet'in yaylalarında yerleşen Geçsaran, Başt, Dogonbedan ve Boyer Ahmet Vilayetine kadar sınırlanmaktadır.

⁹² Dr Rıza MUSTUFİ-EL MEMALİKİ, *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 264

Söz konusu alan ülkenin diğer göçebe topluluklarına göre daha dayanıklı (itibarlı) ve özgün bitişikliği ile seçilmektedir. Bölgenin siyasi sınırları daha çok kuzey ve kuzey batı yönlerinde komşuluklarında olan Bahtiyari ve Lor Boyer Ahmedî aşiretlerinin katılımı ile saptanmıştır (belirginleşmiştir) Kaşkaylar defalarca İsfahan'ın güneyi, Burucen ve Genduman'da ki yeşil ve zengin (bol otlaklı) otlaklarını ele geçirmek için Bahtiyarilerle kanlı savaş ve çatışmalara girişmişlerdir. Bugün iki göçebe topluluk arasındaki sınırlar bölge önderleri ve devlet yetkililerinin aracılığı ile yapılmış mukaveleler uyarınca saptanmıştır. Bahtiyari ve Kaşkayların ortak kışlaklarının bulunduğu Huzistan eyaletinde iki tarafın katılımı ile yapılan anlaşmalar uyarınca, Ramhormoz'dan Kuzeye İze, Mescid Süleyman, Ramhormoz, Dehdez, Heftgel, Lali, Dezful ve...doğru Bahtiyarilerin kışlak bölgesi ve Ramhormoz'dan güney ve Basra körfezine doğru Kaşkay ve Boyer Ahmedilerin kışlakları olarak belirtilmiştir. Ağacari, Ramşir, Hendican, Behbahan, Serdeşt, ve Dogonbedan vs. gibi.⁹³

3.1.2.3 Kaşkay Türklerinin Yaşadığı Alanın Yüzölçümleri :

Kaşkayların yaşadığı alanın yüzölçümü, 186.180 Km² 'dir. Bölgelere göre aşağıdaki dağılımlar gözlemlenebilir:

1. **Fars Eyaleti** : Neyriz, İstehbanat ve Fesa vilayetleri çıkılarak geri kalan **111.852 Km²**
2. **Buşehr Eyaleti** : **37.653 Km²**
3. **Lenge Limanı Vilayeti** : **21.340 Km²**
4. **Behbahan Vilayeti** : **3.815 Km²**
5. **Ramhormoz Vilayeti** : **4.313 Km²**
6. **Geçsaran Vilayeti** : **3.621 Km²**
7. **Burucen Vilayeti** : **4.413 Km²**
8. **Semirum ve Gomşe Vilayetleri** : **9.173 Km²** ⁹⁴

⁹³ A.g.k., s. 278

⁹⁴ A.g.k., s. 278

Kaşkayların yaşadığı alan doğuda ülkenin içlerinde olan sahralarla, güneyde ise Basra körfezi suları gibi doğal engellerle sınırlanmıştır. Anlaşılacağı üzere Kaşkaylar ülkenin öteki göçebe topluluklarına göre kültürel, siyasi ve iktisadi açıdan daha geniş bir alana hükmetmektedirler. Fars eyaletinin bir çok köy, kasaba ve kentleri genelde göçün yolları üzerinde yerleşmişlerdir. Çınar, Şahican (Kazerun'un kuzeyinde), Şiraz, Beyza, Pol Kovar, Firuzabad ve yüzlerce yerleşim noktaları göç sırasında karşılıklı alış veriş merkezleri görevini üstlenerek bölgenin ekonomik gelişimi için etkin ve önemli katkılara sahip olmuşlardır. Genellikle Şiraz kenti bölgenin ağırlık merkezi olarak bir boğaz misali güneyden kuzeye geçen (uzanan) bütün Kaşkay El Yollarının yaklaşp birleşmesini sağlamaktadır. Göçebeler burada Pazar gereksinimlerini giderdikten sonra El Yollarının tekrar ayrılmaları ile kuzeye yayılmaktadırlar. Kazerun kenti ve Çınar Şahican kasabası Şiraz'da olduğu gibi Huzistan ve Buşehr'den kuzeye geçen Dereşorlu ve Keşköllü tayfalarının (Kaşkay aşiretleri, obaları) El yollarını birbirine ulaştırır ve ekonomik iletişim sağladıktan sonra kuzeye yönelerek Fars'ın Erdekan'ına doğru budaklanır.⁹⁵

Göçebelerin yayla göçü genellikle Ordibeheşt ayı (Miladi 21 Nisan-21 Mayıs arası) boyunca aşağı coğrafi enlemlerde yer alan Lenge limanı ve Buşehr gibi yerlerde ise Fer verdin ayının (Mart'n sonları ve Nisan başları) ortalarına doğru gerçekleşmektedir. Yayladan kışlağa doğru geri dönüş daha çok yaz sonları ve sonbahar başlarında özellikle Kaşkaylar için Mehr ve Aban ayları (Miladi 23 Eylül-23 Kasım arası) arasındaki zaman kesitine rastlamaktadır.⁹⁶

El Yolu : Göçebelerin göç yolları, yayla ve kışlak bölgelerini birbirine bağlayan yollara "**El Yolları**" denmektedir.

Her Tire ve Tayfanın kendine özgü bir veya birkaç El Yolu vardır. Çoğunlukla bu El yolları onların atalarının ve ulu dedelerinin de kullandıkları

⁹⁵ A.g.k. , s. 386

⁹⁶ A.g.k. , s. 389

yollardır. El yolları ağırlıklı olarak kuzey Zagros'un zor geçit veren yukarı kesimlerindeki yüksekliklerden (Semirum, Sepidan, Abade ve Dena) başlayarak kent ve kasaba kenarları, Dağ arası (Dağlar arası) ovalıklardan (geniş vadi tabanlarından) geçip araba yolları ile kesişerek, güneydeki çöl (ova), tepeler ve uçurumlarla dolu yerlere kadar devam eder. Göçebeler göç için en kısa yolu seçerek dağları çevirip, öteki göçebelere ait bölgelere girmekten (kullanmaktan) çekinmektedirler. El yollarının seçiminde göçebeler göç sırasında yeşil otlaklar ve su kaynakları bol (zengin) olan dağ eteği (yamaçlık) bölgelerden geçmeği tercih ederler. Ortalama 20-30 gün süre ile hayvanlar (davarlar) otlayarak El yolunda hareket etmektedirler. Göç katarları ve kervanları belirli aralıklarla El yollarının uygun yerlerinde dinlenirler. El yollarının seçimindeki diğer önemli etken ise kent ve kasabaların yakınlarından geçerek alış veriş ve Pazar gereksinimlerinin sağlanmasıdır. Çoğunlukla El yolları köylülerin tarım alanlarından uzak bir yerden geçmesi tercih edilir. El yolunda günlük alınması gereken yol miktarı Kaşkay tayfaları için ortalama 15-20 km olarak saptanmıştır.⁹⁷

3.1.2.4 Kaşkay Tayfalarının Bölgeleri - Ana Göç Yolları

3.1.2.4.1 Keşküllü Tayfası:

3.1.2.4.1.1 Keşküllü Tayfası'nın Göç Sırasında Geçtiği Ana Yollar :

1311 H.K / 1911'de Keşküllü Tayfası yazın Şeş Nahiye, Erdekan, Kakan bölüklerinde (Memesenî'de), kışın ise Deşti, Mahur Milati, Care (Cere) ve Firuzabad'da bulunmaktalardı.⁹⁸

Bu tayfa Büyük Keşküllü Tayfası ve Küçük Keşküllü Tayfasından oluşmuştur. Büyük Keşküllü tayfası birçok tire ve ailelere ayrılır. Bölgenin güney

⁹⁷ A.g.k., s. 400

⁹⁸ J. DOMORİNİ, *Aşair-i Fars (İslahat-i İdari)*, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, Tahran, 1375, s. 31

batısı ve batısında geniş kışlaklara sahiptirler. Bu geniş alan Kazerun'dan Behbahan'a kadar aşağı yukarı 250 Km'lik bir hattı (çizgiyi) kapsamaktadır. Mahur Milatun, Baba Kelan, Mişan, Heşt, Kuhmere, Bibi Hekime, Cere, Famur Şah Selim ve diğer birkaç nokta bu tayfanın en önemli kışlak bölgelerini oluşturmaktadır. (Bkz, Harita 4)

Küçük Keşküllü tayfası da günümüzde Şiraz-Firuzabad ekseninde kışlamaktadırlar. En önemli kışlak merkezlerinden Firuzabad Vilayetindeki Mehkuye, Feraşbend, Lengan, Efrez ve Cegerdan sayılabilir. Keşküllü tayfasının tüm kışlak bölgelerinin alanı Firuzabad'dan Behbahan'a kadar kuzeybatı-güneydoğu ekseninde 450 Km. civarında bir mesafeyi (mesafeyi) kapsamaktadır. Böylece en büyük kışlak bölgelerinin bu tayfaya ait olduğu anlaşılmış olur.⁹⁹ Keşküllü tayfasının kışlak bölgelerinin çok geniş olmasının aksine yayla bölgesi pek de geniş değildir. Sepidan Vilayeti ve Şiraz Vilayetinin kuzeyinde Şiraz-Sepidan ve Sepidan'ın kuzey eksenini örten sınırlı bir yayla bölgesinden oluşmaktadır. En önemli yayla merkezleri Sepidan'ın kuzeyindeki Komher ile Kakan köyleri , Sepidan'ın güney ve güney batısındaki Bonrud, Çehel Çeşme, Kara Çemen ve Herek sayılabilir. (Bkz, Harita 4 ve 5)

Sepidan vilayeti Küçük Keşküllü tayfasından % 81 ve Büyük Keşküllü tayfasından % 59.3 oranında olan göçebe ailelerini barındıran önemli yayla bölgelerinden biri sayılmaktadır. En zengin (bol) otlakları ile ünlü Komher, Kakan yaylaları, Zeydun, Mahur Milatun ve Kazevun'un güneyi kışlaklarının eskiden beri söz konusu tayfanın elinde bulunması, siyasi, ekonomik nüfuz etkinliğini gösterme bakımından çok önemlidir.¹⁰⁰

3.1.2.4.1.2 Keşküllü Tayfasının Ana El Yolları (Göç Yolları) :

⁹⁹ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İt-i Kaşkayi*, 1377, s. 414

¹⁰⁰ A.g.k., s. 415

Firuzabad-Şiraz ekseninde bir yol, Kazerun Vilayetinde iki yol, Geçsaran Vilayetinde bir yol, Behbahan Vilayetinde bir yol. (Bkz, Harita 5) Firuzabad-Şiraz eksenini üzerinde çoğunlukla Küçük Keşküllü tayfası göçmektedir. Şaldan, Firuzabad, Erbea ve Gir'in Hengam'ından hareket eden aileler Firuzabad'da asıl ana yola girerek, kuzeye doğru Şiraz'ın güneyinde Tengab'dan Pol Kovar'a, daha sonra Şiraz'ın batısındaki çimento fabrikası, Guyem, Gülistan ve Şul'dan geçip Sepidan'a doğru yönelirler. Feraşbend ve Firuzabad bu tayfanın en önemli siyasi, ekonomik merkezlerinden sayılmaktadır.

Büyük Keşküllü tayfasının kışlakları Fars'ın güneyinden Huzistan eyaleti güneybatısı ve Kohgiluye vilayetine kadar yayılmış geniş bir alanı kapsar. Bu alan Kazerun'da yerleşen Teng Çogan'dan başlayarak Behbahan'daki Zeydun'a kadar uzanmaktadır. Bu tayfanın en önemli kışlak bölgelerinden bazıları Teng Çogan, Heşt, Mahur Milatun, Mahur Deşti, Rüstem, Şah Teslim, Çah Encir, Baba Kelan, Çinar Şahican, Mahur Tengistan, Cere ve Famur'dur. Öyle ki 2/3'i Memeseni Vilayeti, 1/4'i Geçsaran ve Behbahan, kalan 1/4'i ise Kazerun ve Buşehr Eyaletinde özellikle Deştistan'da bulunmaktadır. Büyük Keşküllü tayfası göçebe ailelerinden % 76.3 oranı kış mevsimini Memeseni Vilayetinde geçirmektedirler.

Teng Çogan ve Çinar Şahican kışlak bölgeleri eskiden beri tayfanın han ve Kelanterlerinin (Zenginlerinin) bulunduğu en önemli ve hassas bölgeleridir. Hemen hemen bütün göç yolları bu iki merkezde son bulur. Oradan da Komher, Kakan ve Sepidan çevresindeki yayla merkezlerine doğru dağılmaktadırlar. Keşküllü tayfasının kışlak merkezleri 4 eyalete yayılmış durumdadır. (Fars, Buşehr, Kohgiluye ve Huzistan) Pek de geniş sayılmayan yaylaları ise yalnızca Fars eyaletinin kuzeyinde bulunmaktadır.¹⁰¹

3.1.2.4.2 Dereşorlu Tayfasının Göç Sırasında Geçtiği Ana Yollar (El Yolları) ve Bölgeler :

¹⁰¹ A.g.k. , s. 418

3.1.2.4.2.1 Kışlak Bölgeleri :

1311 H.K / 1911'deki Domorini'ye göre Dereşorlu Tayfası kışın Kazerun, Mahur Milati ve Famur'da bulunuyorlardı.¹⁰² Dereşorlu tayfasının kışlak merkezleri bölgenin güney batısındaki geniş bir alanda Keşküllü tayfası ile hemen hemen aynıdır. Bu bölge Fars eyaletindeki Kazerun'dan Huzistan eyaletindeki Behbahan'a kadar kuzeybatı-güneydoğu ekseninde uzanmaktadır. Güney istikametinde Deylem limanı yörelerine, Genave'nin kuzey kıyı bölümüne kadar uzanmaktadır. Söz konusu kışlağın geometrik biçimi yamuk şeklindedir. Yamuğun kuzey kenarı Behbahan-Dogonbeden, güney kenarı ise Deylem limanı-Kazerun olarak gösterilebilir.¹⁰³

En önemli kışlak merkezleri : Kazerun Vilayetindeki Teng Çogan, Kuhmere, Novdan, Geçsaran vilayetindeki Gur Espid, Başt ve Mahur Milati, Buşehr eyaletindeki Bibi Hekime, Heşt, Goli, Deylem limanı, Çah Sefid, Kaki, Tengistan, ve Cem, Memeseni Vilayetinde Per Surh ve Cavid'dir.¹⁰⁴

Bu tayfa ailelerinden bir kısmı ise kışlaklarını Kazerun'un güney doğusundaki Cere ve Famur'da geçirmektedirler. Söz konusu tayfa ailelerinden % 35 oranı kadar bir kısmı ise Memeseni Vilayetinde yaşamaktadırlar.¹⁰⁵

3.1.2.4.2.2 Yayla Bölgeleri :

1311 H.K/ 1911'deki Bilgilere Göre, Dereşorlu Tayfası yazın, Fars bölgesinde, Semirum ve İsfedran sınır bölgelerinden sonra İsfahan Vilayetine geçerek Tağun'dan Gomşe ve Genduman'a kadar bölgeyi ellerinde tutuyorlar.¹⁰⁶

Dereşorlu tayfasının da asıl yayla sınırları geniştir. Kuzeybatı-güneydoğu eksenini üzerindeki 3 eyalette (Çahar Mahal-Bahtiyari, İsfahan ve Fars)

¹⁰² J. DOMORİNİ, *Aşair-i Fars(İslahat-i İdari)*, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, Tahran, 1375, s. 31

¹⁰³ A.g.k. , s. 418

¹⁰⁴ A.g.k. , s. 418-419

¹⁰⁵ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 419

¹⁰⁶ J. DOMORİNİ, *Aşair-i Fars(İslahat-i İdari)*, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, Tahran, 1375, s. 31

yerleşmektedirler. Burucen Vilayeti güneyindeki Çemen Genduman(Çahar Mahal-Bahtiyari Eyaleti) en önemli, zengin ve bol otlaklı yaylalarından sayılmaktadır. Burada Bah-tiyari aşiretleri ile komşudurlar. Yemyeşil ve bol otlakları ile Semirum vilayeti de en önemli yayla merkezlerindedir. Burada Bağek Semirum Sofla, Kemane, Colga, Cerkan, Sile, Derbend, Venek, Sulgan, Dereşor, Şir Birinci ve Dehm Nisa gibi on-larca diğer merkez bu vilayetde yer alır. Göçebe ailelerin yaklaşık % 67'si yaz aylarına yalnız Semirum yaylalarında geçirmektedir. Bu oran diğer yayla bölgelerine göre daha geniş ve büyüktür. Fars eyaletinde de Cahar Dange, İglid'deki Şeş nahiye ve Şiraz'ın kuzeyindeki Zergan gibi birkaç bölge Dereşorlu yaylalarına girmektedir. Şehriza Vilayetindeki (İsfahan Eyaleti), Musa Abat ve Hovme Ulya da bu tayfanın diğer önemli yayla merkezlerinden sayılmaktadır. (Bkz, Harita 6 ve Harita 7)

Böylece bu tayfa Fars, Buşehr, Kohgiluye, Huzistan Eyaletlerinde yerleşen kışlak merkezleri ve İsfahan, Fars, Kohgiluye, Çahar Mahal-Bahtiyari Eyaletlerinde yerleşen yayla merkezleri ile toplam, ülkenin güneyindeki altı eyaletde dağılımları ile öteki tayfalara göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır.¹⁰⁷

3.1.2.4.2.3 Göçlerin Ana Yolları :

Bu tayfanın kışlak bölgelerini yayla bölgelerine bağlayan başlıca yolların (El Yolları) sayısı beştir. Bu beş El Yolu Şiraz'ın kuzeybatısındaki Tel Beyza ve Şul kasabalarında birleşerek kuzeye doğru devam etmektedir. Bu beş ana yol (El Yolu) şunlardır.

1. Deşt Erjen (Erjen Çölü veya Ovası) Yolu : Deştistan, Heşt ve Goli'deki tire ve aileler Erjen çölü yolu üzerinden geçerek Şiraz ve Tel Beyza'ya doğru yol almaktalar.

2. Kazerun ve Teng Çogan Yolu : Çah Sefid, Komarec ve Kazerun'un güneyindeki aileler Teng Çogan yolu ile Tel Beyza'ya giderler.

¹⁰⁷ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 419

3. Çınar-Şahican Yolu : Deylem limanı, Bibi Hekime ve Çınar Şahican çevresindeki aileler bu yol ile doğu yönünde Şul'a, daha sonra ise yaylaya doğru giden ana yola girerler.

4. Behbahan ve Geçsaran Yolu : Çok sayıda aileler yan yollar aracılığı ile doğruya doğru hareket ederler. Geçsaran'da yolların birleşmesi ile Çınar Şahican yönüne doğru devam ederler.

5. Dehdest-Geçsaran Yolu :¹⁰⁸ (Bkz, Harita 7)

Söz konusu beş yol üzerinde birkaç önemli yerleşim merkezleri bulunmaktadır ki alış-veriş ve gereksinimleri giderme bakımından önem taşımaktadır. Bunlar ;

- Huzistan Eyaletinde bulunan Behbahan, Ramhomoz ve Ağacari
- Kohgiluyeh Eyaletindeki Geçsaran
- Kışlak bölgesinde yerleşen Kazerun, Çınar Şahican ve Şiraz
- İsfahan Eyaletinde bulunan Semirum, Venek ve Sulgan, Fars yayla bölgesindeki İglid ve Abade'dir.¹⁰⁹

3.1.2.4.3 Farsimedan Tayfasının Göç Sırasında Geçtiği Ana Yollar ve Bölgeler :

3.1.2.4.3.1 Kışlak Bölgesi :

1311 H.K/ 1911'de bu tayfa kışlarını Honc bölümünde geçiriyorlardı.¹¹⁰ Bu boyun kışlağı kuzeyde Famur köyü, doğuda Novçin ve Feraşbend, güneybatı ve batı tarafında ise Seyfabat ve Borazcan'ın kuzeyi ile sınırlanmıştır. Böylece söz konusu tayfanın kışlak bölgesi güneyde Borazcan ile Kazerun arasında yerleşmektedir. Bu bölge kuzey-güney ekseninde 138 Km ve doğu-batı ekseninde ise 162 Km uzunlukla sınırlanmaktadır. En önemli kışlak merkezleri şöyle belirtilebilir. Kazerun

¹⁰⁸ A.g.k. , s. 419,422

¹⁰⁹ A.g.k. , s. 422

¹¹⁰ J. DOMORİNİ, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, *Aşair-i Fars(İslahat-i İdari)*, Tahran, 1375, s. 32

Vilayetindeki Deşt Berm, Bid Zerd, Seyfabad, Darin Sofla, Hüseyinabad, Buşehr Eyaletindeki Kuh Gikan, Faryab ve Borazcan'ın kuzeyi. Farsimedan tayfası göçebe ailelerinin % 61.1 oranı yalnızca Kazerun vilayetinde kışlamaktadır.¹¹¹

3.1.2.4.3.2 Yayla Bölgesi :

1311 H.K / 1911'de bu tayfa yazın Dena dağlarında bulunuyorlardı.¹¹² Farsimedan tayfasının yaylası sınırlı ve sıkışık bir biçimde Fars eyaletindeki Semirum vilayetinin dağlık bölgeleri ve Abade'nin batısından oluşmaktadır. Teng Padena, Semirum'daki Kemane ve Abade Vilayeti'nin çevresindeki Hüsrev-Şirin en önemli yayla merkezleri olarak bilinmektedir. (Bkz, Harita 8 ve Harita 9) Göçebe ailelerin % 59 oranındaki kısmı yalnız İsfahan Eyaletindeki Semirum Vilayetinde yayla dönemlerini geçirmektedirler. Bu tayfanın tire ve aileleri sıkışık bir biçimde Abade ve Semirum'un dağlık bölgelerini yayla ve genelde Kazerun'un güney ve güneydoğusunu kışlak olarak kullanmaktadırlar. Böylece üç eyaletdeki (İsfahan, Fars ve Buşehr) dağılımları Keşküllü ve Dereşorlu tayfalarına oranla daha sınırlı ve azdır.)¹¹³

3.1.2.4.3.3 Göçlerin Ana Yolları (El Yolları) :

Kışlak bölgesinde bütün aileler Kazerun'un güney ve güneydoğusundan geçtikten sonra Erjen çölündeki ana yola girerek kuzeye doğru yol alırlar. Şiraz'ın batısındaki Melekabad, Helar ve Herek'te alış veriş ve ihtiyaçlarını giderdikten sonra Şiraz'ın kuzeyindeki Şul geçidi yolu ile İglid ve Abade'ye ulaşır. Oradan da yolların budaklanması ile kendi malikanelerinden olan otlaklarına giderler. Dikkati çeken bir konu bu tayfanın yalnız bir ana yoldan yani Kazerun-Erjen çölü ana yolundan göç ettikleridir. Güneyde ve kışlak bölgesinde Kazerun kenti, yayla bölgesinde ise Semirum ve Abade kentleri onların en önemli iktisadi merkezleridir. Şiraz

¹¹¹ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran " ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 424

¹¹² J. DOMORİNİ, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, *Aşair-i Fars(İslahat-i İdari)*, Tahran, 1375, s. 32

¹¹³ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran " ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 424

çevresindeki Hüseyinabad, Herek, Melekabat, ve Gülistan köyleri söz konusu tayfa ile ekonomik ilişki içerisindedirler.¹¹⁴

3.1.2.4.4 Şeş Bölüklü Tayfasının Göç Sırasında Geçtiği Ana Yollar ve Bölgeler :

Bu tayfa Kaşkayların en yoğun ve kalabalık nüfusuna sahiptir. Kışlak ve yayla bölgeleri diğer tayfaların hepsinden daha geniştir.¹¹⁵

3.1.2.4.4.1 Kışlak Bölgesi :

1311 H.K / 1911'de bu tayfa kışın Feraşbend, Honc ve Efrez'de bulunuyorlardı.¹¹⁶ Bu tayfanın kışlak bölgesi Fars'ın güneyindeki geniş bir alanı ve Buşehr Eyaletinin doğu yarısını kapsar. Firuzabad Vilayeti bu tayfa göçebe ailelerinin % 60'ına denk gelen oranını barındırmaktadır. Bu oran diğer kışlak bölgesinde yerleşen Vilayetlere göre daha yüksektir. Kuzeyden Borazcan-Firuzabad ve Firuzabad-Lar eksenini, kuzeybatıdan güneydoğu yönüne doğru 350 Km'ye varan uzunluğa yaklaşmaktadır. Güney yönde ise Basra körfezinin kıyı çizgisine kadar Buşehr ve Kengan arası bölge ile sınırlanmaktadır. Böylece bu tayfanın kışlak bölgesi Lar, Firuzabad, Kazerun ve Şiraz Vilayetlerinin güneyi, Buşehr, Kengan ve Hurmuc vilayetlerinin hepsini kapsamaktadır.¹¹⁷ (Bkz, Harita 1)

3.1.2.4.4.2 Yayla Bölgesi :

1311 H.K / 1911'de bu tayfa yazın Şeş Nahiye, Çahar Dange ve Köşke Zar'da bulunuyorlardı.¹¹⁸ Bu tayfanın yayla bölgesi kışlak bölgesi gibi geniştir. Şiraz'ın kuzeyinde, Fars Eyaletinin son kuzey uçlarına ve İsfahan Eyaletindeki Gomşe Vilayetine kadar uzanmaktadır. (Bkz, Harita 10 ve Harita 11) Başka bir

¹¹⁴ A.g.k. , s. 427

¹¹⁵ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran " ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 427

¹¹⁶ J. DOMORİNİ, *Aşair-i Fars(İslahat-i İdari)*, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, Tahran, 1375, s. 31

¹¹⁷ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran " ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 427,428

¹¹⁸ J. DOMORİNİ, *Aşair-i Fars(İslahat-i İdari)*, Tercüme-i: Dr Celal-ed Din Refi' Fer, Tahran, 1375, s. 31

deyişle bu tayfanın yaylası Şiraz-Mervdeşt, Mervdeşt-İglid, İglid-Abade, Abade-Gomşe eksenleri çevresinde yayılmıştır. Kuzeyden güneye doğru uzanan bu yol 300 Km'ye varmaktadır. Şiraz'ın batısındaki Herek, Tel Beyza, Guyem, Rah Mücevvedi ve Hüseyinabad köyleri ve Abade Vilayetindeki Sede, Hüsrev-Şirin, Badena-i Şarki, Hüseyinabad köyleri ve Gomşe Vilayetindeki Hovme-ye Sofla en önemli yayla merkezlerinden sayılmaktadır. Bu tayfanın göçebe ailelerinden % 60.2 ye denk olan bir oranı yayla mevsimlerini İglid vilayetinde geçirmektedir. Bu oran yayla bölgesinde yer alan diğer vilayetlere göre en yüksek olamdır.¹¹⁹

3.1.2.4.4.3 Coğrafi Dağılım :

Bu tayfa Fars ve Buşehr eyaletlerinde çok geniş bir alanda yayılmıştır. Kışlak bölgesinin boyu aşağı yukarı 350 Km, yayla bölgesinin boyu ise kuzey-güney yönünde 300 Km. den fazlaya ulaşmaktadır. Böylece ülke çapında göç yolunun uzunluğu güneyde Lar ve Honc'dan, kuzeyde Padena'ya kadar 600 Km den fazladır. Anlaşıldığı gibi bu tayfanın coğrafi dağılımı ve genişliği öteki tayfaların hepsinden daha çoktur.¹²⁰

3.1.2.4.4.4 Göçün Ana Yolları :

Söz konusu tayfanın ailelerinin bütün El yolları ve yan yolları yaylaya doğru hareket zamanı iki ana yola girer. Bu iki yol daha sonra Şiraz'ın kuzey batısında Guyem adlı bir köyde birleşerek kuzeye doğru uzanır. Bu iki ana yol şunlardır.

1. Birinci Yol :

Firuzabad–Tengab adı ile bilinir. Bütün Lar, Honc, Deşt Miş, Deşt Peleng, Geledar ve Hacei'nin güneyindeki Fars Eyaleti'nin doğusunun tüm bölgelerinden gelen aileler yan yollar aracılığı ile adı geçen ana yola girerek, Firuzabad'ın batı kenarında alış veriş ve Pazar ihtiyaçlarını giderdikten sonra Şurab ve Han Hoyeş

¹¹⁹ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 428

¹²⁰ A.g.k. , s. 428

yolu ile Şiraz'ın batısından da geçerek Guyem köyünde ikinci yol ile birleşerek kuzeye doğru devam ederler.

2. İkinci Yol :

Feraşbend, Faryab Cere adı ile tanınır. Buşehr Eyaleti, Feraşbend, Firuzabad-Pehnapehn ve Çinar Faryab'daki bütün El Yollarını kendine bağlar. Pol Abgine ve Erjen çölünden geçerek kuzey yönü ile Guyem köyüne ulaşıp birinci yolla birleşir ve yaylaya doğru devam eder. Bu yolla hareket eden göçebeler Mervdeşt, İglid, Abade, Sede, İzed Hast ve Gomşe'den geçerek zamanla söz konusu merkezlere inip yerleşir veya konaklarlar.¹²¹ (Bkz, Harita 11)

3.1.2.4.5 Amele Tayfasının Göç Sırasında Geçtiği Ana Yollar ve Bölgeler :

Bu tayfa Şeş Bölüklü tayfasından sonra en çok nüfusa sahip tayfadır. Fars eyaletinin çok geniş bir kısmı özellikle eyaletin güneydoğusu ve Buşehr eyaletinin doğusunda yaşarlar. Yayla bölgeleri Fars eyaletinin kuzeyi ve Semirum Vilayetinin doğusundaki sık yüksekliklerde bulunmaktadır. Bu tayfanın da coğrafi dağılımı Şeş Bölüklüde olduğu gibi çok geniştir.¹²²

3.1.2.4.5.1 Kışlak Bölgesi :

Bu tayfanın kışlakları beş ana bölgede yerleşmektedir. Bunlar :

1. Fars Eyaletindeki : Lar, Cehrum, Firuzabad ve Kazerun.

2. Buşehr Eyaletindeki : Kengan ve Hurmuc Vilayetleri. Daha çok en önemli kışlak bölgeleri olan Firuzabad, Cehrum ve Lar Vilayetlerinde yerleşirler.

3. Firuzabad Vilayetindeki Bazı Önemli Kışla Merkezleri Sunlardır:

Mehkuye, Hengam, Meymend ve Erbea

4. Cehrum Vilayetinde : Mubarekabad, Rudbal ve Kenar Siyah

¹²¹ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran " ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 428,431

¹²² A.g.k. , s. 431

5. Lar Vilayetinde : Bunaruye, Kehnu, Ab Barik, Gir, Efrez, Karezin, Sahra-i Bağ ve Cah Mare ve ...

Amele tayfası göçebe ailelerinin % 51.7 oranı Firuzabad Vilayetinde kışlamaktadır. Behluli ve Tevelli ailelerinden bir kısmı Kazerun çevresindeki Cere ve Mehrencan köylerinde yaşamaktadırlar. Kışlak bölgesinin kuzey sınırı Kazerun-Firuzabad, Firuzabad-Cehrum ve Cehrum-Lar'ın kuzeyindeki bölgelerden oluşmaktadır ki 320 Km'den fazla bir uzunluktadır.¹²³ (Bkz, Harita 12)

3.1.2.4.5.2 Yayla Bölgesi :

Bu tayfanın yayla bölgesi Şeş Bölüklü tayfasında olduğu gibi Şiraz'ın kuzeyinden Abade Serheddat'a ve Fars eyaletindeki Erdekan ve Semirum'dan bir bölümünü kapsar. Yayla bölgesinin dağılımı Şeş Bölüklü tayfasına göre daha sınırlı ve azdır.

Bu tayfanın en önemli yayla merkezleri şunlardır.

1. İglid'de : Bekan, Hüsrev-Şirin ve Dezdkerd

2. Semirum'da : Kale Kalem, Kemane, Pošte, Hena, Teng, Levahast ve Çal Gefa

3. Şiraz ve Mervdeşt'in Kuzeyinde : Kamfiruz, Tel Beyza ve Gülistan

4. Sepidan'da : Teng, Hiyare, Kakan ve Melekabad

Kısaca ifade edersek, Emele tayfasının yaylası Semirum, Ssepidan, İglid ve Mervdeşt arasındaki bölgeden oluşmaktadır. Bu ise eş kenarlı ve karşı açıları eşit bir dörtgen biçimindedir. Amele tayfa ailelerinin %32.3'e denk düşen kısmı İglid'de yaylamaktadır. Bu oran diğer vilayetlere göre en yüksek olanıdır.¹²⁴

3.1.2.4.5.3 Göçün Ana Yolları :

Üç ana yol vardır. (Bkz, Harita 13)Bunlar

1. Birinci Yol :

¹²³ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İnan " ba Te 'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 431,432

¹²⁴ A.g.k. , s. 423

Meymend-Simkan adı ile bilinmektedir. Lar ve Cehrum Vilayetleri ile Hormozgan'dan gelen bütün yan El Yollarının hepsini kendinde toplar. Bu yollar Meymend'de birleşip(Bkz, Harita 13) kuzeye doğru devam ederek Pol Kovar yolu ile Şiraz'ın batısından sonra Guyem köyünde ikinci ana yolla birleşir.

3. İkinci Yol :

Firuzabad-Tengab diye adlanır. Firuzabad Vilayetinin güneyi, Hurmuc ve Deştistan'dan (Buşehr) gelen tüm yan El Yolları Mehkuye'de birleşip bir ana yol aracılığı ile Tengab, Darengan ve daha sonra Şiraz'ın batısındaki çimento fabrikasından geçerek Guyem ve Tel Beyza köylerinde birinci ana yolla birleşir.

3. Üçüncü Yol :

Diğer iki yola göre daha kısa ve sınırlıdır. Cere Mehrencan'daki aileler en çok 90 Km'yi bulan yolla Kazerun'un kuzeyindeki Kuhmere Novdan'a kadar yol alırlar.¹²⁵

Kaşkayların En Önemli Yayla Ve Kışla Bölgeleri :

3.1.2.5.1 Yayla Bölgeleri :

1. Semirum Vilayeti : Farsimedan tayfasının % 59, Dereşorlu tayfasının % 67 toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 29'unu barındırmaktadır. Yayla bölgeleri içerisinde en önemli bölge sayılmaktadır.

2. Sepidan Vilayeti : Büyük Keşküllü tayfasının % 59.3, Küçük Keşküllü tayfasının % 81 ve toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 14.5'ini barındırmaktadır. Burası Semirum ve İglid'den sonra en önemli yayla bölgesidir.

¹²⁵ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 434

3. İglid Vilayeti : Amele tayfasının % 32.3, Şeş Bölüklünün % 60.2 ve toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 24'ünü kapsamakla Semirum'dan sonra Kaşkayların en önemli ve çekici yayla bölgesidir.

4. Siraz Vilayeti : Özellikle kuzey ve batı bölgeleri toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 12'sini barındırmakla dördüncü en önemli yayla bölgesidir.¹²⁶

3.1.2.5.2 Kışlak Bölgeleri :

1. Kazerun Vilayeti : Farsimedan tayfası ailelerinin % 61, Dereşorlu'nun %23.4 ve toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 15.7'sini barındırmakla Firuzabad ve Memeseni'den sonra en önemli kışlak bölgesidir.

2. Memeseni Vilayeti: Büyük Keşküllü tayfasının % 76.3, Dereşorlu'nun % 35 ve toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 18.2'sini oluşturmakla Firuzabad'dan sonra ikinci kışlak bölgesi olarak sayılır.

3. Firuzabad Vilayeti: Küçük Keşküllü tayfasının tamamı, Amelelerin % 51.7'si ve toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 33.5'ini kapsamakla en önemli, kalabalık ve yoğun nüfuslu kışlak bölgesidir.

4. Destistan Vilayeti : Şeş Bölüklü tayfasının % 28, Farsimedan'ın % 34.4'ü ve toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 13.3'ünü oluşturmakla kışlaklar içinde dördüncü yeri tutmaktadır.

5. Lar, Geçsaran, Cehrum ve Deşti Vilayetleri : Bu vilayetler sırayla toplam göçebe Kaşkay ailelerinin % 8.8, %3.4, % 2.5 ve % 1.9'unu barındırmaktadırlar.

Söz konusu vilayetler geniş yüz ölçümlerine karşın ülkenin güneyindeki çok sıcak ve kuru (coğrafi) enlemlerde yerleştikleri için nüfus açısından daha düşük bir orana sahiptirler ve sıra ile 5, 6, 7 ve 8. yeri almaktadırlar.¹²⁷

¹²⁶ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 436

¹²⁷ A.g.k. , s. 436

3.1.2.6 Merkezi ve Güneybatı İran'da Yerleşik Türklerin Yaşadığı Kasaba ve Köyler :

Göçebe Kaşkaylar dışında bugün söz konusu topluluğun çoğunluğu oluşturan yerleşik hayatı benimsemiş Kaşkaylar da vardır. Belirtelim ki zaman geçtikçe yerleşik hayata geçme eğilimi artmaktadır. Bu arada göçebe nüfus oranı da eksilmektedir. Vilayetlere göre yerleşim noktaları şunlardır: (Açıklama; kasaba olmayanlar köy sayılmaktadır.)

1. Ahvaz ve Hurremabad Vilayetlerindeki Yerleşim Noktaları:

Eleşter (Kasaba) , Badam Şirin, Sepid Deşt(Kasaba), Çemen Lale (Kaşkay), Dere Mehek, Ser Bağ (Kaşkay), Gerbez Mekan (Kaşkay), Gezin.

2. Abade Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları:

Ahmetabad, Erdli, Aspas kasabası (sekiz köyden oluşmaktadır. Amele Tayfasından; Gelezen Oğru, Gelezen Nemedi ve Şeş Bölüklü Tayfası), Aspas köyü, Enkkuvan, Babayi, Badeki, Baz Beçe, Bağ Nov, Borazcan, Bend Payin, Bend Nov, Bün Geşt, Beyan, Teng Berrak, Tucardi, Ca'ferabad, Halil, Cemal Beyg, Çem Beyan, Çinar Ruiyye, Hacıabad, Hasanabad (köy), Hasanabad kasabası (dokuz köyden oluşmaktadır. Şeş Bölüklü Tayfasının; Gelezen Oğru, Ardkepan, Gutlu ve Ebulverdi Tireleri), Hasanabad Hansar, Hurremi, Hüsrev Şirin, Hurcan, Dez Kerd (Farsimedan Tayfasının Gelezen Oğru, Safihani, Büger Tireleri ve Amele Tayfasının Ardkepan, Gutlu Tireleri), Deniçe Heyr, Deh Bid, Deh Heyr, Rahmetabad Azadigan, Rızaabad, Sede, Ser Çehan (26 Büyük ve küçük köyden oluşmaktadır.), Sultanabad, Sir Banu, Şurab, Şuvlan, Şehr Aşub, Şehr Miyan, Şirinabad, Aliabad, Aliabad Köşk Bamdad, Gaziyan, Gışlag, Gasr Yagub, Gale Büger, Gale Çerkes, Gale Hac Behruz, Gale Hacı Ali Asğer Haristan, Gale Reyisan, Gale Muhtar Haristan, Genat Nov, Yukarı Gongru (32 Büyük ve küçük köyden oluşmaktadır.), Kenas, Köşk Şorab, Lale Gün, Mervşekan, Meh Can, Miyan Rud, Nasirabad, Nesrabad ve Nuvye.

3. Buşehr Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Ab Şuli, Aşur, Aşi, Baba Hasan Cunubi, Bariku, Bağ Tac, Bünyan, Buşgan (13 Köyden oluşmaktadır. Şeş Bölüklü Tayfası), Bid, Pehlivan Keşi, Terakime (Terekeme, 48 Küçük ve büyük köyden oluşmaktadır.), Yukarı Terakime, Aşağı Terakime, Terman, Tel Hendek, Teng Terman, Ceri, Cemğari, Çah Hacı Ebul, Çah Önderi, Çah Şeyh, Çah Ali, Çah Gaidi, Çah Kemal, Çah Gezi, Yukarı Çah Nov, Aşağı Çah Nov, Hüseyinabad, Hafi, Halu Muhammed Ali, Haviz (yedi büyük ve küçük köyden oluşmaktadır.), Hatibi, Halifeha, Handek, Deh Şeyh, Önder, Rud Faryab, Zengene, Ziyaret, Ali Baba, Kutb-ed Din, Gale Sigar, Kerza, Kere Muçi, Köşk, Kehurdan, Geşi, Geşni, Gesikan(yedi köyden oluşmaktadır.), Lamerd, Laver, Leşhere, Leşgün, Lerdeh, Muhammed Kemali, Mir Hüseyini ve Nahah. (Erzurum'un Tortum ilçesinin bir diğer adı Nihah'tır. Ayrıca Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı köylerden birinin adı da Nihah'tır.)

4. Şiraz Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Ebrec (22 köyden oluşmaktadır. Gelezen Ogru), Ebulverdi, Avencan, İli, Beni Yeke, Burki, yukarı Bid Zerd, Aşağı Bid Zerd, Bid Gül, Caneki, Çah Şirin, Çemeni, Çüçekli, Dere Bad, Dehek, Deh Nov, Ramcerd (46 büyük ve küçük köyden oluşmaktadır. Kaşkay Nefer tiresi), Remgan, Saadetabad, Sehlabad, Şemsabad Gorug, Sadıkabad, Gırrıhlı, Kara Bağ (25 büyük ve küçük köyden oluşmaktadır.), Gale Nov Mayin, Keruni, Gerbkan, Gelezen, Mahmutabad.

5. Fesa Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Abade Teşeg (15 köy ve çiftlikten oluşmaktadır), İsmail Abad, İstahbanat (25 kasaba, köy ve çiftlikten oluşmaktadır.), Akberabad Şeş Dere, Emir Hacı, Eyc (16 köy ve çiftlikten oluşmaktadır.), Baynuc, Bume, Cerğе, Cunan, Çahек, Hacıabad (Şahseven), Hane Ket Beker, Hasviye (13 köyden oluşmaktadır.) Baharlı, Heyir (16 köy ve çiftlikten oluşmaktadır.) Şahseven, Darab (133 kasaba ve köyden oluşmaktadır.) Baharlı ve İnanlı, Dareb kasabası, Darkuye, Dest Cerd, Devletabad, Dindarlı (İnanlı), Rahmetabad, Rud Bal (25 kasaba ve köyden oluşmaktadır), Restag (Şahseven), Zenge, Zir Ab, Saçun, Sahtıman Ganberi, Şeş Deh Kara Bulak (21 büyük ve küçük köyden oluşmaktadır), Şehnan, Gılbaş (İnanlı), Fesa Rud (31 büyük

ve küçük köyden oluşmaktadır. Baharlı), Kara Bulak(İnanlı), Gariyet-ul Hayr (Baharlı), Gale Keduye, Kebkabad, Gerde, Muhammedabad, Mezaycan, Mişgan (Altı köy ve çiftlikten oluşmaktadır), Miyan Deh, Nizamabad, Nid şehir, Neyriz kasabası, Vekilabad, Heridan, Heşivar. (22 büyük ve küçük köyden oluşmaktadır)

6. Firuzabad Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları:

Ahmet Abad, Etruye, Efrez (15 köyden oluşmaktadır. Amele, Küçük Keşküllü Tayfaları ve Çaharde Çerik), Baçun, Bağ Nov, Habis, Hurab, Ser Meydan, Serizcan, Şeyh Ebu Ali, Gelu Rize, Mengerek.

7. Kazerun Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları:

Elif, İlan, Baba Münir, Baba Kelan, Bağ Deşt, Bala Deh, Bürc Suhte, Beşar Can, Benaf, Buşkan, Bid Kan, Bid Kerz, Biguv, Pir Surh, Tel Biz, Tel Gav, Cedvel Türki, Cere (27 büyük ve küçük köyden oluşmaktadır. Farsimedan Tayfası), Cere Köyü, Cemile, Cevaligan, Çahar Bişe, Hasan Abad Eb-ul Hasani, Aşağı Hasan Abad, Hasan Gazi, Hurrem Zar, Heşt (58 kasaba ve köyden oluşmaktadır.), Yukarı Dadin, Aşağı Dadin, Deh Nov, Rebatek, Zerrin Kuye, Ser Meşhed, Serizcan, Şekistan, Sadrabad, İmaret Mulay Enar, Famur(beş köyden oluşmaktadır.), Gasr Ali, Gale Beşar Han, Kazerun (89 kasaba ve köyden oluşmaktadır), Kan Rud, Kumarec (sekiz köyden oluşmaktadır. Değişik Kaşkay Tayfaları), Girdab Beygdili, Gerden Beh, Guvd Gah, Gih, Maliçe Şeyh, Mahur ve Milati (22 büyük ve küçük köyden oluşmaktadır. Karaça, Büyük Keşküllü ve Dereşorlu), Murğ Kuçik, Molay Enar, Mişan, Milatun.

8. Lar Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Best Bend, Bihu, Çah Tela, Honc (40 büyük ve küçük köyden oluşmaktadır. Amele ve İğdır), Heyirabad, Seyfabad, Şehristan, Feduye, Kend Şek, Lağır.

9. Sircan (Kirman) Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Deh Nov, Karvansara, Kergan, Lay Kerbas.

10. İsfahan Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Bistgan, Tağı Abad, Çem Yusuf Ali, Hunsarek, Keyçi, Gerçegan, Merncan Türkha.

11. Şehrıza Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Barend, Bide, Cembuze, Çahar Rah, Hine, Rehiz, Sefid Deşt, Semirum kasabası, Yukarı Semirum (115 büyük ve küçük köyden oluşmaktadır), Şehid, Talhunça, Aliabad, Gemişli, Kifte-Lariçe, Mandegan, Nerme Payin, Hürmüzabad, Huncan.

12. Şehr-i Kürd Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Erceng, Eşkeftek, Ağ Bulak(Lar), Ağ Bulak(Genduman), İl (El) Beygi, Bardeh, Beldacı, Cungan kasabası, Çem Cengel, Çem Çeng, Çem Halife, Çem Zin, Çem Kaka, Saman kasabası, Sevarcan, Sudcan, Şurab Sağır, Şurab Kebir, Şehrek kasabası, Taganek, Feradenbe kasabası, Kara Kuş, Kuçan, Kakulek, Kah Keş, Ketek, Germ Dere, Murğ Melik, Herçegan, Hure.

13. Friden Vilayeti ve Çevresindeki Yerleşim Noktaları :

Abbadcı, Ahure Payin, Artı Can, Eznavle, İskenderi, İskenderi Nisa, Eşi Su, Aşçerd, Ağça, Enaluce (Analıca), Urgan, Uzun Ahar, Uzun Bulak, Banbadgan, Badcan Verzeg, Berd Şah, Besi Nan, Beltice, Buyin, Pehna, Tohmaklı, Tey Kert, Ceg Ceg, Cemalu, Çadgan kasabası, Çeğader, Çığ Yurt, Çehel Hane, Hasanabad Ab Yune, Hüseyinabad, Hesur, Haydari, Halaç, Halil, Hemsli, Daş Kesen, Dere Sarı, Dere Suhte, Deh Tuşmal, Deh Receb, Deh Sur, Deheg, Deh Kelb Ali, Rezve, Seftcan, Semendgan, Şah Veled Bala, Şah Yurdu, Şiş Civan, Terar, Adgan, Fermuş Can, Gerger, Kara Bultag, Geft, Gale İhlas, Gale Behmen, Gale Şahruh, Gale Melik, Gale Mansuri, Gudcanek, Guhek, Kert, Keliçe, Kemitek, Geşnizgan, Gence, Marber, Mayende, Meşhed Kave Ma'rufabad, Muğan, Mirabad, Nenadgan, Yukarı Novğan,

Aşağı Novğan, Nehir Halaç, Hezar Cerib, Helağere, Hindukuş, Yase Çah, Yan Çeşme.¹²⁸

3.1.2.7 İran'ın Güneyindeki Diğer Eller:

İran'ın güneyinde diğer eller de bulunmaktadır. Örneğin Hamse Eli beş tayfadan (Baharlı, İnanlı, Nefer, Basiri ve Arap) oluşmaktadır.¹²⁹ Bu tayfalardan üçü yani Baharlı, İnanlı ve Nefer Türk Tayfaları, Basiri tayfası ise Türkdilli ve Tat dillilerden oluşmakta 5. tayfa ise Arap tayfası idi. Bu göçebeler birliği Kaşkaylar'ın doğu komşuları olarak Fars'ın doğusunda bulunmaktalar. Yayla bölgeleri, Fars ve Mervdeşt'te, kışlak bölgeleri ise Darab ve Fesa'da bulunmaktadır.¹³⁰ Bu elin ortaya çıkışı tam tamına siyasi nedenlere bağlı idi. Merkezi devlet Nasireddin Şah zamanında Hamse Birliği'ni Kaşkaylar'a karşı, güçlerini zayıflatma amacı ile ortaya çıkarmıştı.¹³¹ Onların önderliğini ise hiçbir elsel kökeni olmayan Kıvam-ul-Mülk Şirazi Sülalesi'ne devretmişti.

Güneyin diğer ellerinden biri de Bahtiyariler'dir. Bahtiyariler Ağırılıkta Çahar Mahal-Bahtiyari Eyaleti'nde yaşamaktalar. Bu eyalet adını da bu elden almıştır. Yaylaları Çegahur, Ab Diz (Dez), aşağı ve orta Karun, kışlakları ise, Nağan , Ramhormoz, Behbahan, Cerahi, Ahvaz, Şüşter, Dezful ve Caneki çevrelerinde yerleşmektedir.¹³² Bahtiyariler Kaşkayların kuzeybatı komşularıdır ve Kaşkaylar'la rekabet ve çatışma sabıkaları vardır. Bahtiyariler Meşrutiyet Devrimi sürecinde önemli rol oynadılar ve merkezi devlette pay almakla güçlerini arttırdılar.

Güney İran'ın diğer güçlü ellerinden biri de Huzistan'ın birkaç kabileye ayrılmakta olan Arap Tayfaları'dır. Bu kabilelerin en güçlülerinden birisi geçmişte Şeyh Haz'al önderliğinde olan Mehisen Kabilesi'di. Şeyh Haz'al birçok konuda

¹²⁸ General Dr Mahmud PENAHIYAN, *Ferheng-i Coğrafiyayi-i Milli-i Türkan-i İran Zemin, c.4'*den özetlenmiştir

¹²⁹ Gulam Rıza TEVEKKÜLİ, *İl-i Basiri, Ez Tornas ta Lehbaz*, Tahran 1379, s. 17

¹³⁰ Molla Gorg Ali SADİĞİ, *Memesenî Deşti Por ez Hun ve Teşti Por ez Hun*, Şiraz 1377, s. 10

¹³¹ Rafael BLAGA, *İran halkları El Kitabı*, s. 354

¹³² Ali Kulu Han SERDAR ES'AD, LİSAN-US SALTANA SİPEHR, *Tarih-i Bahtiyari*, Tahran 1376, s. 17,56 ,57

İngilizler'le dostça politikalar sürdüyse de; savaş zamanı kimi Arap kabileleri onun komutanlığında İngilizler'e karşı ve müttehitlerden yana bir sıra eylemlerde bulundu.

Kirman Bölgesi'nde Türk olan Bıçakçı ve Afşar göçebeleri yaşamaktadır. Bu göçebeler bir çok konuda özellikle Bender Abbas-Kirman yolu üstünde İngilizler'e karşı engel yaratıyorlardı. Örneğin; 1914'de Kirman'da Hüseyin Han Şucapur önderliğinde İngilizlere karşı Bıçakçı aşireti başkaldırdı.¹³³ Fars'ın batısındaki Boyer Ahmedi ve Memeseni aşiretleri önemli ticari yollardan uzakta ve sayıca az oldukları için yıllardır önemli bir etkinlik gösterememişlerdir. Onlar yalnız daha geniş siyasi dengeler ve diğer ellerle bağlı oldukları hallerde bir güç sayılabilirlerdi.

Diğer güney tayfalarından olan Hayat Davudi, Şebankare, Tengistani ve Deştistaniler Basra Körfezi'nin kuzey kıyılarında yaşamaktadırlar. Onlar küçük gruplar olarak elsel ve köylü yapıları ile çoğunluğu yerleşik ve kendi aralarında aşiretler ilişkisine dayanmaktadırlar. I. Dünya Savaşı sırasında bunlar İngilizler ve müttehitler lehinde ve aleyhinde olan daha geniş gruplaşmalarda yer alabilirlerdi ve tekbaşına önemsenecek bir güce sahip değillerdi.

4. BÖLÜM

4.1 KAŞKAY TÜRKLERİNİN GENEL TARİHİ:

4.1.1 Anadolu Tarihi İçinde Kaşkalar (Gaşkalar) :

Anadolu'nun kuzeyinde Orta Karadeniz kesiminde (yaklaşık Samsun, Sinop) yaşayan eski çağ halkı; Anadolu'ya M.Ö. XVIII y.y. başlarında geldikleri kabul edilen Kaşkalar'la ilgili bilgiler Hitit kaynaklarına dayanmaktadır.¹³⁴ Yazılı belgelere göre, varlıklarını M.Ö. 1650'den M.Ö. 700'e değin sürdürmüş olan¹³⁵ ve Yarı göçebe, saldırgan ve savaşçı bir topluluk olan Kaşkalar Hititler'i sürekli

¹³³ Rafael BLAGA, *İran halkları El Kitabı*, s. 291

¹³⁴ *Büyük Larousse- Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. 13, Milliyet, s. 6489

¹³⁵ *Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1989, s. 60

uğraştırmışlar. Zaman zaman kısa sürelerle onların egemenliğini kabul etmekle birlikte çoğunlukla bağımsızlıklarını korumuşlardır.¹³⁶ Kaşkayların kökeni, konuştukları dilin özellikleri ve ait olduğu dil ailesi saptanmamıştır. Kaşkaların Hititler döneminde Batı, Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde üç ana grup olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Kızılırmak'ın batısındaki Kaşka boyları, Hitit İmparatorluğu'nun Pala ve Tummana eyaletlerini, Kızılırmak-Yeşilirmak arasındaki grup başkent Hattuşa (Boğazköy) ve dolaylarını, Yeşilirmak'ın doğusundaki grup ise Hitit "yukarı ülkesini"sini sürekli baskı altında tutuyordu. Maddi kültürleri konusunda fazla bir şey bilinmeyen Kaşkaların hayvancılıkla uğraştıkları ve mevsimlik göçebe olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Hitit metinleri Kaşkalarından, aşağılayıcı bir ifadeyle, "domuz çobanı ve dokumacı"olarak söz etmektedir. Gene bu belgeler Kaşkalar da krallık biçiminde kurumlaşmış bir otoritenin gelişmediğini yazmaktadır. Kaşkalar boylar halinde yaşadıklarından, Hititlerin bunlardan biriyle yaptıkları antlaşma öbürlerini bağlamıyor, dolayısıyla Karadeniz kıyı şeridi Hititler için sürekli bir sorun oluşturuyordu.¹³⁷ Hattuşili (M.Ö 1640-1610) Karadeniz'le bağlantılarını kesen Kaşkalar'la etkili bir biçimde savaşarak başkenti Hattuşaş'a aktardı.¹³⁸ Kaşkalar (Kaşkalar) Hantili (M. Ö. 1590-1560) devrinde Fırtına Tanrısı'nın kutsal şehirlerinden biri Nerik şehrini zapt ettiler (Nerik şehrinin nerede olduğu bilinmiyor). Başkent Hattuşaş'ın bu devirde suru yoktu. Kaşka (Kaşka) istilasını önlemek için Hantili zamanında Hattuşaş'ın etrafı surla çevrildi.¹³⁹ Hitit devletinin zayıfladığı dönemlerde Kaşkaların zaman zaman ülkenin içlerine kadar indikleri hatta Tuthalya III döneminde¹⁴⁰ (M.Ö 1400-1380) Kaşkalar Hitit İmparatorluğunun kuzey tarafları ve Hattuşaş'ı (başkent , bugünkü Boğazköy) ele geçirdi ve tahrip etti.¹⁴¹ Hitit kralı I. Arnuvanda ve karısı Aşmunikkal'in Kaşkaların gazabından korunmak için düzenledikleri "**Kaşka duaları**" vardır.(M.Ö. 15. y.y. sonları)¹⁴² Bu arada (Kaşkalar) Hitit topraklarına saldıran Arzavalılar'la da

¹³⁶ *Büyük Larousse- Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. 13, Milliyet, s. 6489

¹³⁷ *Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1989, s. 60-61

¹³⁸ *Büyük Larousse- Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. 13, Milliyet, s. 6489

¹³⁹ *Meydan Larousse-1981*, c. 5, Meydan Yayınevi, s. 13

¹⁴⁰ *Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1989, s. 61

¹⁴¹ *Meydan Larousse-1981*, c. 5, Meydan Yayınevi, s. 13

¹⁴² *Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1989, s. 61

savaştılar ve Arzavalılar Kaşkalar'dan çok sayıda tutsak aldı. Şuppiluliuma da (M.Ö. 1380-1340) onlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu devirde onlar Palalar ile birlikte yenilgiye uğradılar.¹⁴³ Muvatallis (M.Ö 1371-1345) döneminde ayaklanan Kaşka kentleri İmparatorluğu güç durumda bırakmıştı.¹⁴⁴ Hititler için en büyük toprak kaybı, Fırtına Tanrısının kült merkezi olan Nerik kentinin Kaşkaların eline geçmesi olmuştur. Burası bir yüzyılı aşkın süre kaşkaların elinde kaldıktan sonra, III Hattuşili döneminde kurtarılmıştır.¹⁴⁵ Ancak Hattuşili III (M.Ö. 1285-1265) bu kentleri yakıp yıkmış, halklarını yok etmiştir. Tuthalya IV döneminde (M.Ö 1265-1230) bir kez daha ayaklanan Kaşkalar büyük bir yenilgiye uğramalarına karşılık gene de bağımlılığı kabul etmemişlerdir. Kaşkalar'ın yöredeki egemenliği Hititler'i ortadan kaldıran Ege göçleri sırasında son buldu. (M.Ö 1200'e doğru)¹⁴⁶ Hititlerin yıkılışından sonra iyice güneye doğru genişleyen Kaşkalar, Asur kralı I. Tiglat-pileser döneminde (M.Ö 12. yy sonu) Asur sınırlarına kadar gitmişlerse de yenilgiye uğratılmışlardır. M.Ö 738'de III. Tiglat-pileser, Kayseri ile Malatya arasındaki bölgeyi yerleşik Kaşkalarından aldığını kaydetmiştir. II. Şarrukin de (Sargon) (M.Ö 721- 705) Anadolu'ya düzenlediği seferlerde Kaşkalarla savaşmıştır. O dönemde Kaşkaların eski Hitit topraklarının hemen hemen tümüne sahip oldukları ve batıda Frig, doğuda Urartu ve güneyde Tabal ülkesiyle (Kayseri ve geniş çevresi) komşu oldukları anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

4.1.2 Eski Fars Bölgesinde İlk Türk Yerleşmeleri:

Türk Tayfaları'nın İran'ın güneyinde yerleşmeleri uzun bir tarihsel sürece dayanmaktadır. Bu tayfaların katılımı ile Kaşkay birliği daha sonralar oluşmuştur. Muhtemelen Kaşkaylar'ın kimi tayfaları çok eskiden hatta İslam'dan önce bile İran'da bulunmuşlardır. Onların daha geniş bir halde İran'da yerleşmeleri İslam'dan sonra başladı. Kaşkaylar'ın bazı tireleri İran'da bin yıldan beri yerleşmiştir. Onların geçmişi Gazneli Sultan Mahmut ve Türk Kavimleri'nin İran'a göçlerinin

¹⁴³ *Meydan Larousse-1981, c. 5, Meydan Yayınevi, s. 13*

¹⁴⁴ *Büyük Larousse- Sözlük ve Ansiklopedisi, c. 13, Milliyet, s. 6489*

¹⁴⁵ *Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi, c. 13, İstanbul 1989, s. 61*

¹⁴⁶ *Büyük Larousse- Sözlük ve Ansiklopedisi, c. 13, Milliyet, s. 6489*

¹⁴⁷ *Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi, c. 13, İstanbul 1989, s. 61*

başlangıcına kadar inmektedir. Söz konusu tayfaların daha fazla göçmeleri ile Selçuklular zamanında bugün Kaşkaylar arasında gördüğümüz bazı tireler İran'ın güneyinde yerleştiler.¹⁴⁸ Kaşkaylar'ın kimi tirelerinin kökeni Yenisey Irmağı kenarındaki Orhon Yazıtları'nda bile adı geçen eski tayfalardandırlar. Onlar birçok serüvenlerden sonra Kaşkaylar'a katılmışlardır.¹⁴⁹

Türkler'den bir grubu Abbasi Halifelerinin ordularında hizmete alınmışlardı. Fars Valisi "Fazl İbn Sehl"ın görevden alınmasından sonra yerine söz konusu Türkler'den olan "Kutluğ Han Türk" adında biri atandı. (H.K 220-218 ; M. 833-835) Kuşkusuz ki ona bağlı olan Türkler de Fars'a gelmiştir. "İstahri", Fars Valisi "Muhammed İbn Vasil" ayaklanmasında (H.K 261; M. 875) Türkler'in de bu çatışmaya katıldığından söz eder. "İbn Belhi" de "Farsname" adlı eserinde "Rükn-ud Devle Deylemi" zamanındaki olaylardan bahsederken Türkler'in Şiraz'a saldırılarından ve yağmalamalarından söz eder.¹⁵⁰

"İmad-ud Devle" (Büveyhiler'den) H.K 321(M.933) ilkbaharında Kohgiluye'nin Ercan'ını terk edip Bağdat evliyalarına karşı olan "Nov Bendegani" adıyla ünlü olan "Zeyd İbn Ali" ile birleşti. İmad-ud Devle H.K 322 (M 934) de İsfahan ve Fars valisi olan "Yakut" ile yaptığı savaşta galip gelerek Fars yönetimine geçip Şiraz'a yerleşti. Bu zamanda çok sayıda Türk sipahisi de Şiraz'da ona katıldılar.¹⁵¹

Fars'taki Türkler Deylemler'in Fars'ta hakimiyeti zamanında büyük bir artış göstermişlerdi.¹⁵² Ancak Semsam-ud Devle zamanında (H.K 385 ; M. 995) Türkler'in diğer vilayetlere sürgün edilmesi emri verildi.¹⁵³

¹⁴⁸ Habîbullah PEYMAN, *Mutala-i Siyasi-İctimai-İktisadi-i İl-i Kaşkayi*, Tahran, 1347, s. 4-7

¹⁴⁹ Sirus PERHAM, *İl-i Kaşkayi, Key ve Ez Kuca Be Fars Amede Est?*, Mecmua-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair, Tahran 1362, s. 259- 260

¹⁵⁰ Muzaffer KAHRAMANI, *Tarih-i Vakayi-i Aşairi-i Fars*, Tahran 1373. s. 33

¹⁵¹ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayi-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayi)*, Şiraz 1378, s. 30; M. FRAY, *Tarih-i İran, Aleviyan-i Teberistan, Danişgah-i Cenbridge*, s. 179

¹⁵² Nur Muhammed MECİDİ, *Tarih ve Coğrafya-i Memeseni*, Tahran 1371, s. 158-159

1135 yıllarında Fars ülkesinde Salgurlar, Huzistan'da da Avşarlar yaşamakta idiler. Bunların buralara çok yakın zamanlarda Seyhun boylarından kopan bir Türkmen dalgası içinde geldikleri anlaşılıyor... Fars'taki Salgurlar, yukarıda zikredilen tarihten birkaç yıl sonra, bir Ata-beğ devleti kurdular. Avşarlar'a gelince, onlarda Yakub ile Şumla lakabı ile tanınmış Güç-Toğan oğlu Aydoğdu ve onun oğulları idaresinde Huzistan'a bir müddet hakim oldular.¹⁵⁴

H.K VI.(M. XII.)Yüzyılda Türk Tayfalarından bir kısmı ... Bahtiyari ve Kohgiluye'de yerleştiler. H.K 543 (M. 1149)'da Sungur İbn Mevdud Solğuri önderliğinde Türkmenler'den bir grup Kohgiluye'de yerleştiler.¹⁵⁵ Farsname-i Nasiri' ye göre de Türklerin Kohgiluye bölgesine geliş Tarihi H.K 543 (M. 1149)'dir.¹⁵⁶

Harizm Şah hanedanından Sultan Şah'ın, Merv'i, Serahs'ı feth etmesi üzerine dağılan Oğuzlardan bir küme 575 (1179) yılında Kirman topraklarına ayak bastı. Bu küme 5.000 atlıdan müteşekkil olup yanlarında çoluk çocukları, göçgünleri ve davarları da vardı... 2-3 gün sınır şehirlerinden Kobanan'ı kuşatan oğuzlar, bu şehir ile Kirman meliki'nin oturduğu ve bölgenin baş şehri Berdesir arasındaki Zerend şehrine geldiler. Onların ne maksatla geldiklerini anlamak için Kirman Meliki tarafından Sungur isminde biri gönderildi. Sungur Oğuzlardan Kayser Beğ adlı bir elçi ile geri geldi. Kayser Beğ, Nüfuslarının 10.000 ev olup, hükümdarın hizmetine girmek için Kirman'a geldiklerini, 5.000 Kişilik diğer bir kümenin Fars tarafına gittiğini söyledi.¹⁵⁷

¹⁵³ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 1, Tashih ve Tahşiyeye: Dr Mansur Restegar Fesai, Tahran 1378, s. 225

¹⁵⁴ Faruk SÜMER, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1999, s. 150-151

¹⁵⁵ Dr Sekender AMAMULLAHİ BAHARVEND, *Kavm-i Lor, Pejuheşi Derbare-i Peyvestegi-i Kami ve Perakendegi-i Coğrafiyayi-i Lorha Der İran*, 1374, s. 43

¹⁵⁶ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Fars' name-i Nasiri*, c. 1, Tahran 1378, s. 245

¹⁵⁷ Faruk SÜMER, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1999, s. 147

Hicri Kameri VII yüzyılın ilk yarısında (13 y.y ilk yarısı) Atabek Sa'd İbn Zengi Kürdistan'a ordu çekip Süleyman İvayi'yi (Yivayi) yendi. Muhtemelen Sa'd İbn Zengi Bahar bölgesinde olan İvayi (Yivay) Türkmenleri'nden bir grubunu Fars'a göçürtmüştür.¹⁵⁸ H.K 669 (M. 1300)'de ...Cuğetayların (Çağatayların) soyundan olan Tovuz Han'ın oğlu "Tutluğ Han" 15.000 civarında nüfusla Fars'a geldi. Sonra Liravi, Deşt ve Zeydun'a geçerek, bir kısmı Şüşter'e gidip, diğer bir kısmı da Zeydun ve Behbahan çevresinde yerleştiler.¹⁵⁹

Hicri Kameri VIII yüzyılın (XIV y.y M) ünlü gezginlerinden olan "İbn Batuta" aynı yüzyılın 2. Çeyreğinde (XIV y.y ikinci çeyreğinde) İran'a yaptığı gezisinde H.K. 727 (M. 1327) yılında İsfahan'dan Şiraz'a giderken: " Yezd Has'dan (İzed Hast) Rum Çölü (ovası) yolu ile Mayin'e gittik. Rum Çölü (ovası) Türkler'in yerleştiği bir bölgedir."yazar.¹⁶⁰ Rum Çölü Memeseni'nin Rüstem bölgesinde Fehliyan'ın 70 km kuzeyinden başlar ve Komher ile Kakan'ın yaklaşık 30 km batısında son bulur.¹⁶¹ Fars'ta bulunan Türk toplulukları içerisinde Rum'dan (Türkiye) gelme iddiası yalnız Kaşkaylar'da gözükmektedir. Belki de bu ad (geldikleri yerin adı olan Rum) göçler nedeniyle Fars bölgesine yerleştikten sonra bu ovaya da verilmiştir. İbn Batuta'nın verdiği bilgide dikkati çeken önemli konulardan biri söz konusu Türklerin yerleşik tarzda hayatta yaşamalarıdır. Böyle olunca da göçebelikten yerleşik yaşama geçmenin uzun bir süre sonra mümkün olabileceğinden yola çıkarak, bu bölgeye Türkler'in geliş tarihinin daha eskilerde olması görüşü daha mantıklı gözükmektedir. İbn Batuta Hormoz Adası'ndan İran'ın güney kıyılarına geldiği sıralarda " O bölgelerde yerleşmiş Türkmenler'den " binek kiraladığını ve " buralarda Türkmenler'in kılavuzluğu olmadan sefer yapılamaz. Zira onlar cesur bir kavimler ve bu yolları iyi tanımaktalar...Bizim yolumuz dört gün sürecek. (Lar

¹⁵⁸ Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 2, Tahran 1371, s. 125-126

¹⁵⁹ Mahmud BAYER, *Kohgiluyeh ve İlat-i An*, s. 119; Dr Sekender AMAMULLAHİ BAHARVEND, *Kavm-i Lor, Pejuheşi Derbare-i Peyvestegi-i Kavmi ve Perakendegi-i Coğrafiyayi-i Lorha Der İran*, 1374, s. 43

¹⁶⁰ İBN BATUTA, *Tercüme-i Dr Muhammed Ali Müvehhid, Sefername-i İbn Batuta*, Tahran 1359, c. 1, s. 216; Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 1, Tahran 1371, s. 63

¹⁶¹ Ahmed İKTİDARİ, *Huzistan ve Kohgiluyeh ve Memeseni*, Tahran 1359, s. 524-525; Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 1, Tahran 1371, s. 65

Şehri'ne kadar) bir sahradır. Arap hırsızları bu sahrada yol kesiyorlardı.”¹⁶² İbn Batuta'nın verdiği bu bilgilerden de bu bölgedeki Türkmenlerin yerleşik veya yarı göçebe oldukları sonucuna varılabilir. Böylece Türkler'in H.K. VIII y.y. 2. Yarısından (M. XIV y.y. 2. Yarısı) da daha eski bir zamanda Laristan'ın güney doğusunda yerleştikleri varsayılabilir.

Fars Şebankareleri'nin Vakayi Nivislerinden olan Muhammed İbn Ali İbn Muhammed Şebankareyi, “Mecme'-ul Ensab” adlı eserinde diğer hiçbir kaynakta rastlanılmayan bilgiler vermektedir. O Ergun Han Gurkani tarafından 680 Hicri Kameri (1281 M)'de Şebankare'ye yerleşmeleri için gönderilen 300 Moğol atlısından söz eder. Onların görevi Melik Bahaaddin Şebankare yönetimini orada desteklemek ve güçlendirmektir. Muhammed Şebankareyi 738 Hicri Kameri (1338 M) (Macme-ul Ensab'ın 2. Bölümü olan “yeni Şebankareler'le ilgili” eserinin yazılış zamanı) yani söz konusu 300 Moğol atlılarının Darab'a gelmesinden yarım asırdan fazla zaman geçtikten sonra “ Bugün Darab Cerd'de yerleşen bu Moğollara Cezme (Cizme) denilmektedir.” yazar¹⁶³ Buradan anlaşılacağı üzere Ergun Şah söz konusu atlıları uzun süre ikamet için oraya göndermiştir. Bu atlılar yarım asırdan fazla bir süre Darab vilayetinde bulunmuş ve bu kadar uzun bir sürede oradan çıkmamışlarsa onların oradaki ikametlerinin geçici olmadığından aileleri ile birlikte oraya gelmeleri mantıklı gözükmektedir.

Miladi XIV yüzyılda Fars şairi Ubeyd Zakani Şiraz kenti civarındaki... Türkmen ve Halaçlar'dan söz eder.¹⁶⁴

4.1.3 Kaşkay Adının Fars Bölgesi Tarihinde İlk Ortaya Çıkışı:

İlk kez Kaşkay adı Teymuriler, daha sonra ise Safeviler zamanının tarihi metinlerinde geçmiştir.¹⁶⁵ Hicri Kameri 818'de(1416 M) Fars'ta olan “İbn Şahab

¹⁶² İBN BATUTA, Tercüme-i Dr Muhammed Ali Müvehhid, *Sefername-i İbn Batuta*, Tahran 1359, c. 1, s. 303; SIRUS PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 2, Tahran 1371, s. 127

¹⁶³ SIRUS PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 2, Tahran 1371, s. 126

¹⁶⁴ RAFAEL BLAGA, *İran Halkları El Kitabı*, s. 325

Yezdi” de “Cami-ut Tevarih” adlı eserinde Genduman bölgesini Türkler’den olan bir grubun yaylası olarak tanımlar.¹⁶⁶ Belirtelim ki söz konusu bölge eskiden olduğu gibi bugün de Kaşkaylar’ın en önemli yayla bölgelerindedir. Kaşkay Eli’nin adının geçtiği en eski Farsça metin de Tac-üd Din Hasan İbn Şahab Yezdi’nin H.K. 857’de (M. 1453) yazmış olduğu “Cami’-ut Tavarih” adlı kitabındadır. Yazar, kitabının Timur Şehzadeleri ve mirasçılarına ayırdığı bölümde Sultan İbrahim’in Şiraz’daki yönetimi ve Sultan Baykara’nın sonu ile ilgili şöyle yazar: “Baykara Şiraz çevresine ulaştığında Sultan İbrahim ordu çıkarıp savaşa girmek istedi. Ancak Sultan İbrahim’in ordusu gecikti. Sultan İbrahim geri dönüp Ebergu’ya geldi. Böylece Baykara padişah oldu. İskender ise onu takip etmek için yollandı. Karar üzere Genduman’a ulaştığında Kaşkay askerleri onu tanıyıp yakaladıktan sonra Emirzade Rüstem yanına götürdüler. O ise saltanat tahtına çıktığını herkese bildirdi.”¹⁶⁷ Bu ise kesin olarak söz konusu koşullarda Kaşkay göçebelerinin Çemen Genduman’da bulduklarını ve bu zamanda bölgede artık tespit olunmuş bir güç olduklarından Sultan İbrahim gibi bir padişahı yakalayıp diğer bir padişaha verebilmelerini göstermektedir. Böylece kesinlikle Safevi devletinden çok önceleri kesintisiz olarak söz konusu bölgede Kaşkaylar’ın yerleştiği kanıtlanmaktadır. Belirtelim ki, adı geçen kitabın el yazma nüshası Türkiye’nin İstanbul şehrindeki Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir.¹⁶⁸

4.1.4 İRAN TÜRK TARİHİ İÇİNDE DÖNEMLER İTİBARIYLA KAŞKAYLAR

4.1.4.1 Safeviler Döneminde Kaşkaylar :

¹⁶⁵ İrec AFŞAR, Kunye, Lakab, Nisbet-i Aşair ve Zikr-i Anha der Mutun-i Farsi, Mecmua-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair, Tahran 1362, s. 244-245

¹⁶⁶ Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 1, Tahran 1371, s. 68

¹⁶⁷ İrec AFŞAR, Kunye, Lakab, Nisbet-i Aşair ve Zikr-i Anha der Mutun-i Farsi, Mecmua-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair, Tahran 1362, s. 241-244

¹⁶⁸ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMAILİKİ, Coğrafiya-i Kuçneşini “ Umumi ve İran “ Ba Te’kid Be İl-i Kaşkayi, 1377, s. 333

Kaşkay adının geçtiği ve Fars'ta eskiden bulduklarını kanıtlayan birinci dereceli ve önemli belgelerden biri de "Kakan"da bulunmuş bir mezar taşına aittir. Bu taş üzerine şu cümle işlenmiştir: "Vefat-i El-Merhum El-Mağfur Rahmetullah Taala İmam Kulu İbn İmamverdi Kaşkayi der tarih-i şehri-i Recep El-Mücerreb sene 5001(M.1597)" Sene 5001 ile Hicri Kameri 1005 (M. 1597) yılı kastedilmektedir.¹⁶⁹ (Bkz, Resim 4)

Bu belgelere göre şu sonuçlara varılabilir:

1. 404 yıl bundan önce, yani Safevilerden bu güne kadar, Kaşkaylar Fars'ta yaşamışlardır.
2. "Kaşkayi" kelimesi bugünkü şekli ile söylenmiş ve diğer bir kelimedenden de alınmamıştır.
3. Burada geçen "Kaşkayi" kelimesinin Kaşkay göçebelerinden bir kişinin Kaşkay kimliği dışında başka bir anlamı olamaz.

Kaşkay Eli'nin birleşerek bağımsız bir kimlik kazanması Safeviler'in sonlarına doğru gerçekleşmiş olmuştur. Kaşkay Eli'nin oluşturulmasının Şah Abbas zamanında Cani Aga Kaşkayi tarafından olduğu söylenilmektedir.¹⁷⁰ Kimilerine göre elin adı da onun ulu dedesi olan Emir Gazi Şahlı Kaşkayi adındandır.¹⁷¹ Ancak bu görüşlerin doğru olmadığı ortadır.

" Cani Aga Kaşkayi " Şah Abbas'ın sarayında mansıp (makam) sahiplerinden biri olmuştur.¹⁷² Şah Abbas Safevi (M.1587-1629) Fars bölgesi ellerinin hükümetini Cani Aga Kaşkayi'ye verdi. O atandıktan sonra güçlü bir siyasi birlik oluşturma için tüm çabalarını harcayarak İsfahan'da bulunan Safeviler sarayına yıllık vergileri toplayıp gönderebildi.¹⁷³

¹⁶⁹ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , Coğrafiya-i Kuçneşini "Umumi ve İnan" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, 334

¹⁷⁰ Luyi MERSDEN, *Mururi Kutah Ber Güzeşte ve Hal-i İl-i Kaşkayi*, Name-i Nur, Şumare 4 ve 5, 1358, s. 57

¹⁷¹ Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 1, Tahran 1371, s. 73

¹⁷² Muzaffer KAHRAMANİ, *Ez Bayerd Ya Ebiverd-i Horasan Ta Ebiverd Ya Ebulverd-i Fars*, Şiraz H.K. 1396 s. 377

Bay Kaşkayı dedelerinden kalmış belge, tapular, elyazmalar, devlet mektupları, eski ve yeni kitaplarda da “Kaşkayı” kelimesi bugünkü biçimi ile geçmektedir. Örneğin, toprak alış-verişi ile ilgili 1058 Hicri Kameri (M. 1648) tarihli eski bir belge de önemli bir kanıttır. Görüldüğü gibi, alış-veriş tanıkları arasında “Kara Baba Yusif Kaşkayı” diye bir kişinin adının geçmesi “Kaşkayı” kelimesinin bugünkü şeklinde yaygınlığını kanıtlanmaktadır.¹⁷⁴ (Bkz, Resim 5, 6 ve 7)

Safeviler döneminde Fars'ta Kaşkay diye anılan bir elin varlığını kanıtlayan diğer belgeler de vardır. Bu konuda en tutarlı ve biricik tarihi belge 1128 Hicri Kameri (M. 1716) tarihli olan bir divan belgesidir. Bu belge 1215 (M. 1800) yılında Mirza Muhammed Hüseyin Mustufi tarafından bulunarak kayda alınmıştır. Bu belgede şöyle yazılmaktaydı : “...Daha öncelerden bu güne kadar onların (Çeğeb Arapları'nın) askerlik ve sipahilik mesleğini istenilen şekilde yapamadıklarından, ellerden getirilip Fars kıyısına yakın olan dağlık bölgelerde yerleştirildi.” Bu ellerin adları Zengene, Geraylı, Geşegeyi (Kaşkay) ve Memiseni (Memeseni) idi.¹⁷⁵ Görüldüğü gibi bu belgede Kaşkayların dışında olan Türk ellerinden Geraylı Eli'nin de adı geçer.

Safevi Devleti'nin düşmesinden (H.K 1135; M 1723) sonra Kohgiluye Afşarları'nın ayaklanmaları nedeniyle Kohgiluye Eyaleti ayrıldı. Bu eyaletin (Kaşkay elleri) doğusundaki Semirum bölgesine kadar olan sınır bölgesi Kohgiluye Beylerbeyi'ne aitti. İşte bu zamandan sonra söz konusu bölge ayrılarak yarı bağımsız ve Hanlıklar biçiminde yönetilmeye başlandı.¹⁷⁶

¹⁷³ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, c. 2, Tahran 1368, s. 617

¹⁷⁴ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMAILİKİ, *Coğrafiya-i Kuçneşini “ Umumi ve İran “ Ba Te'kid Be İl-i Kaşkayı*, 1377, s. 333

¹⁷⁵ SİRUS PERHAM, *İl-i Kaşkayı Key ve Ez Kuca Be Fars Amede Est?* , Mecmua-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair, Tahran 1362, s. 246; Muhammed Tağı DANİŞ PEJUH, “ *Amar-i Mali ve Nizami-i İran Der 1128 Ya Tafsil-i Asakir-i Firuzi Me'ser-i Şah Sultan Hüseyin Safevi Ez Mirza Muhammed Hüseyin Mustufi ” Ferheng-i İranzemin*, c. 2, Tahran, 1353

¹⁷⁶ HÜSEYİN CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)* , Şiraz 1378, s. 37

Tarihi belgeler arasında 1724'te Fransa Bilimler Akademisi'nin Paris merkezi tarafından İran'ın siyasi-idari sınırları ile ilgili hazırlanmış bir haritada konu ile ilgili önemli saptamalar yapılabilir.¹⁷⁷ (Bkz, Harita 14) Haritada da görüldüğü gibi İsfahan'ın batısı ve güney-batısında Ghandeman ve Turcomans diye iki kelimeyi görüyoruz. Bu ise Genduman'ın yemyeşil topraklarında Türk soylu bir topluluğun yaşadığını kanıtlamaktadır. Bu kaynak, diğer belgelerde de olduğu gibi, Kaşkayların çok eskiden beri Fars bölgesinde yerleştiği, oradan da kuzeye İsfahan, Loristan, Irak ve Irak Acem sınırlarına kadar yayıldığını kanıtlamaktadır. Eğer İsfahan'ın batısında Türkler yaşamışlarsa, önceki kaynakların da tanıklığına göre, İsfahan'ın güneyi ve Fars'ta Türklerin yerleşme zamanı daha eskilere inmekte ve Fars'tan kuzeye hareketleri (kuzeyden güneye değil) mantıklı gözükmektedir. İbn Batuta'nın Basra körfezi kıyıları da gördüğü yarı göçebe veya yerleşik Türkmenler de bu açıdan Kanıtlayıcı bir mahiyettedir.

4.1.4.2 Afşarlar Döneminde Kaşkaylar :

Cani Aga'nın dördüncü kuşağından olan kişinin de adı Cani Han idi. Bu kişi İkinci Cani Aga adıyla da anılmaktadır. O Nadir Şah Afşar'a (H.K 1160-1148; M. 1747-1735) bağlı önderlerdendi. H.K 1148 (1735 m) Nadir Şah'ın Gürcistan'ı fethinden sonra 60.000 ev Kaşkay ve Azerbaycan Şahsevenleri'nden göç ettirerek Horasan'ın şehirlerine yerleştirdi.¹⁷⁸ Rivayete göre Nadir Şah Kaşkay önderlerine kızarak Kaşkay Elham İsmail Han'ın kör edilmesi ve onun kardeşi Hasan Han Mu'temid-ul Sultan'ın da ellerinin kesilmesi emrini vermişti.¹⁷⁹

H.K 1159 (M 1743) Nadir Şah'ın Divan görevlileri İsfahan'a gelerek Fars divan görevlileriyle, Gabag Kulu'yu (Fars hakimi) oraya çağırdılar, ancak Şiraz'dan çıkmak amacıyla olan Gabag Kulu tutuklandı. Divan memurlarının görevi Rahimi (

¹⁷⁷ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMAILİKİ, Coğrafiya-i Kuçneşini “ Umumi ve İran “ Ba Te'kid Be İl-i Kaşkayi, 1377, s. 334-335

¹⁷⁸ Muzaffer KAHRAMANİ, Ez Baverd Ya Ebiverd-i Horasan Ta Ebiverd Ya Ebulverd-i Fars, be Nakl ez Mücmel-üt Tavarih, Şiraz H.K. 1396 s. 377; Cevad SAFİ NEJAT, *Aşair-i Merkazi-i İran* , Tahran 1375, s. 60

¹⁷⁹ Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 1, Tahran 1371, s. 74

Rahimli) ve Şeş Bölüklü (Kurt) ellerini göç ettirmektir. Mücmel-üt Tavarihin'de Nadir Şah tarafından Kaşkay Elleri'nden bir kısmının Horasan'a göç ettirildiği kayda alınmıştır... H.K 1159 (M 1746) da Carçı Başı Lakabıyla ünlü olan Nevvab Giyakulu (Gabag Kulu) Han Kurt Fars memleketinin valisi oldu...Fars elleri (Rahimli ve Şeş Bölüklü) Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Fars'a geri döndüler.¹⁸⁰

H.K 1162 (M 1749) Fars eyaletinin valisi olmak isteyen Haşim Han Bayat (Fars valisi Salih Han Bayat'ın komutanlarından) Kör İsmail Kaşkayi'ye (Gıydım lakabıyla da ünlenen İsmail Kaşkayi, İkinci Cani Aga'nın oğluydu ve H.K 1160; M 1747'de Nadir Şah'ın emri ile kör edilmiştir) saldırarak Fars hükümetini ele geçirmek istedi.¹⁸¹

4.1.4.3 Zendiye Döneminde Kaşkaylar :

Kaşkaylar'ın adı geçen eski belgelerden biri de Kerim Han Zend (Melayer'in Zend tayfasının Begle tiresinden olan İnag Han'ın oğlu) zamanına aittir. Ancak bu tarihi metin olmayan bir şiiirdir. 11. Hicri yüzyılının ilk yarısında (17. Yüzyılın ilk yarısı) yazılan "Nesrabadi" adlı bir tezkirede geçer. Orada bir İsfahan'lı şair "Halaç ve Kaşkay'ın tulum peynirinden" şiiir biçiminde söz etmektedir. (Pare-i Hik-i Penir-i Halac ve Kaşkayi)¹⁸²

Zendiye devletinin kurulmasıyla Kaşkay elinin önderliği "Mu'temid-us Sultan" lakaplı Hasan Han'ın eline geçti. O Kerim Han'a çok yakındı ve dedelerine göre Kaşkay ailesinin İran'ın güç merkezlerinde konumunu daha da pekiştirdi.¹⁸³ Kaşkaylar Zendiye sarayının güvencesini kazanan "Mu'temid-us Sultan'ın aracılığı ile Kerim Han'dan izin alarak sürüldükleri Horasan'dan tekrar vatanlarına geri

¹⁸⁰ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayi-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayi)* , Şiraz 1378, s. 38

¹⁸¹ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayi-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayi)* , Şiraz 1378, s. 39

¹⁸² Sirus PERHAM, *İl-i Kaşkayi, Key ve Ez Kuca Be Fars Amede Est?*, Mecmua-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair, Tahran 1362, s. 246

dönebildiler.¹⁸⁴ İkinci Cani Aga'nın oğulları Hasan Han ve İsmail Han babalarından sonra Kerim Han Zend (H.K 1192-1163; M.1778-1749) sarayında itibar ve nüfuz kazanarak,¹⁸⁵ devletin onlara danışacağı bir konuma geldiler. Böylece söz konusu birlik Kaşkaylar'ın da iyi karşıladığı Zendiye Devleti zamanında tekrar kuruldu. Bu zamanda elin önderliği Hasan Han Kaşkayi elindeydi. (Mu'temid-us Sultan) Zendiyeler'in sonlarına doğru Kaşkay eli Cani Aga'nın torunlarından olan Cani Han'ın önderliği ile güney İran'ın siyasi ve askeri açıdan örgütlü ve nüfuzlu bir gücüne dönüştü. Cani Han 1239 Hicri Kameride (1823 M) öldü.¹⁸⁶

4.1.4.4 Kaçarlar Döneminde Kaşkaylar :

Kaşkaylar'la Zendiye'nin iyi ilişkilerde olmaları Kaçarlar'ı onlara düşman yapıp, Ağa Muhammed Han Kaçar tarafından bastırılmaları ile sonuçlandıysa da¹⁸⁷ Kaşkaylar çabucak kendi mevkilerini tekrar kurabildiler. Fars ve Güney İran'ın birinci dereceli gücüne dönüştüler.¹⁸⁸ Bu zaman da elin önderliği Cani Ağa Kaşkayi'deydi. O beş yıllık önderlik döneminde Kaşkay Topluluğu'nu oluşturarak güç merkezlerinde elin nüfuzunu artırarak eli daha da güçlendirdi.¹⁸⁹ O Fars elleri'nin elhanlığını üstlenerek güneyin büyük makamları arasında yer aldı.¹⁹⁰

Ağa Muhammed Han Kaçar, Kaşkay Eli'nin bir bölümünü Mazenderan'a, diğer bir bölümünü ise Bahtiyari bölgesine sürdü. Sonraysa bu elin geri kalan bölümü ile ağır biçimde çatıştı. Bu yüzden söz konusu elin önderleri Fars'ın kuzeybatısındaki dağlara kaçarak orada saklandılar. Muhammed Han Kaçar ise

¹⁸³ Abdullah ŞAHBAZİ, *Mukaddeme-i Ber Şinaht-i İlat ve Aşair*, Tahran 1369, s. 69-70; *Vijename-i Kongre-i Beynelmileli-i Berresi-i Endişeha-i Hekim Cahangir Han Kaşkayi*, Dehagan 1379, s. 16

¹⁸⁴ *Vijename-i Kongre-i Beynelmileli-i Berresi-i Endişeha-i Hekim Cahangir Han Kaşkayi*, Dehagan 1379, s. 16

¹⁸⁵ Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkazi-i İran*, Tahran 1375, s. 60

¹⁸⁶ Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 1, Tahran 1371, s. 73-74

¹⁸⁷ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabilei-i İngiliz Der Cunuz-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 67

¹⁸⁸ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 1, Tahran 1378, s. 267

¹⁸⁹ Habibullah PEYMAN, *Mutala-i Siyasi-İctimai-İktisadi-i İl-i Kaşkayi*, Tahran, 1347, s. 10

¹⁹⁰ Ann LAMBTON, *Tercüme-i TEBRİZİ ALİ, Tarih-i İlat-i İran*, Mecmua-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair, Tahran 1362, s. 217

Kaşkay Eli'nin önderini yakaladıktan sonra onu 13 yıl süre ile kendi sarayında rehin aldı.¹⁹¹

Kaçarlar döneminde başkentin Tahran'a taşınması ile Fars bölgesindeki güç boşluğundan ve Zendiye Devletinden geriye kalan güç birikiminin bir bakıma mirasçısı olmalarından ötürü Kaşkaylar Fars bölgesinin en egemen gücü haline geldiler. Kaşkaylar'ın güçlü konumda olması Ebiverdi, Afşar, İnanlı, Baharlı ve Nefer gibi diğer Türk tayfalarının da onlara katılmalarına neden oldu. Aynı zamanda Halaç gibi güçlü Türk tayfalarının çözülmesi ile yeni tayfalar da Kaşkaylara katıldılar.¹⁹²

Mirza Hasan Fesai, Gongri bölüğünü anlatırken “ bu bölükte Halaç tayfası oturmaktadır “ yazar. Halaçlar'dan bir grubunun Kaşkaylar'la birleşmesi XIII yüzyılın ilk yarısında (XIX. y.y ilk yarısında) Kaşkaylar'ın yönetici sülalesi ile evlenmeleriyle gerçekleşti. Fesai bu konuda şöyle yazar:” Yüz yıldan daha eski bir zaman Halaç tayfasından bir grubu Hacı Ali Kulu Beyg Halaç'ın emrine geçerek onu kendilerinin büyüğü ve kelanteri yaptılar. Diğer bir grup ise Mehdi Bek Halaç'ı kendilerine önder yaptılar. Mehdi Beyg öldükten sonra oğlu Mirza Kasım Han Halaç onun yerine geçerek Halaç tayfasının yarısının kelanteri oldu. Onun durumu daha da iyileşti ve Kaşkay Elhanı Cani Han'ın damadı oldu. Böylece Bevanat bölüğünün yarısı ile Gongri mülklerinin yarısına da sahip çıktı.¹⁹³

İsmail Han'ın oğlu Cani Han H.K 1234 (M.1819)'de Feth Ali Şah Kaçar zamanında ilk kez olarak Ehanlık lakabını alan Kaşkay elinin en büyük hanlarındandı. Zira Eskiden İran'da Yalnız kuzey Horasan ellerinin önderlerine Elhan diye hitap ediyorlardı. Diğer el önderlerine ise “ Elbeyi “ denilmekteydi. H.K 1234 (M. 1819)'de ilk kez olarak Feth Ali Şah tarafından Cani Han'a Elhanlık ve

¹⁹¹ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngilis Der Cunuh-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 71-72

¹⁹² Sirus PERHAM, *İl-i Kaşkayi Key ve Ez Kuca Be Fars Amede Est?* , Mecmua-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair, Tahran 1362, s. 259,260

¹⁹³ Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars*, c. 1, Tahran 1371, s. 72

oğlu Muhammed Ali Han'a ise Elbeyi lakabı verildi.¹⁹⁴ Muhammed Ali Han Kaşkayı H.K 1208 (M 1793)'da doğmuş ve H.K 1268 (M 1852)'de ölmüştür. Onun mezarı Pir Bonu (Benu) Şiraz adıyla da bilinen Şeyh Abd-ullah Akte' mezarının yanındadır.¹⁹⁵

Amele tayfasının oluşturulması bazı kaynaklara göre Kaşkay Elbeyi Murtaza Kulu Han (H.K 1211-1249; M 1796-1833) tarafından 2000 silahlı atlıyı bir araya getirerek onlara Kaşkay Amele Eli adını vermekle ortaya çıkmıştır.¹⁹⁶ Böylece Ameleler aslında askeri bir güç olarak değişik tayfalardan oluşmuşlarsa da daha sonra tayfalaşa bilmişlerdir. (Şahsevenler gibi)

Cani Han'ın Elhanlığı yalnız Kaşkay eliyle sınırlı değildi. O aynı zamanda bütün Fars ellerinin de elhanıydı. Onun zamanında Fars bolgesinin yarısı Kaşkay Hanlarının, diğer yarısı ise Kıvamiler'in elindeydi. Cani Han Elhan olmadan önce Kaşkay Elbeyi idi.

H.K 1236 (M 1821)'de Sebze Kuh ve Çeğahor'a bitişik olan Felared Sahrası ve Han Mirza'da (Fars'ın Serhed Şeş Nahiye Bölgesi'nde) Kaşkay elleriyle Bahtiyari tayfaları arasında bir çatışma çıktı. Her iki taraftan da kayıplar oldu, sonunda ise Kaşkaylar Bahtiyarileri yenebildiler. Şiraz Yöneticisi ise durumu yatıştırmak için Fars ellerinin Elhanı olan Cani Han'ı oraya gönderdi.¹⁹⁷ Bu olayla ilgili olarak Fethali Şah Kaçar da, damadı Emir Muhammed Kasım Han Zehir-ud Devle'yi anlaşmazlıkları giderip barışı sağlaması için Fars'a gönderdi.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 1, Tahran 1378, s. 719

¹⁹⁵ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, Şiraz 1378, s. 41

¹⁹⁶ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, Şiraz 1378, s. 41

¹⁹⁷ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, Şiraz 1378, s. 41

¹⁹⁸ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, c. 2, Tahran 1368, s. 617

Cani Han öldükten sonra oğlu Muhammed Ali Han (H.K 1239; M 1823)'de elhanlığa geldi.¹⁹⁹ O da babasının yolunda ilerleyerek Kaşkaylar'ın gücünü artırma ve devlet ile yaklaşmasını sağlamak için Hüseyin Ali Mirza Fermanferma'nın kızı ile evlendi.²⁰⁰

Fethali Şah'ın 1245 Hicri Kameri (1829 M)'de İsfahan'a yaptığı gezisinde Kaşkay Elhanı'na teşviğini ve desteğini götürdü. Bu zamanda Kaşkaylar yerel ellerle beraber diğer güçlerle de rekabetteydiler. Nuriler onlardan biridir. Nuriler Zendiye'den sonra Şiraz'a göçmüşlerdi ve bütün idari makamları tekellerine almışlardı. Ancak Kaşkaylar'la Şiraz Halkı'nın birleşmesi Nuriler'i devreden çıkardı.²⁰¹

Kaşkaylar'ın şehirli rakiplerinden bir diğeri de Fars'ın yönetiminde olan Muşir-ul Mülk idi. O zaman geçtikçe Fars'ta gücü elinde tutanlardan birine dönüştü. Bu dönemde Kaşkaylar Kıvamiler'le birleşerek onun gücünü dengelemeye çalıştılar. Buna karşılık Muşir-ul Mülk, söz konusu birliğin Fermanferma'nın rakibi olan Abbas Mirza Nayib-ul Saltana'nın yararına olması iddiası ile onu kendi yanına çekebildi.²⁰²

Muşir-ul Mülk iktidarının güçlenmesi ile Kaşkaylar'ın yaşamı zorlaştı. Hicri Kameri 1247 (1831 M)'de Kaşkay Elhanı Muhammed Ali Han'ın Fars valisi Hüseyin Ali Mirza Fermanferma tarafından tutuklanmasından sonra Kaşkay elinin tümü ve Türk elleri'nden olan Baharlı, İnallı ve Nefer itiraz için Murtaza Kulu Han Kaşkayî'nin (Ebeyi) önderliği ile Kirman'a 1247 (1831) göçtüler.²⁰³ Fermanferma'nın onları geri döndürmek için yaptığı birçok girişime rağmen sonuç alınamadı. Yalnız bir sene sonra Muşir-ul Mülk'üm işten alınmasının ardından

¹⁹⁹ *Vijenname-i Kongre-i Beynelmileli-i Berresi-i Endişeha-i Hekim Cahangir Han Kaşkayî*, Dehagan 1379, s. 17

²⁰⁰ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 1, Tahran 1378, s. 723

²⁰¹ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 1, Tahran 1378, s. 742

²⁰² Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 1, Tahran 1378, s. 742

²⁰³ Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustayî-i Fars*, c. 1, Tahran 1371, s. 73

Kaşkaylar geri döndüler.²⁰⁴ H.K 1247 (M 1831)'de Fars Yöneticisi Tengistan Bölgesini kendi damadı olan Muhammed Ali Han'a verdi.²⁰⁵

H.K 1248 (M 1832)'de Bem ve Nermaşir'de olan Kaşkay tayfaları Fars'a hareket ettiler.²⁰⁶ Araştırmacı Hüseyin Ciddi'ye göre Kirman Afşarları da bu zamanlarda Kaşkay elinin geri kalanlarından oluşmaktadır.

H.K 1248 (1832 M) 'de Fermaferma, Abbas Mirza'yı taklit ederek, onunla rekabet etmek için yeni usule göre bir askeri güç oluşturdu. Bu gücün üç grubundan biri Kaşkaylar'dan oluşmaktaydı. Fermanferma, Abbas Mirza'nın ölümünden sonra daha da güç kazanma doğrultusunda, -Kaşkaylar'ı Abbas Mirza yanlısı olarak gördüğünden- Kaşkaylar'ı yakalamaya ve takip etmeye girişti. Ancak Muhammed Şah'ın iktidara gelmesi ve Fermanferma'nın yenilgiye uğraması ile Kaşkaylar daha da güçlenmiş oldular. Bu zamanda Cani Han'ın en küçük oğlu Muhammed Kulu Han, Kaşkaylar'ın itibar ve güçlerinin tekrar kazanılmasına çaba gösterdi. İşte bu dönem Amele Tayfası'nın (Elhan'ın özel koruma ve hizmetçileri) gücü ve nüfuzu arttı. Elin yapılanması daha da olgunlaştı.²⁰⁷ Ancak tekrar merkezi devletin geleneksel politikası egemen oldu. Fars'ın yeni valisi Ferhat Mirza Mu'temid-ud Devle baskıcı politikası ile Kaşkay Elbeyi'nin Hac Mirza Ağası'ya sığınmasına neden oldu. İşte bu nedenle Muhammed Şah ölünce söz konusu rahatsızlık yüzünden Şiraz bir süre Kaşkay Elbeyi tarafından kuşatıldı.²⁰⁸

H.Ş 1249 (M.1833) yılının kış mevsiminde ...Fars memleketi yöneticisi Nevvab Hüseyin Ali Mirza ikinci veliaht'ın (Abbas Mirza'nın oğlu Muhammed Mirza ki aynı yılda Muhammed Şah oldu.) Kaşkay Hanları'nı darmadağın etmek için Aga Baba Han Mazenderani'yi, Şirazlı ve Nurilerden oluşan 100 atlının başında

²⁰⁴ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 1, Tahran 1378, s. 743

²⁰⁵ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkay-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkay)*, Şiraz 1378, s. 41

²⁰⁶ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkay-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkay)*, Şiraz 1378, s. 42

²⁰⁷ Habibullah PEYMAN, *Mutala-i Siyasi-İctimai-İktisadi-i İl-i Kaşkay*, Tahran, 1347, s. 275

²⁰⁸ Mirza Ca'fer HURMUCİ, *Hakayik'ul Ahbar-i Nasiri*, Zavvar, Tahran 1343, s. 40

bu iş için görevlendirdi. Onlar zahirde Geledar, Aleviye, Tahiri ve Kengan liman bölgelerini düzene sokma adına Şiraz'dan çıktılar. Gır ve Karezin Çölü'ne girdikten sonra, Kerim Han Bid Şehri'nin evinin bulunduğu Pergan Kalesi'ne yerleştiler. Sonra Pergan Kalesi'nin 2-3 fersahlığında kışlayan Murtaza Kulu Han Elbeyi'nin yanına Türkçe bilen birini göndererek komşuluk saygısı için onunla görüşmek istediklerini ve onu davet ettiklerini bildirdiler. Onlar amaçlarını Elbeyi'nin düşmanlarından olan Kerim Han'a da açıkladılar. Yaklaşık 200 Bid Şehir'li silahlıyı da Fergan Kalesi'nin burçlarında sakladılar. Elhan da gururla 40 atlısı ile Pergan Kalesi'ne geldi... Saklanmış savaşçılar ise onlara ateş açtı. Elbeyi de bacağından yara aldı. Onun bütün yanındakileri öldürüp kendisinin de boynunu zincirleyerek tutukladılar. Daha sonra Nevvab (Fermanferma) oğlu Nevvab İmam Kulu Mirza'yı Elhan Muhammed Ali Han'ın evine gönderip onu ve damadı Mirza Kasım Han Halaç'ı yakalattırdı. Onlar hemen Mirza Kasım Han'ın gözlerini çıkardılar. Elhan'ın evini de yağmalayıp kendisini zincirlediler.²⁰⁹

Murtaza Kulu Han Kaşkayı'den (Elbeyi) sonra ise onun küçük kardeşi olan Muhammed Kulu Han Kaşkay Elbeyiliğine atandı. H.K 1259 (M 1843)'da Muhammed Kulu Han Kaşkayı (Elbeyi) diğer Fars ve Şiraz büyükleriyle Fars valisi Nebi Han Kazvini'yi şikayet ettiler.²¹⁰

H.K 1262 (M 1846)'de Kaşkay Han oğulları arasında sürekli çatışma çıkıyordu.²¹¹ Bu yüzden H.K 1263 (M 1847)'de Kaşkay Elhanı Cani Han'ın Dar-ul Hilafe'de olan oğlu Muhammed Kulu Han devletten izin almaksızın Tahran'ı Fars'a doğru terk etti. O aynı yılın son baharında Fars'a geldi. Muhammed Ali Han Elhanı ise Tahran'da kalıp ellerin ayaklanmasını önledi. Onun cezalandırılması için Fars valisi Nizam-ud Devle Kaşkaylar'ın bölgesine gitti. O birkaç gün Germabad ve Çemen Hena'da durduktan sonra, Muhammed Kulu Han adamlarından birinin

²⁰⁹ Aziz KİYAVEND, *Hükümet, Siyaset ve Aşair, Ez Kaçariyye Ta Kunun*, 1368, s. 97-98

²¹⁰ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, Şiraz 1378, s. 42,43

²¹¹ A.g.k. , s. 43

vasıtası ile ona (Nizam-ud Devle'ye) Hediye (rüşvet) için bir miktar nakit para gönderdi. Vali ise parayı aldıktan sonra onu bağışlayıp Şiraz'a geri döndü.²¹²

Hakayik-ul Ahbar Kitabının yazarı, Muhammed Ca'fer Hurmuci H.K 1264 (M 1848) yılı olaylarından bahsederken Muhammed Şah Kaçar'ın hemen ölümünden sonra Fars halkı ve Kaşkay aşiretlerinin, Fars valisi Hüseyin Han Nizam-ud Devle'ye karşı ayaklanmasıyla ilgili şöyle yazar: “ Fars memleketi ve Şiraz halkı Hüseyin Han Nizam-ud Devle ve askerlere karşıydılar... Bu arada Nizam-ud Devle'ye kırılmış olan Muhammed Kulu Han 1500 Kaşkay ile şehir dışına geldi. O bu konuda şehir halkıyla işbirliği içindeydi.” Böylece Şiraz'ın Sultani Ergi (Şiraz'da bir saray adı) Kaşkaylar tarafından kuşatıldı. Kuşatma 40 gün sürdü. Hükümet memurlarından da bir kaç öldürüldü. Sonunda Emir Aslan Han, Nasir-ed Din Şah (devlet) tarafından Fars'a gönderilerek karışıklığa son verdi. Birkaç gün sonra Ahmet Han Nevayi (Amid-ul Mülk) de Şiraz'a geldi. O aldığı emir üzere Nizam-ud Devle'yi hapse attı. Sonunda ise aynı yılda Abbas Mirza'nın ikinci oğlu Muiz-ud Devle Fars eyaletine atanarak oraya gönderildi.²¹³

Nasir-ed Din Şah'ın H.K 1267 (M 1851)'de İsfahan'a gezisinde Kaşkay Eli'nin önderliği resmi olarak şahın onayını aldı.²¹⁴

Muhammed Ali Han'dan sonra kardeşi Muhammed Kulu Han H.K 1268 (M 1852)'de Elhanlığa atandı. Onun Elhanlığı zamanında devlet güçleri Herat şehrini işgal ettiler.(H.K 1273; M 1856) Bu olaydan sonra İngilizler İran devletini tehdit etme amacıyla Buşehr'e saldırdılar. Devlet güçlerinin direnişi sırasında Kaşkay ile Tengistanlı savaşçılar da savaşa katılıp Güney Limanlarına saldırdılar. Bu çatışmalarda Sohrab Han Kaşkayi Nenizek Savaşında unutulmaz cesaretler gösterip İngilizlerin çok sayıda kayıplarına neden oldu.²¹⁵ Elhan Muhammed Kulu Han'dan

²¹² İrec AFŞAR SİSTANİ, İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran, c. 2, Tahran 1368, s. 618

²¹³ İrec AFŞAR SİSTANİ, İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran, c. 2, Tahran 1368, s. 618

²¹⁴ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAI, *Farsname-i Nasiri*, c. 1, Tahran 1378, s. 307

²¹⁵ *Vijename-i Kongre-i Beynelmileli-i Berresi-i Endişeha-i Hekim Cahangir Han Kaşkayi*, Dehagan 1379, s. 17; Abdullah ŞAHBAZİ, *Mukaddeme-i Ber Şinahi-i İlat ve Aşair*, Tahran 1369, s. 69-70

Sonra onun iki oğlu olan Sohrab Han (H.K 1291-1242; M 1874-1826) ve Darab Han (H.K 1308-1245; M. 1890-1829) elin önderliğine geçtiler.²¹⁶

H.K 1271 (M 1854)'de Şeyh Masketi ile Şeyh Abdurrahman Geçmi'yi bastırmak için Muayyid-ud Devle Kaşkay sipahilerini bir top ile Fars'a hareket ettirdi. İki gün sonra Muhammed Ali Han Kaşkay askerleriyle Nasr-ullah Han'ın ardından hareket etti. Onlar kale'nin birkaç burcunu işgal ettikten sonra Bender Abbas'ı da işgal ettiler.²¹⁷

4.1.5 İRAN SİYASİ TARİHİNDE KAŞKAY TÜRKLERİNİN ROLÜ

İran'da geçmiş yüzyılda devlete hakim olan Türk unsurlar devletin bekası ve kendilerinin iktidarlarının devamı için İran'da yaşayan bütün etnik gruplar siyaseten kontrol altında tutulmaktaydı. Bu siyasette herhangi bir ayrımcılık sözkonusu değildi. Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren gelişen siyasi akımlar İran'ı da etkilemekteydi. Daha ziyade Kaçarlar döneminde bu etnik gruplara karşı çeşitli siyasetler geliştirildi. Bu siyasetin arkasında olan gerçek güç ise başta İngilizler olmak üzere dış güçlerdi.

4.1.5.1 Kaçar Devletinin Kaşkay Türkleri Siyaseti

Kaçar devletinin genel siyaseti içinde diğer Türk gruplara karşı da aynı politikalar sürdürülmekteydi. Dolayısı ile genel siyasetten Kaşkaylar da paylarına düşeni almaktaydılar. Şunu belirtmek gerekir ki Kaçarlara karşı en güçlü direnenler de gene diğer Türk unsurlardı. Kaçarların takip ettiği siyaseti şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Yapay El birliklerinin oluşturulması
2. Elhanlara bir takım tavizler vererek onları kontrol altına almak

²¹⁶ Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkazi-i İran* , Tahran 1375, s. 61

3. Zamana ve şartlara uygun benzeri diğer politikalar.

4.1.5.2 Kaçar Türk Devletinin Taktikleri :

4.1.5.2.1 Kaşkaylara Karşı, Yapay Hamse El Birliğinin Oluşturulması:

Sohrab Han ve Darab Han kardeşlerinin yönetimi zamanında Kaşkaylar'la Arap Eli arasında bir çatışma çıktı. Bu çatışmada Arap Eli Elbeyi öldürüldü. Bu olayla merkezi hükümet Muhammed Şah ve Nasir-ed Din Şah zamanından beri Kaşkay Eli'nden çekindiğinden ve onları zayıf bırakmak istediğinden, Şiraz Kıvamileri'ni, dağınık 5 eli birleştirerek Hamse Birliği'ni oluşturmaya zorladı. Bu birliğin başında ise Kıvam-ul Mülk Şirazi durdu. Kıvam-ul Mülk ve hükümet sürekli Darab Han ve adamlarının saldırısına uğrayan İngilizler'in de fikir birliğine katılmasıyla bir komplo düzenleyerek Darab Han'ı Zill-us Sultan'ın İsfahan'daki hapisanesine düşürdüler. Darab Han ise bir süre Nasireddin Şah'ın oğlunun hapsinde kaldı. Nasireddin Şah Zamanında hükümet Kaşkay Eli'nden çekindiği için dolaylı yollarla elin iç anlaşmazlıklarını alevlendirirdi. Bunun sonucu olarak yaklaşık H.K 1287 (M.1870) yıllarından sonra Kaşkay elinden yaklaşık 14.000 ev diğer ellere katabildiler. Bunlardan 5.000'i Bahtiyarilere, 4.000'i köylere dağılıp ve geri kalan 5.000'i ise Baharlı, Nefer ve İnanlı ellerine katıldılar.²¹⁸ Bu doğrultuda kökenleri Zendiye ve Kaçar döneminin ünlü sadrazamı olan Hacı İbrahim Kelanter'e ulaşan Kıvam ailesi'nin güçlendirilmesi bu tedbirlerden biriydi. Bu aile bir hanedan olarak Kıvam-ul-Mülk lakabını aldı ve yavaş yavaş siyasi üstünlük, zenginlik ve güç kazandı.²¹⁹ Böylece Muhammed Ali Han'ın Elhanlık zamanında 1861-1862 Tarihinde Hamse Elbirliğinin başına hiçbir elsel kökeni olmayan Şiraz'ın geleneksel hakimleri olan Kıvamiler geçirildi...O zamana kadar Kaşkaylar'ı dengeleyecek yerel bir güç mevcut değildi. Kaşkaylar'a karşı bu tasarı başarılı oldu ve söz konusu iki

²¹⁷ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkay-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkay)* , Şiraz 1378, s. 43

²¹⁸ Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkazi-i İran* , Tahran 1375, s. 63

²¹⁹ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurmeşinan ve Tavayif-i Aşair-i İran*, c. 2, Tahran 1368, s. 618

birlik Fars bölgesinde bir asır kadar çatışma ve rekabet içinde oldular.²²⁰ Hamse El Birliğine katılan tayfalardan Baharlı, İnanlı ve Nefer tayfaları Türk, bir tayfa Arap, diğer bir tayfa ise Türk ve Tat dillilerden oluşan Basiri tayfası idi. Bu tedbirlerin yanı sıra Kıvamiler'in mevkiini güçlendirme amacı ile Hamse ve Darab'ın vergileri on yıl süresince Kıvam-ul Mülk'e devredildi.²²¹

Kaşkaylar'ın güç yitirmesinde Hamse Birliği'nin oluşturulması yanında diğer etkenler de vardı. Örneğin 1288'den 1300 Hicri Kameri'ye (1871-1883)kadar İran'da ortaya çıkan büyük bir kıtlık nedeni ile el dağılmış duruma geldi ve zamanın Kaşkay Elhanı, Sultan Muhammed Han'a elhanlığı bıraktı.²²² Bu nedenle durum daha da kötüleşerek, perişan bir hale gelindi. Bu arada bazı Kaşkay Hanları (örneğin Sohrab Han) durumun iyileştirilmesi için çaba harcadılsa da bu girişim merkezi ve yerel hükümet tarafından takiplere maruz kaldı. Sonuç olarak kargaşa dalgasının yelpazesi daha da genişlendi... İşte bu zamanda Muşir-ul Mülk Kaşkaylar'a darbe vurmak için onların iç işlerine karışmaya başladı.²²³ Bu doğrultuda o Kaşkay elinin bir bölümü olan Şeş Bölüklü Tayfası'nı ayırabildi. Bu politikaların devamı olarak İran ve İngiliz Savaşı'nın kahramanlarından olan Sohrab Han Kaşkayı (1856-57 / 1273) de tutuklanarak öldürüldü. Onun suçsuz yere öldürülmesi Kaşkay edebiyatında mersiyelere konu olmuştur.²²⁴ Bunun dışında Sohrab Han'ın diğer kardeşi olan Darab Han da takiplere maruz kaldı. Darab Han elin düzenini yeniden kurmaya çalıştığı zaman...ona karşılık olarak Muşir-ul Mülk yine de elin iç ihtilaflarının ortadan kalkmaması için çaba harcıyordu...Bu nedenle elin içindeki fitnecileri destekleyerek...Darab Han'ın muhaliflerini güçlendirirdi.²²⁵

²²⁰ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cunub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 72

²²¹ Ann LAMBTON, *Tercüme-i TEBRİZİ ALİ, Tarih-i İlat-i İran*, Mecmua-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair, Tahran 1362, s. 223

²²² Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 2, Tahran 1378, s. 840

²²³ Ali Ekber SA'İDİ SİRCANİ, *Vakayi-i İttifagiyye, Mecmua-i Güzareşha-i Hafiyeye Nevisan-i İngiliz, Der Vilayat-i Cunubi-i İran Ez Sal-i 1291 Ta 1322 Kameri*, Tahran 1361, s. 6,9,11

²²⁴ Mahmud İSKENDERİ KEŞKULİ, *Şiir ve Şairi der İl-i Kaşkayı*, Namei Nur, Şumare 6 ve 7, s. 144-172

²²⁵ Ali Ekber SA'İDİ SİRCANİ, *Vakayi-i İttifagiyye, Mecmua-i Güzareşha-i Hafiyeye Nevisan-i İngiliz, Der Vilayat-i Cunubi-i İran Ez Sal-i 1291 Ta 1322 Kameri*, Tahran 1361, s. 32,48,58

Diğer taraftan Kıvam-ul Mülk de tayfa önderlerinin Darab Han'a karşı kışkırtılmasında etkili idi.²²⁶

Muşir-ul Mülk ilk önce Kerşuli Tayfası ve sonraki evrede bütün Kaşkay Eli'ni göz önünde tutarak kendi egemenliği altına almak istiyordu. Hatta bir süre Şeş Bölüklü Tayfası'nı kendi egemenliği altına alabildi.²²⁷ Böylece Kaşkaylar tarafından eski gücü canlandırmaya yönelik gerçekleştirilen her yeni çaba Kıvamiler ve Kaşkay karşıtları tarafından sert tepki ile karşılandı.

H.K 1275 (M 1858) Memeseni'nin Lor Hanları Kaşkay ellerinin mallarını çaldılar. Kışın Ferhad Mirza 2000 atlı, yaya ve 4 top ile Şiraz'dan hareket ettiler. Memeseni'nin Rüstem tayfasının Kelanteri olan Han Ali, Tus Kalesinden kaçarak, geri kalan Kelanterler de itaate boyun eğdiler.²²⁸

H.K 1279 (M 1862) Muhammed Kulu han Kaşkay (Elhan) ve Fars büyüklerinden birkaçı Tahrana çağrılıp Mes'ud Mirza Yemin-ud Devle (Zill-us Sultan)'de Fars eyaletinin yönetimini üstlendi. H.K 1284 (M 1867)'de Kıvam-ul Mülk Darab, Fesa, Baharlı ve İnanlı eline hakim oldu. H.K. 1293 (M 1876)'de Kaşkay elinin önderliği Elbeyi Darab Han'a bırakıldı. H.K 1299 (M 1882)'da Kaşkay Eli'nin Elhanı önceden (eskiden) olduğu gibi Sultan Muhammed Han idi. Darab han Kaşkay (H.K. 1245-1308; M 1829-1890)'nin kardeşi Sohrab Han (H.K.1242-1291; M 1826-1873) İngilizlerle savaşta Kaşkay atlılarının komutanıydı.²²⁹ Darab Han hapisten çıktıktan sonra Kirman yolunda kurşunlanarak öldürüldü.(H.K. 1308; M 1890)²³⁰

²²⁶ A.g.k. , s. 39

²²⁷ A.g.k. , s. 185-186

²²⁸ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkay-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkay), Şiraz 1378, s. 42

²²⁹ A.g.k. , s. 44

²³⁰ *Vijename-i Kongre-i Beynelmileli-i Berresi-i Endişeha-i Hekim Cahangir Han Kaşkay*, Dehagan 1379, s. 17

4.1.5.2.2 Savlet-üd Devle'nin Meşrutiyet Devrimi

Sıralarında Kaşkay Elhanı Olması :

Darab Han'dan sonra ilk önce büyük oğlu Abd-ullah Han Zergam-ud Devle Kaşkay Elbeyi makamına geldi. Bu dönemlerin çatışmalarında el makamları sürekli elden ele geçiyordu. H.K 1316 (M 1898)'da İsmail Han kısa bir süre için Kaşkay Elbeyi oldu. Ondan sonra H.K 1319 (M 1901) yılında Abd-ullah Han Kaşkay Elbeyliği'nin yanı sıra Fars yollarının da korunmasını üstlendi. Bu zamanda Fars'ta artan karışıklığa göre merkezi hükümetin çabası Kaşkaylar arasındaki ihtilafları giderme yönünde olmuştur. Gerek Şua-us Saltana (Muzaffer-ud Din Şah'ın oğlu ve o dönemde Fars'ın hakimi), gerekse de Abd-ul Mecit Mirza Ayn-ud Devle'nin (dönemin Sadrazam'ı) bu yönde çabaları vardı. Buna göre Zergam-ud Devle Kaşkay Elbeyi olmak için emir aldı. Savlet-üd Devle ise Behbahan'ın hakimi oldu. Şua-us Saltana'nın işten alınması ile kardeşler arasındaki işbirliği devam etmedi. H.K. 1310 (M 1892)'da Darab Han Kaşkayı'nın oğlu Abd-ullah Han Kaşkayı (Zergam-ud Devle) Behbahan hükümetine seçildi.²³¹

Darab Han'ın (Kaşkay Elbeyi) oğulları Abd-ullah Han Zergam-ud Devle, İsmail Han Savlet-üd Devle (Serdar Aşair), Ata Han Savlet-üs Saltana ve Salar-i Ceng lakaplı Ali Han Salar Hişmet idi.²³²

İsmail Han H.K. 1297 (M 1880)'de doğdu. 17 yaşında iken devlet hizmetine girdi. O bazen Kaşkay elinin önderi bazen de Behbahan şehrinin yönetimini üstlendi.²³³ H.K. 1319 (M 1901)'da Melik Mansur Mirza (Muzaffer-ud Din Şah'ın oğlu) Behbahan ve Kohgiluyeye yönetimini İsmail Han Savlet-üd Devle Kaşkayı'ye verdi.²³⁴

²³¹ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, Şiraz 1378, s. 44

²³² Muhammed Nasir SAVLET KAŞKAYİ, *Salıha-i Böhran, Hatırat-i Ruzane-i Muhammed Nasir Savlet Kaşkayı Ez Fer verdin-29 Ta Azer-i 32*, 1366 s. 461

²³³ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 337

²³⁴ Hüseyin CİDDİ (BAYAT), *Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayı-i İran, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)*, Şiraz 1378, s. 48

1320'nin Cemaziyülahir'nde (M 1902) Savlet-üd Devle Elbeylik makamına getirildi. Az bir süre sonra Ala-ud Devle'nin Fars hakimliğine atanması Savlet-üd Devle'nin tekrar işten alınarak yerine Zergam-ud Devle Kaşkay Elhanlığı'na getirildi. Ancak Ala-ud Devle'nin işten alınması ile Zergam-ud Devle de işten alındı. Onun H.K 1323 (M 1905) yılında ölümü ile en sonunda Savlet-üd Devle'nin elhanlığına yol açılmış oldu. H.K. 1324 (M 1906)'de Savlet-üd Devle resmi şekilde Kaşkay elinin önderi oldu. O ilk baştan Meşruteciler'den yana bir tavır sergiledi. O Muhammed Rıza Han Kıvam-ul Mülk Şirazi'ye karşı ve onun tersine Fars'da yabancıların nüfuz ve etkinliğine karşı biriydi. O zeki ve becerikli biriydi. Kıvamiler'i ortadan kaldırmak istiyordu. Kıvamiler merkezi devlete bağlı olduklarından o da Şiraz'ın meşrutecilerine destek oldu. Bu yüzden o Kıvamiler'in etkin olduğu bölgede çok önem kazandı. Onun ordusu defalarca Şiraz'a gelmiş, halk tarafından da iyi karşılanmıştı.²³⁵

4.1.6 MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İRAN ve KAŞKAYLAR

4.1.6.1 Meşrutiyet Döneminin Önemli Olayları

4.1.6.1.1 1907'de Rusya ve İngiltere Anlaşması :

1907'de Rusya ve İngiltere arasında yapılan anlaşma uyarınca Britanya'nın silahlı eylem yapma olanağı kısıtlandı. Zira bu anlaşmaya göre Fars tarafsız bölge içinde idi.²³⁶ Savlet-üd Devle Meşrutiyet Dönemi olaylarında kendi gücünü artırmayı ve rakiplerinin gücünü kırmayı başarabildi. Güneyde ülkenin kuzey kısmının aksine medeni yaşam pek gelişmemişti. Bu nedenle de buradaki Meşrutiyet Devrimi ellerin büyükleri ve hanları arasındaki rekabet biçiminde gelişti. Fars'ta Meşrutiyet Harekatı, Savlet-üd Devle Kaşkayı ve Kıvam sülalesi arasındaki rekabet ile şekillendi. Kıvam ailesi, Kaçar sülalesine bağlı olduğundan eski düzenden yanaydı. Ancak Savlet-ud Devle Meşrute güçlerinin de desteğini yanına alarak iyi bir yerel konuma sahip olabildi. O Şiraz Meşruteci güçlerinin desteği ile Kıvamiler'in

²³⁵ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 337

nüfuzları altında olan bölge merkezinde kalıcı bir konuma sahip oldu.²³⁷

4.1.6.1.2 Muhammed Rıza Han'ın Öldürülmesi :

7 Mart 1908'de Muhammed Rıza Han öldürüldü. O İngilizler tarafından Kıvamiler içerisinde güvenilmeyen ve beğenilmeyen nadir bir şahıstı. Böylece o ortadan kalkmış oldu. Bu olaydan sonra Hamse Eli'nde güç tamamıyla ve açık bir şekilde İngilizler'den yana olan iki önder eline geçti. Onlar “ Habib-ullah Han Kıvam-ul Mülk ” ve kardeşi “ Nasr-ud Devle” idi...Muhammed Ali Şah'ın meclise karşı yaptığı darbe ile Kıvam ailesi belirli ölçüde tekrar eski güçlerine dönebildiler. Sonuçta ise Kaşkay Elhanı'nın gücü durduruldu.²³⁸

4.1.6.1.3 İki Ordunun Başkente Gelmesi ve Yeni Rejimin Temelini Oluşturan Bahtiyariler:

1909'da Tahran'da çok önemli siyasi gruplaşmalar ortaya çıktı. Tebrizliler'in Muhammed Ali Şah güçleri karşısındaki cesur direnişi İran'ın bütün meşruteci ve Kaçar karşıtı güçlerinin ayaklanmasına neden oldu. Onlar 1908'de meşruteciler'in yardımına koştular. Bu ayaklanmanın ardınca Gürcü ve Ermeniler'den oluşan bir ordu Gilan'dan ve Bahtiyariler'den oluşan diğer bir ordu ise İsfahan çevresindeki bölgelerden başkente geldiler. Şah ve yandaşları ise Rusya'ya kaçtılar...Güney ordusu İngilizler'e eğilimli olan Serdar Es'ad Bahtiyari önderliğindeydi. Savlet-üd Devle'nin de söz konusu askeri harekate katılması için çabalar harcandı ise de o bu harekate katılmadı.²³⁹ Böylece Bahtiyariler yeni rejimin temelini oluşturdular...Bu karışıklıklar Kaşkaylar için iyi olmadı, zira bu iki el arasında hiçbir zaman iyi ilişkiler olmamıştı. İngiltere'nin geçici konsolosu bu konuyla ilgili şöyle yazdı:” Kaşkaylar genel olarak son olaylarla ilgili Bahtiyarileri'in değer ve makam elde etmelerini çok kıskanıyorlardı. Onlar

²³⁶ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 73

²³⁷ Cahangir KAİM MAKAMİ, *Nehzet-i Azadihahi-i Merdum-i Fars Der İnkilab-i Meşrutiyet-i İran*, Merkez-i İrani-i Tahkikat-i Tarihi, Tahran 1359, s. 173

²³⁸ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 72,73

kendilerini gerek cesaret gerek de sayı bakımından Bahtiyariler'den üstün görmektelerdi. Bunun dışında Kaşkaylar Bahtiyariler'in mali durumlarına da gıpta ediyorlardı. Çünkü Bahtiyari önderleri şimdi kendi bölgelerinde topladıkları vergileri kendileri için alabilirlerdi. Aynı zamanda onlar yeni askeri sorumlulukları yüzünden ülkenin askeri bütçesinden bir bölümünü kendilerine ayırmışlardı.” Bu sıralarda İngiliz makamları ve merkezi devlet Tahran'ın fethinden örnek alarak, Kaşkaylar'ın da Şiraz'ı almalarından korkuyorlardı.²⁴⁰ Yeni koşullarda Kaşkaylar'la Kıvamiler ve merkezi hükümet arasında yeni bir rekabet dönemi başlamış oldu. Bu defa yeni bir etken de olaylara katıldı. Bahtiyariler bir rakip el olarak merkezi hükümette pay almışlardı.

4.1.6.1.4 Kıvamilerin Meşruyetçilere Katılması

Kaşkaylar ile Bahtiyariler arasındaki bu anlaşmazlıklar Kıvamiler'in Bahtiyariler'e yaklaşmasına neden oldu. (Böylece o zamana kadar eski rejimden yana olan Kıvamiler Meşruteciler'e katıldılar.) Bu zamanda İngilizler çıkarları gereğince Bahtiyariler'i desteklemektelerdi. Bu yüzden Savlet-üd Devle ile ilişkiler eskisinden çok daha kötü bir hal aldı.²⁴¹ Huzistan'ın Zagros eteklerindeki (yamaçlarında) Mesçit Süleyman'da büyük petrol kaynaklarının bulunması ile Britanya Bahtiyariler ile iyi ilişkilerde olmaya ihtiyacı vardı. Zira aşiretlerin petrol bölgesini ele geçirmesi taktirinde Britanya çıkarları ciddi bir şekilde tehlikeye düşerdi.²⁴²

4.1.6.1.5 Ala-ud Devle'nin Fars Hükümetine Atanması :

Bu sıralarda Zill-us Saltana Fars Valiliği'ne atandı. Ancak Bahtiyarilerin karşı koyması ile hükümet kaldırıldı. Ondan sonra sıra Asef-ud Devle'ye geldi. Fakat o da işten alınarak yerine Ala-ud Devle seçildi. Savlet-üd Devle yeni hükümet ile ilk

²³⁹ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cunub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 74,77-78

²⁴⁰ A.g.m. , s. 74-75,120-122

²⁴¹ A.g.m. , s. 75

karşılaşmasında “ Ala-ud Devle “nin Fars hükümetine atanmasına karşı çıktı. Kaşkay Elhan’ı hiçbir koşulla onun bölge merkezine gelmesine izin vermeyeceğini de ilan etti.(Ala-ud Devle daha önce de Fars’ta olmuş ve Kıvamiler’le iyi ilişkide olması Savlet-üd Devle’nin hoşuna gitmemekteydi)...İçişleri bakanlığı makamında olan Ali Kulu Han Serdar Es’at da Savlet-ud Devle’ye gönderdiği telgrafta ondan Şiraz’a doğru hareket etmemesini istedi. Savlet-üd Devle ise karşılığında Fars’ın işten alınmış eski hakimi Asef-ud Devle’ye gönderdiği telgrafta onu Şiraz’dan çıkmaması için uyardı. Aksi takdirde zor ile şehre döndürüleceğini bildirdi. O aynı zamanda Ala-ud Devle’nin Şiraz’a girişini önlemek için Abade’ye askeri güçler gönderdi. Kendisi de ordu ile Şiraz’a doğru hareket etti...Merkezi hükümet Savlet-üd Devle’nin isteğini kabul etmediğinde Savlet-üd Devle de Şiraz’da bir meclis oluşturmak istediğini Kıvamiler ve yandaşlarının ise buna karşı olduklarını bildirdi. Bu nedenle o Fars’ın ünlü meşrutecilerinden olan Seyid Abd-ul Hüseyin Lari’nin de desteğini yanına alarak çok sayıda Kaşkay savaşçı ile şehre doğru hareket etti.²⁴³

Savlet-üd Devle güçleri Şiraz’a hareket ettiği sıralarda merkezi devlet de Sayid Abd-ul Hüseyin Lari’yi ayaklanmacılarla iş birlikten vazgeçirtti... Bütün bunlara karşın Savlet-üd Devle hareketini devam ettirdi. Bu zamanda Tahran’daki Britanya elçiliği İran devletini uyararak “ Kaşkay güçleri hareketlerini durdurmadıkları takdirde, Britanya da kendi tebaalarının can ve malını korumak için şiddetli tepkiler vereceğini “ bildirdi. Bu nedenle Şiraz’daki elçilik korumalarına 40 Hintli asker ve bir maksim mitralyözü eklendi. Bütün bu önlemlere karşın çatışma çıkmadan Kaşkaylar Şiraz kapısı dışında durdular.²⁴⁴ En sonunda merkezi devlet geri çekilerek Ala-ud Devle’nin Fars Eyaleti’ne atanmasından vazgeçip yerine Seham-ud Devle’yi atadı.

Bu olaydan sonra Savlet-üd Devle Britanya’yı tahrik ettiği ithamı ve diğer ithamlara karşı açıklama getirmek için 1910 Ocak ayında “ Habl-ul Metin ” ve diğer

²⁴² A.g.m. , s. 74

²⁴³ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cunub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 75-76

²⁴⁴ A.g.m. , s. 76

muhalif gazetelere gönderdiği mektuplarla “ Onun arzusunun düzen ve özgürlüğün egemenliği, çabası da her zaman güney kabilelerinin sakin olması yönünde olduğu, fakat Kıvamiler ise her yerde kargaşa çıkarmak istediklerini ” yazdı...Savlet-üd Devle aynı zamanda muhaliflerin merkezden gittikçe arttırdıkları baskılara karşılık birleşecek yeni güçler arıyordu. O Serdar Es’at’a karşı Sipehdar’ı kendine doğru çekebildi. O bu desteğe dayanarak Sipehdar’ın emri üzerine onun dış işleri bakanı olduğu zaman Fars Valisi Savlet-üd Devle’nin nüfuzunu arttırdı. Bazı Fars kentlerinin egemenliği onun akrabalarına bırakıldı. Buna ek olarak Kaşkay askeri güçleri Şiraz’da devletten gelen emirleri uygulamayı da üstlendi. Bu doğrultuda Savlet-ud Devle de Limanlar Hükümeti’ne atandı. Bu husus İngilizler’in sert tepkileri yüzünden kaldırıldı.²⁴⁵

4.1.6.1.6 Yolların Güvenliği Sorunu:

Sonra ise Savlet-üd Devle yolların sorumluluğunu üstlenmeye kalkıştı. İngilizlere göre ise Savlet-üd Devle’nin bu girişimleri sorunun kendisinden de daha kötü idi. Bu sıralarda Şiraz-Buşehr yolu Kazerun aracılığı ile sağlanılıyordu. Bu yol ise çok güvensizdi. Birkaç olaylı yol kesmeler de ortaya çıkmıştı. Örneğin Buşehr’de Rusya’nın genel konsolosu ve adamlarına 24 Kasım’da Deşt Erjen yakınında Boyer Ahmet kabileleri saldırdılar. Sonuçta ise bir Rus yaralanmış bir diğeri de ölmüştü. Fars valisi (Seham-ud Devle) iyi ordu olanağı ve Savlet-üd Devle ile de iyi ilişkileri olmadığından Kıvam-ul Mülk’ü yolların güvenliğini sağlaması için görevlendirdi.²⁴⁶

Aralık ayına kadar yolların durumu kötü idi. Güvenin egemen kılınması yönünde hiç bir şey yapılmamıştı. Bu yüzden Seham-ud Devle Savlet-üd Devle’den yolların güvenliğini sağlama sorumluluğunu üstlenmesini istemeğe mecbur oldu. Ancak Savlet-üd Devle de karşılığında bütün yolların denetimi ve yol üzerindeki bir-

²⁴⁵ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 75-76

²⁴⁶ A.g.m. , s. 76-77

kaç bölgenin yerel hükümetten tam bağımsız olarak fermandarlığını (yönetimini) istedi.²⁴⁷

Sonuçta ise Fars'ın güneyi tam bir kargaşa içine girdi. İngilizler ise güney kargaşasının başlıca nedeninin Savlet-üd Devle olduğuna tam inandılar. Bu konuda konsolos Bill, Rusya'nın genel konsolosuna şöyle yazdı: “ Yeterli kanıtlar elimizde olmasa da bana göre Boyer Ahmediler'in Savlet-üd Devle ile gizli bir anlaşma da olmadığından böyle geniş çaplı bir yol kesmeyi yapamazlardı.” O sonra Boyer Ahmediler'in cezalandırılması için bir İngiliz gücünün gönderilmesini önerdi. Bundan az sonra Ser. C. Berkeley de: “ Anlaşıldığına göre Fars'ın huzur bulması Savlet-üd Devle'ye bağlı bir şeydir.” diye rapor verdi.²⁴⁸

Ocak 1910'da durumun kötülüğünün arttığı bir zamanda Savlet-üd Devle her yükün karşılığında para alarak ona bağlı olan Amele tayfasının egemen olduğu bölgedeki (ki Kaşkay egemenliğinin temelini oluşturmaktaydı) diğer bir yoldan onların geçişini sağlayacağını ve garantileyeceğini” bildirdi. Bu yol Kazerun yoluna göre daha güvenliydi. Ancak bir çok eksiklikleri de vardı. Diğer taraftan bir bölmenin Kaşkaylar'ın denetiminde olan Şiraz- İsfahan yolu ile de yol kesme sorunu çözülemedi. 15 Nisan'da C.M. Bill de Gomşe-Abade yolunda Kohgiluyeliler'den bir gurubun saldırısına uğradı. Bu olayda İsfahan Konsolosluğu'na bağlı olan iki Hintli koruma öldü. İşte o zamandan bugüne dek İngiliz Konsolosluğu'nun bu sorunlarla ilgili teselli vermekle meşgul olan Sir. Berkeley İngilizler'in ciddi müdahalesini istedi.²⁴⁹

4.1.6.1.7 W. A. Smart'ın C. M. Bill'in Yerine Oturması :

²⁴⁷ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cuvub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 77

²⁴⁸ A.g.m. , s. 77

²⁴⁹ A.g.m. , s. 77,78-79

Haziran ayında “W. A. Smart”, “C.M. Bill” in yerine oturdu. O Savlet-üd Devle’ye karşı çok sabırsızdı. O Kaşkay Elhanı’nın artık tahammül edilemeyeceğini vurgulayarak onu yalnız müdahale tehdidi ile yerine oturtulabileceğini savundu.²⁵⁰

4.1.6.1.8 Bahtiyarilere Karşı Güney Cemiyetinin Oluşturulması :

1910’da Muhammere’nin (Hürremşehir) Arap şeyhi ile Bahtiyari önderlerinden olan “Semsam-us Saltana” ve “Serdar Esat” arasındaki anlaşmazlığın doruğunda olduğu bir zamanda ve Araplar’la diğer kabilelerin Kaşkaylar’a yakınlaşmaları nedeni ile İngiliz diplomasi karışık bir durumla karşılaştı...Şubat 1910’da Savlet-üd Devle, Şeyh Haz’al ve Poştkuh valisi Serdar Eşref (Bahtiyarilere karşı olan bir kabile önderi) birleştiler. Bu birlik “Güney Cemiyeti” adını aldı. Resmi amaçları meclisi korumak olsa da asıl amaçlarının Bahtiyariler’in günden güne artan güçlerini dengelemek olduğu açıktı. İşte bu birlik İngiliz çıkarları için çok büyük bir tehlike idi.²⁵¹

Bundan sonra İngilizler’in Güney İran’daki elçilikleri ile Tahran’daki elçilik aynı zamanda Londra’daki İngiltere Dışişleri Bakanlığı arasında çoklu telgraflar gönderildi. Bu yazışmalarda söz konusu üçlü birlikten kaynaklanan olaylar ve Şeyh Haz’al’a resmi bir garanti verilmeden onun kazanılması tartışıldı.²⁵² Söz konusu “Güney Cemiyeti ” birliğinin oluşmasından sonra İngilizler ona karşı çıktılar ve bu birliği dağıtmak amacıyla Şeyh Haz’al’ı baskı altında tuttular. Birçok yazışmalardan sonra Şeyh, Savlet-üd Devle ile ilişkilerinin yazışmalardan öte bir şey olmadığını itiraf ederek Bahtiyariler’e karşı İngilizler’den yardım istedi. Aksi takdirde ise İngilizler’e verdiği taahhütlerini yerini getirmeyecek ve Bahtiyariler’e karşı düşmanlığını sürdüreceğini bildirdi.²⁵³

²⁵⁰ A.g.m. , s. 80

²⁵¹ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cunuz-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 80-

81

²⁵² A.g.m. , s. 81

²⁵³ A.g.m. , s. 80-81

4.1.6.2 Meşrutiyet Döneminde Kaşkay Türklerinin Genel Durumu

4.1.6.2.1 Ahmet Han Zeygem-ud Devle'nin Kaşkay Elhanlığı'na Atanması :

Serdar Es'at ve Bahtiyari Eli'nin yönetici sınıfının Elhanlık makamı için Zeygem-ud Devle'yi desteklediğinde Savlet-üd Devle de Bahtiyari Eli içinde Serdar Esat'a karşı olan grupla müzakereye geçti. (Örneğin Emir Efgem ve Serdar Eşce'). Bu sıralarda Savlet-üd Devle ve Bahtiyari elinin önderleri arasındaki rakabet daha da şiddetlendi. 1909 darbesinden sonra ülkede düzenin sağlanmasından sorumlu olan Serdar Esat Savlet-üd Devle'nin güçlenmesinden ve Fars valisi olabileceğinden tedirginleşerek 1910'da merkezi devletten Savlet-üd Devle'nin üvey kardeşi Ahmet Han Zeygem-ud Devle'yi Savlet-üd Devle'nin yerine Elhan yapması için destek istedi. O bu yolla el içerisinde karışıklık çıkararak Elhanlık gücünü kırmak istedi. Serdar Es'at'ın Savlet-üd Devle'yi Kaşkay Elhanlığı'ndan almasına tepki olarak "Şahzade Abd-ul Hüseyin Mirza Fermanferma" iç işleri makamından istifa etti. Fermanferma bu zaman kesitinde Savlet-ud Devle Elhanlığı'nı destekliyordu. Anlaşıldığına göre, güney halkı ve Kaşkaylar'ın çoğunluğu Savlet-üd Devle Elhanlığı'nın sürmesini istiyorlardı. İlk başlarda Savlet-üd Devle'den memnun olmayan elin 2000 kadar kişisi onun çevresine toplandıysalar da bu yalnız Savlet-üd Devle'yi az uğraştırmasından öteye geçemedi. Böylece o Savlet-üd Devle'ye darbe vuramadı. Sonunda ise Zeygem-ud Devle yandaşlarını kaybederek Temmuz ayının ortalarında geri kalan 50 atlısı ile Bahtiyariler'e sığındı.²⁵⁴

4.1.6.2.2 Kaşkaylarla Bahtiyarilerin İsfahan'a Güç Sevketmeleri:

1910 Mayıs (1328 H.K) ayında içişleri bakanı olarak Serdar Es-at yine Savlet-üd Devle'nin yerine Zeygem-ud Devle'yi yerleştirme çabasında olduğu

sırada, Kaşkaylar Fars'ın kuzeyindeki yayla bölgelerindelerdi. Bu nedenle de Savlet-üd Devle durumdan yararlanarak İran'ın kuzeyindeki düşmanlarına saldırmak istedi. O bu amaçla muhalif Bahtiyari önderlerini destekleyip yaklaşık 300 savaşıyı İsfahan'a gönderdi. O merkezi devlete de gönderdiği bir telgrafla Tahran'a doğru hareket edeceğini bildirdi. Serdar Esat da 14 Temmuz'dan sonra kabineye üye olmasa da mecliste yine nüfuz ve itibar sahibiydi. Karşılığında o da Çahar Mahal'dan 2000 Bahtiyari savaşıyı İsfahan'a doğru hareket etmeleri emrini verdi. Taraflar arasında uzun görüşmeler yapıldı... Sonuçta ise sonbaharda Kaşkaylar'ın güneye ve Bahtiyariler'in de güney batıya göç etmeleri ile İsfahan bölgesinde geçici olarak barış sağlandı.²⁵⁵

4.1.6.2.3 Kıvam-ul Mülk'ün Fars Valiliğine Atanması:

17 Ağustos'da Savlet-üd Devle'nin istemediği halde Kıvam-ul Mülk Fars'ın valisi oldu. Onun etkinlik alanı yalnız Şiraz kapılarına kadardı. Ancak o iki buçuk ay şehirde huzuru egemen kılabilirdi. Bu zamanda Savlet-üd Devle ve yandaşları Şiraz'da açık bir şekilde vali aleyhine bir ayaklanma çıkardılar...Savlet-üd Devle'nin güney yollarında düzeni sağlayabileceği bir koşulda yazın 1910'da İsfahan'da idi. İngilizler güvensizlikten eskisinden daha fazla rahatsızlardı.²⁵⁶

4.1.6.2.4 Sir. C. Berkeley'in Tekrar Görevine Getirilmesi :

Sonuçta ise Sir. C. Berkeley tekrar kendi görevine gelerek daha şiddetli eylemler için izin aldı. O 14 Ekim'de bir yazı göndererek İran Devleti'ni uyardı ve “ 3 ay süre içerisinde Buşehr-İsfahan yolu üzerinde düzen sağlanmazsa yerel bir gücü örgütlemek için Hindistan'dan gönderilen yüzbaşılardan durumu üstleneceğine karar verecektir ”²⁵⁷ diye bildirdi.

²⁵⁴ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cunuz-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 81-82

²⁵⁵ A.g.m. , s. 82

²⁵⁶ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cunuz-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 82,83

²⁵⁷ A.g.m. , s. 84

4.1.6.2.5 Nizam-us Saltana'nın Fars Valiliğine Atanması :

Bu sırada Fars Eyaleti'nin denetimi eyalet vekili Habib-ullah Kıvam-ul Mülk'ün beceriksizliği yüzünden elinden çıktı. Ticari yollardaki karışıklık ve güvensizlik daha da arttı. Bu durum İngilizleri tedirgin etti. Sonuçta ise 1910 Ekim / 1328 Şevval'ında İngiltere'nin İran'daki temsilcisi konu ile ilgili yazılı olarak itirazını bildirdi. Yazıda 3 aya kadar yollarda düzen sağlanılmazsa İngiliz Devleti İngiliz yüzbaşları önderliğinde Güney İran'da yerel bir askeri güç oluşturacağını bildirilmişti. Bunun sonucu olarak merkezi devlet tarafından söz konusu tehdite karşı bir şeyler yapmak için az bir zaman kaldı. Böylece yollarda düzenin sağlanması ve Komarec ile Memeseni'nin egemenliği Savlet-üd Devle'ye önerildi...14 Ekim'deki yazının sonucunda Savlet-üd Devle yolu açarak karşılığında ise merkezi hükümetten "Kumarec" ve "Memeseni"nin yönetimini aldı. Güney Cemiyeti'nin diğer taraftarlarından olan Nizam-us Saltana da bütün Fars'ın valisi oldu.²⁵⁸

Nizam-us Saltana ilk önce Poşt Kuh'ta Valisi olan Gulam Rıza Han, sonra da Şeyh Haz'al'la görüştüktan sonra, Buşehr'de Kaşkaylar ve Tengistanlılar tarafından karşılandı. Kazerun'da Savlet-üd Devle ile görüşüp en sonunda Şiraz'a girdi. O Savlet-üd Devle'nin desteği ile huzuru egemen kıldı ve ticari yollardaki güvenliği geri döndürdü. Bu arada Kıvam-ul Mülk vali aleyhine komplo hazırlama ithamı ile tutuklanıp hapse atıldı. Kıvam-ul Mülk'ün hapse atılması Bahtiyari önderlerinin çok sert tepkileri ile karşılaştı. Hatta Serdar Es'at Avrupa gezisi programını askıya aldı...Bahtiyariler'in tedirginliği, valinin Kıvam-ul Mülk'ün idam kararını duyduktan sonra daha da arttı. Onlar Nizam-us Saltana'ya baskı uygulayarak ondan Kıvam-ul Mülk'ün serbest bırakılmasını ya da Tahran'a gönderilmesi veya yurt dışına sürülmesini istediler. En son İngiliz Elçiliği'nin aracılığı ile Kıvamiler'in yurtdışına sürülmesi kararı alındı. Oysa ki kamuoyu da onun yargılanıp idam edilmesini destekliyordu.²⁵⁹ En sonunda 6 Mayıs'ta gece yarısından önce Habib-ullah Han Kıvam-ul Mülk ve kardeşi Nasr-ud Devle, 150 kişilik bir koruma heyeti

²⁵⁸ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabilei-i İngiliz Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 82,84

²⁵⁹ A.g.m. , s. 82,84

eşliğinde hareket ettiler. Ancak Han Zeniyan'dan iki mil uzaklıkta onlara bir grup saldırdı ve Nasr-ud Devle öldü. Onun öldürülmesi Savlet-üd Devleye bağlandı ise de Savlet-üd Devle onun cenaze törenine katıldı. Sipehdari, Serdar Es'at ve Fermanferma (Adalet bakanı) Nasr-ud Devlenin öldürülmesini ve Nizam-us Saltana'yı kınadılar. Habib-ullah Han hemen şehre geri dönüp İngiliz Elçiliği'ne sığındı. Kitab-i Abi Nesr-ud Devle'nin Katillerini Keşkülü tayfasından olan Muhammed Kerim Han Keşkuli'nin (İkinci Şura Meclisinde Kaşkaylar'ın millet vekili) taraftarlarına bağlamaktadır.²⁶⁰

8 Mayıs'ta merkezi devlet, durumun kötülüğünü görünce düzenin güneyde sağlanacağı umudu ile Serdar Es'at'ı iç işleri bakanlığına atadı. Ancak çok geçmeden Serdar Es'at bu işi yerine getiremeyeceğinden istifa etti...Fars'ın iç savaşı yaz boyunca sürdü. Merkezi hükümet temmuz ayında kardeşi ile geri dönen eski şah arasında tartışmalar gittiğinden Nizam-us Saltana ve Savlet-üd Devle'nin yakınlığı ile ilgili onlara karşı her hangi bir tehditde bulunamadı.(tedbir alamadı.)²⁶¹

İşte bu sıralarda İngilizler şehir içinde Savlet-üd Devle ve Nizam-us Saltana'nın muhaliflerini örgütlemeye başladılar. Kıvam ise İngiliz konsolosunun desteği ile güçlerini seferber etmeye başladı. Arap Mezidi Tayfası ile Hamse Eli'nden Baharlı Tayfası Kıvam'a yardım için hazır bulundular. Nizam-us Saltana da güç seferberliğine başladı. Nizam-us Saltana 17 Temmuz'dan sonra taraftarları ve Şiraz çevresindeki Kaşkaylar'dan oluşan güçlerini bir araya getirerek Şiraz'ın doğusunda bulunan Kıvamiler'e ait 3 karargaha saldırı emrini verdi. Yalnız bu saldırıda valinin güçleri 30 kişi kaybı ile geri çekildiler...Bu olaydan sonra Nizam-us Saltana, Esas sahibi Kıvam-ul Mülk olan ve Şiraz'ın güney doğusunda bulunan Servistan'ı işgal etmek için harekete geçti. 23 Temmuz'da Savlet-üd Devle'ye bağlı

²⁶⁰ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 86; Ahmed BEŞİRİ, *Vizaret-i Umur-i Harice-i İngilizistan*, *Kitab-i Abi*, cilt 5, Neşr-i Nov, Tahran 1369, s. 1058-1059

²⁶¹ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 86,87

Kaşkay güçlerinden çok sayıda kişi Şiraz'a gelerek Kıvamiler'in karargahını almak için eylemlerde bulundular. Ancak onlar yine de başarılı olamadılar.²⁶²

Eylül'ün başında Kaşkay, Tengistanlı ve başkalarından oluşan 10000 civarında olan Nizam-us Saltana güçleri Şiraz'ın Batı yarısında yerleştiler. Kıvam'ın güçleri ise Şehir ve çevre köylerden oluşan yaklaşık 1000 kişi idi. Kanlı çatışmalar her gün sürüyordu. 7 Eylül öğleden sonra Arap ve Baharlılar'dan oluşan çok sayıda silahlı kişi Şiraz'a saldırdılar. Onlar Nizam-us Saltana'ya bağlı bir miktar Kaşkay'la çatıştıktan sonra Şiraz'a girmeyi başarabildiler. Önderleri Şiraz'ın konsolos güçlerine amaçlarının Nasr-ud Devle'nin öcünü almak olduğunu yazdılar. Sonra ise merkezi devletten Nizam-us Saltana ve diğer fitnecileri cezalandırmaları için onlara teslim edilmesini istediler...Şiraz'da çatışmalar birkaç gün sürdü... 16 Eylül'de Kaşkaylar yeni bir saldırıya başladılar. Fakat başarılı olamadılar.²⁶³

4.1.6.2.6 Rük-n-üd Devle'nin Fars Hükümetine Atanması:

11 Eylül'de eski şah tamamıyla yenildi. 19 Eylül'de ise yeniden canlanan Bahtiyariler Nizam-us Saltana'yı görevinden aldılar. Rük-n-üd Devle Fars hükümetine atandı. O Şiraz'a gelinceye kadar maliye bakanlığının temsilcisi ve Fars valisi olan Mirza Habib-ullah Han'ın yardımcısı olarak görevlendirildi. Ancak Nizam-us Saltana işten ayrılmayı reddedip Şiraz'ın kuzey batısındaki Beyza'da bulunan Savlet-üd Devle'ye bir top ve birkaç asker gönderdi.²⁶⁴

Merkezi devlet ilk amacından vazgeçti. Zira bu zaman Muhammed Ali Mirza ülkeye dahil olmuş, Salar-ud Devle güçleri ona katılan batı aşiretleri ve aynı zamanda Erşed-üd Devle güçleri ve katılan Türkmenler ile Tahran'a doğru ilerliyordular. Merkezi hükümetin durumu iyi değildi ve ellerin birçoğu Muhammed

²⁶² A.g.m. , s. 88

²⁶³ Pierre OBERLING, *Siyaset-i Kabile-i İngiliz Der Cunuh-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 89

²⁶⁴ A.g.m. , s. 90

Ali Şah'a sadakatlerini bildirdikleri için merkezi devlet de böyle koşullarda Kaşkaylar'ı kışkırtmak istemiyordu.²⁶⁵

Aynı gün Savlet-üd Devle'nin korumalarından birinin komutanlığında bir grup Kaşkay, Mirza Habib-ullah Han'ın evine saldırdı. Evini yağmaladıktan sonra Kaşkaylar'ın esas şehirlerinden olan Firuzabad'a götürüp; yüklü para aldıktan sonra serbest bıraktılar. Mirza Habib-ullah Han 10 Ekim'de bitkin bir halde Şiraz'a geldi...Bu arada Semsam-us Saltana (Bahtiyari Bakan) Nizam-us Saltana ve Savlet-üd Devle'yi Şiraz'dan çıkarmak için her türlü hileye el attı. O askeri makamlara yazdığı bir telgrafta hiçbir müdahalede bulunmamalarını emretti. O Kıvam-ul Mülk'e de Nizam-us Saltana'nın Şiraz'daki fitnelerini tam öğrenmesini emretti. Bununla ilgili olarak şehirde bildirimler de dağıtıldı.²⁶⁶ Ancak bu iki emir de etkili olmadı. Sonunda ise başbakan, Savlet-üd Devle'nin dostlarından olan Fermanferma'yı Fars eyaletine atamak istedi. O bu yolla Savlet-üd Devle ve Nizam-us Saltana arasını açmak istiyordu. Ancak Fermanferma bunu kabul etmedi. 22 Eylül'de Savlet-üd Devle bir bildiri de şöyle yazdı: "Onun amacı Arapları Şiraz şehriden çıkarmaktır. Bu saldırı şehir içinde gerçekleşecek. Her kim Kaşkaylar'ın kendi evine girmesine engel olacaksa, direnişi önceden göze almalıdır".²⁶⁷

Bir gün sonra Kaşkaylar'la Araplar arasında şiddetli bir çatışma başladı ve Kaşkaylar geri çekildi...Bu sıralarda çatışmalar şiddetle devam ediyordu. Hatta Kaşkaylar'ın İngiliz konsolosluğuna saldırı düzenleyecekleri de muhtemeldi...29 Eylül'de yardımcı 1500 Arap savaşı şehir çevresinde muhaliflerine saldırıp söz konusu yerleri işgal ettiler. Sonra ise Şiraz'a girip diğer yandaşlara katılmakla sayıyı 3000 kişiye ulaştırdılar.²⁶⁸

²⁶⁵ Ahmed BEŞİRİ, *Vizaret-i Umur-i Harice-i İngilistan, Kitab-i Abi*, c. 5, Neşr-i Nov, Tahran 1369, s. 1113-1119; cilt 6, s. 1269

²⁶⁶ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngilis Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 90

²⁶⁷ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabile-i İngilis Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 90-91

²⁶⁸ A.g.m. , s. 91-92

4.1.6.2.7 Savlet-üd Devle ve Nizam-us Saltana'nın Şiraz'ı

Terketmeleri :

Zamanın başbakanı Semsam-us Saltana, Savlet-üd Devle ile Nizam-us Saltana'nın birleşmiş güçlerini dışarı çıkarmak için Fars askeri güçlerine bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta onlara müdahale etmemeleri için emir verdi.²⁶⁹

10 Ekim'de İngiliz muhtar bakanı “ Şiraz'da ve muhtemelen diğer elçilik korumalarının sayısını arttıracaklarını “ bildirdi...Aynı gün “ Savlet-üd Devle” ve “ Nizam-us Saltana ” ikisi de şehri terkettiler.²⁷⁰ Nizam-us Saltana kendi özel malikanesi olan Heşt'e gitti. Oradan da ülke dışına çıktı. Devlet ise Nizam-us Saltana'nın mülklerine el koydu.²⁷¹

4.1.6.2.8 Savlet-üd Devle'nin Elhanlığının Alınması ve Kıvam-ul Mülk'ün Fars Valiliğine Atanması:

Bu olaydan sonra merkezi devlet Savlet-üd Devle'den Elhanlık lakabını alıp, Kıvam-ul Mülk'ü de geçici olarak Fars valiliğine atadı. İngilizler de ona yolları koruması için yüklü paralar (50.000 Lira) verdiler.²⁷² Zeygem-ud Devle de Kaşkay Elhanlığı'na atandı.²⁷³ Bu olaylardan sonra Savlet-üd Devle'nin düşmanları gereken zamanda ona karşı İngilizler'in sınırsız desteğini alabileceklerinden daha da cesaretlenmiş oldular.

4.1.6.2.9 İngilizler Tarafından Jandama Gücünün Oluşturulması :

²⁶⁹ Ahmed BEŞİRİ, Vizaret-i Umur-i Harice-i İngilistan, *Kitab-i Abi*, cilt 5, Neşr-i Nov, Tahran 1369, s. 1469-1483

²⁷⁰ Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabilei-i İngilis Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 92

²⁷¹ Ahmed BEŞİRİ, Vizaret-i Umur-i Harice-i İngilistan, *Kitab-i Abi*, cilt 5, Neşr-i Nov, Tahran 1369, s. 1469-1483

²⁷² Pierre OBERLİNG, *Siyaset-i Kabilei-i İngilis Der Cumub-i İran*, Namei Nur, Şumare 4 ve 5, s. 92

²⁷³ Ahmed BEŞİRİ, Vizaret-i Umur-i Harice-i İngilistan, *Kitab-i Abi*, cilt 5, Neşr-i Nov, Tahran 1369, s. 1469-1483

Nizam-us Saltana ve Savlet-üd Devle Şiraz'ı terkettikten sonra Habib-ullah Han Kıvam-ul Mülk Fars yönetimine atandı. Ancak o bu işi yerine getiremediğinden İngilizler 800 kişilik bir askeri gücü Şiraz'a sokarak kendileri her şeyi üstlendiler. Bu bölge 1907 anlaşması uyarınca tarafsız sayılmaktaydı ve İngiliz güçleri-nin orada bulunması bahanesi ile Ruslar kendi nüfuzları altında olan ülkenin kuzey yarısında güçlerini arttırmakla birlikte tarafsız bölgeye de güç sevkettiler. Bu eylem İngilizler'in hoşuna gitmese de diğer yöntemler ile İran'ın güneyinde kendi nüfuzlarını egemen kılmaya çalıştılar. Bu yöntemlerden biri jandarma oluşturulması ve onlardan yararlanmaktı. Jandarma 1912 yılının başları / 1330'da oluşturuldu ve bölgenin düzenini sağlama yönünde bir sıra girişimlerde bulundu. Ancak jandarma da söz konusu bu görevi yaparken kimi zorluklarla karşılaştı. 1912 Ağustos / Şevval 1330'da jandarma komutanlarından Siefert Kıvam-ul Mülk'ün onayını alarak 80 atlı ve 180 yaya askeri Savlet-üd Devle'yi ortadan kaldırmak için Siyah'a doğru hareket ettirdi. Ancak bölgeyi iyi tanımadığından çıkan çatışmada kendisi yara aldı; güçleri de darmadağın edilerek silahsızlandırıldı.²⁷⁴

Bu sıralarda Fars'ın da iç durumu karışıkta. Artık geleneksel yönetime göre yerel güçleri birbirinin aleyhine kullanarak yönetmek geçerli değildi. Kaşkay Eli içinde Savlet-üd Devle'den sonra elhanlığa atanan Serdar İhtişam'ın pratikte el üzerinde egemenliği yoktu. Kaşkay Tayfaları'ndan yalnız Şeş Bölüklüler onu destekliyorlardı. Keşköllüler'den bir grup, Muhammed Ali Han'dan emir alıyorlardı. Diğer Kaşkay Tayfaları da –ki bunlar çoğunluğu oluşturuyordu- Savlet-üd Devle'nin tarafındaydılar.²⁷⁵

Hamse Eli'nde de bazı tayfa reisleri, örneğin Arap Tayfası reisi Asker Han'ın isyanları ile Kıvam-ul Mülk'ün tüm el üstündeki denetimi ortadan kalkmıştı. Buna ek olarak Kıvam-ul Mülk Şiraz şehrinin iç işlerini yönetme görevini de yerine

²⁷⁴ Mehdi Kulu HİDAYET "MUHBİRUL-UL SALTANA", *Guzariş-i İran*, Tahran 1363 , s. 308

²⁷⁵ Mehdi Kulu HİDAYET "MUHBİRUL-UL SALTANA", *Hatırat ve Heterat* , Tahran 1375, s. 248

getiremiyordu. İngilizler de eskiden olduğu gibi yerel güçlerden yararlanma yöntemi ile yönetimi elde tutamayışlarından tedirginlerdi.²⁷⁶

4.1.6.2.10 Muhbir-us Saltana'nın Fars Yönetimine Atanması:

Buna rağmen İngilizler yine de askeri güç kullanmadan, yerel unsurlar ve İran Devleti'nin gücüne dayanarak güneyde huzuru sağlama yöntemine ısrar ediyorlardı. Onlar İngilizler'in güney ve merkezi İran'daki ticaretini Buşehr-Şiraz ticaret yolunu ticaretleri için çok önemli buluyor ve elde tutmaya çalışıyorlardı. İşte Fars'ta huzuru sağlama yolundaki bu çözüm arayışları sürerken en sonunda 1912 Ağustos / 1330 Şevval'ında Muhbir-us Saltana Hidayet Fars eyaleti yönetimine aday oldu...İngilizler de, Muhbir-us Saltana'nın Azerbaycan'da huzuru sağlamadaki başarısına bakarak onun Fars Valisi olarak görevlendirilmesini istediler. Muhbir-us Saltana'nın Fars'a gönderilmesinde bazı mali sıkıntılar vardı. Bu İngilizler'in mali yardımı ile çözüldü.²⁷⁷ Devlet tarafından da 30 bin Tümen (İran Para Birimi) mali destek de onaylandı. Britanya'da güneyin düzene girmesine harcanma koşulu ile 10 bin lira yardımda bulundu.²⁷⁸

Muhbir-us Saltana da biraz gecikmelerle en sonunda 1912 Eylül'ü / 1330 Zilka'de'de Şiraz'a geldi ve iş başına oturdu...Muhbir-ul Saltana'nın Şiraz'a girişinden sonra aldığı ilk tedbir Savlet-üd Devle'yi kendine doğru çekmek oldu. Önceki deneyimler Fars'taki huzurun, Savlet-üd Devle ile Kıvam arasındaki uzlaşmaya bağlı olduğunu göstermişti. Serdar İhtişam da görevinde başarısız olduğu ve Savlet-üd Devle'ye rakip olmadığından yalnız Kıvam-ul Mülk tarafından destek görüyordu...Kıvam-ul Mülk'ün kendisi de bu koşullarda işleri yönetmeyi beceremiyordu. Böylece durum Savlet-üd Devle'nin tekrar elhanlığa atanması için hazır ve uygundu. Savlet-üd Devle'nin atanması için kimi koşullar da öngörüldü. Örneğin İngiliz Konsolosu İsmart'a Teng Şafur'da yapılan Memeseni tayfaları

²⁷⁶ Sadık MÜSTEŞAR-UD DEVLE, *Hatırat ve Esnat-i Müsteşar-ud Devle*, İrec Afşar, İntişarat-i Firdevsi, Tahran 1361 s, 222

²⁷⁷ Mehdi Kulu HİDAYET "MUHBİRUL-UL SALTANA", *Hatırat ve Heterat*, Tahran 1375, s. 314,315,316

saldırısında suçluların yakalanması, Serdar İhtişam zamanından kalma -el üzerindeki denetimin zayıflığından ötürü- toplanmamış ve gecikmiş vergilerin gönderilmesi ve Kaşkay elinin alanında huzurun sağlanması koşulları.²⁷⁹

Muhbir-us Saltana, Fars'a geldikten sonra güneyin huzuru için Nizam-us Saltana zamanındaki tartışmalarından sonra görevinden ayrılan Savlet-üd Devle'yi tekrar Elhanlık makamına getirdi. Atanmadan önceki söz konusu dönemde güneyde karışıklık egemen olmuştu. Savlet-üd Devle hızlı bir şekilde Kaşkaylar arasında huzuru sağladı. Onun bölgesi iyi bir huzura kavuştu. Huzurun sağlanması Savlet-üd Devle'nin gücünü arttırması ve eldeki gücünü pekiştirmesine yardımcı oldu. Muhbir-us Saltana'nın huzuru sağlamak için Savlet-üd Devle'ye ihtiyacı vardı. Ancak onun daha fazla güçlenmemesi için de çaba harcıyordu. Görünüşte o Muhammed Ali Han Keşkuli ve Savlet-üs Saltana'yı (Savlet-üd Devle'nin kardeşi) takviye etmekle onun gücünü sınırlamayı düşünüyordu. Fakat bu tasarıyı uygulamak için elverişli zamanı bulamadı...Muhbir-ul Saltana'nın amaçlarından biri de jandarma gücünü ön planda tutarak Kaşkayları korkutmaktı. O, jandarma şehri olan ve Kaşkaylar'ın yıllık göçüşleri sırasında kenarından geçtikleri Puze Keşen'de de jandarmanın manevra yapmasını devletten istemişti. Ona göre jandarma tanınmalıydı ve devlet tarafından onun bu isteğine yanıt verilmemesinden şikayetçiydi... Muhbir-us Saltana'nın şikayetçi olduğu konulardan bir diğeri de ellere karşı tasarlamış olduğu ve Tahran'a gönderdiği planları Ayn-ud Devle'nin Savlet-üd Devle'ye açıklamış olmasıydı. O aynı zamanda Sövet-üd Devle'nin ilk muhalefetini Tahran tarafından onun kışkırtılmasına bağlıyordu.²⁸⁰

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Savlet-üd Devle ve Muhbir-us Saltana arasındaki rekabet ve ihtilaf açık bir hal aldı. Bu kez Savlet-üd Devle ile Kıvam-ul Mülk süren ihtilaflarını bir kenara bırakıp Muhbir-us Saltana'ya karşı birleştiler.

²⁷⁸ Sadık MÜSTEŞAR-UD DEVLE , *Hatrat ve Esnat-i Müsteşar-ud Devle*, İrec Afşar, İntişarat-i Firdevsi, Tahran 1361 s, 223

²⁷⁹ Mehdi Kulu HİDAYET "MUHBİRUL-UL SALTANA", *Hatrat ve Heterat* , Tahran 1375, s. 246,247-248

²⁸⁰ A.g.k. , s. 266

Muhtemelen bu birleşmede zaman koşulları dışında İngilizler'in de teşviki etkin olmuştur. Bu konuda Muhbir-us Saltana şöyle yazar: “ ... Şiraz'a geldiğimde Kıvam-ul Mülk seksen bin tümen borçlu idi. Şehirden dışarı çıkamıyordu. Şiraz'dan ayrılırken o birikmiş bir meblağa sahip idi ve bütün mal varlığı üzerine tam hakim idi... Bu yalnız Kıvam'a özgü değil. Devletten kendisi için yetki ve kılıç (güç) istediğim Savlet-üd Devle de bana kılıç çekmektedir. Onlar İngiliz Devleti'nin bana karşı iyi olmadığını öğrenmişler ... Kıvam-ul Mülk ile Savlet-üd Devle yeni bir birliğin tasarısını planlamışlar. Kesin olarak onları kışkırtan konsolostur.”²⁸¹

Savaş başlamadan az önce İngiliz Konsolosu Keşen'de Savlet-üd Devle ile görüştü. Muhbir-us Saltana bu mülakatı kendine karşı bir komplo olarak algıladı. İngilizler önce Muhbir-us Saltana'yı kendi amaçları için kazanma umudundaydılar. Ancak onun himayesini kazanamadıklarından, umutsuz olan İngilizler onun muhaliflerine yöneldiler. Fars'ın güvenliği her zaman Savlet-üd Devle ve Kıvam-ul Mülk'ün iyi niyetlerine bağlıydı. Bu iki kişi de genelde birbiri ile rekabet ve çatışmada bulunmaktaydılar. Fars valileri çoğu zaman kendi çıkarları için bu çatışma alevini körüklüyorlardı. Bu kez İngilizler siyasi tutumlarını bu iki kişinin işbirliği üzerinde kurmaya çalışıyorlardı.²⁸²

Savlet-üd Devle ile Muhbir-us Saltana arasındaki ihtilaf gazetelere de yansdı. Örneğin o dönemin gazetelerinde Muhbir-us Saltana yanlıları Savlet-üd Devle ve Kıvam-ul Mülk'ü vergi vermemekle ve iş düzenini bozmakla suçuyorlardı. Bunlara yanıt olarak Kıvam-ul Mülk de söz konusu gazetelere gönderdiği mektuplarla kendisi ve Savlet-üd Devle'yi savunup, valinin yanlış ve kusurlarını bildiriyordu. Görünürde bu zamanlarda Savlet-üd Devle Rus ve İngiliz Elçileri'ne ilgili devletler onu himaye etmeyi yazılı olarak taahhüt ederlerse,

²⁸¹ A.g.k. , s. 266

²⁸² Fredrich O'CONNOR, *Ez Meşrute Ta Ceng-i Evvel-i Cahani, Hatırat-i Fredrich O'Connor*, Tercüme-i Hasan zengene ,Tahran 1376, s. 100

karşılığında İran'ın güneyinde düzenin sağlanmasını garantileyeceğini bildiriyordu.²⁸³

Bu değişimlere rağmen aynı zamanda bazı gruplar Savlet-üd Devle ve vali arasındaki ihtilafı çözümlenmeye çalışıyorlardı. Örneğin jandarmanın da bu ihtilafı çözmeye çalıştı. Zira bu ihtilafın olması ile güneyde bütün uygulamalar engellenmiş olurdu. Buna ek olarak Alman elçiliği de bu konuda bazı çalışmalara başladı. Buşehr'in İngilizler tarafından alınmasından sonra Bahtiyariler'le Kaşkaylar'ın belirsiz tutumu ve onların İngiliz aleyhine birleşme olasılığı göz önünde bulundurularak milli şura meclisindeki Fars vekili Vugar-us Saltana Övrenğ'in, güney aşiretleri arasındaki birliğin zeminini hazırlama ve Savlet-üd Devle ile Muhbir-us Saltana ilişkilerinin islahı için Fars'a gitmesi kararlaştırıldı...Bu birleşmenin Alman politikasının yararına olması beklenirdi. Buna ek olarak Alman muhtar bakanı da bu konu ile ilgili Savlet-üd Devle'ye bir mektup yazdı.²⁸⁴

Söz konusu bu açıklamalarının tümüne rağmen hiçbir sonuç alınamadı ve Muhbir-us Saltana'nın görevden alınması ile sonuçlandı. Bu zamanda Savlet-üd Devle de devletin resmi siyasetine uyararak kendisi ve Kaşkaylar'ın tarafsızlığını ilan etmişti. Ancak bazı Kaşkay Tayfaları'nın yaptıkları Savlet-üd Devle'nin kapalı olarak güney direnişini desteklemesi anlamındaydı. Buşehr'in İngilizler tarafından işgalinden sonra onlara karşı güney halkının seferber olduğu zamanda Keşköllü hanlarından biri olan Muhammed Han, Heşt Halkı'nın ihtilaflarını çözmek için oraya gitti. Sonra Taht'a kenarında Şeyh Cafer Mehellati önderliğinde Şiraz'dan gönderilmiş savaşıçılara katıldı. Bu değişimlerle aynı zamanda Keşköllü hanlarından Hasan Han Borazcan'dan Şiraz'a gönderdiği telgrafta : “ Hazret-i Eşref Bay Serdar Aşarir'in emri olursa Kaşkay savaşıçılarla birlikte savaş meydanına girip düşmana canla, başla karşılık vereceğiz...” yazdı. Buna rağmen Kaşkaylar'ın güney savaşıçılarıyla ... işbirlikleri sürüyordu. Örneğin Şiraz'a Şeyh Cafer Mehellati

²⁸³ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 191

²⁸⁴ Ahmed Ali SİPEHR MÜVERRİH-UD DEVLE, *İran Der Ceng-i Büzürg, 1914-1918*, Tahran, 1336, s. 208

tarafından gönderilmiş bir telgrafta Serdar-i Aşair tarafından gelen belirli sayıda atlı ve yaya askerden haber vermiştir. Bu durum savaşçıların de umudunu güçlendirmekteydi. Güneyde görece olarak güvenliğin sağlanmasından sonra İngilizler Hintli güçlerini çıkarıp yerine jandarma güçlerini yerleştirdiler. Buna ek olarak jandarma görevlilerinin sayısı da arttırıldı. Çok geçmeden yabancı güçlerin bölgede yerleşmesine sert bir şekilde karşı çıkan yerel reislerin birçoğu boyun eğdiler. Bu yöntem ile Şiraz- Buşehr yolunun tümü huzur buldu.²⁸⁵

Güneyde görece huzura karşın, huzuru bozan dağınık olaylar da baş göstermekteydi. 6 Şubat / 10 Rebiülevvel'de Ali Muhammed Kumareci'nin adamları maliye bakanlığının temsilcisine saldırıp onun yanında olan 2 adamını öldürdüler. Diğer bir olayda ise Han Zeniyan yakınında Yüzbaşı Oxford saldırıya uğrayarak öldürüldü.²⁸⁶

26 Şubat 1913 / 30 Rebiülevvel 1332'de jandarma güçleri Kazerun'a saldırdılar. Tahran makamları jandarmanın düzeni sağlamadaki mutlak gücüne inandıklarından, önceden yeterli hazırlık yapılmaksızın saldırı emrini vermişlerdi. Ancak çatışmada jandarma yenildi ve söz konusu gücün İsveçli komutanı Ohlson de öldürüldü...Bu olaydan sonra Şiraz jandarması, Amerikalı Albay (Colonel) Merrill komutanlığında bir güç oluşturularak Kazerun'a doğru hareket etti. Nasir Divan ve taraftarları şehirden çıkararak dağlara sığındılar. Kazerun jandarmalar tarafından işgal edildi. En sonu Recep ayında Nasir Divan ile jandarma komutanı Binbaşı (Major) Ogla birçok müzakerelerden sonra anlaşabildiler. Jandarma da yerel güçlerle uzlaşma yolu ile huzuru sağlamış oldu.²⁸⁷

4.1.7 BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN

²⁸⁵ Mehdi Kulu HİDAYET "MUHBİRUL-UL SALTANA", *Hatırat ve Heterat*, Tahran 1375, s. 248

²⁸⁶ Mehdi Kulu HİDAYET "MUHBİRUL-UL SALTANA", *Hatırat ve Heterat*, Tahran 1375, s. 251

²⁸⁷ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarişha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 16-17,18

İnsanlık tarihinde ilk defa dünya çapında bir savaş çıkması nedeniyle Birinci Dünya Savaşı adı ile anılan bu büyük savaş aynı zamanda dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Önemli imparatorlukların tarihe karışması, ilk defa ideolojiye dayalı devletlerin kurulması, monarşi sistemlerin çökmesi gibi siyasi sonuçları da beraberinde getiren bu savaş, savaşa katılan ülkeler yanında katılmayanları da önemli ölçüde etkiledi. Bu savaşa katılmayan İran, savaş süresince bölge ülkeleri tarafından üs olarak kullanıldı. Özellikle Kuzey-Batı İran, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon bölge olarak kullanıldı. Ülkenin güney kesimleri ve özellikle Hindistan yolu üzerindeki bölgeler de İngilizlerin kontrolü altındaydı. Merkezi otoritesini kaybetmiş olan şahlık idaresi yalnızca Tahran ve çevresinde zayıf bir iktidarı vardı.

4.1.7.1 Birinci Dünya Savaşının başlarında İran'ın Konumu:

Birinci Dünya Savaşı başladığında Kuzey İran Çar Rusyası işgalinde ve Güney İran da İngilizler'in nüfuzu altında idi. Ahmet Şah yeni saltanat tahtına oturmuş, memleketi yönetmekte ise pek deneyimli değildi. Devletin başında deneyimli kişilerden sayılan Mirza Hasan Han Mustufi El-Memalik vardı.

1914 Ekim / 1332 Zilhicce'de Osmanlı Devleti'nin müttefikler aleyhine savaşa girmesinden sonra, İran bütün sınırlarında savaşan devletlerle karşı karşıya kaldı. İran savaşın belirsiz sonuçlarından kaçınmak için tarafsızlığını bildirdiyse de söz konusu devletlerin hiçbiri bu tarafsızlığı umursamadı. Ruslar İran'ın batısında Osmanlı'nın bulunmasını bahane ederek ülkenin kuzey eyaletlerini boşaltmaktan vazgeçti. Osmanlılar da İran'ın kuzeyinde Rusların bulunması bahanesi ile İran'ın batı bölgelerine askeri güç sevkettiler.

İran'ın güneyinde belirli bir süreden beri İngilizler, jandarmanın güçlenmesini ve Muhibir-us Saltana'nın Fars valiliğindeki makamını desteklemekle durumu denetimleri altına alma çabasıındaydılar. Savaşın başlaması ile İran'ın milli eğilimli güçlerinden bir bölümü Alman ve Osmanlı desteği ile Rusya ve İngiltere'den

kurtaracakları düşüncesi ile müttehitlerden yana bir tutum sergilediler. Ele geçmiş bu fırsattan Alman ajanları yararlanarak İran'ın kimi bölgelerini, özellikle merkezi bölgelerini propaganda için kullandılar. Bu arada İran'da Anti-Rus ve Anti-İngiliz faaliyetlerin şiddetlenmesi ile İsveç yüzbaşılarının önderliğinde olan jandarma da Alman yanlısı eğilimler göstermekteydi.

4.1.7.1.1 İngilizler Tarafından Buşehr'in İşgali :

Bu arada Deştistan ve Tengistan'da silahlı grupların oluşması ile İngiliz karşıtı eylemler güneyde doruk noktasına ulaştı. Bunun sonucu olarak İngilizler Güney İran'da mevkiilerini koruyabilmek için 8 Ağustos / 26 Ramazan'da Buşehr'i işgal ettiler. Buşehr'in işgali İran milli eğilimlilerinin şiddetli tepkileri ile karşılaştı. Bölgedeki eller ile aşiretler de kimi saldırılar düzenlediler. Değişik şehirlerden , özellikle Şiraz'dan gönüllü güçler Buşehr'e hareket ederek savaşçılara katıldılar.

1914 Kasım / 1334 Muharrem'de Britanya güçlerinin Dardanel'i alamayışı ve onların Beyn-ül Nehreyn'de yenilgileri ile ilgili olarak müttefiklerin İran'da durumları zayıfladı ve İran Devleti de müttehidlere doğru yöneldi. Bu değişimlere tepki olarak Rus Ordusu Kerec'e kadar ilerledi ve İran Devleti'ni baskı altında tuttu. Hükümet heyeti ise Ruslar'ın bu eylemi karşısında başkenti Tahran'dan İsfahan'a taşıma kararı aldı. Bu karar "Muhaciret (göçüş)" diye adlandırılan bir hareketin başlangıcı oldu. Ahmet Şah İsfahan'a hareket için hazır oldu. Meclis'teki milletvekilleri ve siyasilerden bazıları Tahran'dan hareket etmişlerdi. Ancak Ahmet Şah hareket edeceği zaman Rus ve İngiliz Elçiler onun yanına giderek onu bu işten vazgeçirdiler. Ancak terkeden devlet adamları, meclis milletvekilleri ve siyasetçiler Gum'da Rus güçlerine karşı milli savunma komitesini oluşturdular. Ancak Ruslar'ın ilerleyişinden sonra onlardan bir grup kovuldu, diğer bir grup da batıya gitti. Fars'ta başlayan müttefik karşıtı hareket ise yalnızca ülkenin batı kısımlarında ve Osmanlı güçleri himayesinde devam etti.

Savaştan önce İngilizler güney kabileleri arasında örneğin Bahtiyari, Huzistan Arapları, Fars Hamse'si ve kıyıdaki diğer küçük tayfalara nüfuz etmeğe

çalışıp, kendilerine güvenilir bir konum kurmuşlardı. Ancak Huzistan'ın bazı Arap Dilli kabilelerinin müttefiklere karşı cihat taraftarlarına katılmaları ile söz konusu bu konum tehlikeye düştü. İngilizler de bir askeri gücü göndermekle durumu kendi yararları için tesbit etmek zorunda kaldılar. İşte bu politikaya göre İngilizler Şatt-ul Arap yoluyla Kazerun içine bir güç gönderdiler. Bu güç Ahvaz'a yerleşti. Onların bahanesi Osmanlı güçlerinin Huzistan'da petrol borularını patlatma olasılıkları idi. Bu güç 100 askerden oluşmaktaydı ve şehre girdikten sonra telgraf hatlarını kesip sansür uygulamasına başladılar. Woncckhaus Alman şirketinin çalışanlarından birini de tutukladılar.²⁸⁸

İran Devletinin zaafı, müttefiklere karşı olan merkez ve güney İran'daki faaliyetler için elverişli ortam yaratmıştı. İngilizler de buna karşılık askeri gereklilik için tüm Alman tebaasının tutuklanması sonucuna vardılar...Buna göre 9 Mart 1915 / 20 Rebiülahir 1333'de Buşehr'de aralarında Alman Elçisi Listermann'ın da olduğu 2 Alman tebaası tutuklandı. Buşehr'de de Alman Elçisi'nin tutuklanması ile aynı zamanda Wassmuss da saldırıya uğradı. Wassmuss, Almanya tarafından Afganistan emirini Britanyaya karşı kışkırtılması için oraya gönderilen bir ajandı. O daha önceleri Buşehr'de Alman Konsolosluğu görevinde idi. Farsçayı ve İran'ın güney lehçelerini (dillerini) iyi biliyordu. Beyn-ül Nehreyn'e geldikten sonra o kendi arkadaşlarına İran'ın güneyinde daha iyi faaliyet gösterebileceği, halkı müttefiklere karşı kışkırtabileceğini, ve müttefikleri, amaçlarını ileriye götüreceğine dair ikna etti. Böylece o bu ilk gruptan ayrılarak Loristan, Poştkuh ve Şüşter yolu ile Buşehr'e doğru hareket etti. O Behbahan yakınlığında İngiliz yanlılarının saldırısına uğradı. Haydar Han Bender Rigi önderliğinde, Hayat Davudi savaşçılarından bir grup İngiliz istihbarat yüzbaşı Noel'in desteği ile Wassmuss'u yakalamak için görevlendirildiler. Bu saldırıda bir Alman doktor ve Wassmuss'un İran'lı tercümanı yakalandı, ancak Wassmuss kaçabildi. İngilizler bu eylemlerde Alman Elçiliği'nin itirazı ile karşılaştı. İran dışişleri bakanlığının İngiliz Elçiliği'ne gönderdiği telgraflar ve İngiltere'deki İran Elçisi de Alman Elçisi ve tebaasının serbest bırakılması ve

²⁸⁸ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 88

İran'ın tarafsızlığının tanınmasını istedi. Fars Valisi ve limanlar hakiminin de tarafsızlığının korunacağını altı çizildi. Wassmuss da Muhbir-us Saltana'ya gönderdiği telgrafta gelişen olayları açıklamadı ve halkı İngilizler'e karşı düşmanlığa kışkırtmaya çalıştı. Wassmuss ile Muhbir-us Saltana aynı zamanda limanlar yönetimi, İran'ın iç ve dış bakanlıkları ile Almanya ve İngiltere'nin dışişleri bakanlıkları arasında birçok yazışmalar yapıldı. Sonunda Almanlar Şiraz'a Alman Elçisi olarak atanacağını kararlaştırdıkları Wassmuss'u bu işe seçmediler. Yerine ise Westro Şiraz'da Alman Elçisi olarak atandı. Tahran'daki Alman Elçiliği tarafından Wassmuss'un geri gelmesi için emir verildi. Ancak o bu emri dinlemeyerek Tengistan'a gitti ve o bölgedeki aşiretleri propagandalarla kışkırtmaya başladı.²⁸⁹

Şiraz'da merkezi hükümete İngilizlerin bu davranışlarını kınayan ve Şiraz şehrinin ulemasının imzaları ile Almanlar'ın serbest bırakılması ve İran'ın tarafsızlığının tanınmasını isteyen telgraflar gönderildi. İran devlet jandarması da gönderdiği telgrafında elçi ve Alman tebaasının serbest bırakılmasını istedi.²⁹⁰

Birbirini takip eden bir sıra yerel çatışmalar başladı; Ağa Han , İsmail Han Şebankare'nin yeğeni ve damadı Rüstem Han, Gazenfer-us Saltana Borazcani, İsmail Han'a karşı birleştiler. Haydar Han Hayat Davudi ise İsmail Han'a yardım etti. Deşti ve Tengistan Hanları ise onun muhaliflerini desteklediler. İngilizler'den emir alan Şeyh Haz'al da İsmail Han'a destek için bazı girişimlerde bulundu. Buşehr hakimi, İsmail Han Şebankare'ye ve Tengistan hakimi de onun muhaliflerine destek oldu.²⁹¹ Kumarec'de de diğer bir kargaşa ortaya çıktı. Bir tarafta Komarec sahibi ve kethüdası diğer tarafta da Daleki hakimi Nur Muhammed Han gruplaşmalara katılmakla çatışmalara girdiler.²⁹²

²⁸⁹ Esnad-i Ceng-i Cahani-i Der Cunub-i İran, s. 15-19

²⁹⁰ A.g.k. , s. 4-5

²⁹¹ A.g.k. , s. 77,78

²⁹² Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışa-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürğdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 35-36

Müttefiklerin yanlıları kendi cephelerini güçlendirmeye çalıştılar. Örneğin Reis Ali Dilvari güneyin nüfuzlu uleması ve şahıslarına gönderdiği mektuplarla ulemayı dinleme ve cihat gerekliliğinden söz açtı. Kendisi Zair Hızır Han ve diğer İngilizler muhaliflerinin hazırda bulunmalarını da bildirdi. Merkezi devlet ve Fars valisi durumu yatıştırmak istiyorlardı. Muhbir-us Saltana ihtilafları ortadan kaldırmak istiyordu. Bunun için İsmail Han Şebankare'ye ve Haydar Han Davudi'ye gönderdiği mektuplarda kargaşa çıkarılırsa cezalandırılacaklarını yazdı. Muhbir-us Saltana aynı zamanda Gazenfar-us Saltana Borazcani ve Zair Hızır Han'a gönderdiği mektuplarla onlardan İran'ın tarafsız tutumuna uymalarını istedi. Jandarma da muhalifler arasında barış sağlamaya çalıştı. Muhammed Han Keşkûli de Heşt'te huzurun tekrar egemen kılınmasına çalıştı. Mustufi el-Memalik hükümetinin düşmesinden sonra 14 Mart 1915 / 28 Rebiülahır 1332'de Muşir-ud Devle kabinesi iş başına geldi. Yeni devlet müttefiklere ait gücün İran'dan çıkmasını istedi. Ancak müttefikler İran'ın merkezi bölgelerindeki Alman unsurlarının faaliyetlerini bahane ederek, bu isteği yerine getirmekten vazgeçtiler. Bu isteğin gerçekleşmesi için koşul olarak İsveçli yüzbaşılardan jandarmadan atılması ve Fars Valisi Muhbir-us Saltana'nın görevinden alınmasını istediler. Müttefiklerin İran'daki nüfuzlarını güçlendirmesine karşılık olarak müttehitler de güçlerini arttırdılar ve 12 Nisan 1915 / 27 Cemaziülevvel 1333'de Osmanlı Güçleri Kasr-ı Şirin'i işgal ettiler. Bunun ardınca da Müşir-ud Devle hükümeti de istifa etti...Müşir-ud Devle hükümetinin düşmesinin ardından, müttefiklerin elçileri şaha, kendilerinden yana bir hükümetin iş başına gelmesi için baskı uyguladılar ve sonunda şah 29 Nizan / 11 Cemaziülahır'de Ayn-ul Devle'yi atadı.²⁹³

Buşehr hakimi Muakker-üd Devle Tengek halkından bir grubu yatıştırmak için İngiliz askeri güçlerinden de yararlanması gibi olaylar, durumun daha da kötüleşmesini sağladı. İran devleti hakimin bu eylemine itiraz etti, zira o İranlı hakim olarak yabancı güçlerden yardım istemişti. Böylece onların İran'ın iç işlerine karışmasına da bir zemin oluşmuş oldu. İsfahan'daki Rus Bankası müdürünün

²⁹³ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 97,100,101,104

öldürülmesi, Merkezi İran'da müttehitlerin gücünün çok daha fazla arttığıının göstergesi idi. Bu yüzden Ruslar Enzeli'ye takviye güç gönderdiler. Ayn-ud Devle de görevini onların desteği ile sürdürüyordu. Ancak Osmanlılar'ın Batı İran'daki faaliyetinin doğurduğu bunalımın ardından, Ayn-ud Devle hükümeti de demokratların baskısı sonucu 10 Temmuz 1915 / 27 Şaban 1333 istifa etti. Bu ise müttehitlerin gücünün daha da genişlemesi demek idi. Buna karşı İngilizler de kendi güçlerini takviye ettiler. 12 Temmuz / 29 Şaban'da bir grup Tengistan Aşiretleri'nin Britanyanın bir askeri birimine hücumu ile 2 yüzbaşı ve 3 İngiliz askeri öldürüldü ve bu eylem Buşehr'in İngilizler tarafından işgaline bir bahane oldu. Oysa ki bu işgalin diğer nedenleri de vardı. Müttefiklerin himayesinde olan Ayn-ud Devle hükümeti düşmüş ve Kirman'da demokratlar gücü ele geçirmişlerdi. İran'ın merkezi, Alman heyetlerinin yönetimi altındaydı. Güneyin her tarafında İngilizler'e karşı örgütlü saldırılar düzenleniyordu. Ruslar da İran'daki eski güçlerine destek için, hemen güç sevk edemiyorlardı.²⁹⁴ Böylece İngilizler de İran'ın müttehitlerden yana savaşa gireceğinden tedirginleşip Buşehr'i işgal etti. İşgalci İngiliz güçleri 150 hint atlısı ve 14 İngiliz yüzbaşısından oluşmaktaydı. İran gemilerine el konulup, gümrük işgal edildi. Şehirde de olağanüstü hal ilan edildi. Jandarma silahsızlandırıldı ve İngilizlere karşı olan muhalif grupların önderleri tutuklandılar.²⁹⁵

Bu politikaların devamı olarak her türlü malın, özellikle buğday, pirinç ve diğer tarım ürünlerinin Buşehr'den Tengistan ve Borazcan'a ihracı yasaklandı ve kervanların gece geçişleri önlendi. Bu uygulamalar İran devletinin itirazına neden oldu. İngilizler kendi zaferlerini daha da kesinleştirmek için Buşehr çevresine güçler gönderdiler. İlk hedef Dilvar köyü idi. 13 Ağustos / 2 Şevval'da çatışma başladı. İngilizler ağır kayıplar verdiler ama Dilvar köyünü yerle bir ettiler. Bu eylemlerin duyulması güney halkını şiddetli bir şekilde kızdırdı. Şiraz'da örgütlülükler oluşturuldu. Halktan bir grup askeri eğitim almaya başladı. Para ve silah yardımları toplandı. Güneye gitmek için gönüllü gruplar seferber edildi. Şeyh Cafer Müctehid

²⁹⁴ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 137,138

²⁹⁵ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 53

Mehellati 70 kişi ile birlikte gúneye gitti. Onun geniş halk kitlesi eşliğinde olması, şiraz halkının duygu ve heyecanlarının gústergesiydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Muhbir-us Saltana savaşın başlaması ile gúneyde huzuru kurma için çabalarda bulundu. O gúneyde çatışan tayfalara mektuplar göndermekle tehditler ve tavsiyelerde bulunarak, onlardan ihtilaflarını bir kenara bırakıp bu koşullarda yabancılara bahane vermemelerini istedi. O aynı zamanda Wassmuss meselesini çözümlenmeye çalıştı. Onun mütteliklere karşı açık faaliyetini azaltmaya çalıştı. İngilizler'in Muhbir-us Saltana'ya muhalif olmalarının nedeni, Muhbir-us Saltana'dan daha ciddi bir şekilde onların çıkarlarını korumasını beklemeleriydi. O böyle yapmadıkça ona karşı çıktılar. Onlar Muhbir-us Saltana'yı jandarmanın ele geçirdiklerinin, elden çıkmasına neden olmasının yanında, İngilizler'e karşı faaliyetleri önlemek için de hiçbir şey yapmamakla itham ediyorlardı. Sonunda onun görevden ayrılmasını istediler.²⁹⁶ Buna ek olarak halkın Muhbir-ul Saltana'dan razı olmaması ile ilgili Tahran'a şikayetler de gönderildi. Sonuçta İngilizler Buşehr'de yerleştirdikleri güçlerin, ağırlık dengesini bozmasıyla İran devletinin direnişini kırdılar ve Devlet Muhbir-us Saltana'yı görevden aldı.²⁹⁷

1333 Zilka'de'de Muhbir-us Saltana'nın işten çıkarılmasından sonra İngilizler Kıvam-ul Mülk gücünü de düşünerek bir dizi faaliyetlere başladılar. Muzaffer-ed Din şah'ın oğlu Nusret-us Saltana Fars Valisi ve Kıvam-ul Mülk de onun yardımcısı olarak atandılar.²⁹⁸

Buna ek olarak Savlet-üd Devle'nin de bazı koşullarla Deşti ve Deştistan'ın yönetimini üstlenmesi için de karara varıldı. İngilizler huzurun kalıcı olması için Kıvam ve Savlet-ud Devle itilafına umut besliyorlardı...İngilizler Mubir-us Saltana'nın görevden alınmasından sonra Buşehr'i İran devletine geri verdiler ve

²⁹⁶ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarişha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaş-i Heştadumin Sal-i şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 32

²⁹⁷ Mehdi Kulu HİDAYET "MUHBİRUL-UL SALTANA", *Hatırat ve Heterat*, Tahran 1375, s. 282

²⁹⁸ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarişha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaş-i Heştadumin Sal-i şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 32

Derya Beygi Buşehr hakimi olarak atandı. O 16 Ekim / 9 Zihicce'de Buşehr'e girdi. Özel bir törenle İngiliz Bayrağı indirilip yerine İran Bayrağı takıldı. Böylece İran'ın Buşehr üzerindeki zahiri hakimiyeti de geri dönmüş oldu.²⁹⁹

4.1.7.1.2 Jandarmanın Fars'ta Darbe Yapması :

Rus ve İngiliz istekleri karşısında Mustufi El-Memalik hükümetinin direnişi arttıkça Milliyun'un da (milli eğilimlilerin) müttehitlerden yana olmaları öncekinden daha fazla bir hal aldı ve 1915 Kasım / 1303 Zihicce'de Ruslar İran devletine baskı yapmak amacı ile Tahran'a bir askeri güç sevkettiler. Rusya'nın göndermiş olduğu askeri güç Kerec'e kadar ilerledi. Sonuçta İran devleti de başkentini Tahran'dan İsfahan'a taşınması kararını aldı. Bu muhaciretin (taşınmanın) ilk işleri hazır olduğu zaman ve çıkış günü ile aynı günde Rus ve İngiliz elçileri, şahın yanına giderek onu bu işten vazgeçirdiler. Bu değişimlerin eyaletlerdeki yansımalarından biri Fars jandarmasının darbe yapmasıydı. Daha önce de anlattığımız gibi jandarmanın kurulmasında Britanya Devleti'nin önemli payı vardı. Ancak İngilizler söz konusu jandarmadan kendi çıkarları için yararlanma olanaklarına sahip olamayacaklarından umutsuz oldular ve böylece durum değişti. Jandarmadaki İsveçli yüzbaşılar, İngilizler'e karşı değillerdi ancak onların Ruslar'dan nefret etmesi Almanlar'a doğru çekilmelerine neden oldu. Jandarmayı kendi tarafına çekmekten umutsuz olan İngilizler onlara karşı şiddetli faaliyetlere başladılar. İlk önce jandarma yüzbaşılarını, silahları depolayıp müttefiklere saldırma niyetinde olmakla suçladılar. Sonra onları Wassmuss ile işbirliği yapmakla itham ettiler. Buna karşı jandarma bu ithamları yalanlayarak ülkenin tarafsız tutumunu koruma çabalarında olduklarını bir daha vurguladılar.³⁰⁰

İngilizler aynı zamanda jandarmayı İran'ı müttehitlerden yana savaşa sokma amacı taşımakla da suçladılar. Ancak İngilizler'in bu suçlamalarına karşı merkezi devlet jandarmayı destekledi. İngilizler'in jandarmayı kendilerine doğru çekmekteki umutsuzluğu onların daha etkin dayanakları olan maliyeye sarılmalarını zorladı.

²⁹⁹ A.g.k. , s. 43

İngilizler jandarmaya mali yardımlarını kesmek yanında jandarmaya diğer kaynaklar tarafından gönderilen mali yardımların ulaşmasına da engel oldular. Buşehr'in işgalinden sonra jandarma bu bölgeyi silahlandırıp oranın bütün mevkilerini işgal etti. Buna göre de söz konusu bölgenin bütün jandarmaları Borazcan'da müttehitlere katıldılar.³⁰¹

Şiraz'da jandarma Kıvam-ul Mülk ile bir anlaşma yaparak eyalet vekilini (Kıvam-ul Mülk) tüm yapacaklarından haberdar etmesini taahhüt ettiler. Kıvam da milliyun (milli eğilimler) ile işbirliği yapmakla beraber milli savunma komitesi içinde bir grup atlı asker Gum'a göndermeyi ve kendisi ise yalnız 200 atlı asker görevlendirilmesini taahhüt etti.³⁰²

4.1.7.1.3 Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesinin Oluşturulması:

Tahran'daki 1334 Muharrem ayının değişimleri ve muhaciret olayı ile aynı zamanda jandarma önderleri ve şehir demokratlarından oluşan bir komite oluşturuldu. Komitenin adı Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesi idi. Bu komite Muharrem ayının ikisinde darbe yaptı. Jandarma bu eylemlerinin merkezi hükümetin emri üzere gerçekleştirdiğini göstermeye çalışıyordu. Başlangıçta Kıvam-ul Mülk tarafından hiçbir direnişle karşılaşmaksızın şehri kontrolleri altına aldılar. İngiltere elçiliğinin kuşatılmasından sonra İngiliz elçisi ve tebalarının 3 saat süre içinde teslim olmaları doğrultusunda uyarıldılar. İngiliz elçisi (O'Connor) yazışmalarından bir bölümünü yaktı ve elçiliğin komşusuna belirli bir miktar nakit para emanet bırakıp jandarmaya teslim oldu. Yedi erkek ve dört İngiliz kadın Kazerun yolu ile Kale Ehrum'a gönderildiler. Onların geçtiği yol üzerinde Anti İngiliz bir miting yapıldı. Ehrum'da kadınlar Buşehr'e gönderilerek İngilizlere verildiler. Erkekler ise Ehrum'da hapsedildiler.³⁰³

³⁰⁰ Esnad-i Ceng-i Cahani der Cumub-i İran, s. 25,28-31,40-43

³⁰¹ A.g.k. , s. 54,72,73,97,111

³⁰² Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 474-475

³⁰³ A.g.k. , s. 46

Kıvam-ul Mülk gerçeği bildiğinden ve merkezi devletin müttehitlerden yana savaşa girmediğini anladıktan sonra kendi adamlarını toplayıp jandarmaya karşı tavrı aldı. Birbirini takip eden uzun süreli bir dizi çatışmalar başladı. Toplam 14 gün sürdü. Bu arada Kıvam kendi damadı olan Nizam-ül Mülk'ü İngilizler ve devletten yardım almak için Bender Abbas'a gönderdi. Ancak yardım ulaşmadan önce yenilip Şiraz'dan geri çekildi.³⁰⁴

Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesi durumu kontrol altına almak ve yönetmek için bir dizi girişimlere el attı. Örneğin şahzade Nüsret-us Saltana'nın gelmesine kadar hükümeti Mesir-ül Mülke, Hamse elinin önderliğini ise Mansur-us Saltana'ya devretti. Kimi muhalif unsurlar idam edildiler. Mali ihtiyaçları gidermek için Kıvam yanlıları ve ona borçlu olanların mallarına el konuldu. İran devleti jandarmanın darbesi haberini alırken ilk tepkisi habersizliği idi. Ancak bir süre sonra Savlet-üd Devle ve Kıvam-ul Mülk'e gönderdiği telgraflar ile bu sorunun giderilmesini istedi. Aynı zamanda devlet İran'ın savaşa karşı tutumuna ilişkin verilen raporların yanlış olduğunu yine de tarafsız olduğunu bildirdi. Aslında (gerçekten de) devlet yalnız 25 Muharrem'de Şiraz olaylarından daha kesin haber aldı ve Savlet-üd Devle ile Kıvam'a emirler verildi.³⁰⁵

Kıvam güz ve kış mevsimlerinde jandarmalara karşılık vermek amacı ile Arap ve Baharlı tayfalarından adamlar toplamaya başladı. Kıvam'ın kışın orduyu sevk etmesi, aşiretlerin ilkbahar göçlerinin Şiraz yakınlarındaki kuzey yayla bölgelerine henüz başlamaması nedeniyle uygun değildi. Kıvam 1915 24 Şubat / 1334 Cemaziülevvel tarihinde Buşehr'de Sir Percy Cox ile görüşüp ondan Şiraz'a gecikmeden hareket etmesi için para ve silah yardımı istedi. Anlaştıktan sonra Hindistan Hükümeti, Kıvam'a para, iki top, 4 mitralyöz ve 550 tüfek verdi. Aynı zamanda ona diğer tür silahlarından da bir miktar vermeyi kararlaştırdı. Bu arada Sir

³⁰⁴ Fredrich O'CONNOR, *Ez Meşrute Ta Ceng-i Evvel-i Cahani, Hatırat-i Fredrich O'Connor*, Tercüme-i Hasan zengene ,Tahran 1376, s. 115-120

³⁰⁵ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 165,168,169

Percy Sykes de görevlendirilerek Bender Abbas'ta Kıvam'ı destekleme için bir güç oluşturdu.³⁰⁶

Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesi aynı yılın kış sonlarında gecikmiş vergileri toplamak için Laristan'a bir ordu gönderdi. Hamse elinin yeni önderi Mansur-us Saltana da onlar ile birlikte gönderildi. Biraz geçince yeni yılın başlaması ile Kıvam Şiraz'a doğru ilerlemeye başladı. Onun ilerlemesi ile çeşitli Hamse tayfaları da ona katıldılar. Mansur-us Saltana da eski birleştiklerine sırtını dönüp onun hizmetine girdi. Böylece jandarma yenilerek Laristan'dan geri çekildi.³⁰⁷

1916 yılının 2 Mart / 27 Cemaziyülevvel 1334 tarihinde Fermanferma yerine başbakan olan Sipehsalar Şiraz ulemasına hitaben gönderdiği telgrafta Kıvam-ul Mülk'ün devlet tarafından fitnecileri darmadağın etmekte görevlendirildiği için, onların da görevinin onlara yardım etmek olduğunu belirterek onları uyardı. Bu telgrafın aynısı Savlet-üd Devle'ye de gönderildi.³⁰⁸

Kıvam'ın şehre yaklaşması ile Şiraz'da Kıvam-ul Mülk'ten yana bir karşı darbe yapıldı. Jandarma yüzbaşlarından olan ve bir süre hapiste yatan Feth-ul Mülk karşı darbenin önderliğini üstüne aldı. Darbe sonucu jandarma yüzbaşlarından ikisi öldürüldü. Jandarma reisleri ve demokratlardan kimisi kaçtılar. Bir bölümü Şah Çırağ'a sığındılar. Onlar tutuklanıp yargılandılar.³⁰⁹

Kıvam-ul Mülk Şiraz'a girişi eşiğinde Fethabat Hefr'de bir kaza sonucu öldü. Şiraz'a hareketi zamanı ona katılan oğlu İbrahim han Nasr-ud Devle merkezin onayı ile babasının makamına getirildi. O aynı zamanda Kıvam-ul Mülk lakabını da

³⁰⁶ Mühammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 234-235

³⁰⁷ Mühammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 240

³⁰⁸ A.g.k. , s. 177

³⁰⁹ Ahmed Ali SİPEHR MÜVERRİH-UD DEVLE, *İran Der Ceng-i Büzürğ, 1914-1918*, Tahran, 1336, s. 347,348

üstlendi. O 24 Nisan / 20 Recep Savlet-üd Devle ordusu ile birlikte Şiraz'a girdi ve işlerin yönetimini ele aldı.³¹⁰

Muhbir-us Saltana'nın görevden alınmasından sonra Fars Eyaleti'ne atanan Şahzade Nüsret-üs Sultan Nisan / Recep ayında İsfahan'a geldi ve eyalet vekilliği için Serdar Muazzam'ı Şiraz'a gönderdi.³¹¹ O bir dizi hükümler verdi ve bu hükümler uyarınca Nazmiye Reisliği Ata-ud Devle'ye, telgrafhane reisliği Habir-ud Devle'ye ve emniyet işleri Feth-ul Mülk sorumluluğuna bırakıldı. Serdar Aşair ve Kıvam-ul Mülk'ün işler üzerinde denetimi ise sözde onaylanmış oldu. Sipehsalar da gönderdiği bir mektupta vali gelinceye dek düzeni koruma görevini Savlet-üd Devle ve Kıvam-ul Mülk'e bıraktı.³¹²

Bunlara rağmen Habib-ullah Han Kıvam'ın ölümü İngilizler için bir facia idi. Zira onlara göre Savlet-üd Devle güvenilir değildi. İbrahim Han da deneyimsiz ve belli ölçüde kendi başına davranan biriydi. O Savlet-üd Devle ve danışmanları tarafından kolayca etkilenebilirdi. Bu nedenle de ve İngilizler için Fars'ın öneminden dolayı henüz İsfahan'da bulunan genç ve deneyimsiz Nusret-us Saltana, Fars Eyaleti'nden çıkarılıp kendi yerini deneyimli biri olan Abd-ul Hüseyin Mirza Fermanferma'ya bıraktı.³¹³

4.1.7.2 Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Dönemde

Kaşkay Türklerinin Durumu

4.1.7.2.1 Jandarma ve Kaşkaylar :

³¹⁰ Christopher SYKES, Faaliyyetha-i Casusi-i Wassmuss ya Lourans-i Almanı der İran, İntişarat-i Vehid, s. 639; James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 210

³¹¹ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 63

³¹² Ahmed Ali SİPEHR MÜVERRİH-UD DEVLE, *İran Der Ceng-i Büzürg, 1914-1918*, Tahran, 1336, s. 347

³¹³ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 62-63

Jandarmanın başından beri Savlet-üd Devle ile iyi ilişkileri vardı ve İngiliz tehditlerine karşı Savlet-üd Devle dostluğuna ümit bağlamıştı.³¹⁴ Jandarmanın İranlı yüzbaşları gücü tamamen ele geçirmek istediklerinde ilk önce Savlet-üd Devle ve Kıvam-ul Mülk'ü kendilerine çekmeye veya onları tarafsız bırakmaya çaba harcıyorlardı. Onlar bunun aksi olduğunda iç savaşın başlayacağını biliyorlardı. Böylece onların bütün gücü iç çatışmaya harcanacaktı. Aslında ise Fars'ın tüm güçlerinin İngilizler'e karşı beraberce seferber olmaları gerekmekteydi.³¹⁵

Müttefiklere karşı nefret öyle bir sınıra ulaşmıştı ki durumun, Savlet-üd Devle ve Kıvam'ın kontrolünden çıkabilme olanağı vardı. İşte bu sırada demokratlar Savlet-üd Devle ve Kıvam'dan müttefikleri zayıflatmak ve müttehitleri güçlendirmek amacıyla Buşehr'e saldırılarını istediler. Jandarmanın darbe yapmasından sonra devletin ilk girişimi Savlet-üd Devle ve Kıvam-ul Mülk'e gönderdiği telegrafta jandarmalar ellerinde bulunan İngiliz esirlerinin serbest bırakılması isteği idi. Devlet bu iki kişiden sorunu çözmek için ellerinden geleni yapmalarını istedi..Kıvam, jandarmanın baskısına maruz kaldığı zaman Savlet-üd Devle'yi kendi tarafına çekmekle jandarmaya karşı eyleme katmayı ümit ediyordu. Bunun için ondan bir ortak el gücü ile jandarmaya saldırılarını istedi. Ancak Savlet-üd Devle onu desteklemedi.³¹⁶

Savlet-üd Devle'nin bu işten vazgeçmesinin nedenlerinden biri, onun Muhbir-us Saltana'nın işten azledilmesinden önce o bulunmadığı zamanlar düzen ve güvenliğin sağlanmasını üstlenmesiydi. Ancak eyaletin vekaleti pratikte Kıvam'a bırakılmıştı. Savlet-üd Devle de girişimlerinin aslında Kıvam'a yarayacağını anlayınca bu konuya fazla katılmaksızın vazgeçti. Jandarmanın darbe yaptığı zaman o, müttehit yanlılarının faaliyetlerini önleyebilirdi. Fakat buna rağmen hiçbir şey

³¹⁴ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 154

³¹⁵ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 111-137,167

³¹⁶ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 165,169,183-189

yapmadı.³¹⁷ Öyle anlaşılmaktadır ki jandarmalar kendi faaliyetlerini gerçekleştirmek için Savlet-üd Devle desteğine sahip değillerdi. Ancak onun tarafından gizli olarak desteklenmekteydiler. Esirlerin serbest bırakılmaları konusunda Savlet-üd Devle girişiminden ümitsiz olan İngilizler onu Alman unsurlarını desteklemekle suçladılar. Devlet tarafından İngiliz esirlerinin serbest bırakılmaları ve jandarmayı dağıtmasına göre uygulanan baskıya karşı o Tengistanlılar'ı baskı altına aldığını iddia etti. Muhtemelen jandarma da bu baskıdan haberdar olduğu için, İngiliz esirlerini onun etkili olduğu bölgenin dışına hareket ettirdi.³¹⁸

Jandarma duruma hakim olduktan sonra Savlet-üd Devle ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma gereğince :

1. Müttefiklere karşı savaşta birbirilerine yardım etmekten çekinmesinler.
2. Aynı zamanda müttefiklere karşı isyan etsinler.
3. Ortak dostlara karşı dostça, düşmanlara karşı ise düşmanca davransınlar.

Jandarma, Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesi ve Demokrat Partisi reisleri Savlet-üd Devle ve Kaşkay elinin desteği için çok ısrar ediyorlardı. İşte bu değişimlerin ardınca sonunda Savlet-üd Devle Borazcan'da bulunan jandarma komutanı Sultan Ahmet Han Ehger ve Fars Eyaleti temsilcisi olan Salar Nüsret aralarında beraberce hareket etmek için anlaşma yapıldı. Bu anlaşma uyarınca müttefiklerle savaş için Kaşkay eli ve jandarmadan oluşan bir birlik oluşturuldu. Serdar Aşair 1500 atlının toplanmaları emrini verdi. Onları büyük oğlu Nasir Han sorumluluğunda Güney Savaşçılara yardım için gönderdi. Ondan sonra Serdar Aşair kendisi daha fazla askerle oraya hareket etti. Muhtemelen 1334 Muharrem ayında Serdar Aşair tarafından bir miktar atlının Borazcan'a gelmesi bu anlaşma uyarınca gerçekleşecekti...Buna rağmen giderek zayıflayan ve içten parçalanmaya

³¹⁷ Christopher SYKES, Faaliyyeth-i Casusi-i Wassmuss ya Lourans-i Almani der İran, İntişarat-i Vehid, s. 109

³¹⁸ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 186

başlayan jandarma ve onları yatıştırmak için merkezi devlet tarafından uygulanan baskının artmasıyla Kaşkaylar'ın gizli işbirliği yavaş yavaş açık bir biçimde değişti. Kıvam'ın bir güç oluşturarak Lar'a doğru hareket etmesiyle Savlet-üd Devle de açık bir şekilde jandarmaya karşı tavır aldı. Sevad'da devletin çektiği telegraflardan birini ordu reisine gönderdi. Bu telegrafta orduyu Lar'dan hareket ettirmesi gerektiğini yazdı.³¹⁹

Şu hususu da göz önünde bulundurmalıyız ki o sırada Sipehsalar Devleti müttefiklere eğilimli idi. Savlet-üd Devle'yi de jandarmaya karşı gelmesi için baskı altına almıştı. Herhalde Savlet-üd Devle'nin Kıvam-ul Mülk'e katılması jandarmanın zayıflamasında çok etkin oldu.³²⁰

Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesi'nin muahlifleri hemen hemen hiçbir askeri karşılaşma olmaksızın durumu kontrol altına aldılar. Diğer yandan Kıvam-ul Mülk'ün ilerlemesiyle isyan etmiş olan aşiretler ve yerel muhalifler de jandarmadan yüz çevirerek onun ordusuna katıldılar. Savlet-üd Devle ile Kıvam'ın Şiraz yakınlarında görüşmelerinden sonra Savlet-üd Devle bir grup atlı gönderek Şiraz'ın Güney'den fethi için yardım edeceği ve her ikisinin de ortak güç başında Şiraz'a doğru ilerlemeleri kararlaştırdı.³²¹

Her halde Mart / Cemaziyülahır ayına dek Kıvam ile işbirliği yapmaya eğilmeyen Savlet-üd Devle -hatta bazen jandarmayı desteklemesine rağmen- şimdi ülke çapındaki değişimlere göre farklı bir tutum sergiledi ve Kıvam ile birlikte Şiraz'a girdi. Fars Eyaleti'ne geleceği kararlaştırılan Nüsret-üs Saltana, gönderdiği bir telegrafta Savlet-üd Devle'yi Fars güvenliği için görevlendirdi. Diğer benzer bir telegrafta da, Sipehsalar onun ve Kıvam'ın çok fazla ileri gittiklerini eleştirerek onların güçlerinin resmiliğini de onayladı. Öyle anlaşılıyor ki Savlet-üd Devle ve

³¹⁹ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 209,494,495

³²⁰ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 53

Kıvam-ul Mülk, merkezi hükümet tarafından başka birinin Fars'a vali olarak gönderilmesine karşı idiler ve kendileri Fars'ın düzenini koruma sorumluluğunu üstlenmek istiyorlardı.³²²

İngilizler yeni durumdan memnun değillerdi. Onlara göre önceki Kıvam-ul Mülk (Habib-ullah Han) jandarma ve demokratlar karşısında direnemeyip İngiliz tebalarının tutuklanmalarını engelleyemedi ise de onun Britanya ile olan dostluğu kuşku götürmezdi. Ancak onun oğlu İbrahim Han tamamen deneyimsiz ve kendisinden başkasını dinlemiyordu. Bunun dışında o, Savlet-üd Devle'nin de etkisinde kalabilirdi. Böylece ister genç Kıvam, isterse de Savlet-üd Devle İngiltere'nin Dış İşleri Bakanlığı açısından güvenilir değillerdi.³²³

Savlet-üd Devle ve Kıvam-ul Mülk'ün şehre gelmelerinden sonra Savlet-üd Devle şehir halkına hitaben yayınladığı bir bildiriye ordusunun şehir kenarına geldiğini, düzen, huzur ve halka yiyecek dağıtılması için çalışacağını bildirdi. O, halktan düzeni korumalarını ve güvenlik kuvvetlerine karşı bir girişimde bulunmamalarını istedi. Geçmiş unutup zararları gidermek için çalışmalarını istedi.³²⁴

Jandarma güçleriyle Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesi zamanında faaliyet gösteren kişilerin de söz konusu iki kişi gözetiminde merkezi hükümetin onayı ile yargılanması başladı. Buna ek olarak Savlet-üd Devle İngiliz esirlerinin serbest bırakılmaları konusunda da girişimlerde bulunması için emir aldı.³²⁵

³²¹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 209

³²² Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 475; Ahmed Ali SİPEHR MÜVERRİH-UD DEVLE, *İran Der Ceng-i Büzürg*, 1914-1918, Tahran, 1336, s. 347

³²³ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 105

³²⁴ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 76,270

³²⁵ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 212,232

4.1.7.2.2 Fermanfema'nın Fars Valiliğine Atanması :

Muhbir-us Saltana görevden alındıktan sonra Şehzade Nüsret-üs Saltana Fars valisi olarak atandı. O, Nisan / Cemaziyülahır ayında Şiraz'a doğru hareket ederek İsfahan'a geldi. Oradan ise Serdar Muazzam'ı eyalet vekili olarak Şiraz'a gönderdi. Bu arada Abd-ul Hüseyin Mirza fermanferma da Kirman valisi olarak atandı. Onun amaçlarından biri Alman taraftarı olan güçleri yatıştırmak idi. Bu güçler o zamanlar Kirman'da konuşlanmışlardı.³²⁶ Anlatıldığı gibi, onun İngilizler'ce Fars Eyaletine atanması için ısrarlarının nedeni Fars'ın iki esas gücü olan Savlet-üd Devle ve İbrahim Han Kıvam-ul Mülk'ün İngiliz Dış İşleri Bakanlığı açısından güvenilir olmamaları idi.³²⁷

Savlet-üd Devle'nin eski tutumu ve İngilizler'le uzun süren çatışmaları oldukça açık idi. Buna ek olarak daha önceleri Demokrat Parti ile ilişkileri olan İbrahim Han artık şimdi az çok Savlet-üd Devle'nin nüfuzunda idi. Tüm bunlar ise İngilizlerin Fars durumuna olan bakışlarını olumsuz açıdan etkiliyordu. Nisan ayı sonlarında Fars Valisi makamına atanan Fermanferma Şiraz'a doğru hareket etti. Bir ay sonra ise İsfahan'a ulaştı. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı ordusunun Tahran'a doğru geçici olarak ilerleyişi kısa bir zaman için güç dengesini müttehitlerin yararına değiştirmiş ve bazı İranlıların eğilimlerini etkilemişti...Muhtemelen bu yüzden Fermanferma müttehitlerin ilerlemelerinin sonucunu öğrenmek için hareketini yavaşlatmış, ilk önce yardımcısı olan Serdar Mu'tezid'i Şiraz'a gönderdi. Bu sırada Kirmanşah'ta eski İngiliz elçisi olan Colonel Gaff da Osmanlı güçlerinin ilerlemeye başlamalarından sonra İsfahan'a gitmişti. Şimdi ise Şiraz için görevlendirilmişti. 10 Kasım 1915 / 2 Muharrem 1334'de O'Connor'ın Bağımsızlığı Koruyanlar Komitesi tarafından tutuklanmasından sonra Gaff Şiraz'da ilk İngiliz elçisi idi.³²⁸

³²⁶ A.g.k. , s. 210

³²⁷ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 105

³²⁸ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 235,236,238

Serdar Mu'tezid, çalıştığı görevlerinde mali açıdan her şeyi kullanmağı fırsat bilmişti. Şimdi ise halkın nefretiyle karşılaşmıştı. Bunun yanı sıra Kıvam-ul Mülk de Serdar Mu'tezid'den memnun değildi. O, Fermanferma'ya karşı olduğu için Savlet-üd Devle ile birleşti. Bir süre sonra görevden alınan Mu'tezid-us Saltana Fars'ta kalabilmek için çok çaba harcadı, fakat başarılı olamadı. Fermanferma ve Colonel Gaff bir süre İsfahan'da kaldıktan sonra Şiraz'a doğru hareket ettiler. Bir süre önce hareket etmesi kararlaştırılan Colonel Gaff Şiraz yolunun güvensiz olması nedeniyle İsfahan'da kalmıştı. Şimdi ise Fermanferma, korumaları ve birkaç İngiliz memuru Şiraz'a doğru hareket ettiler. Onlar Fars'a girdikten sonra Savlet-üd Devle, Kıvam-ul Mülk ve Feth-ul Mülk (Jandarma komutanı) tarafından bir ultiatom aldılar. Ültimatonda eyalet yardımcısının hırsı ve valinin benzer eğilimlerinden dolayı Fermanferma'nın Şiraz'a girişine izin vermeyeceklerini bildirdiler. Jandarmanın da karşı çıkması, Savlet-üd Devle ile Kıvam'ın işbirliği, valinin gelişinden sonra bir İngiliz birliğinin gelmesi, İngilizler komutasında askeri bir gücün kurulmasıyla onların güç ve itibarlarının da elden çıkacağı anlamına geliyordu...Bu gelişmeler sonrasında Fermanferma'nın yardımcısı tutuklanarak postaneye hapsedildi. Muhalifler de Britanya elçisinin gelişine karşı olmadıklarını, ancak Fermanferma'yı istemediklerini bildirdiler...Fermanferma ve Colonel Gaff Abade'ye geri döndüler ve 14 Ekim / 6 Zilhice'ye dek orada kaldılar. Bu sırada merkezi devlet ile Fermanferma muhalifleri arasında görüşmeler devam ediyordu. Merkezi hükümet tarafından Savlet-üd Devle'ye çok sert emirler geliyordu.³²⁹

Fermanferma sorunun çözülmesi için eyaletinin Kirman'la değiştirilmesini önerdi. Ancak İngilizler, Fars'ta Güney Polisi oluşturulması gerektiği düşüncesinden hareketle ve Fermanferma'nın orada kalmasını istediklerinden onun bu önerisine karşı çıktılar. Bir dizi görüşmelerden sonra merkezi devlet tarafından uygulanan baskıdan dolayı sonunda Fermanferma'ya karşı olan birliğin içerisinde ihtilaf çıktı. Durum değişti. Jandarma komutanı itilaftan çekilerek Colonel Gaff ile görüşmek için Abade'ye gitti. Komutanın teslim olma nedeni jandarmanın uzun süredir

³²⁹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 265,266

çözülmemiş olan mali sorunları idi. Bu sorun o koşullarda yalnız İngiliz elçisi aracılığı ile çözülebilirdi. Jandarma ile Fermanferma'nın işbirliği yapmalarından sonra Savlet-üd Devle ve Kıvam-ul Mülk de komutanın onların göçebe elleri ve tüm varlıkları üzerinde reisliğini onaylaması koşuluyla muhaliflikten vazgeçeceklerini bildirdiler. Savlet-üd Devle ve Kıvam'a gereken güvenceler verildi. Serdar Muazzam, Serdar Mu'tezid yerine eyalet valisinin yardımcısı olarak atandı ve Fermanferma'nın valiliği de kabul edildi. Fermanferma ve Colonel Gaff Abade'yi terkettiler. 15 Ekim / 17 Zilhicce tarihinde Şiraz'a geldiler. Fermanferma'nın gelişiyle hemen yabancı esirler (jandarma darbesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra müttelitlerden alınan esirler) ona verildi. Şah bankası ve postane açıldı. Jandarmanın maddi sorunu çözüldü. Fermanferma gelmeden önce Savlet-üd Devle şehri terketti. Fermanferma'nın Kaşkaylar'a hakimiyetini kabul ettirmesi onun için bir bakıma zafer sayılırdı. Zira Fermanferma'nın muhalif olmasına rağmen onun Kaşkaylar üzerinde güç ve hakimiyeti tespit edilmiş oldu.³³⁰

4.1.7.2.3 Güney Polisinin Oluşturulması :

1916 / 1334 ilkbaharında General Sir Percy Sykes komutasındaki İngiliz güçleri jandarma birimlerini ve yerel kişileri istihdam ederek "Güney Polisi"ni oluşturdular ve Kirman'dan Fars'a doğru hareket ettiler. Rus generali Baratov'un kuvvetleri ise geçici Milli Devletin taraftarlarını takip ederek Kuzeyden Batı ve Merkezi bölgelere doğru ilerlediler. Onlar İsfahan'da buluştular. Böylece İran'ın geniş bir bölümü mütteliklerin eline geçmiş oldu. İngilizlerin yararlanabileceği iki yerel güç vardı. Onlardan biri eskiden ve özellikle Savlet-üd Devle'nin güce ulaştığı zamanda İngilizlerle iyi ilişkileri olmayan Kaşkay Eli idi. Diğerisi ise bu zamanda bütünlüğü Kıvam'a itaat eden Hamse Eli idi. Buna ek olarak Kıvam da pek güvenilir değildi. Buna göre görünüşte bir İranlı gücün oluşturulması ve önderliğinin İngilizler'in üstlenmesi gerekmekteydi. Bu gücün oluşturulması ve yönetilmesi

³³⁰ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarişha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 64,65*

konusunda İngiliz makamları arasında ihtilaflar vardı. Bu ihtilaflar güney polisinin son mevcut olduğu günlere kadar süregeldi.³³¹

Habib-ullah Han Kıvam-ul Mülk ve Sir Percy Cox Britanya'nın Basra Körfezi ve Beyn-ül Nehreyn'deki siyasi temsilcisi arasındaki müzakerelerde söz konusu gücün ilkin oluşma şartları da ortaya atıldı. Bu müzakerelere binaen Sir Percy Sykes'in sınırlı bir askeri güç, para ve silahlarla, Kıvam-ul Mülk'ün Şiraz'ı jandarmanın elinden çıkarması için yardım etmesi kararlaştırıldı. Sykes 16 Mart 1916 / 11 Cemaziyülahır 1334'de Bender Abbas'a geldi. O dört İngiliz yüzbaşı, diğer üç yüzbaşı, 21 rütbeli ve 25 Hintli askerden oluşan az sayıda güç ile gelmişti. Hemen güç istihdamına başladı. O ayın sonuna kadar 180 kişiyi istihdam etmişti. Daha önce anlatıldığı gibi Kıvam-ul Mülk Şiraz'a doğru hareketi ile jandarma taraftarlarının bir çoğu (tarafsız kalanlar) tavır değiştirerek jandarmaya karşı geldiler. Fars'ta jandarma darbesinin düşmesi ile, Sykes ve yanındaki heyet az zaman önce Kirman'da gücü ele geçiren Demokratların elinden söz konusu şehri kurtarmak için Kirman'a doğru hareket ettiler. Ancak orada da Sykes'in ordusu henüz ulaşmadan Demokratlar yatıştırılıp darmadağın edildiler. Sykes durum gereği Kıvam'ı güçlendirmek veya Fermanferma'ya katılmak için yerli gücün tamamlanması emrini aldı. Sykes Kirman-Şiraz eksenini üzerindeki güvensizlik, irtibat hatları ve yük taşıyabilecek hayvanların bulunamayışından dolayı Yezd'e doğru hareket etti. O Yezd'den Şiraz'a gidecekti. Sykes Yezd'e girişinden sonra iki yol ayrımında kaldı. İngiliz elçisi ona hemen hızlı bir şekilde Şiraz'a gidip, Osmanlı güçlerinin İran içinde ilerlediği şartlarda, Fars'ta Müttehitler taraftarlarının faaliyetlerini engelleme önerisini verdi. Ruslar da Sykes güçlerinin onlara katılması için ısrar ediyorlardı. Böylece onlar birleşerek Osmanlı güçlerinin olası bir ilerleyişine karşı koyacaklardı. Sonunda Sykes İsfahan'a doğru hareket edip, 11 Eylül / 3 Zihicce'de ise şehre girdiler.³³²

³³¹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 265-266,268

³³² Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 65

Sykes güçlerinin Rus güçlerine katılmasından sonra ve müttefiklerin İsfahan'a da egemen olduğuna güvenen Sykes Şiraz'a doğru hareket edip, 12 kasım / 15 Muharrem'de Şiraz'a geldi. O hemen jandarma güçlerini güney polisine kattı. İran Devleti daha önce bu işi örtülü bir şekilde kabul etmişti. Böylece güney polisi de hemen hemen tüm bir huzur içinde İran'ın güneyine doğru nüfuzunu genişletip, bağlantı yolları üzerine yerleşmekteydi. Savaştan kaynaklanan kıtlık ve geçim durumunun kötülüğü, birçoklarını güney polisine katılmak zorunda bırakmıştı. Ancak güney polisinin asıl gücü jandarma birlikleriydi. Onlar maaşlarını düzenli ve devamlı biçimde almak için güney polisine katılmak zorunda kaldılar.³³³

Böylece jandarmanın güney polisine katılması ile, sıradan gönüllülerin de güney polisine katılımı arttı. İlbahar 1918 / 1336 Hicri Kameri'de onların sayısı 6.000 kişiye dek ulaştı. Bunların yarısı yerli göçebe tayfalardan, geri kalanı köy ve şehirlerdendi. İngilizler'in nüfuzunun hakim olması ve sonuçta eyalet güç temellerinin yerine oturmasıyla o zamana dek yerli güçlerle geçinme yöntemini tutan Fermanferma, başka bir politika izlemeye başlayıp, Savlet-üd Devle'nin nüfuzunu Kaşkay Eli'nde zayıflatmaya çalıştı. Örneğin Memeseni Bölgesi'nde olan Kazerun'da Savlet-üd Devle'nin Muin-ut Tüccar'dan kiraladığı mülklerde, Savlet-üd Devle'nin üvey kardeşi olan Ali Han Salar Hişmet'i Kazerun Hükümeti'ne atayıp, Savlet-üd Devle için sorun çıkarmak istedi. Ancak Ali Han bu öneriyi geri çevirdi. Fermanferma'ya göre Savlet-üd Devle Memeseni Bölgesi, Dereşorlu ve Memeseni Elleri'ni tabi etmekle kendi egemenliğini tespit etmişti. Buna göre o Muin-ut Tüccar'ı çekmek ile Memeseniler'i Savlet-üd Devleden koparmak istiyordu.³³⁴

Fermanferma'nın Savlet-üd Devle'ye karşı Muhammed Ali Han Keşküli'den yararlanması onun bu konuda olan en ciddi girişimlerindendi. Bu zamanda Keşkülli tayfası hanları ile Kazerun Kelanteri arasında ihtilaflar mevcuttu. Görünürde

³³³ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 127-131

³³⁴ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 272-273

Muhammed Ali Han kendi nüfuzunu kuzeyden güneye Kazer Çölü'ne dek genişletmek, Rahtar Kervansarayı (Hanı) ve Kazerun'a giden ana yol üzerinde olan Türkan geçidini almak amacıyla idi.³³⁵

Söz konusu bu iki noktanın elde olması Muhammed Ali Han'a çok fazla ticari yarar kazandırarak Kazerunlular'ın gücünü azaltmaktaydı. Muhammed Ali Han'ın Keşköllü tayfasında olan rakibi Muhammed Han Keşköli de Heşt, Kumarec, ve Kazerun'un güneyindeki ticari yollar üzerine hakim olmak amacıyla idi. Muhammed Han ile Muhammed Ali Han arasındaki rekabette Nasir Divan Kazeruni ,Muhammed Han'nın tarafını tuttu. Bu olayda Savlet-üd Devle de Nasir Divan'ı destekledi ve Muhammed Ali Han'ı Keşköllü tayfası kelanterliğinden çıkardı. Nasir Divan'ın ilerleyiş nedenlerinden biri Fermaferma'nın Muhammed Ali Han Keşköli'yi destekleyememesiydi. Fermaferma'ya göre Muhammed Ali Han'ın konumunun zayıflatılması kamu tarafından devletin konumunun zayıflaması ve Savlet-üd Devle'nin güçlenmesi ile sonuçlanabilirdi. Zira 4000 kişilik olan Muhammed Ali Han güçleri Kazerun ve hatta Deştistan'nın kontrolü için etkili bir güç sayılabılırdi. Bu olaydan az bir süre önce güney polisi, jandarma birimlerini kendine katmakla jandarmanın eski mevkilerine, örneğin Kazerun şehri ve Şiraz-Kazerun yolu üzerinde yerleşmişlerdi. Kazerun Buşehr-Şiraz yolu üzerindeki en büyük şehir olduğu için çok fazla önem taşıyordu. Güney polisinin bu şehirde gücünün tespit olunması Şiraz-Buşehr yolu üzerinde tam egemen olma anlamında idi.³³⁶

4.1.7.3 İşgalci İngiliz Kuvvetlerine Karşı Mücadeleler :

Kuzey'de Rusya, batıda da Osmanlılar tarafından kısıpaca alınan İran bu durumdan rahatsızlık duymaktaydı. Ancak bu iki devlet arasında denge siyaseti uygulamak suretiyle vaziyeti idare eden merkezi hükümet, güney bölgelerinde etkili

³³⁵ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 131,132,134

³³⁶ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran*, *Guzarişha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 77

olan İngilizlere karşı mücadele ediyordu. Özellikle bölgedeki göçebe aşiret kuvvetlerinden de yararlanan İran, önemli başarılar elde ediyordu.

4.1.7.3.1 Kazerun Direnişi :

7 Aralık 1916 / 2 Rebiülevvel 1335'de Nasir Divan (Kazerun Kelanteri) güney polisi birimlerine saldırdı. Kazerun karargahı düştü ve Kazerun hakimi tutuklandı. 4 gün sonra Erjen çölündeki güney polisi karargahı da Nasir Divan güçleri tarafından alındı. Nasir Divan Daleki, Borazcan, Çah Kutah ve Tengistan hanlarına gönderdiği mektuplarla onlardan yardım istedi. Ancak onlardan pek de yardım gelmedi. Buna ek olarak halkı İngilizlere karşı isyana çağıran mektupları da Şiraz'da dağıttı.³³⁷

Kıyam bu olayda gizli bir tutum izlemekteydi. O İngilizler'le işbirliğine eğilimli idi. Ancak onun danışmanı olan Mirza Mustafa Han, Şiraz demokratları ve güney polisi yüzbaşlarından daha sonra görevden atılan bir bölümü, Nasir Divan ile işbirliği yaptılar ve İngiliz karşıtı nefretin artmasına neden oldular. İngilizler ilk önce Kazerun isyanının nedenini Wassmuss ve güney hanlarının kışkırtması sandılar. Ancak daha sonra Fermanferma ile Savlet-üd Devle'nin aralarındaki rekabetin bu isyana neden olduğunu ve Savlet-üd Devle'nin Fermanferma kışkırtmalarına karşı Nasir Divan'ı bu eylemleri yapmaya teşvik ettiğini anladılar.³³⁸

Fermanferma'nın bu konuda ileri sürdüğü nedenler genel bir açıklama gibi gözükmekteydi.

1. Şiraz ve Kazerun yolları arasında Emniyeler (jandarma erleri) yerleştirme ve Nasir Divan'ın yol gelirlerinden yoksun bırakılması.
2. Halkın İngiliz gücünü muazzam sanması ve daha sonra söz konusu gücün Savlet-üd Devle gücünden bile küçük olduğunu anlaması ve cesaretlenmesi.
3. Ürünlerin pahalılığı ve azlığı halkı Anti İngiliz propagandalar için elverişli kıldı.

³³⁷ A.g.k. , s. 77

4. Fermanferma'nın Muhammed Ali Han Keşküli'ye yardım edememesi ve onu Savlet-üd Devle'ye karşı desteklemesi
5. Dünyada savaşla ilgili haber ve bilgilerin daha hızlı bir biçimde Savlet-üd Devle'ye ulaştırılması ve onun tarafından gereken girişimlerin yapılması.
6. Deşti ve Tengistan hanlarının Fars kuzeyinde düzenin sağlanmasından korkmaları, düzenin güneyde Buşehr'e kadar genişleyeceği olasılığı ve Nasir Divan'ın onlar tarafından kışkırtılması.³³⁹

Kazerun haberlerini duyduktan sonra İngilizler'in ilk girişimi, iki askeri birliği Sir Percy tarafından Erjen çölüne göndermeleri idi. Şiraz-Kazerun yolu Erjen çölünü geçtikten sonra Pirzen geçidi, Miyan Ketel ve Dohter geçidi yükseklikleri ile son bulur. Bu noktaların alınması Kazerun'un fethi anlamındaydı. Bu bölgenin bazı yerlerinde sık ormanların ve doğal yarıkların (yarganların) bulunması savunucular için geçidin savunmasını kolaylaştırdı. Şiraz'dan gönderilmiş askeri birlikler 23 Aralık / 27 Rebiülevvel'de Han Zeniyan'dan Erjen Çölü'ne doğru ilerlediler. Güney polisine katılan jandarma komutanı Feth-ul Mülk de bu gruplarla birlikte idi. Güney polisinin Kazerunlular'la çatışmaları 2 tam gün sürdü. Bu çatışmada güney polisi yenildi. Güney polisinden geri kalan birlikler geri çekildiler. Onlar 23 Aralık / 1 Rebiülevvel'de Şiraz'a ulaştılar. Düşman'ın savaş gücünü az gören ve önemsemeyen Sykes Hint'ten hızlı bir şekilde yeni yardımcı güçlerin gönderilmesini istedi.³⁴⁰ Bu arada Kazerun'u almak için diğer girişimlere de el atıldı. Örneğin Buşehr'de bulunan İngiliz güçlerinden de yardım istedi. Ama bu gerçekleşmedi.³⁴¹

İngilizler'in yararlanacağı çözüm yollarından biri de Muhammed Ali Han Keşküli'den yararlanmak idi. O ilk önce İngiliz güçlerinin alamadığı Çeng zirvesini

³³⁸ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 66-67

³³⁹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 274

³⁴⁰ Muhammed HÜSEYİN RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 317-336

³⁴¹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 281

ve Erjen Çölü çevresinde olan bazı yükseklikleri Kazerunlular'ın elinden çıkarıp güney polisine onları işgal etmesi önerisinde bulundu.³⁴² Muhtemelen İngilizler ve Fermanferma'nın bu zamanda diğer bir siyaseti tuttuklarından bu öneri kabul görmedi.³⁴³

Kazerun sorununun çözümünde ortaya çıkan sorun yüzünden Fermanferma Savlet-üd Devle ile müzakere yapmak zorunda kaldı. Buna göre ona gönderdiği mektuplarla Kazerun sorununu onun da desteği ile çözüp bitirmek istedi. O mektuplarında geçmişteki dostluklarını ve Bahtiyariler'in güçlenip Tahran'ın fethetmek istedikleri zamanda Savlet-üd Devle'yi destekleme yönünde çaba harcadığını hatırlatarak ondan bu sorun için bir şey düşünmesini istedi...Kazerun sorununu çözümlenmede Savlet-üd Devle'nin ilkin adımlarından sonra Fermanferma Şiraz'daki Britanya elçiliğinin kefilisi olan Ernest Bristo'yu Savlet-üd Devle'nin yanına gönderdi. Zahirde bu görüşme fikri Colonel Gaff'ın yeniliklerindendi. O naibini (yardımcıasını) Cere'ye gönderdi. Bir süre müzakerelerden sonra Savlet-üd Devle ile Bristo arasında bir anlaşma yapıldı. 6 Mayıs 1917 / 15 Recep 1335'de imzalanan bu anlaşma uyarınca Savlet-üd Devle Şiraz-Buşehr yolu tamamının güvenliğini üstlendi. Savaşçıların harcı için ona 30 bin lira verileceği ve anlaşmanın 3 ay süre ile deneneceği kararlaştırıldı. Bu anlaşmaya Sykes karşı çıktı. Zira ona danışılmadan imzalanmıştı. Onun karşı çıkmasının bahanesi, henüz bu yolun bir bölümünün güney polisi kontrolünde olmasıydı. Bu anlaşma ve işlerin hızlı çözümü Fermanferma'nın da karşı çıkması ile karşılaştı. O bu değişmeden az önce Bristo'nun iyiliği ve ahlakından söz ediyordu. Şimdi onun kendisi ile olan daimi zıtlığından ve Savlet-üd Devle'yi desteklemesinden söz ediyordu. O İngilizler tarafından Savlet-üd Devle'nin seçilmesi ve kendisinin bırakılmasından korkuyordu.³⁴⁴

³⁴² Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 77

³⁴³ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 291

³⁴⁴ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 225-138,220,227

Gerçekte İngiliz makamları, İran devletinin her yönlü ve her zaman için destek olmasına güvenmiyorlardı ve yapılacak herhangi bir anlaşmada Fermanferma ile Kıyam-ul Mülk desteğine bel bağlamaktan memnun değillerdi...Aşağıdaki yazı bu konuda İngilizler'in tutumunu açıklamaktadır: “ Kışın sonlarında Savlet-üd Devle Fermanferma'nın emri üzerine isyanları yatıştırma için hazır bulunduğu sanılırdı. Bizim siyasi yüzbaşılarımız onun güvenli biri olduğunu biliyorlardı. Mevcut duruma karşı etkin ve keskin bir tavırla karşı çıkabileceği olanak dışı değildi. Ancak bizim Buşehr'den askeri harekate geçmemize imkan olduğundan Savlet-üd Devle'nin kendi adamları için istediği meblağı vermek uygun değildi. En azından onun güney polisinin gereken eğitim almasına kadar durumu iyileştireceği umudunda olmalıydık. Savlet-üd Devle aşiretleri Nisan / Recep ayında ilk bahar göçlerine başladılar. Onun Daleki ve Borazcan'a kadar genişleyebilecek bir faaliyeti imkansız görünmekteydi. Ancak o Kazerun bölgesinde Derya Beygi'nin Britanya'ya dost olan hanlarıyla işbirliği yapsaydı, bölgeyi düzene sokabilirdi.”³⁴⁵

İlk bahar ortalarında Savlet-üd Devle işleri düzene sokmak için Kazerun'a gitti. Yaklaşık 3 hafta sonra Han Zeniyan'da Colonel Gaff ve General Sykes onunla görüştüler. Colonel Gaff ve Sir Percy Sykes onun kişiliğinin etkisinde kaldılar ve onun güvencesini kazandıklarına inandılar. Onun verdiği söze karşı bir şey yapmayacağına karşı güvendiler. Savlet-üd Devle, Colonel Gaff ve General Sykes arasında yapılan müzakerelerde Savlet-üd Devle imzaladığı bir anlaşma ile aşağıdakileri taahhüt etti:

1. Kendi adamları ile Şahi yolunu, Tengi Türkan'dan (Kazerun'a bir konak kala) Erjen Çölü'ne kadar koruyacaktır.
2. Güney polisinin de işbirliği ile Şahi yolunu Erjen Çölü'nden Çinar Rahtar'a kadar koruyacaklardı.

³⁴⁵ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 292-295,301

3. Yukarıdaki işi yapmak için 450 kişiyi hazırlayıp Şiraz'ın ayda 5050 tümen bu sayıda kişi için ödeyeceği kararlaştırıldı. Bu durum en azında 3 aya kadar devam etmeliydi.
4. Nasir Divan'ı 6 ay süre ile Kazerun'dan uzak tutacak, yerine kendi yardımcısını koyacaktı.
5. Anti İngiliz propagandacısı olan Muhammed Rıza Derisi'yi tutuklayacak ya da Kazerun'dan ihraç edecekti
6. Kendi elinin iyi davranması sorumluluğunu üstlenecek ve vergi ödeyecektir. Karşılığında kendi makamı olan elhanlık için desteklenecektir.³⁴⁶

Yukarıdaki anlaşma Fermanferma ile İngilizler'in de ilişkisini kötüleştirdi. Fermanferma Savlet-üd Devle ile olan ilişkinin hükümet yolu ile yürütülmesinde ısrar ediyordu. Aslında bu anlaşma Fermanferma'nın gücünü vali olarak kısıtlamakta idi. Ancak Sykes ile Gaff onu söz konusu anlaşmayı kabullenmeye zorladılar. Sykes Fermanferma'nın bu davranışını, Savlet-üd Devle gücünün artmasını kıskanmasına bağlıyordu. Buna karşılık Fermanferma da demokratlarla kendi ilişkilerini güçlendirerek Savlet-üd Devle'ye karşı propagandaya başladı.³⁴⁷

Anlaşma süresi 3 aydı. Hatta bazı söylentilere göre bu üç ayda Savlet-üd Devle'ye gereken para ödenmedi. O yalnız bir miktar silah ve savaşçıları için gereken şeyleri aldı...Anlaşma süresi bittikten sonra Savlet-üd Devle anlaşmayı yenilemekten kaçındı. O gerek hükümetin, gerekse de Kıvam-ul Mülk'ün anlaşmayı imzalamalarını istedi. O yılın sonbahar ve kışında Şiraz-Buşehr yolu tam bir huzur içindeydi. Anlaşma uzatılmasa da Fermanferma ve Savlet-üd Devle'nin örtülü anlaşması özellikle Fermanferma'nın Savlet-üd Devle'den düzeni Buşehr'den İzed Hast'a kadar sağlamasını istemesi bu konuda etkin olmuştu. Bunun için Savlet-üd Devle genelde Serhet Şeş Nahiyeye'de olan yayla bölgesine gitmeyip Eerjen çölünde durdu. Erjen çölünde Savlet-üd Devle ile Fermanferma arasında bir görüşme yapıldı.

³⁴⁶ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İnan*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 235-236

³⁴⁷ A.g.k. , s. 260

İşte bu görüşmede Nasir Divan Fermanferma tarafından bağışlandı. Fermanferma Savlet-üd Devle'yi çekmek için ona helet (hediyeler) bile verdi.³⁴⁸

Bu arada Savlet-üd Devle yollardaki düzeni eski düzene kavuşturmak için Kaşkay eli içinde gücünü tespit etmeye çalışıyordu. Bu süre içinde sürekli Savlet-üd Devle'ye zıt olan ve komplolar düzenleyen Muhammed Ali Han Keşkûli'yi takip etmeye başladı. O Savlet-üd Devle'nin baskıları nedeni ile Humaycan'a sığındı. Savlet-üd Devle onu tam olarak yatıştırıp bitirmek için Fermaferma'dan Humaycan Kalesi'ni yıkmak için top ve topçu istedi. Ancak Muhammed Ali Han'ın oralarda olmasını yararlı bulan Fermanferma gönderdiği topları eski, iskat kullanılmaz çeşitten seçmişti. Muhammed Ali Han'ın kuşatılmasından sonuç alınamayınca Mesih Han Farsimedan ve Keşküllü hanlarından biri, kaleyi kuşatmada tutmak ve Muhammed Ali Han'ı teslim almak için görevlendirildiler. Aynı zamanda Muhammed Ali Han'ın rakibi olan Muhammed Han da tutuklandı. Böylece Savlet-üd Devle Keşküllü tayfasının iki cenahına da egemen oldu. Muhammed Ali Han emrinde olan Keşküllüler'den bir bölümü Kohgiluye'ye kovuldu. Eb-ul Feth Han ise tam olarak Keşküllü tayfasının kelanteri oldu.³⁴⁹

4.1.7.3.2 Kaşkaylar'la Güney Polisinin Çatışmaları :

Kaşkaylar'la İngilizler arasında huzurlu ve geçinmeye dayanan bir ilişki dönemi başladı. Bu durum 1917 Mayıs / 1336 Recep ayına kadar devam etti. Bu zaman da dünya savaşının iç ve dış sahnelerinde bir sıra hayret verici siyasi olaylar yaşandı. Sonunda ise Fars'ta Kaşkaylar güney polisi ile karşı karşıya geldiler. Ala-us Saltana hükümeti 5 Haziran 1917 / 17 Şaban 1335 tarihinde iş başına geldi. Bu zamanda daha çok demokrat partisi içinde faaliyet gösteren İran milli eğilimlileri (Milliyun) müttefiklerin yenilgileri ve Rusya devriminden güç alarak faaliyetlerini genişlettiler. Bu zamanda İngilizler ve Ala-us Saltana arasında yapılan

³⁴⁸ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr, Kongere-i Bütürğdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 77*

müzakerelerde güney polisinin resmileşmesi konusu da vardı. Devlet bu konuda herhangi bir sorumluluğu kabul etmedi. Güney polisinin İran'a verilmesini veya savaştan sonra komutanlarının yine de taraftız bir ülkeden seçilmesi taahhüdünü istedi. Savaşın devam ettiği ve sonu belirsiz olan koşullarda güney polisi ile ilgili herhangi bir taahhüt İngilizler'in İran'ın bir bölümü ve bütününe müdahale hakkının tanınması anlamına gelirdi. Bir süre sonra İngilizlerin baskılarına göre Ala-us Saltana hükümeti 10 Kasım / 23 Muharrem 1336 tarihinde düştü. Yerine ise Ala-ud Devle hükümeti geldi. Ancak Ala-ul Saltana kabinesi düşmesinden az önce İran devleti, güney polisine resmiyet tanıyamayacağını bildirmiş ve bütün İngiliz ve Hintli yüzbaşılardan İran'dan çıkmasını önermişti. Güney polisinin Fars valisine devredilmesi ve harçlarının gümrük tarifelerinin islahına kadar mevcut gümrük gelirlerinden ödenilmesi istendi.³⁵⁰

Ayn-ud Devle hükümeti 17 Temmuz 1918 / 3 Rabiülahir 1336'da düştü ve Mustufi El-Memalik Hükümeti iş başına geldi. Mustufi kabinesi de Güney polisini yabancı bir güç olarak kötüledi ve bu gücün toplanmasını istedi. Semsam-us Saltana Kabinesi de 1918 1 Mayıs'ta / 19 Recep 1336'da Mustufi El-Memalik'in yerine oturarak iktidarı ele aldı. O daha önceki kabineden de daha fazla İngilizlere karşı düşmanlık besledi. O her yerde Anti İngiliz güçleri destekledi ve birkaç yıl önceden beri yapılmış bütün dış anlaşmalar ve imtiyazları ortadan kaldırdı.³⁵¹

İngilizler Fars'ta Güney Polisi'ndeki İngiliz güçlerini arttırmak istiyorlardı. 1917 Mayıs ayı / 1335 Recep'te yapılmış anlaşmaya göre Güney Polisi'nin gücünün artması yasaklandı. Bu konuda herhangi bir girişim düşmanlık anlamına geliyordu. İngilizler güçlerini arttırmaya başladıklarında Savlet-üd Devle bir mektup

³⁴⁹ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışa-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr, Kongere-i Büzürğdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr* 1373, s. 233

³⁵⁰ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran* 1364, s. 203-206

³⁵¹ James MOBERLY, *Tercüme-i Kave Bayat, Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19, 1369, s. 210-212*

göndererek bu konuya itirazını bildirdi. Kıvam-ul Mülk ve Fermanferma da Savlet-üd Devle'nin bu tedirginliğine katıldılar.³⁵²

Çatışmanın ortaya çıkmasına yardımcı olan nedenlerden biri Fars'daki kıtlıktı. Bu eksiklikler savaşa ve yabancı güçlerin orada bulunmasına bağlandı. Bu ise İngilizlere karşı nefret doğuran en etkin propaganda idi. İngilizler'in azık ve hayvan yemine olan ihtiyaçlarının çok olması Fars'ta ciddi eksikliklere neden olmaktaydı. Anti İngiliz propagandaları ve muhaliflerin bu durumdan yararlanması için İngiliz elçisi yaydığı bir bildiriye güney polisinin aldığı her azığın para karşılığında olduğunu savunup, muhaliflerin İngilizler'e azık satılmaması fikrine karşı tehditte bulundu. O, gerekirse İngilizler'in üretim yerinden zorla bile alacaklarını bildirdi...Demokratların faaliyetlerinin yenilenmesi de Fars'ta Anti İngiliz nefretin göstergelerinden biriydi. Şiraz demokratları Anti İngiliz kabinelerinin iş başına geçmesi etkisinde merkezde güney polisine karşı koyarak propagandalarını arttırmaya başladılar.³⁵³

Anti İngiliz propagandaların büyümesi güney polisi saflarında kaçışlara neden oldu. İran Devleti'nin güney polisine resmiyet tanımadığını bildirmesinden sonra firarilerin sayısı arttı. Bu firarilerden bir bölümünün tutuklanıp idam edilmesinden sonra itirazlar daha da arttı. O kadar ki güney polisinin bazı karargahlarında durum güvensiz sayılarak Hint güçleriyle takviye edildi. Bu değişimlere ek olarak güney polisinin elleri yatıştırmağa yönelik girişimleri durumu daha da kötüleştirdi. Güney polisi Fars'ın kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan küçük elleri bastırmaya başladı. Güney polisi Fars'ın doğu ve kuzeyine tam egemen olduktan sonra batı noktalarını da ele geçirmeyi düşünüyordu. 1917 Haziran ve Temmuz / 1335 Şaban ve Ramazan ayları boyunca güney polisi tarafından Fars'ın kuzeyi ve kuzey doğusunda bir operasyon gerçekleştirildi. Bu hareketin amacı

³⁵² Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 349; James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 334

Kerşuli tayfası idi. Kerşuliler bir süre önce Kaşkaylar'dan ayrılmışlar ve Deh Bid'in batısında belirli bir bölgede yaşıyorlardı. Onların bastırılması 4 Haziran/ 14 Ramazan'da başladı. Güney polisi Kurşuliler'in dağınık direnişlerini bastırdıktan sonra bir miktar koyun yağmalayıp geri döndüler. Eylül ve Ekim / Zilka'de ve Zilhicce aylarında Leşeni tayfası güney polisinin saldırısına uğradı ve bazı kaleleri tahrip edildi. Bunun dışında Herat Hore'de Şah Hakkılar'a hücum edildi. Sonra Lebu Muhammediler, Meşhedi Cani Han Arap tayfası, Çahar Rahiler ve tehlike olanağı olabilecek bütün tayfalar saldırıya uğrayıp bastırıldılar. Köyler de Güney Polisi saldırılarına uğradı. Ellere karşı olan saldırılarla aynı zamanda Fars'ın doğusunda bulunan bazı köyler de Güney Polisi tarafından kuşatılıp tahrip edildiler. Cuzem köyleri kuşatılarak yağmalanıp, ahalisinden de 10 kişi idam edildi. Yezd çevresinde bulunan Meybot ve Şehr-i Babek'te de aynı tür kıyımlar gerçekleştirildi. Bu operasyonlar İran Devleti'nin itirazına neden oldu.³⁵⁴

Savaşla sonuçlanmayı hızlandıran değişimlere etkili olanlardan biri de, Sykes'in özel kişiliği idi. Sykes Hint Hükümeti'nin eleştirdiği gibi, siyasal perspektiften yoksun, acele sonuç alma eğiliminde, karışık huyu ve etiği olan biriydi. O örgütlemeye beceriksizdi ve karşılaştığı olaylarda mantıklı ve akıla dayalı davranıştan ve gereken beceriden yoksun biriydi. O her kişi ve her şeyi kendine karşı komplo yapmakta olarak görüyordu. Mevcut sorunları ise bu entrikalara bağlıyordu. O Kaşkaylar'la çatışmadan az önce Hint ve Güney İran'a bir dönem gezi yapıp, Şiraz'a gelmişti. Onun düşünceleri artık kavgacı bir biçimdeydi. Her sorunun çözümü için askeri yöneme el atıyordu. O Güney Polisi'nin üstün bir askeri ve işlevsel bir düzeye geldiğini düşünüyordu. Bu nedenle de her sorunu askeri yöntemle çözebileceği düşüncesindeydi. Her durumda Sykes'in bu yaptıkları halktaki Anti-İngiliz duyguların doğmasında etkin oldu.³⁵⁵

³⁵³ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii*, Tahran 1364, s. 232,238-239

³⁵⁴ James MOBERLY, *Tercüme-i Kave Bayat, Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 315-319,376-377,381-388

Bu karşı karşıya gelmenin eşliğinde Savlet-üd Devle merkezi devletin gizli desteği yanında İran'ın milli topluluk ve şahsiyetlerinin de desteğine sahipti...Bütün Kaşkay tayfaları yanında Kazerun Halkı, Deşti ve Tengistan'dan bazı tireler, Lebu Muhammediler, Hamse Arapları'ndan Şeybaniler, Baharlılar, Boyer Ahmet'ten bazı gruplar, Leşeni, Çaharrahi, Eb-ul Verdi ve Sorhi tayfaları ve bazı diğer küçük tayfalar da Kaşkaylar'a katıldılar.³⁵⁶

4.1.7.3.3 Kaşkaylar'la Güney Polisinin İlk Çatışmaları :

İlk çatışma 10 Mayıs 1918 / 19 Recep 1336'da çıktı. Bu zamanda muhtelif Kaşkay tayfaları yayla bölgelerine gitmek için ilkbahar göçlerinin en hareketli dönemindeydiler. Bu tayfaların yolları Şiraz yakınlarında bir birine yakınlaşıp sonra budaklanarak birkaç yol şeklinde yayla bölgelerine doğru devam edip bölünüyordu. Bu arada Dereşorlu tayfasının Hac Muhammedli tiresinden bir grup Hanzeniyen yakınında yerleşti. Güney polisine ait iki yük eşeğinin yitmesi çatışmaya neden oldu. Basit bir konu olsa da çatışmayı başlatmak için bir bahaneydi. Buna benzer sorunlar defalarca çıkmıştı. Bu da ilk ve son değildi. Hanzeniyen karargahında bulunan güney polis görevlileri Yüzbaşı Will komutanlığında güç gösterisi için fırsatı uygun buldular. Dereşorlu tayfasının bir bölümüne saldırıp onların bazılarını yakalayıp esir ettiler. Ayaz Kiha Keşkülülüler'den yardım istedi. İki gün sonra yeni bir çatışma çıktı. Colonel Wilimas önderliğinde Hanzeniyen karargahına yardım için Sykes tarafından gönderilen grup Dereşorlular'la çatışmaya girdi. Mükemmel hazırlıklarla savaş meydanına giren güney polisi birkaç defa Dereşorlular'ı geri püskürtüp, bazılarını öldürüp, birkaçını esir alıp çok miktarda davarlarını yağmaladılar.³⁵⁷

Ayaz Kiha karargah komutanına yazdığı bir mektupta tutuklananların hemen serbest bırakılması ultimatoomunu verdi. Sonra Dereşorlu'nun diğer

³⁵⁵ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 166-167

³⁵⁶ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 395-403

³⁵⁷ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 88,38,92

kelanterlerinden olan Nasr-ullah Han ve Keşküllü kelanteri Eb-ul Feth Han ile birlikte Firuzabad'da bulunan Savlet-üd Devle'ye bir mektup yazmakla durumu açıkladılar. Bu arada Dereşörlular'ın bastırılmasından emin olan gönderilmiş güney polis birliği 15 Mayıs / 20 Recep'te Şiraz'a geri döndü. Aynı zamanda karargah güçlerinin 70 kişiden 150 kişiye artması ile durumu karşılamak amacıyla takviye edildi. Bu arada çıkmış olaylardan haberdar olan Savlet-üd Devle yanına ne yapacakları yanıtını almak için gelen halk kitlesine bir konuşma yaparak İngilizler'e karşı olduğunu bildirdi. O bu zamana kadar tarafsızlığının nedenini devletin tarafsızlığına bağladı. Artık şimdi devletin güney polisine karşı olduğu için biz de bu konuda karşı tutumdayız. Sonra güç seferberliğine çalıştı. Elhanlık kurgusunda yazma okumayı bilen kişiler çevre ve uzaklara mektup yazmakla meşgul oldular. Mektuplar ve postacılar bütün Kaşkay tayfalarına, Kaşkay bölgesinde yerleşen köyler, güney önderleri, hanları ve demokrat önderlerine doğru yol aldılar. Buna ek olarak Savlet-üd Devle merkez gazeteleri, İsfahan, Şiraz ve devlet makamlarına telgraflar göndererek durumu açıklayıp güney önderlerini de kışkırtmaya başladı.³⁵⁸

Diğer taraftan Fermanferma da durumun daha da kötüleşmesini önlemek için faaliyete geçti. O Savlet-üd Devle'ye yazdığı mektupta ondan hemen Firuzabad'tan Şiraz yakınlarına gelmesini istedi. Böyle yaparsa Kaşkaylar sakin olacaklar. Buna ek olarak ondan Ayaz Kihayı adam göndererek sakinleştirilmesini istedi. Sonunda o İngilizlerin yönetiminin değiştiği ve sert davranacaklarını bildirdi. O İngilizler'e bahane verilmemesi gerekliliğini de bildirdi.³⁵⁹

Güney Elleri ve aşiretlerinin seferberliği ile önemli sayıda bir güç Savlet-üd Devle çevresinde toplandı. Buna ek olarak bütün Kaşkay tayfaları birleşmiş bir biçimde seferber olmuşlardı. Köylülerden ve güney şehirlerinden örneğin Kazerunlular, Baharlular'ın çoğunluğu, Hamse Arapları'nın bir bölümü, Deşti ve Tengistan'dan bir sıra güçler ve Fars'ın küçük tayfalarından yardım için bir araya

³⁵⁸ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 350,352-354

³⁵⁹ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 398-401

geldiler. Bu sıralarda Leşeni ve Serkuhi aşiretleri Neyriz'i işgal etmek istiyorlardı. Boyer Ahmediler de Abade'ye saldırma niyetindedilerdi. Durum İngilizler için kötüydü. Zira Kıvam-ul Mülk ve Fermanferma'nın tutumu açık değildi. Bu çatışmadan önce Fermanferma'nın İngilizler'den gönlü hoş değildi. Kıvam'ın da Savlet-üd Devle'ye katılacağı tehlikesi vardı.³⁶⁰

Sykes Hint hükümetinden yardım istediği bir halde Colonel Grand güçlerini de bekliyordu. Söz konusu güç bir süre önce Fars'ın kuzey doğusundaki elleri bastırmak için o bölgeye gönderilmişti. 21 Mayıs / 9 Şaban'da bu gücün atlı bölümü Şiraz'a ulaştı. Yaya bölümünün de iki gün sonra ulaşacağı beklenmekteydi. Bu zaman arasında Hanzeniyen karargahı Kaşkay güçleri tarafından kuşatıldı ve Şiraz ile ilişkisi kesildi. 16 Mayıs / 4 Şaban'da Hanzenyan'ın 8 mil batısında bulunan ve Erjen Çölü geçidinin üstünde bulunan Teymuri karargahı da kuşatıldı. Hanzeniyen karargahı tarafından söz konusu karargaha yardımcı güç ve azık gönderilerek kuşatma kırıldı. Ancak 18 Mayıs/ 6 Şaban'da adı geçen karargah tekrar kuşatıldı. Güney polisi tarafından onun boşaltılması emri verildi. Karargahtaki 20 kişiden on ikisi kaçmayı başarabildiler. Geri kalan sekiz kişi de Kaşkay güçleri tarafından esir alındı. Aynı zamanda Savlet-üd Devle el tarafından savaşı başlatması için baskı altında idi. Ancak o devlet ve Şiraz'ın siyasi güçlerinin onu destekleyeceklerine güvenmeden tam anlamıyla savaşa girmek istemiyordu. O mektuplarında Kaşkaylar'ın henüz hücumu başlamadıklarını vurguluyordu. O yine de elin önünü kesmeye hazırdı. Ama şartı İngilizler'in Kaşkay bölgesi ve onun işlerine karışmaması idi. Görünüşte o son döneme kadar sorunun siyasi yolla çözümünden yanaydı. Ancak artık geç olmuştu...İngilizler de en azından savunma ve hücum menzillerini güçlendirmeye yeterli fırsat yakalamak amacıyla başardıkları kadar Savlet-üd Devle ile ilişki yollarını koruma çabasındalardı. Gaff yeni İran Devleti'nin durumun kötülüğünü azaltacağı umuduyla savaşı birkaç gün sonraya erteleme

³⁶⁰ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 390

eğilimindeydi. Ancak general Sykes Şiraz'ın güney batısına gönderdiği bir güç ile işi tamamladı.³⁶¹

4.1.7.3.4 Ak Çeşme Çatışması :

23 Mayıs 1918 / 11 Şaban 1336'da Colonel Orton komutanlığında bir askeri güç oluşturulup 2 gün sonra Şiraz'a hareket ettirildi. Colonel Orton'un güçleri geceyi Çinar Rahtar'da geçirdikten sonra sabah hızla Han Zeniyan'a doğru ilerledi. Deh Şeyh'ten Han Zeniyan'a doğru ilerlemekte olan İngiliz güçleri 25 Mayıs / 13 Şaban sabahı saat 7'de Tepe Sengeri üstünde bir grup Kaşkay ile çatışmaya girişti. İngiliz kaynaklarının yazdığına göre bu çatışmada Kaşkay'ların amacı çatışmadan sonra Deh Şeyh-Han Zeniyan yolu boyunca geri çekilmekle peşlerinde olan İngiliz güçlerini batıya doğru çekip, diğer taraftan da Kaşkaylar'ın asıl gücü güneyden yani Han Hebis ve Ag Çeşme'den kuzeye doğru ilerlemekle yolu İngiliz güçlerinin doğusunda keserek, İngilizler'i tam kuşatmaktı.³⁶²

Anlaşıyor ki İngilizler'in sanılarının tersine onların amacı İngilizler'in Godar Sorh yoluyla Kudiyan'a doğru yani elin esas bölümünün yerleştiği bölgeye gitmesini engellemektir. Onlar İngilizler'in Han Zeniyan'da yaptıklarının benzerini yani savunmasız kişilere saldırıp, mal davar yağmalamasını orada da yapmasından kuşkuluydular. Bu nedenle Serdar Aşair, Keşköllü ve Dereşorlu tayfaları adamlarının da orada bulunduğu Han Hebis ordusuna hangi yol ile olursa olsun İngilizler'in hareketinin önünü kesmelerini istedi. Buna ek olarak Savlet-üd Devle İsmail Han kelanter Nemedi önderliğinde 100 muhafız da Ag Çeşmenin yukarısına gönderdi. Bu muhafızlar İngiliz güçleri ile çatıştılar.³⁶³

³⁶¹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 238,241

³⁶² James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 393

³⁶³ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 366-367

Çatışma başladıktan sonra İngiliz güçleri yola bakan güney yüksekliklerini işgal etmek amacıyla üç grupta yola çıktılar. Bir grup Tepe Sengeri'yi (Senger Tepesi'ni) aldıktan sonra ilerleyip Tepe Keteli işgal edip sonunda Kuh Pehn'i işgal edeceklerdi. Kuh Pehn'in işgali ile en önemli yükseklikler İngilizler'in eline geçecekti ve onlar Kaşkaylar'a musallat olacaktı. Diğer grubun Ak Çeşme'yi ve üçüncü grubun ise Sengeri geçidi'ni işgal etmeleri gerekmekteydi. Böylece ana yol (geçit) kesilecek ve iki tarafının donatımı gerçekleşebilecekti. Sabahleyin saat 10:00'a kadar söz konusu olan tüm mevkiiler İngilizler'ce ele geçirildi. Kaşkaylar tarafından ise hiçbir etkili direniş gösterilmedi. İngilizler yükseklikleri işgal ettikten sonra orada yerleştiler ve hızla güneye doğru ilerlediler. Anlaşıldığına göre Kaşkay ordusu da bu saldırıyı bilmiyormuş. Muin Defter'in yazdığına göre; “ Muhafızlar İngiliz ordusunun ilerlemekte olduğunu haber verdiğinde Kaşkay ordusundan yalnız bir bölümü Darengan'a girmiş, atlarını da otlamaya bırakmışlardı. İngiliz ordusunun ilerleyişini duyduktan sonra herkes sadece kendi atını tutup binmeyi başardı. İngilizler yüksekliklerde top ve mitralyöz yerleştirip Kaşkaylar'ı hedef aldılar. O gün Serdar Aşair'in ordusu aniden baskına uğrayarak yenik düştü ” Serdar Aşair ordusunun aniden baskına uğraması Kaşkaylar'a büyük bir darbe oldu. Kaşkay güçleri askeri düzenlerini kuramamışken onların karargahına bakan yükseklikler düşman tarafından alınmıştı. Bu yükseklikler Kaşkaylar tarafından alınsaydı onların dokunulmamış güçleri ve bölgenin geçilmez konumuna göre İngilizlerin zafer şansını olmayacaktı. İngilizler'in amacı Kaşkaylar'ın merkez karargahını ortadan kaldırmak idi. Doğu tarafının işgali ve İngilizler'in söz konusu yüksekliklerin güney yamaçlarına akmalardan sonra Kaşkaylar İngilizler'in amacını anladılar. İşte bu zamanda Kaşkay ordusunun esas bölümü savunma düzenini kurma veya geri çekilme fırsatını yakalama için Kaşkaylar'ın en cesur adamlarından bir grup İngilizler'in ilerleyişini önlemek ve onları oyalamak için saldırıya geçtiler. Söz konusu bu gruplar İngiliz güçlerine değişik kanatlardan saldırdılar. Bu saldırılar Kaşkaylar için ağır kayıplarla gerçekleşmiş oldu. Ancak İngilizler'in ilerleyişi böylece durdurulmuş oldu. İngilizler bu grupları bastırıp dağıtmağa uğraştığı zamanda Kaşkaylar'ın asil ordusu sağlam bir şekilde geri çekilmişti. Moberley Kaşkay atlıları ile ilgili böyle yazdı.” Güçlü ve çevik atlarıyla herhangi bir iniş ya da yokuşu kolayca geçiyorlardı ve tam

silahlanmış olan aşiretler bu çatışmada cesaretle savaştılar. Onlar karşı tarafa saldırma ve kuşatma için her fırsattan yararlandılar³⁶⁴

Kaşkaylar bu saldırıların birinde Kuh Pehn'de yerleşen grubun komutanını ortadan kaldıradılar. Ancak bu vesileyle bazı cesur adamlarını da yitirdiler. Örneğin Ağa Han Beg Dereşuri ile kardeşi ve Şemşir Safihani de Kuh Pehn'de şehit düştüler. Köleli kethüdası olan Mehdi Garib ve Hamze Beg Teyyibli da Ag Çeşmede şehit oldular. Bunlar Kaşkaylar'ın en ünlü serdarlarından (komutanlarından) idiler ve kendi tayfalarının savaş gücünün temel direği sayılmaktalardı. Yaralı sayısı o kadar fazla idi ki, hatta büyük hanlar ve kelanterlerden de yaralananlar vardı.³⁶⁵

Savaş 13 gün ve 7 gece kadar sürdü. Bu arada öğleden sonra İngiliz ordusu ilerleyip Siyah'ı işgal etti. Serdar Aşair'in ordusu Siyah yüksekliklerine sığındı. İngilizler'in tekrar ilerleyişlerinin nedeni Serdar Aşair ordusundaki su azlığından kaynaklanmaktaydı. Kaşkay ordusu Siyah'a yerleştikten sonra Serdar Aşair'in kendisi direniş komutanlığını üstlendi. Bunun ardından Kaşkay güçleri saldırıya geçtiler ve İngiliz güçleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Gece olduğunda Kara Ağaç Irmağı 2 gücün ara sınırı olmuştu. İngilizler ırmağın kuzey ve doğusunda, Kaşkaylar ise güney ve batısında mevki almışlardı. Bir gün sonra durumun sakin olmasına rağmen İngilizler Deh Şeyh'e doğru geri çekildiler. Bu geri çekilme konusunda değişik fikirler ileri sürüldü. Görünüşte Orton 25 Mayıs / 13 Şaban zaferini Sykes'e yazmış ve ondan 2 top ve bir grup yaya asker istemişti. Savlet-üd Devle de İngilizler'in durumunun gönderilecek birliğe bağlı olduğundan söz konusu yardımcı gücü göndermek istiyordu. Ancak İngilizler'in şehir içindeki değişebilecek durumu ve Anti İngiliz hislerin kabarması aynı zamanda Han Zeniyan karagahının düşmesine göre bu uygulama gerçekleşmedi. Diğer taraftan Kaşkay güçlerinin sayısı artmış ve onlar 25 Mayıs / 13 Şaban günü darbesine göre uyanık olmaları herhangi bir zaferin kolayca mümkün olmayacağını ortaya çıkardı. Bunun için Orton Şiraz'a

³⁶⁴ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 397

³⁶⁵ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE "ADEMİYYET", *Fars ve Ceng-i Beynelmîlel*, 1-2, Tahrân 1370, s. 347

doğru geri çekildi. Zira o İngilizlerin tam ortadan kaldırılmasından önce Şehir içindeki güney polisinin mevkiini güçlendirmek istiyordu.³⁶⁶

Daha önce anlattığımız gibi Orton birliğinin görünen amacı Han Zeniyan karargahına yardım etmektir. Bu karargah çok miktarda silahla ve iki aylık azık deposu ile 22 Mayıs/ 10 Şaban günü Kaşkaylar tarafından kuşatılmıştı. Anlaşıyor ki karargah Ag Çeşme savaşında veya bir gün önce düşmüştü. Görünüşte söz konusu karargah kuşatılmadan önce karargah yanındaki kervansarayda bulunan bir grup Hintli güçlere saldırı yapılmış, ve böylece karargah kuşatılmıştır. Keşküllü ve Dereşorlu tayfalarının adamları Kazerunlular ile birlikte bu kuşatmaya katılmışlardı. Güney polisinin bu karargahında olan İran'lı kişilerin işbirliği ile teslim alınmıştı. Güney polisinin isyan etmiş güçleri İngiliz yüzbaşları olan Will ve Comber'i öldürüp karargahı teslim almışlardı. Çok fazla silah ve tedarik ganimet olarak ele geçti. Ag Çeşme çatışması yüzünden Şiraz'dan gelecek yardımcı güçlerin gecikmesi ve gelmemesi de söz konusu karargahın düşüşünü hızlandırdı. Güney polisinin isyan etmiş olan bir grubu Kaşkaylar'a katılmak istiyordu. Ancak Kazerun güçlerinin komutanı Muhammed İbrahim Han Ferraşbaşı onlara güvenmedi. Sonuçta ise onlar da Şiraz'a gittiler. Orton Han Zeniyan karargahının düşmesini haber aldıktan sonra Şiraz'a doğru geri çekildi ve Deh Şeyh karargahı adamlarını kendisiyle Şiraz'a geri götürdü. Şehre gönderilmiş birlik Savlet-üd Devle tarafından kuşatıldı. Artık Şehre geri dönemeyecekleri konusunda söylentiler yayıldı. Güney polisi birimlerinin geri çekilmesiyle, Şiraz-Kazerun yolu ve Şiraz'ın batı , güney ve güney batısı tamamıyla Kaşkaylar'ın eline geçti.³⁶⁷

4.1.7.3.5 Şiraz Kuşatması :

³⁶⁶ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmîlel*, 1-2, Tahran 1370, s. 367-368; James MOBERLY, *Tercüme-i Kave Bayat, Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 398

³⁶⁷ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmîlel*, 1-2, Tahran 1370, s. 372-380; James MOBERLY, *Tercüme-i Kave Bayat, Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 395-399

Güney polisinin ilkin yenilgileri ile İngiliz güçleri savunma mevkiine düştüler. Savlet-üd Devle'nin değişik bölgelere mesajlar göndermesi devam ediyordu. Her taraftan yardımcı güçler geliyorlardı. İngilizler'in muhalif güçlerin kalbine hızlı darbe indirme planları pek de başarılı olmayınca Kaşkay güçleri eskiden de daha güçlü bir duruma geldiler. Savlet-üd Devle, Eb-ul Feth Han Keşkûli, Hüseyin Han Dereşuri ve Kazerun savaşçılarına şehre yaklaşp İngiliz güçlerini geri püskürtme ve kuşatma dairesini daha da daraltma emrini verdi. Şiraz doğudan batıya uzanan düz bir çölde yerleşmişti. Kuzey ve güneyden batıya doğru uzanan kimi yüksekliklerle sınırlanmıştı. Batı tarafta Kuh Berfi diye adlanan bir dağ aracılığı ile ikiye ayrılmıştı. Güney bölümü Kazerun'a doğru uzanırdı. Kuzey bölümü ise düz bir çöle ulaştığında Mescid Berdi adı ile ünlenen bir bölgeyi oluşturuyordu. O zamanda Mescid Berdi bir çok bağ, tarla birkaç tane köy ve birkaç zengin evinden oluşmakta idi. Bu genişlemenin yayılışının güney bölümünde ve batı girişinde Çınar Rahtar Han'ı bulunan Çınar Rahtar ovası bulunmakta idi. Çınar Rahtar'ın güney doğu yönünde Güney sıra dağının yanında Ahmetabad köyü yerleşmişti. Çınar Rahtar'dan Şiraz'a doğru uzanan yol üzerinde yani doğu batı ekseninde Keşen köyü, onun komşuluğunda ise Bağ Cennet ve bir sıra bağlar topluluğu, yolun Şiraz'a doğru uzantısında Afifabad Bağı, Şiraz yanında ise İngiltere elçiliği, Nesiriye bağı ve diğer bağlar, tarlalar, istihkamlar, doğal ve yapay engebeler yerleşmişti. Şiraz'ın kuzey yamaçlarında bağlar ve üzümlüklerle örtülü bir sıra dağ ve onun batı açısında Bulverdi köyü yerleşmişti. Bu doğal ve yapay engebeler aşiretlerin şehre yaklaşmasını engelliyor ve İngiliz güçlerine saldırmalarını kolaylaştırırdı. Savlet-üd Devle de Keşküllü ve Dereşorlu kelanterlerine emrettikten sonra Çınar Rahtar ve Keşen ele geçirildi.³⁶⁸

İngiliz kaynaklarının iddiasına göre bu noktalar önceden İngilizler tarafından boşaltılmıştı. 3 Haziran / 19 Şaban'da Kaşkay silahlı güçlerinin artması ile ve savunma imkansızlığından İngiliz güçleri Çınar Rahtar'dan geri çekildiler. Aynı

³⁶⁸ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 372-380; James MOBERLY, *Tercüme-i Kave Bayat, Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 398-399

zamında Bağ Cennet ve 11 Haziran / 27 Şaban tarihinde Keşen ve Mescid Berdi de ele geçirildi. Böylece İngiliz güçleri Bağ Afifabad'a geri çekildiler. İngiliz kaynaklarının iddiasına göre Keşen ve Bağ Cennet'i işgal sırasında Kaşkaylar'ın kayıpları olmuştu.³⁶⁹

13 Haziran / 29 Şaban tarihinde aşiretler tarafından şehrin suyu kesildi. Kesilmiş nehir halkın içeceği suyu sağlama yanında değirmenlerin de hareketlendirici gücü idi. Böylece kuşatma iyice tamamlandı ve düşman ardarda olan yenilgilerden sonra şehir içine sığındı. Haziran ve Temmuz / Şaban ve Ramazan aylarında çarpışmalar daha çok Çinar Rahtar, Ahmetabad ve Bulverdi üçgeninde oldu. Şiraz'ın içi ve çevresinde yerleşmiş İngiliz ve Hintli güçler karşı saldırı için pek güçlü değillerdi. İranlı askerlere güvensizlik yüzünden güney polisinin de hamle gücü daha sınırlı idi. Sonunda onların mevkiileri Şiraz'ın kuzey batı bağları arkasında tespit edildi. Elçilik ve telgraf idaresi burada yerleşiyordu. Belirli sayıda gayri nizami örneğin memurlar ve İngiliz tebarı da orada bulunuyorlardı. 16 Haziran / 3 Ramazan'da İngilizler Ahmetabad Adı ile bilinen bir askeri operasyonu uyguladılar. Bu askeri operasyonun amacı Ahmetabad , Keşen, Çinar Rahtar ve Ahmetabad'ın güneyindeki yükseklikleri az olan tepelerdeki Kaşkay güçlerine darbe indirmektir. İngiliz güçlerinin sırayla Ahmetabad'ı işgal etmesi, güney tepelerini etkisiz hale getirmesi, Çinar Rahtar'a doğru ilerlemesi, Kaşkay güçlerini ortadan kaldırdıktan sonra Şiraz'a dönmeleri gerekmektedir. General Sykes'e göre Kaşkaylar Şiraz'ın batısında güçlerini odaklaştıracaklar ve aynı zamanda şehrin içinde isyan çıkarıp son saldırıyı başlatacaklardı. Bu nedenle de bu hamle Kaşkaylar'ın kurallarını bozmak için gerekliydi.³⁷⁰

İngiliz güçleri ilerleyişten sonra, önceden belirtilmiş mevkiileri işgal edebildiler. Saat 11:30'da geri çekilme emri verildi. Geri çekilme zamanında

³⁶⁹ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 370-371; James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 409

Kaşkaylar'ın güney polisi birliklerine ağır saldırıları da başladı. Kaşkay güçleri gerek Bağ Cennet gerekse onun batısından İngiliz güçlerini saldırıya tuttular. İngilizler'in kayıpları oldu. Muhtemelen kendi kayıpları da olmuştur. Sonra İngiliz güçleri şehir içine geri çekildiler ve operasyon son buldu. Ahmetabad ve Bağ Cennet çatışmalarının ardınca yine de taraflar arasında birkaç çatışma oldu. Ancak hiç birinden kesin sonuç alınamadı. Bu arada Kaşkay ordusu kendini sonuncu hamle için hazırlıyordu. Savlet-üd Devle şehre yardım götürün yolları kesmek ve Cere'de güç biriktirip aynı zamanda şehir içinde bir iç isyan çıkarmakla İngilizler'e saldırıp son darbeyi indirmek amacıyla idi. Durumun kötülüğü İngilizler ve Fermanferma'yı çözüm yolu aramaya zorladı. O Tahran'a gönderdiği telgraflarla yardım diledi ve ne yapacağı ile ilgili merkezi hükümetten fikir istedi. O devletin açık bir biçimde Savlet-üd Devle'ye karşı çıkacağını bekliyordu. Ancak karşılığında müphem (belirsiz) bir cevap aldı: “ Cevap ve teklif (yapılması gereken işler) daha önce bildirilmiştir .” Beklenen cevap merkezi devletten geyince Fermanferma diğer yöntemler kullanarak devleti Savlet-üd Devle'yi hamleden vazgeçirmek için zorlamaya çalıştı. Aynı zamanda Savlet-üd Devle de şah ve başbakana gönderdiği telegraflarda ise devlet emirlerine tabiliğini bildirdi ve güney polisinin işgalciliğini vurgulayarak başbakandan şunu istedi : “ Ya elçilikten çıkmalarını isteyin ya da halka onları zorla atıp kendilerini ve ülkelerini kurtarmak için izin verin”. Ancak başbakan cevabında :” En azından kargaşa çıkmasını önleyin ve yabancılara bahane bırakmayın” dedi.³⁷¹

Fermanferma da Savlet-üd Devle'yi önlemek için merkezi devletten hüküm alamayınca Savlet-üd Devle'nin son hamlesini geciktirmek için çabalara girişti. O İngilizler'in onu dinlememelerinden şikayetçiydi. Görünüşte o gizli bir biçimde kendisi ve Kıvam-ul Mülk'ün Savlet-üd Devle ile aynı yolda olduğunu ilan etmişti. Ancak aynı zamanda İngilizler'e de Kaşkaylar'a hamle etmemelerini, Kaşkaylar

³⁷⁰ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 411,414

³⁷¹ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE “ ADEMİYYET “, *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 95

saldırıncaya kadar güney polisinin sakinliğini korumalarını tavsiye diyordu. Ona göre Kaşkaylar ne kadar şehir dışında kalsalar daha fazla yorulacaklardı. Kendisi de Kaşkaylar'ın hamlesini geciktirme amacı ile Savlet-üd Devle ile uzun müzakerelere girişti. Anlaşıldığına göre, onun bu müzakerelerde esas amacı zaman geçirmektir. Belki o zaman iyi bir fırsatla Savlet-üd Devle'ye karşı esaslı bir çözüm yolu düşünebilecekti. İşte tam bu zamanda Savlet-üd Devle'nin yararına şehir içinde bir faaliyet gelişmeye başladı. Güney polisinin ardarda olan yenilgileri ve onların şehir içinde kuşatılması demokratlara Anti İngiliz propagandanın şiddetlendirilmesi fırsatını bıraktı. Şehirde 3 gün süre ile bir miting yapıldı. Savlet-üd Devle'nin bildirimleri kapılara , duvarlara asıldı. Bu bildirimlerin birinin metni şöyle idi. “ İngilizlere bağlı olan güney polisi siz vatandaşlara açık açık saygısızlık yapmaktadır. Kendimi bu toprağın hizmetçisi olarak gördüğümden yabancı ordusunu vatan toprağından çıkarmakta ısrarlıyım”. Devamında ise Şiraz halkının ondan yana isyan etmelerini istemişti...Buna ek olarak bazı vatandaşların yabancılar ile işbirliği ve alışveriş yapmalarından veya tarafsız olmalarından şikayetçiydi. O şehrin ulemasını ona destek için isyana ve işbirliği yapmaya çağırırdı.³⁷²

15 Haziran / 2 Ramazan'da halk bir sokak yürüyüşüne katıldı. Diğer taraftan hiçbir şey yapmayan ulemanın bir bölümü halk tarafından yabancılar ile işbirliği yapmakla suçlanmamak için mecburen Anti İngiliz mitinglere katıldılar. Dükkanlar kepenk indirdi ve bazı İngiliz taraftarlarının evleri saldırıya uğradı. Güney polisinin de bazı adamları saldırıya uğradılar.³⁷³ Sykes bu mitingi Savlet-üd Devle'nin beklediği huzursuzluklardan biri olarak değerlendirdi. Böyle olunca güney polisinin savunma gücü içten bozulduğunda o şehire saldıracaktı. Onun fikrinde görevlerini yerine getirmede ve düzeni sağlamadaki koşulları olan Fermanferma ve Kıvam-ul Mülk'ün başlıca amaçları Britanya devletini kendi isteklerini kabul etmeye

³⁷² Muhammed Hüseyin RÜKNZADE “ ADEMİYYET “, *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 409

³⁷³ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE “ ADEMİYYET “, *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 412-414; James MOBERLY, *Tercüme-i Kave Bayat, Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 191

zorlamaktı. Onların isteği halka karşı İngilizlerin yapacakları operasyona katılacakları takdirde verilecek para miktarının belirlenmesiydi.³⁷⁴

O zamanda halk tarafından Kaşkaylar'a katılması için baskıya tutulan Fermanferma şu nedenleri söyleyerek yanıt verdi: " İran evlatları tarafsız olduğundan ve savaşla ilgili bir hüküm vermediğinden, yapılması gereken işlerle ilgili kabine olmadığından, devlete telgraf gönderilsin. Devletin emri ne olursa ben de onu yapacağım." ³⁷⁵

İngilizler'le şehirdeki taraftarlarının en zayıf durumunda oldukları bir zamanda, Şiraz da kuşatma altındaydı. Kaşkay güçlerinin şehire doğru ilerleyişiyle kuşatma çemberi daha da daralıyordu. Kamuoyu da daha çok Savlet-üd Devle'ye doğru eğiliyordu. Her an işin bitmesi olasılığı vardı. 18 Haziran / 5 Ramazan gece boyunca Fermanferma'nın önerisi ile İngiliz güçleri ve güney polisinden bazı birimler şehrin hassas noktalarını örneğin Şah Çırag, Mescid Nov, Medrese-i Han, Dervaze Kazerun ve siperlerini işgal ettiler. Şehrin en az tehditte olan doğu bölümü Kıvam atlılarının işgaline uğradı. Halkın seferberliğinde esas rolleri olan 12 demokrat önder tutuklandılar.³⁷⁶

Fars gazetesi Savlet-üd Devle'ye karşı geniş bir propagandaya başladı. Bu propagandanın başlıca amacı Savlet-üd Devle'nin devlet tarafından görevlendirilmesinin yalan olduğu ve aşiretlerin şehrin kenarında yerleşmesi çiftlikler ve bağların bozulmasına neden olduğu söylemiyle Savlet-üd Devle'yi yıpratmaktı. Aynı zamanda muhtelif makalelerle Savlet-üd Devle bütün karışıklıklar, kıtlıklar, yoksulluklar ve mevcut zorlukların nedeni olarak gösterilerek suçlandı. Savlet-üd Devle kendi isyanını Seyid Abd-ul Hüseyin Lari fetvası gereğince

³⁷⁴ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 414

³⁷⁵ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 413-414

³⁷⁶ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 414-415; James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 114,115

gerçekleştirdiğinden, onlar Britanya ile dostluğa hüküm veren bazı din alimlerine ait 5 telgraf basılıp yayınlandı. Bu telgraflarda Savlet-üd Devle'den İngilizler'e karşı faaliyetlerinden vazgeçmesini isteyerek önceki fetvaya karşılık vermeye çalıştılar. Bunlara ek olarak 19 Haziran / 6 Ramazan'da Şiraz'da olağanüstü hal ilan edildiğinde Şiraz'la bağlantıda olan telegraf hatları kesildi.³⁷⁷

Bu arada Kaşkaylar'ın Şiraz çevresi ve İsfahan-Şiraz yolu üzerinde faaliyetleri daha da hareketlendi. Bu zamanda Savlet-üd Devle'nin üvey kardeşi, Ali Han Salar Hişmet, Nesr-ullah Han Mervdeşti ve Hanbaz Han Arap'ın desteğiyle Zergan, Pol Han, Sivend ve Kıvamabad'da güney polisi karargahlarını silahsızlandırdılar. Zergan ve Kıvamabad'da polisin bütün adamları İngilizler'e karşı olan güçlere katıldılar. İngilizler daha önce güneydeki bütün karargahlarını kaldırmışlardı. Yalnız bu karargahlar o da Deh Bid, Abade ve ülke merkezi ile ilişkiyi koruma için duruyorlardı...Fars gazetesinin raporuna göre Şiraz çevresindeki köyler, Cehrum ve hatta İsfahan çevresinde aşiret güçlerinin yarısına bazı hareketler de ortaya çıkmıştı.³⁷⁸

Şiraz çevresinde görece huzura rağmen diğer noktalarda çatışmalar sürüyordu. Bu arada birkaç müzakere de yapıldı. Örneğin bu zamanda Fermanferma tarafından Müntesir-ul Mülk birkaç defa müzakere amacı ile Savlet-üd Devle'nin yanına gitti. Ancak bu müzakerelerden hiçbir sonuç alınamadı.³⁷⁹ 27 Haziran / 17 Ramazan gününde İngilizler kuşatmayı kırmak için Bulverdi köyünü işgal etmeye çalıştılar. Ancak bu çaba Kaşkaylar'ın Ali Han Salar Hişmet komutanlığındaki saldırısı ile yenilgiye uğradı ve İngilizler Nesiriye içine sığındılar. Bir gün sonra “ Baba Kuhi “ yanında bir grup güney polisi adamları, Ali Han Salar adamlarının

³⁷⁷ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İnan*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 243

³⁷⁸ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE “ ADEMİYYET “, *Fars ve Ceng-i Beynelmielel*, 1-2, Tahran 1370, s. 416-418

³⁷⁹ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE “ ADEMİYYET “, *Fars ve Ceng-i Beynelmielel*, 1-2, Tahran 1370, s. 419-420

saldırısına uğradılar. Onlar kayıplar verdikten sonra şehir içine geri çekildiler.³⁸⁰ Asıl çatışmaların yanında gelişen en önemli değişimlerden biri de Abade savaşıydı.

4.1.7.3.6 Abade Çatışması :

Abade Savaşı Şiraz kuşatması sırasında 28 Haziran / 18 Ramazan tarihinde gerçekleşti. Bu hareketin önderliği Savlet-üd Devle'nin amcasının oğlu ve Abade'nin eski hakimi olan Muhammed Ali Han Kaşkayi ve Kaşkaylar'ın kışlağında olan bölümün komutanlığını üstlenen Serdar Aşair'in kardeşi Savlet-üs Saltana'daydı. Bundan önce İsfahan'da bulunan Savlet-üs Saltana, Muhammed Ali Han Kaşkayi'ye yardım etme ve Abade'yi almak ve örgütlenme işlerine katılmak için Savlet-üd Devle tarafından görevlendirildi.³⁸¹

Abade'nin İngiliz kışlası şehrin batı kısmında yerleşmişti. Bir avluda birkaç karargah ve binadan oluşuyordu. Bu kışla istihkam açısından iyice hazırlanmıştı. Kışladaki güçler 2 güney polisi birliği, üç manga Hintli güç, 14 İngiliz yüzbaşı olmak üzere toplam 600 kişiden oluşmakta idi. Kışlanın komutanı olan Major Fraser, aşiretlerin mevkiine saldırabilecek bir güçte olmadığını iyi biliyordu. Ancak kışlayı savunabileceğine güveniyordu. İngilizler bu kışlanın istihkam ve konumuna çok güveniyorlardı. Bu nedenle aşiretlerin saldırabileceği bir kışla olmaması için bütün kışlaları ortadan kaldırdıklarında yalnız bu kışlayı korudular. Buna karşın Fraser tehlikeyi sezdiği zaman ihtiyaç için hemen bir sıra girişimlerde bulundu. İlk önce güney polisinin İranlı görevlilerini hizmeti terketmeye mecbur etti. Fraser'in dediğine göre bunlar çevre köylerinden toplanmıştı ve savaşçı ruha sahip değillerdi ve İngilizler'den daha çok güney polisinin İran'lı yüzbaşılardan itaat etmekteydiler. Söz konusu İran'lı yüzbaşılar genelde Anti İngiliz eğilimdediler. Buna ek olarak o ihtiyaç için İran'lı bireyleri silahsızlandırdı. Fazla silah ve mühimmatı ise Hintli bireylere verdi. Kilit mevkileri İranlılar'dan aldı. 8 Haziran / 24 Şaban'da Muhammed Ali Han Kaşkayi 500 kadar adamıyla gelerek Abade'den 12 mil

³⁸⁰ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 245

uzaklıkta yerleşti. Onun bir gün sonra saldırması beklenirdi. Ancak o böyle yapmadı ve ordusunu Abade'den 20 mil uzaklıkta bir noktaya yerleştirdi.³⁸²

Diğer noktalarda gelişen askeri değişimler ile beraber Muhammed Ali Han da yayınladığı bir bildiri Abade şehrini ele geçirme ve yabancıların çıkarılması için görevlendirildiğini duyurdu. Bu zamanda Abade'nin demokrat partisi üyeleri faaliyete başladılar ve güney polisinin bazı İranlı yüzbaşılıarı ile birlikte Nadiri Komitesi diye adlandırılan bir komiteyi oluşturarak Abade'nin bir bölümünü kontrolleri altına aldılar. Fermanferma'nın atamış olduğu Ata-ud Devle hükümetinin yardımcısı da kaçtı. Nadiri Komitesi birkaç bildiri yayınladıktan sonra güney polisinin bazı taraftarlarını mali açıdan cezalandırdı. Vergi toplamaya başladı ve Abade'nin maliye idaresinden gündelik masrafin harcı için bir miktar nakit para aldı.³⁸³

28 Haziran / 25 Şaban yani Şiraz kuşatmasının tamamlandığı bir zamanda güç sayısını 800 kişiye kadar arttıran Muhammed Ali Han şehre yaklaştı ve güney polisinin kışlasına saldırmak için hazır bulundu. Gece yarısında aşiretler kışlanın doğu köşesinde saldırılarına başladılar. Kışlanın çevresinde olan birkaç karargah hemen teslim oldu. Güney polisinin bazı İranlı bireyleri İngilizler'e sadık kalan iş arkadaşlarını öldürerek Kaşkaylar'a katıldılar. Bir gün sonra sabahleyin İngilizler'in elinde sadece 5 bina kalmıştı. Güney polisinin İranlı bireylerinden ise 200 kişi geriye kalmıştı. İngilizler'in savunması zor olan binaları boşaltarak diğer geri kalan binaları korumak için çabaları şiddetlendirildi. Kaşkaylar söz konusu binalardan birini işgal etmekle kışlanın güney batısındaki üzümlükler yolu yönünde 3 gün süre ile geri kalan istihkamları almak için şiddetli saldırılara geçtiler. Sonuncu gün onlar hendekler kazıp hazırlamakla ve bu hendeklere su salmakla güney polisinin istihkamlarını dağıtmaya çalıştılar. Savaş başladıktan sonra Savlet-üd Devle

³⁸¹ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahrân 1364, s. 245

³⁸² Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahrân 1370, s. 100,101

Abade'deki güney polisi komutanına gönderdiği mektupta ondan teslim olmasını istedi. Koşullar öyleydi ki İngilizlerin direnmesinin yararı yoktu. Hatta onların teslim olma olasılığı da daha fazlaydı.³⁸⁴

Savaş'ın doruğunda, kışla düşmek üzereyken Kaşkaylar arasında veba hastalığı yayıldı (Araştırmacının notu: Bu veba salgının ardında büyük olasılıkla İngilizler'ce kullanılan bir biyolojik silah vardır. Savaşın tam kazanılmaya başlandığı bir anda İngilizler'in kolaylıkla denetimleri altına alabildikleri bir salgın hastalık, tarih sayfalarında kuşkulu bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır.) . Muhammed Ali Han Kaşkayı 2 Temmuz / 23 Ramazan'da bu hastalığa yakalandığı için öldü. Abade'de veba hastalığı Muhammed Ali Han dışında Savlet-üs Saltana'nın danışmanı olan Hacı Han Kuhvade , Feth Ali Beyg Kelanter Kurani, Şehr Miyan Kelanteri olan molla Ana-ullah ve diğer birçok Abade reislerinin ölümüne neden oldu. Bu hastalıkta Kaşkaylar'ın kaybı yaklaşık 300 kişi idi..Hastalık İngilizler arasında da yayıldı. Ancak onlar hastalığın yayılmasını kontrolleri altına alarak kışlayı Kaşkaylar'ın saldırısından koruyabildiler. Bu değişimler Şiraz kuşatması ile aynı zamana rastladı. Şiraz'da güney polisinin yardımcı güçleri ve Kazak güçlerinden bir grup İsfahan'dan Abade'deki kuşatmada kalanlara yardım için yola çıktılar. Şiraz'dan gönderilen yardımcı güç Williams'ın komutanlığında 17 Temmuz / 9 Şevval'da Abade'ye ulaştılar. Kaşkay güçlerinin çoğu hastalanmıştı. Ancak yine kuşatmayı sürdürüyorlardı. Yardımcı güçlerin İngilizlere ulaşması ile Kaşkaylar şehirden geri çekildiler ve Abade İngilizler'in eline geçti. Nadiri Komitesi'nin önemli üyeleri tutuklanıp Bender Abbas'a gönderildiler. Güney polisinin isyan eden üyelerinden 50 kişi idam edildi. Abade şehri de güney polisi adamları tarafından yağmalandı. Kaşkaylar'ın Abade'de yenilmesi ve İngilizler'in orda tekrar egemen olmaları ile yine de İran'ın kuzey ve güney telgraf bağlantıları tekrar kuruldu.³⁸⁵

³⁸³ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 422-425

³⁸⁴ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmîlel*, 1-2, Tahran 1370, s. 446

4.1.7.4 İngilizlerle Kaşkay Türkleri Arasındaki İlişkiler

4.1.7.4.1 İngilizler'in İran Devleti'nden Serdar İhtişam'ı

Kaşkay Elhanı Yapmak İstemesi:

Savlet-üd Devle'yi zayıflatmak için atılan ilk adım onun üvey kardeşi olan Serdar İhtişam'ı kullanmaktı. O defalarca Savlet-üd Devle düşmanları tarafından ona rakip olarak kullanılmıştı. Anlatıldığı gibi bazı özel zamanlarda o Savlet-üd Devle'nin yerine Elhan da olmuştu. O normalde Savlet-üd Devle'ye rakip olamayacağından her zaman onunla rekabet için düşmanlık ediyordu. Çok süre öncelerden İngilizler Serdar İhtişam'a para veriyorlardı. Onlara göre o Savlet-üd Devle'nin yerine en uygun kişiydi. Onun maaşı 1917 Mayıs / 1335 Recep ayında yapılan anlaşma ile kesilmiş ise de Savlet-üd Devle ile ihtilafların başlamasıyla tekrar ödenmeye başlandı.³⁸⁶

6 Haziran / 24 Şaban'da Colonel Gaff Tahran'daki İngiltere Elçisi Merling'den İran devletini Savlet-üd Devle'nin görevden alınıp yerine Serdar İhtişam'ın atanması için zorlamasını istedi. Ancak bu istek devletin gevşekliği (Fitret , tatil) ile karşılaştığından cevap alamadı. Ondan sonra da Şiraz'ın diğer bölgelerle olan telgraf bağları kesildi. Fermanferma'nın, İran Devleti'nin onayını almaksızın Kaşkay Elhanı'nı çıkarıp, atmasına izni yoktu. O Gaff'ın isteğini geri çevirdi ve 5 Temmuz / 26 Ramazan'da Sykes onu -zorunlu askeri bir durumda – Serdar ihtişam'ı Kaşkay Elhanlığına ataması için ikna etti.³⁸⁷

Bu dönemde Fermanferma ve Kıvam-ul Mülk açık bir şekilde Savlet-üd Devle'ye karşı tavır aldılar. Bu değişikliğin nedenlerinden biri açık bir biçimde Anti İngiliz ve yabancılara karşı olan Semsam-us Saltana kabinesinin düşmesiydi. Semsam-us Saltana çekilmekten vazgeçerek kendini yasal hükümet ilan etti. Ancak

³⁸⁵ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 425-426

³⁸⁶ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 264

³⁸⁷ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 420

kabine bunalımı 1 Temmuz'dan 7 Ağustos (22 Ramazan-29 Şevval) kadar sürdü. Bu zamanda resmi başbakan mevcut değildi. Yalnız 7 Ağustos / 29 Şevval'da Vusuk-ud Devle resmi olarak kabinesini oluşturdu. İşte bu fitret (Gevşeklik , tatil) günlerinde İngilizler ve Fars'taki taraftarları Serdar İhtişam'ı elhanlığa atadılar. Onlar bu atamanın merkezi devlet tarafından yapıldığını gösterdiler. Kıvam-ul Mülk Savlet-üd Devle gücünü ortadan kaldırmak amacıyla tüm gücü ile çalışmaktaydı. Fermanferma da durumu durağanlaştırmak ve Savlet-üd Devle'yi zayıflatmak için genel (her zamanki) politikasını sürdürüyordu. Kıvam-ul Mülk de Savlet-üd Devle çevresinde bulunan aşiret güçlerini ondan ayırmak için aktif bir rol üstlenmişti. O çeşitli vaatlerle Baharlı önderlerini Serdar Aşair'den ayırıp kendine katabildi. İngilizler Serdar İhtişam'dan sonra, yararlanmak için Muhammed Ali Han Keşkülü üzerinde duruyorlardı. Daha önce anlattığımız gibi, o güney polisi oluştuğunda Kazerun Hakimi olabilmek için güneyde bir dizi kışkırtmalara el attı. Muhammed Ali Han ile Nasır Divan arasında çıkan karşıtlıklarda Savlet-üd Devle Nasir Divan'ın tarafını tuttu. O Muhammed Ali Han'ı Keşküllü Kelenterliği'nden çıkarıp yerine Eb-ul Feth Han'ı Keşküllü tayfasının kelanteri yaptı. Muhammed Ali Han ve adamları Kohgiluye'ye kovuldular. Ancak sonraki yıl ilkbaharda Erdekan'a geri dönüp eski otlaklarını yine işgal ettiler. O Kaşkaylar'ın Şiraz çevresindeki savaşlarına katılmamıştı ve görünüşte tarafsız kalmıştı. Muhammed Ali Han 31 Haziran / 21 Ramazan'da kendi adamlarından 400 kişi ile Şiraz'ın 5 fersah batısında olan Guyem'e geldi ve Serdar Aşair'in yanında savaşa girmek için hazır bulunduğunu bildirdi. Serdar Aşair adamları ile müzakereden sonra Muhammed Ali Han'ın amcasının oğlu ve eşinin kardeşi olan Hamze Han Keşkülü'yi onun yanına gönderdi. Onu bağışladığını bildirdikten sonra Muhammed Ali Han'ın önce Ali Han Salar ile birlikte düşmanlara karşı savaştıktan sonra onun güçlerine katılabileceğini bildirdi.³⁸⁸

4.1.7.4.2 Ali Han Salar Hişmet ve İngilizler :

Anlaşıldığı gibi savaşın ilk zamanlarında Colonel Gaff, Muhammed Ali Han'ı kendine doğru çekmek için çalışıyordu. Bu konu üzerine müzakereler

³⁸⁸ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmielel*, 1-2, Tahrân

başlamamıştı. Yaklaşık 2 hafta sonra 13 Haziran / 2 Ramazan'da Muhammed Han Colonel Gaff'a Savlet-üd Devle adamları arasında ayrılık çıkarmakla İngilizler'e yardım etmeye hazır olduğunu bildirdi. Ona gereken para ve silahlar da gönderildi. Ancak ona Savlet-üd Devle ile şimdilik açık bir biçimde karşı karşıya gelmemesini de bildirdiler(istediler)...Buna rağmen İngilizler'in en büyük başarısı Ali Han Salar Hişmet'i Savlet-üd Devle'ye karşı olan cepheye doğru çekmek oldu. O defalarca kendi yiğitliğini kanıtlamıştı. Bu yüzden Serdar Aşair ona tam güvenirdi. Şiraz'ın kuşatmada olduğu günlerde Serdar Aşair onu amele tayfası savaşçılarının başında Şiraz kuşatmasını tamamlamak için Şiraz'ın kuzey ve kuzey-batı dağlarına gönderdi. İngiliz kaynaklarının iddiasına göre Ali Han daha önce yani Deh Şeyh savaşından sonra Fermanferma'ya gönderdiği bir mektupta ona adamları ile birlikte Savlet-üd Devle'yi terketmeye hazır olduğunu bildirmişti. Ancak Milliyun'dan (Milli Eğilimlilerden) çekinen Fermanferma mektubun içeriğini İngilizler'e bildirmedi.³⁸⁹

Söz konusu koşullarda Ali Han'ın Savlet-üd Devle karşıtlarına katılması Savlet-üd Devle'ye indirilmiş en büyük darbe oldu. Ali Han iyi ve becerikli bir askeri önderdi. Savlet-üd Devle de onun bu özelliğine tam güvendiğinden amele tayfası savaşçılarının önderliğini ona bırakmıştı. Amele tayfası Kaşkaylar'ın en savaşçı tirelerinden oluşmakla doğrudan doğruya elhan gözetimindeydi. O elhan'ın el içinde gücünü pekiştirmesi için önemli role sahipti. O dış saldırı ve tehlikelere karşı da askeri gücün asıl dayanağını oluşturuyordu.

Ali Han Salar Hişmet'in muhaliflere katılması Savlet-üd Devle'nin askeri güçlerine öldürücü bir darbe sayılırdı ve Kaşkaylar'ın savaşçı gücünü içten parçaladı. Bu darbe Amele'nin sadık önderlerinin kandırılması, tutuklanması ve hepsi ile aynı zamanda gerçekleşti. Muin Defter bu değişimleri şöyle yazıya aldı :” Ali Han yanındaki orduya güveniyordu. Zira onlar Serdar Aşair'in akrabalarıydılar. Bütün binek atları, çadırları ve her şeyleri Serdar Aşair'ce sağlanıyordu. Onları çağırıp

1370, s. 421

³⁸⁹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 91,400,406-407

onlara ultiatom verdi. Onları Kuran'a yemin ettirerek işbirliğine çağırdı. İşbirliğine hazır olanlar makam aldılar. İşbirliği yapmayanlarsa hapse atılıp zincirlendiler “. Amele tiresinden olan bir grup nder (rneğin Kiyayi, Crekani , Zeki Han Beg Ebiverdi ve Esat Beg Bayat) durumun değişmesini görünce hemen sahneyi terkedip Serdar Aşair'in yanına gittiler ve olayları anlattılar. İşbirliğine hazır olan Hzeyin Han Cafer Begli Ferrasbaşı makamına getirildi. Hacı Han , Haydar Kulu Han ve Rıza Kulu Han Dermeyi, Ali Han'ın hizmetine girdiler. Serdar Aşair'in şeban Beygi olan Cafer Kulu Beg Behi işbirliğini kabullenmeyip Ali Han'ı tuttuğu yoldan geri çevirmeye çalıştı. Ancak Hzeyin Han Cafer Begli'nin aracılığı ile onun hapsinden vazgeçtiler.³⁹⁰

4.1.7.4.3 ah Murtaza Ali Görüşmesi (Anlaşması) :

Böylece Sykes, Fermanferma ve Kıvam-ul Mülk'n çalışmaları yararlı oldu. 30 Haziran / 20 Ramazan'da Serdar İhtışam Serdar Aşair'e karşı bir birlik oluşturacağını açık bir biçimde bildirdi. 2 gün sonra Kıvam-ul Mülk Serdar İhtışam ve Ali Han, ah Murtaza Ali denilen bir yerde görüştüler ve yeni yapılacakları konuştular. Bu mülakatta bir tarafta Serdar İhtışam ve Ali Han , diğer tarafta da Kıvam-ul Mülk olarak bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma uyarınca Serdar İhtışam ellerin düzenleme işlerini üstlendi. O idari açıdan da Kıvam-ul Mülk'e ve Fars valisine bağlı oldu. Bu ilk anlaşmanın ardından aynı mekanda diğer oturumlar da gerçekleşti ve sonunda sonuncu anlaşma hazırlandı. Bu son anlaşmaya göre Serdar İhtışam Elhanlık makamına, Ali Han da Kaşkay elinin Elbeyi makamına atandılar. Muhammed Ali Han Keşkli Kazerun hkmetine atandı ve Kazerun-şiraz yolunun korunması da ona bırakıldı. Buna ek olarak onlara bir miktar da para ödendi. 23 Ramazan 1336 (M 1918)'da Savlet-d Devle'nin kardeşleri Ali Han Salar Hişmet ve Ahmet Han (Serdar İhtışam) Kıvam-ul Mülk'le görüşüp onunla birlikte Fermanferma'nın yanına gittiler. 24 Ramazan'da da General Sykes, Colonel Gaff, Kıvam-ul Mülk, Serdar İhtışam, Muhammed Ali Han Keşkli ve Ali Han Kaşkay, Fermanferma'yı görmek için Erg-i Kerim Han'a gittiler. Fermanferma da Kaşkay

³⁹⁰ Hatırat-i Muin Defter s. 236

Elhanlığı'nı Ahmet Han Serdar İhtişam, elbeyliği ise Ali Han Salar Hişmete verdi...Ali Han ve diğerlerinin bu ihanetinden haber alan Serdar Aşair (Savlet-üd Devle) çok üzülenek " Ben onlar gibi aptal ve hain değilim, bu hilelerle m¼cadeleden vazgeçmeyecek ve sonuna dek d¼şmanlarla savaşacağım."dedi...Onlar 2 Temmuz / 23 Ramazan'da Şiraz'a Fermanferma'nın yanına gittiler ve Fermanferma resmi olarak Serdar İhtişam'ı Elhanlık ve Ali Han'ın da Elbeyi h¼km¼n¼ s¼z konusu 2 kişiye teslim etti. Onları Kaşkay elini sakinleştirip Savlet-¼d Devle'yi bastırmakla g¼revlendirdi.³⁹¹

Kuşatmanın başında başlayan siyasi hareketlenmeler, sonunda Kaşkaylar'ın 2 gruba ayrılmasına neden oldu. Kaşkaylar'ın en becerikli gruplarından olan Amele tayfasının bir b¼l¼m¼ Ali Han ile karşı birliğe katıldılar. B¼ylece Kaşkaylar'ın içten dağılmalarına neden oldular. Savlet-¼d Devle de en savaşçı g¼çlerinden yoksun kaldı. Yalnız onların bir b¼l¼m¼ sonuna kadar Savlet-¼d Devle'ye sadık kaldılar. Kaşkaylar'ın diğer tayfalarında da benzer olaylar ortaya çıktı. Muhammed Ali Han'ın karşı birliğe katılması ile o tayfanın b¼y¼k bir b¼l¼m¼n¼ çekip Savlet-¼d Devle'ye karşı savaşa sokmasına neden oldu. Buna rağmen Eb-ul Feth Han'ın ¼nderlięinde olan Keřk¼ll¼ler'den bir b¼l¼m¼ Savlet-¼d Devle'nin yanında kaldılar. Dereşorlu tayfası 2'ye ayrılmıştı. Bir b¼l¼m¼ Ayaz Kiha'nın ¼nderlięinde, diğer bir b¼l¼m¼ ise Nesr-ullah Han'ın g¼zetimindeydi. Ancak Kaşkaylar'ın İngilizler'e karşı savaşlarının başlamasıyla her iki kelanter Savlet-¼d Devle'nin ¼nderlięinde g¼ney polisi ile savaştılar. Ancak Savlet-¼d Devle'ye muhalif birliğin oluşması ile s¼z konusu birlik çok geçmeden ona doğru çekildi. Bu zamanda Nesr-ullah Han Serdar Aşair'in emri üzerine Beyza'da bulunuyordu.³⁹²

Beyza, Şiraz'ın kuzey batısında ve Kaşkay elinin yayla ve kışlak b¼lgeleri arasında yerleşiyordu. Onun s¼z konusu b¼lgede bulunmasının nedeni muhtemelen yayla b¼lgesi ile bağlantıda olup gereken azıkın sağlanması n¼stlenmekti. O aynı

³⁹¹ Muhammed H¼seyin R¼KNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 421,422-423

³⁹² A.g.k. , s. 423

zamanda muhaliflerin İsfahan yönünden gelme olasılıklarını da önleyebilecekti. Dereşorlu tayfasının bütünlüğünü almakla Savlet-üd Devle muhaliflerine katılan Nesr-ullah Han'ın ilk girişimi, kendine bağlı tireleri yaylaya götürmek oldu. Ancak Ayaz Kiha ve ona Bağlı tireler Savlet-üd Devle'ye sadık kaldılar. Onlar Abade'den geri çekildiklerinde İngilizler'le birleşen Kaşkaylar'ın saldırısına uğradılar. Saldıran grubun önderleri Ali Han Salar Hişmet, Emir Hüseyin Han (Serdar İhtişam'ın oğlu) ve Nesr-ullah Han Dereşuri idi. Onlar Mecburen Bahtiyariler yönüne giderek sığınma isteğinde bulundular. Harekatın yenilmesi ile muhaliflere sığınak vermek İngilizler'e karşı çıkmak anlamına geldiğinden, yalnız Emir Aşair'e (Savlet-üs Saltana 'ya) sığınak verdiler. Ayaz Kiha'ya bağlı Dereşorlular da o yılın güz mevsimine kadar Abade dağlarına sığındılar ve sonraki ilkbahara kadar Nesr-ullah Han'ın grubu ile savaştılar.³⁹³

Mesih Han Kelanterliği'nde olan Farsimedan Tayfası sonuna kadar Savlet-üd Devle'ye sadık kaldı. Şeş Bölüklüler'in bu dönemdeki durumlarından günümüze sağlıklı bilgi ulaşmamıştır. Muhtemelen (akrabalıklarından ötürü) Serdar İhtişam'a katıldılar. Ancak bu tayfalarda da tirelerin herbirinin değişik tutumu vardı. İç çatışmanın başlaması ile tayfaların bir çok tireleri tarafsız bir tutum sergilediler. Bunun dışında muhalif birliğin oluşmasıyla Kazerun'un Muhammed Ali Han Keşküli güçleri tarafından işgal edilmesi olasılığından tedirgin olan Nasır Divan Kazeruni ve adamları Savlet-üd Devle'yi terketmek zorunda kaldılar.³⁹⁴ Böylece gücünün doruğunda olduğu zaman Şiraz'ı kuşatmaları ve her an Şiraz'ı almaları mevcut olan Kaşkay güçleri dağıtıldılar.

Kaşkaylar'ın değişik tayfalarının Şiraz yakınında kalmalarının uzaması ve havanın yavaş yavaş ısınması, aynı zamanda bütün tayfaların davarlarının Şiraz yakınında odaklaşması ile Şiraz çevresinde bulunan mevcut ot hızla tükendi. Böylece gerek havanın ısınması -ki halk ve davarlar için dayanılmazı buydu- gerek de otun

³⁹³ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahrân 1370, s. 446-447

³⁹⁴ A.g.k. , s. 421

bitmesi ellerin işini çok zorlaştırdı ve açlık ve şiddetli sıcak değişik hayvan hastalıklarının yayılmasına neden oldu. Böylece bir çok tire ve tayfalar tayfa önderlerinin tutumlarını umursamadan yaylaya doğru yol aldılar.

Savlet-üd Devle'nin güçleri Şiraz'ın güney-batı yönünde olan Çinar Rahtar ve Ag Çeşme'de yerleşmişlerdi. General Sykes Hintli ve güney polisi güçleri ile Çinar Rahtar'a doğrudan doğruya saldırıp sonra Ag Çeşme'ye doğru ilerleme, bu sıralarda ise Kıvam-ul Mülk Serdar İhtişam ve Muhammed Ali Han güçlerinin Kuh Siyah yolunda ilerleyip Savlet-üd Devle güçlerinin geri çekilme yolunu kapatarak onları kuşatma ve sonuçta onları kesin olarak ortadan kaldırma planını kararlaştırmıştı...7 Temmuz / 28 Ramazan gününde Colonel Orton Hintli ve güney polisi güçlerinden oluşan bir birliğin başında Şiraz'dan batıya doğru ilerledi. O günün ikindisinde Bağ Cennet ve Keşen'de de çatışmalar çıktı. Ancak Colonel Orton gün batımında Çinar Rahtar Çevresine ulaştığında çatışma bitmişti ve Savlet-üd Devle'nin kalan adamları Çinar Rahtar'ı terkettiler. Bunların Savlet-üd Devle'nin öncü bölükleri olması muhtemeldi.³⁹⁵

Bu güçler gece boyunca güney polisi adamlarına saldırdılar. Ancak saldırıları önlenildi ve bir sonraki günün sabahında güney polisinin operasyonları başladı. Ancak bir sıra ön çatışmalardan sonra İngilizler geri çekildiler. Operasyonun gecikmesinin nedeni İngilizler'in aşiretlerden oluşan işbirlikçilerinin tam zamanında hareket etmemeleri olabilir. Bir gün sonrası aşiretlerden oluşan iş birlikçileri beklemekte olan Orton Kaşkaylar'ın becerikli atıcılarının saldırısı ile güney polisinin verdiği kayıplardan dolayı savaşı başlatmak zorunda kaldı ve saldırıyı başladı. Bu zamanda da Çinar Rahtar boşaltılmış ve aşiret güçleri karargahın güney ve kuzey tepelerinde mevki almışlardı. Saldırı başladıktan sonra birkaç atlı da Kaşkay savaşçılarının yardımına geldiler ve savaş sabahleyin saat 9:30'a kadar devam etti. Bu savaşta Kaşkay savaşçılarının sayısı 450 kişi olarak tahmin edilmişti. Onlar savaşarak yavaş bir biçimde geri çekiliyorlardı. Anlaşıldığına göre onların amacı Ag

³⁹⁵ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 420-421

Çeşme'den geri çekilen esas orduyu korumaktı. Onlar güney polisinin ilerleyişini yavaşlatmakla amaçlarını gerçekleştirebildiler. Öyle ki güney polisi yükseklikleri işgal edip Ag Çeşme'yi ele geçirdiklerinde Savlet-üd Devle güçlerinin tümü sağlam bir şekilde geri çekilmişlerdi. Aynı zamanda Kaşkaylar'ın kayıpları da çok değildi.³⁹⁶

Kaşkaylar'ın geri çekilmesi ve Şiraz yakınındaki tehlikenin önlenilmesinden (Giderilmesinde) sonra Savlet-üd Devle'nin takibi aşiretlerden oluşan işbirlikçilere bırakıldı ve Hintli güçler Şiraz'a geri döndüler. Bunun başlıca (esas) nedeni muhtamelen Savlet-üd Devle güçlerinin bastırılmasını, İran devleti güçlerinin vasıtası ile yapıldığını göstermek idi. Yani bu operasyonda dış ve İngiliz güçlerinin rolü saklanarak yabancılara karşı olan hislerin güçlenmesi bu yolla önlenilmiş olacaktı. Böyle anlaşılır ki İngilizler Savlet-üd Devle'ni Kaşkaylar'ın kendisi yani Ali Han Salar ve Serdar İhtişam Eli ile ortadan kaldırılması eğilimindediler. Onlar bunun için çoklu (ağır) para ve silah yardımı yapmaya hazırlardı. Ancak görünüşte Ali Han Salar ve Serdaer İhtişam bu işi yapacak gücü kendilerinde görmediklerinden bu hususda taahhüt üstlenmediler. Sonunda Kıvam-ul Mülk 4000 kişilik Arap ve Baharlı adamları ile Firuzabad'a doğru hareket etmeye hazır oldu.³⁹⁷

Kıvam-ul Mülk'ün gönderdiği sütun (birlik , bölük) güçlere ek olarak Serdar İhtişam, Muhammed Kuku Han'ın bazı adamları ve güney polisi güçlerinden bir grup bu operasyona katıldılar. Kıvam-ul Mülk şahsen gönderilmiş gücün genel önderliğini ve güney polisi kumandanlarından olan Mojor Ali Dust, onun yardımcılığını üstlenmişti.³⁹⁸

Fermanferma da şu ordu çekmeği İran devleti tarafından göstermek için devlete ait birkaç tüfekçi, kumandan ve yolda onlara katılan güçlerle takviye olunan güçler ile diğer bir yoldan (eksenden) Kuvar'a doğru ilerleyip Muk geçidine

³⁹⁶ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET " , *Fars ve Ceng-i Beynelmillel*, 1-2, Tahran 1370, s. 424-425

³⁹⁷ A.g.k. , s. 426

³⁹⁸ James MOBERLY, *Tercüme-i Kave Bayat, Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 433

yaklaştılar. Esas ordu Siyah-Darengan ekseninden Şurab ve Firuzabad'a doğru ilerlediler. Savlet-üd Devle'nin büyük oğlu Muhammed Nasir Han Kaşkayı'nın savunmasını üstlenmiş olduğu taraflar arasında muhtamalen çatışmalar çıktı. Ancak Fermanferma adamları hiç bir şey yapamamış , geri çekilmişlerdi...İtilafın esas bölüğü (birliği, sütunu) Kıvam-ul Mülk'ün komutanlığında 15 Temmuz / 7 Şevval'da Şiraz'ı terkedip Bedaycan – Siyah ekseninde (yolunda) hareket ederek Şurab'a girdiler. Şurab yakınlarında bulunan Kere Daşı dağında Kıvam-ul Mülk, Serdar İhtişam ve Muhammed Ali Han Keşkuli güçlerinden oluşan itilaf ile Savlet-üd Devle güçleri arasında çatışmalar çıktı. Muhalif ordu fırsattan yararlanarak Savlet-üd Devle'ye son darbeyi indirmek istiyordu. Bu yüzden Muhammed Ali Han Keşkuli 700 kişi ile birlikte saldırı için görevlendirildi. Bu çatışma çok ağır oldu.³⁹⁹

4.1.7.4.4 Firuzabad'ın İşgali :

Savlet-üd Devle'nin Feth-ullah Han, Hacı Han Sefihanlı ve İsmail Han Nemedi gibi cesaretli (yiğit) adamlarının birkaç noktadan saldırıya geçen 500 kişilik düşman gücüne karşı direnişleri sonuçsuz kaldı ve Serdar Aşair Firuzabad'a geri çekilmeye karar verdi. Savlet-üd Devle yanlısı bütün güçler durumu (mevkilerini) tespit etmek, Tengab, Kuh Karezin ve Firuzabad'ın kuzey yüksekliklerinde savunmalarını sürdürebilmek için Firuzabad'a geri çekildiler. Muhtemelen düşman gücü çok fazla olması nedeni ile Savlet-üd Devle Firuzabad'ı boşaltma emrini verdi. Muhammed Nasir Han da Savlet-üd Devle'ye bağlı aşiretleri hazırlayıp kışlağa doğru götürmeleri ve aynı zamanda yeni savaşçılar ve silahlar tedariki için görevlendirildi.⁴⁰⁰

O mevsimde elin kışlağa doğru hareketi bütün zorluklara rağmen tek kurtuluş yolu idi. El adamları ve davarları yazın sıcaklığının doruğunda yaylada idiler. El adamları ve davarlarının Firuzabad'dan daha sıcak iklime (havaya) sahip olan güneye doğru gitmeleri geçim açısından el ve davarlarına bir facia niteliğinde

³⁹⁹ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE “ ADEMİYYET “, *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 426

idi. İşte bu sorun ve hastalığın ortaya çıkışı el adamlarının ağır kayıplarına neden oldu. Bu zamanda Serdar Aşair'in eşi Hatice Bibi kendine özgü müdebbirlik (yöneticilik) rolü ile elin kışlağa doğru hareket etmesinin düzenlenmesini üstlendi. Elin Firuzabad'da kalmış zayıf ve fakir adamlarının götürülmesi için elhanlığın atları ve develeri kullanıldı...23 ve 24 Temmuz / 15 ve 16 Şevval'da Firuzabad'da bir sıra (kaç) çatışmalar oldu. Savaştan önce Serdar Aşair Firuzabad'ın kuzey yüksekliklerinde mevkillerini güçlendirdi. O Sohrab Han Kaşkayi ve Hacı Han Musullu önderliğinde bir grubu Ali Han Salar'ın önlenilmesi için görevlendirildi...Ali Han Serdar Aşair'e karşı olan güçler tarafından 700 kişi ile birlikte Firuzabad'ın batı yüksekliklerinden geçmekle Firuzabad'ın güney yolunu kapatıp Serdar Aşair'in geri çekilmesini önlemek için görevlendirilmişti.⁴⁰¹

Savaş'ın ilk gününde Savlet-üd Devle'ye karşı birleşenler Firuzabad'a giremediler ve Ateşkete de ortak ettiler (yerleştiler). Bu zamanda tayfa önderlerinden sadece Mesih Han Farsimedan ve Eb-ul Feth Han Keşküli Serdar Aşair'in yanında kalmışlardı. Bugün de Serdar Aşair Firuzabad'ın fethini önlemek için bütün askeri gücünü kullandı. 2. Gün de Savlet-üd Devle'ye karşı işbirliği yapan güçler saldırıya başladılar. Muhalif savaşçılar'ın esas bölümünü Keşküli'ler oluşturuyorlardı. Onlar Serdar Aşair'in bulunduğu Tel Hacı'yı işgal etmek için birkaç kez hücum ettiler. Ancak öğle zamanında Muhammed han'ın yaralanması ile onun adamları geri çekildi.⁴⁰² Öğleden sonra Kıvam-ul Mülk kendi adamları ile saldırının devamını üstlendi. Yaver Muhammed Tağı Han Arap da güney polisi adamları ile ona katıldılar. O günden sonra sabahleyin Serdar Aşair Firuzabad'dan geri çekildi. Bunun nedeni düşmanın askeri açıdan üstünlüğü ve aynı zamanda Firuzabad'ı savunan güçler arasında hastalığın yayılması idi. Serdar Aşair'in geri çekilmesi ile düşman güçleri Firuzabad'a girdiler ve Firuzabad evlerinden bazıları , örneğin Savlet-üd Devle'nin evi, yağmalanıp ateşe verildi... Onlar hiç zorlanmadan Firuzabad'ı işgal edip, Savlet-üd Devle'nin de bütün mal varlığını ele geçirdiler.Ele

⁴⁰⁰ A.g.k. , s. 426

⁴⁰¹ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE “ ADEMİYYET “, *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 426,427-428

⁴⁰² A.g.k. , s. 427,428

geçirilenler 9000 elyazma ve basılmış nefis kitap, 100 sandık gümüşle işlenmiş eşya, kumaş, pahalı elbise ve 30000 parça çini kap idi.⁴⁰³

Serdar Aşair Hengam'a doğru geri çekildi. O kendine bağlı olan tayfaları da oraya çağırırdı. Bu arada İnfluenza hastalığının yayılması Serdar Aşair adamlarının ağır kayıplarına neden idi. Kaşkaylar'ın geri çekilmesi ile Fermanferma kendi ordusu ile Firuzabad'a girmedi ve Haceyi'den Şiraz'a geri döndü. Kıvam-ul Mülk 30 Temmuz / 22 Şevval'da şiraz'a döndü ve Serdar İhtişam, Muhammed Ali Han Keşküli ve güney polisinin bir grubu ile Savlet-üd Devle'nin tekrar geri dönmesini önlemek için Firuzabad'a yerleştiler. Fermanferma ve Kıvam şiraz'a geri döndüler. Telgraf hatları onarıldı ve ticari kervanlar tekrar işe başladı. Abade'ye gönderilmiş güç Colonel Williams'ın komutanlığında Şiraz'a geri döndü ve İsfahan- Şiraz yolunun korumak için yerel güçlerin istihdam edilmesi tasarısı uygulamaya konuldu.⁴⁰⁴

Serdar İhtişam ve Muhammed Ali Han'u-ın Savlet-üd Devle'yi tekrar geri dönmesini önlemek için Firuzabad'da yerleştikleri halde Ali Han Salar Hişmet, Serdar İhtişam'ın oğlu Emir Hüseyin Han ve Savlet-üd Devle'ye karşı olan Nesrullah Han Dereşuri gibi kelanterler ile birlikte Savletül-Saltana ve Ayaz Kiha'ya ait yayla bölgelerinde olan Serdar Aşair taraftarlarının bastırılması için görevlendirdiler. Kaşkay eli içinde rekabet ve çekişme (çatışma) devam etti. Serdar Aşair Firuzabad'dan geri çekildikten sonra uzun süre onun yanında hapsede olan Muhammed Han Keşküli'yi serbest bıraktı. Muhammed Han'ın tutuklanması Muhammed Ali Han'ın Kale Berişne ve Homaycan'da kuşatılması zamanında idi. Muhammed Han , Hamze Han Keşküli'yi arabulucu yaparak kendisinin serbest bırakıldığı andan Muhammed Ali Han'a karşı çıkacağını taahhüt etti. Serdar Aşair onu serbest bıraktı. O serbest bırakıldığı zaman dediğnin aksini yaptı ve Serdar Aşair'e karşı olan cinaha katıldı. Serdar Aşair Hengam'a ulaştıktan sonra Teng

⁴⁰³ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 428,429

⁴⁰⁴ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 443-439

Kiş'de ikamet etti ve kendine bağlı tireleri çağırıp hengam bölgesinde yerleştirdi. Bu sıralarda Serdar Aşair Kara Ağaç uzantısında (devamında) olan Baz Irmağının kenarında oturak etmişti. O Muhammed Han Keşkli'nin yağma amacı ile ah Maruye'ye hareket ettiği haberini aldı. Serdar Aşair onu takip edip bastırmak için o tarafa doğru hareket etti, ancak yağmadan sonra Muhammed Han hızla geri dönmüştü. Serdar Aşair muhalif ordu tarafından Gır ve Karezin Bölüğü'nn işgal edilmemesi için orada yerleşme kararını aldı.⁴⁰⁵

Savlet-d Devle'nin Gır ve Karezin'e doğru ilerlemesi ile Firuzabad'da bulunan Serdar İhtışam ıstıraplandı (tedirginleşti) ve Fermanferma'dan yardım istedi. Sykes Fermanferma'nın isteğine göre bir İranlı yüzbaşı komutanlığında güney polisinden 25 atlı ve 100 yaya askeri Serdar İhtışam'ın güçlerini takviye etmek ve Firuzabad'daki güney polisinin diğer glerine katılmak için o tarafa doğru hareket ettirdi.⁴⁰⁶

Bu arada Serdar İhtışam'ın bir ordu ile Teng Celali'den Serdar Aşair'in Mal ve Davarlarını yağmalamak için hareket ettiği haberi ulaştı. Bunu duyan Savlet-d Devle hemen atlılarının kendisine katılması emrini verdi. Aynı zamanda davarları hızla tehlikeli bölgeden uzaklaştırdı. Sonra atlıları ile Bişe-i Zerd Irmağının güney yönündeki Tel Mahur'da pusu aldı. Anlaşıldığına göre Bişe-i Zerd'e girdikten (geldikten) sonra Muhammed Han ve Muhammed Ali Han arasınad ihtilaf ıktı. Muhammed Ali Han Serdar Aşair'in takibini yersiz buluyordu. Ancak Muhammed Han kinli idi ve c almak için topuya ateş emri verdi. Kendisi de atlıları ile Serdar Aşair'in ordusuna hücum etti. Serdar Aşair adamlarının sert bir biçimde savaşdıkları halde Muhammed Han'ın yanında bir mermi taşa değdikten sonra ona doğru yöneldi ve o yaralandı. Onun yaralanması ile adamları da savaştan vazgeçtiler. Onu Hengam'da olan Hamze Han Keşkli'nin evine götürdüler. Güney polisinin hekimi (doktoru) onun tedavisi ile meşgul olmaya başladı ancak o iki gün sonra öldü.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ Hatırat-i Muin Defter s. 227,228

⁴⁰⁶ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 465

⁴⁰⁷ Hatırat-i Muin Defter s. 229

Bu çatışmadan sonra Serdar İhtişam Kale Perkan'ı işgal etmek istediysede başaramadı. Bişe-i Zerd savaşından ve Muhammed Han'ın ölümünden sonra Muhammed Ali Han da Serdar İhtişam'dan ayrıldı. Onun ayrılma bahanesi Muhammed Han'ın ölümü ve Haydar Ali Han'ın Serdar Hişmet ile yaylaya gitmesinden sonra Keşkülililer'in aile ve bütün varlıklarının başsız kalması idi. Serdar İhtişam ondan Ali Han Salar'ın yayladan geri dönmesine kadar kalmasına ısrarı da sonuç vermedi ve o Şiraz'a doğru hareket etti. Ancak bir süre sonra o da İnfluenza hastalığına yakalanarak Şiraz'da öldü.⁴⁰⁸

Muhammed Ali Han'ın gitmesi ile kendini eskiden de daha fazla soyutlanmış hissedenden Serdar İhtişam Sykes ve Fermanferma'dan yardım istedi. Onlar da ona yardım için bir güç gönderdiler. Bu zaman Savlet-üd Devle yeniden Firuzabad'ı almaya karar verdi. Anlaşıldığı üzere ona yardıma geleceği için Şah Mansur Han Deşti kendinin hazır bulunduğunu ilan etmişti ve o da bunu kabul etmişti. Savlet-üd Devle Muhammed Hüseyin Han Behmeni'yi Geledar'a, Sohrab Han'ı Honc'a, eli de Mervdeşt'e gönderdi. Kaşkaylardan ve Deşti ile Geledar halkından bir sırasının Serdar Aşair'e katılması ile onun ordusu takviye olundu.⁴⁰⁹

Taraflar arasında çıkan ilk çatışmada Muhammed Nasir Han, Gır ve Karezin bölüklerinin idaresi ile Serdar İhtişam tarafından gönderilen Haydar Kuli han Keşkülü'yi yenebildi. Haydar Kuli Han Firuzabad'a kaçtı. Onunla birlikte Hengam , Dehrem ve Dehрут vergilerini toplamakla görevlendirilen Han Abbas Han Keşkülü de Firuzabad'a geri döndü. Bu zamanda Serdar İhtişam'ın yanında bulunmuş Tire reislerinden yalnız az sayıda olan birkaçı ona sadık kaldılar. Geri kalanı ise Savlet-üd Devle'ye katılmak için fırsat kolluyorlardı (bekliyorlardı). Serdar Aşair Firuzabad bölüğüne gelerek Şehre yakın bir yerde oturak etti. Şehrin işgali için pek engel

⁴⁰⁸ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 249

⁴⁰⁹ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 449

yoktu. Ancak Savlet-üd Devle şehre saldırdığında çoklu zarar olabileceğinden hücum etmekten vazgeçti. Bu arada şehir içinde Serdar Aşair'in taraftarları faaliyete başladılar. Serdar Aşair'in eski nazırı olan Kiya Ferzend Nicat Ali ve Şir Ali Köleli elinde bulunan burçlardan birinde Serdar Aşair'e katılmayı bekliyordular. Söz konusu burç Bağ-i Gülşen'in güney batusunda yerleşmişti. Hayat Beyg ve Behmen Beyg Gelezen, İmamzade Kaka Ali'yi ellerinde bulunduruyorlardı. Onlar gereken zamanda cephe değiştirerek güney polisine karşı faaliyete geçtiler. Garb Kuşek kapısı Muhammed Hüseyin han Keheleyi (Kehleyi) Bollu ve Aset Han Kiha yalemei'nin elinde idi. Onlar Geceleyin Nesr-ullah Safihani'yi yakalayıp Serdar Aşair'in yanına getirdiler. Aynı gecede Hızır Han Artkepan Kuşek'in batı burcunu teslim etti ve Kuşek Firuzabad'ın tamamı Serdar Aşair taraftarlarının eline geçti. Yalnız bağ ve İmaret Gülşen, Yaver Muhammed Tağı Han Arap'ın elinde kalmıştı. Serdar İhtişam ve ona sadık çok az miktarda kişi oraya sığınmışlardı...Karezin kaleleri 14 gün kuşatmadan ve şiddetli savaştan sonra Muhammed Nasir Han Kaşkayi'nin eline geçti. Haydar Kulu Han ise geri kalanlarla geceleyin kaçtı... Muhammed Nasir Han ise Firuzabad'a doğru hareket etti. Serdar Aşair (Savlet-üd Devle)'de Feraşbendi işgal edip Firuzabad'a yaklaştı. Muhammed Nasir Han Firuzabad'ı almak amacıyla babasına katıldı. Bu savaşta Serdar İhtişam'ın adamlarından 300 kişi silahsızlandırılıp Sefihan Kelanteri olan Nasr-ullah Han da yakalandı.⁴¹⁰

Anlaşıldığı üzere Serdar İhtişam Bağ Gülşen'de kuşatıldığı zaman Yaver Muhammed Tağı Han Arap bile Serdar Aşair'e katılmak düşüncesinde imiş. Ancak İngilsiz güçlerinin Firuzabad'a doğru hızlı ilerleyişleri ile bu sorun da ortadan kalkmış oldu...Bu zamanda güney polisi tekrar Şiraz-Kazerun yolu (eksen) üzere askeri birimlerini yerleştirmekle uğraşmaktaydı. Onlar 19 Ekin / 7 Muharrem'de mukaddem (ön, ilk) karakollarını Han Zeniyan'da oluşturdu (yerleştirdiler). Bu karakol diğer karakolların açılması için bir dayanak karargah niteliğinde idi. 27 Ekim / 17 Muharrem'de Şiraz'a, Serdar İhtişam'ın kuşatıldığı haberi ulaştı. İngilizlerin iddiasına göre Savlet-üd Devle'nin güney polisinin Şiraz-Kazerun ekseninde

⁴¹⁰ A.g.k. , s. 450

daşınma (nakliye) ve yer değiştirmelerini aynı zamanda Firuzabad'dan uzaklıklarını bildiğinden orayı kuşatmasına neden oldu.⁴¹¹

İngiliz makamları ve Fermanferma, Savlet-üd Devle'nin Firuzabad'da tespit olunmasından önce operasyona başlamaları ile gerekli sonucuna vardılar. Bu yüzden 20 Ekim / 18 Muharrem'de Colonel Orton bir sütun başında Şiraz'ı terkedip iki gün sonra da Muk geçidi'nden geçti. Colonel Orton hücumunun ilk döneminde Tengab'dan geçmeyi başaramayıp geceyi İsmail Abad'da oturak etti. Onun güçleri aynı günde başveren dağınık çatışmalarda kayıplar verdiler.⁴¹²

Orton'a kılavızluk için giden Han Abbas Ali Han Keşkül'i ve Haydar Kulu Han İngiliz ordusunun Tengab dışında olan diğeri bir yol ile geçip Firuzabad ovasına girmelerini önerdiler. Ancak o kabul etmedi. Serdar Aşair, Sohrab Han'ı Tenge-i Tengab'ı savunması için görevlendirdi. Ancak İnfluenza hastalığının hızlı yayılışı savaşıları ayaktan saldı (yıldırıldı). Az sayıda sağlam kalanların şiddetli direnişleri ve güney polisine gece baskınlarına rağmen bir iş yapılamadı...Savaşın 2. gününde Colonel Orton çatışmadan uzak (çekindiği) kalması ve başını ağrıtmamak için kendi gücünü Tenge'nin batısındaki yüksekliklerde olan bir çığır yoldan geçirme kararına vardı. Kaşkay atlıları da İsmailabad'ın güney batısında bir tepe üzerinde İbrahim Abad'ın batısı ve diğeri bir grup ise İbrahimabad'ın güneyinde mevki almışlardı. Ancak birkaç çatışmanın ardınca Kaşkay güçleri yavaş yavaş geri çekilip ve gün batısında Gilek ve Deh Berm köyü hiçbir direniş olmaksızın işgal edildi. İnfluenza hastalığının Kaşkay ordusu içinde şiddetli yayıldığı zaman savaş'ın 2. gününde ordunun çok bölümünün ve sağlam kalanların da ölülerini gömmekle meşgul oldukları bir halde İngiliz ordusu hiç bir direnişle karşılaşmaksızın yol üzerinde bulunan Tengab'dan geçti Yalnız onların bu geçişinden sonra Serdar Aşair güçlerinden bir grup ile örneğin Mesih Han Farsimedan, Molla Kara Gurkani, Hurşid

⁴¹¹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İnan, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 514-515

⁴¹² Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmielel*, 1-2, Tahran 1370, s. 452-453

ve Afrasiyab Çegini ile azca direniş yaptılar. Sonra ise gece boyunca çoğunluğu hasta olan ordunun geri kalanları ile feraşbend'e doğru geri çekildiler.⁴¹³

Bu hastalığın bütün yayılması korkunç ölümlere neden oldu ve Şiraz'ın 50 bin nüfuzundan 2 hafta suresince 10 bini öldü. Ölülere kefenleyip gömme işleri o günün en zor sorunlarından biri haline geldi. Şiraz'da da güney polisi çoklu doktor ve yeterli ilaçlara sahip olsa da birçok sayıda Hintli ve İngiliz canından oldular (öldüler). Hastalığa yakalanmış Fermanferma da ölümün eşiğine kadar gitti. Savaşın hassas anlarında hastalığın yayılması ile gerek Abade'de, gerekse Firuzabad'da Kaşkaylar'a öldürücü darbeler indirildi ve meydanı doktor ve tıbbi olanaklara sahip olan güney polisine bıraktı. Güney polisi hastalığın kendi adamları arasında yayılmasını önledi ve meydandan savaşın fatihi olarak çıktı.⁴¹⁴

4.1.7.4.5 Borazcan'ın İşgali :

Bu arada İngilizler Şiraz- Buşehr yolunu açmak için faaliyete başladılar. Onlar önce güneydeki güçler ile uzlaşma yolu ile Daleki'yi merkezi mevki yapmak ve sonra Şiraz'a hareket etmek istediler. Bu değişimler ile aynı zamanda güney polisinden bir bölümü de Han Zeniyan'ı öncü mevki (merkez) yaparak Buşehr'e doğru hareket etmeleri ve iki gücün bir birine katılması kararlaştırıldı. Ancak Savlet-üd Devle'nin Firuzabad'a saldırısı ile Han Zeniyan'dan Buşehr'e doğru hareket etmesi gereken gücün Firuzabad'a doğru acele gelip Serdar İhtişam'ı kurtarmasına neden oldu. Sonuçta ise Kazerun'a doğru ilerleyiş askıya alındı. Firuzabad'da savaşların bitmesinden sonra Buşehr'de İngiliz güçlerinin komutanı general Daglass durumu elverişli bulup bu arada ilk önce Çeğabek ve Ali Çengi'yi, sonra ise 18 Ekim / 16 Muharrem'de Ehrum'u işgal etti. İlk müzakereler uyarınca Gazenfer-us Saltana'nın, Borazcan'ı Britanya güçlerine teslim etmesi ve kendi oğlunu işlerin vekili yapması ve Atebat'a gitmesi kararlaştırılmıştı. Bu anlaşmadan sonra Borazcan İngilizler tarafından işgal edildi. Ancak son anlarda Gazenfer-us Saltana 23 Ekim /

⁴¹³ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 516-517,518

⁴¹⁴ Esnad-i Fermanferma, s. 582

21 Muharrem'de şehri terk edip Borazcan'ın Lord adı ile ünlenen doğu yüksekliklerinde siper (Handek, sığınak) aldı. İngilizler Gazenfer-us Saltana'nın isyan odağına dönüşmemesi için hızlı bir şekilde onun aleyhine girişimde bulundular. Ancak 2 günden artık uzayan ağır savaştan bir sonuç alınmadı ve her iki tarafında kayıpları oldu.⁴¹⁵

Firuzabad'da Colonel Orton Savlet-üd Devle'nin tekrar oraya saldırı olasılığının olmadığına güvenerek ramaksız (bitkin, yorğun ve güçsüz) ve çoğu hasta olan kendi güçleri ile Şiraz'a doğru hareket etti ve 1 Aralık / 2 Rebiülevvel 1337'de şehre girdi (geldi). Orton'un geri çekilmesinden sonra Serdar İhtişam kendine muhalif olan bazı aşiretleri bastırmakla kendi mevkinin güçlendirmeye çalıştı. O ilk girişiminde Serdar Aşair'in taraftarı olan Ca'fer Begli tiresi ailelerinden bir kaçına saldırdı. Karşılığında Serdar Aşair tarafından da onun ordusuna geceleyin bir baskı düzenlenildi. Serdar İhtişam Firuzabad'a geri çekilmek (dönmek) zorunda kaldı. Serdar İhtişam Savlet-üd Devle'nin tekrar saldırabileceğinden korkarak şiraz'dan yardım istedi ve Aralık ayının 2. ve 3. haftalarında / 1337 Rebiülevvel ortalarında yine de güney polisi ve aşiret atlılarından oluşan bir güç onun konumunu (mevkinin) tespit etmek (pekiştirmek) için Firuzabad'a gönderildiler...Bu arada 15 Aralık / 16 Rebiülevvel tarihinde Sykes Londra'ya çağırıldı ve Colonel orton güney polisinin komutanlığını üstlendi.⁴¹⁶

Durumun görece huzura kavuşması ile eski gücünü tekrar kazanma doğrultusunda Savlet-üd Devle bir sıra siyasi faaliyetlere el attı. Örneğin Fermanferma'ya yazdığı mektuplarla sorunun barışçı bir biçimle çözülmesini istedi. Fermanferma da bu yönde çözüm çabalarının yapıldığına dair cevap verdi. Aynı zamanda Savlet-üd Devle karşı tarafın gücünün zayıflatılması için de çalışmaktaydı. Bu doğrultuda o Kıvam-ul Mülk'e yazdığı mektuplarla İngilizlerin müzakeredeki amaçlarını aniden bastırılma gibi yorumlandı. Savlet-üd Devle, Kıvam'dan daha

⁴¹⁵ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 508-512

⁴¹⁶ A.g.k. , s. 563

önce de iddaa ettiğine göre muvafık olursa İngiliz ordusundan kesip islam ordusuna katılması veya ona yardım etmesini istedi. Haziran ayında Britanya askeri komutanlarından biri olan Colonel Hotson son zamanlar Fermanferma'nın Savlet-üd Devle'den bir mektup aldığını rapor eder. Bu mektupta Savlet-üd Devle, kaşkay Elhanlığına tekrar geçme eğiliminde olmadığını ve kendi mülküne gidip huzurlu bir yaşam sürmesini önermişti. Fermanferma'nın gönderdiği cavapta onun fazla baş ağrısı vermezse belki bu konuda uygun bir uygulamaya gideceği bildirildi.⁴¹⁷

Değişik İngiliz makamları arasında Kaşkay sorununun çözmedeki yöntemde de farklılıklar mevcut idi. Hotson'un İngiliz makamlarına olan tavsiyesi Savlet-üd Devle ile müzakerede onu tekrar Kaşkay elhanı olacağına umutvar etmeleri idi. Ona zor ve çetin koşullar uygulanmamasını önerdi. Zira Serdar ihtişam pek de becerikli olmadığını göstermişti. Kaşkaylar'ın elhan olarak tanıdıkları kişi olan Savlet-üd Devle'yi bastırmak için bir sıra zorlu askeri eylemlere ihtiyaç vardı. Hotson ve Colonel Orton'a göre Savlet-üd Devle Tahran siyasetçilerinin oyuncağı ve yersiz vatanseverliğinin düşkünü idi. Aynı zamanda Hotson'a göre Serdar İhtişam'a güvence verilmesi ve kendi yaşamının sağlanması şartı ile gönüllü olarak Elhanlıktan vazgeçirilmesi gerekirdi. Fermanferma Savlet-üd Devle'nin tekrar elhanlığa gelmesi taktirde Tire kelanterleri ve reislerinin güçlerini arttırmakla onun gücünü sınırlamaya umut besliyordu.⁴¹⁸

Ancak Tahran'daki Britanya muhtar veziri (bakanı) Cox bu yöntem (tutum, politika) ile muhalif idi. Ona göre müzakere yerine Savlet-üd Devle'ye şartlar dayatılmalıdır (tahmil edilmelidir). Bu nedenle ona göre müzakereye başlatmak için acele etmek gerekmemekteydi. En iyisi ilkbahara kadar sabretmek yani Savlet-üd Devle'ye isteklerini tahmil etmek için iyi koşulların ortaya çıkmasını beklemeleri idi... Ancak general Daglass Hint hükümetinin emri üzerine ordu çekme harcını azaltmak için – ki bu da İran'da hint güçlerinin azalması ile gerçekleşebilirdi – şu

⁴¹⁷ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 563-565

⁴¹⁸ A.g.k. , s. 563-565

yanıtı verdi : “ Bölge düzenini üstlenecek İran’lı gücün olmadığından Savlet-üd Devle işini acilen bitirmek çok önemlidir”.O Savlet-üd Devle’nin askeri yolla yenilebileceğinin büyük zorluklarını açıkladı. O zor şartların ortaya çıkışı ile müzakerelerin kesilebileceği yani kargaşa dalgaları ile karşılaşılabilceğini de açıkladı. Güney polisi söz konusu karghaşalara karşı koyamayacaktı ve mecburen belirsiz bir döneme kadar İngiliz güçlerinin İran’da kalması gerekmekte idi.⁴¹⁹

Hint makamları da mevcut zorlukların altını çizerek ve Savlet-üd Devle’nin kesin olarak yenilemeyeceğinden onu kendini Fermanferma’ya teslim etmesi için zorlanmasını istedi. Denildiğine göre Fermanferma Savlet-üd Devle sorununu bitirmeye pek te eğilimli değilmiş. O özellikle Savlet-üd Devle’nin Tahran’da imkan bulup onun aleyhine çalışacağından korkuyordu. Her halde Fermanferma’ya sorunu İrani bir yöntem ile çözmesi önerildi. Hint makamlarının düşüncesine karşı Daglass Fermanferma’nın Fars’da kalacağına garantide olmadığına göre Savlet-üd Devle sorununun tam olarak Fermanferma’ya devredilmesi uygun olmadığını savunurdu. Bu sorun İngilizler ve İran devletinin çalışmaları ile çözülmeli idi. Bu değişimlerin yanında Şiraz-Buşehr yolunun açılması konusu gündeme geldi ve esas sorunlardan biri de Nasir Divan’ın karşı çıkması idi. Bu konuda o Fermanferma’ya gönderdiği bir mektupta kendine ait işlerin çözümlenmesini istedi. Fermanferma da cevabında ondan Kazerun’dan çıkıp güney polisi ile işbirliği yapmasını istedi...3 Temmuz / 5 Rebiülahır’de güney polisi Erjen çölünde yerleşti ve 3 hafta sonra hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Kazerun’a girdi. Salar Mu’tezid Kazerun hakimi olarak atandı ve Şiraz- Buşehr yolu tamamı ile açıldı.⁴²⁰

Nasir Divan güney polisi gelmeden önce şehirden çıktı ve KaşKay Farsimedan tayfası Kazerun doğusunda yerleşen Rebatek kışlağına sığındı. İngilizler onu bastırmak için uçakla oraya hücum edip halk ve davarlarını öldürdüler. Bu saldırıda bir uçağın da düştüğü söylenilmektedir. Buna rağmen Nasir Divan kendi

⁴¹⁹ James MOBERLY, Tercüme-i Kave Bayat, *Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19*, 1369, s. 567

⁴²⁰ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE “ ADEMİYYET “, *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 460

adamları ile yaz boyunca Cere ve Famur'da Mesih Han yanında kaldılar. Aynı zamanda İngiliz uçakları Savlet-üd Devle'ye karşı da bir saldırıda bulundular. Ancak bir sonuç alamadılar. Artık şimdi Savlet-üd Devle ile müzakere yapılmasının gerekliliği daha güçlü hiss olunurdu. Savlet-üd Devle ile dostluk ilişkileri olan Ahmet Han Derya Beygi aracılığı ile müzakerenin ön işleri hazırlandı. O Serdar Aşair'e gönderdiği bir mektupta onun Bender Bid Han'a gitmesini ve orada görüşmelerini istedi. Bender Bid Han, Şeyh Ahmet Helfan'ın bölgesi olan Şeyh Asleviye'de bulunmakta idi (yerleşmekte idi) . Şeyh Ahmet de Savlet-üd Devle'yi karşılayıp onu ağırlayacak şeyleri (araçları) hazırladı.⁴²¹

5 Mart 1919 / 1337 Cemazyülahır'ın 2. haftasında Buşehr'deki Britanya temsilcisinin yardımcısı olan Mester Pil ve Derya beygi Savlet-üd Devle ile görüştüler. Bu görüşmede Savlet-üd Devle sırf devlet ve 1. dereceli müçtehitlerin emirlerine dayanarak faaliyet gösterdiğini söyledi. O Tahran'a gidip devlete teslim olmasını önerdi. Ancak ona Muhammere (Hurremşehir) ve Bağdat yolu ile Tahran'a gitmesi önerildiği zaman o kabul etmedi, sonra Şeyh Haz'al, Savlet-üd Devle ile Fermanferma arasında aracılık yapmasını önerdi. Ancak Fermanferma'nın bu öneriye karşı çıkması ile o da bir şey yapamadı. Tarafların müzakeresinin devamında Pil maddeleri aşağıda belirtilen bir uzlaşma tasarısını Hint'e gönderdi.

1. Savlet-üd Devle Şahi Bankası'nın Şiraz şubesinde 10000 Pound meblağ vedia (emanet) bıraksın.
2. Şimdilik (hal hazırda) İngilizler ve Serdar İhtişam'ın elinde bulunan Serdar Aşair'e ait bütün şahsi mal varlığı geri verilsin (iade edilsin)
3. Serdar Aşair Firuzabad'da ikamet edip yaylaya gitmesin.
4. Fars Valisi ve babası arasında bağlayıcılığı üstlenen Muhammed Nasir Han Şiraz'da ikamet etsin.

⁴²¹ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 112-113

5. İngilizler anlaşma yapıldığından altı ay sonra Hint ve İngiliz güçlerinin İran'dan çıkarılmalarını taahhüt etsinler ve yalnız konsolosluk korumaları (muhafızları) geri kalsınlar.
6. Güney polisinin Kaşkay toprağına girme hakkı olmasın, aksi taktirde anlaşmayı bozup o bölgeye girdiklerinde öldürülürse Serdar Aşair'in hiçbir sorumluluğı olmayacaktır.
7. İngiliz Yüzbaşları İran Devleti tarafından İstihtam edildiklerinde Serdar Aşair de onların kalmasına karşı çıkmasın.⁴²²

Anlaşmanın yapılması ile Savlet-üd Devle Firuzabad'da yerleşmişti. Onun siyasi işlere katılması yasaklandı ve Serdar İhtişam da Kaşkalar'ın resmi Elhan'ı olarak tanındı. Serdar Aşair'e sadık kalan bazı Kaşkay tirelerinin onun yanında kalmasına izin verildi. Bu tayfalar ve Serdar Aşair'e ait Mülk vergilerinin hesaplanması Kaşkay mübaşirine (amili) bırakılıp Serdar Aşair tarafından ödenmesi kararlaştırıldı. Söz konusu tayfalar ve mülklerin vergilerini toplamak için Serdar Aşair'in müdahale etmemesi istendi. Ancak Serdar Aşair'in ödeyeceğı vergiler Serdar İhtişam'ın devlete ödeyeceklerinin bir parçası olarak hesaplanacaktı.⁴²³

Bu değişimlerin ardından diğer muhalif güçler de İngilizlerle olan sorunlarını çözdüler. İngilizlerin Kazerun'a gelişinden sonra Farsimedanlar'a sığınan Nasir Divan 12 Nisan / 9 Cemaziyülahır'de Şiraz'a geldi. Onun ve taraftarlarının Kazerundaki evleri yağmalanmış, mülkleri de İngilizlerin kontrolüne geçmişti. O Şirazda Kıvam-ul Mülk'ün evine sığındı. İngilizler bu değişiklikten hoşlanmadılar. Onlar Nasir Divan'ın Şiraz'dan sürülmesi düşüncesinde idiler. Ancak sonunda Fermanferma ve Kıvam-ul Mülk'ün çabaları ile o bağışlandı (affedildi) ve 2 yıl Kazerun'a geri dönme hakkı olmayacağı kararlaştırıldı.⁴²⁴

⁴²² Haturat-i Muin Defter s. 236-237

⁴²³ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cumub-i İran, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 107

Gazenfer-us Saltana Borazcani, Nur Muhammed Daleki ve Haydar Ali Han'ın oğlu Mir Abbas da Şiraz'a gelip Fermanferma'ya teslim oldular...Kaşkay eli içinde munakaşa bir süre sonralara kadar devam etti. Savaş dönemi çatışmalarından sonra Keşköllü tayfası genelde sakin idi. Dereşorlular'ın da İngilizler ile bir karşılaşmaları olmadı ise de tayfa içi sorunlar henüz mevcut idi. Kaşkay güçlerinin dağılmasından sonra onların 200 ailelik tebaaları Abad Penah Dağları'na sığınan Ayaz Kiha, Dereşorlu tayfasının büyük bir bölümü ile Serdar İhtişam'ın Elhanlığına karşı olmasını sürdürdü. Mart / Cemaziyüahir ayında Ayaz Kiha Buşehr'de İkamet eden Britanya siyasi temsilcisi yardımcısı olan Pil'e gönderdiği bir mektupta uzlaşmaya (barış) hazır olduğunu bildirdi. Bir kaç müzakereden ve tayfanın yaylaya göçmesinden sonra en sonu Ayaz Kiha yeniden dereşorlu kelanterliğine atandı.⁴²⁵ Farsimedanlar da Buşehrden gönderilen Britanya güçlerine karşı bir şey yapmadılar ise de Nasir Divan ve adamlarına sığınacak verdiler ve bu onların konumunu (durumunu) tehlikeli yaptı. Genelde Farsimedan tayfası görece olarak sakindi ve Savlet-üd Devle'ye sadık kalmıştı. Serdar İhtişam da bu tayfaya karşı her hangi girişime başvurmaktan vazgeçti.⁴²⁶

Söz konusu çatışmaların esas nedeni olarak sayabileceğimiz güney polisinin oluşup Fars'da faaliyet göstermesi bu zamanda çok karışık boyutlar kazandı. Hatta bu konu Vusuk-ud Devle Hükümeti'nin iş başında olduğu zaman ve 1919 anlaşması zamanı da çözülemez bir sorun gibi kaldı. Önemli mesele onun İran devleti tarafından resmiyete tanınmaması idi. Vusuk-ud Devle hükümeti de bu gücün resmiliğini tanımadı. Sonunda İngilizler de onu devam ettirmeği düşünüyordular. Vusuk-ud Devle'den sonraki hükümetler de onu onaylamdılar. Sonunda 1299 (3 Ağustos 1919) darbesinden sonra kaldırıldı (kapatıldı). Abd-ul Hüseyin Fermanferma'nın savaş boyunca İngilizlerle olan iyi ilişkileri savaşın son bulması ile

⁴²⁴ Muhammed Hüseyin RÜKNZADE " ADEMİYYET ", *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, 1-2, Tahran 1370, s. 461

⁴²⁵ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İran, Guzarişha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 112,113

⁴²⁶ Florida SEFİRİ, *Polis-i Cunub-i İran*, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran 1364, s. 248-256

başka bir biçim (tarz, tutum) aldı... Fermanferma 1920 Eylül ortaları / 1339 Muharrem başlarına kadar Fars Eyaleti makamında idi. O 1920 Mayıs ayı / 1338 Şaban ayı Avrupa gezisinden geri dönen Sultan Ahmet Şah'ı karşılamak için Buşehr'e gitti. Bu zamanda Fars'ın kamuoyu şiddetli bir biçimde ona karşı idi. O 16 Eylül 1920 / 2 Muharrem 1339'da istifasını resmen Tahren'a ilan etti (bildirdi) ve Erg'den çıktı. Eyalet Naipliğini (yardımcılığını) Kıvam-ul Mülk ve Nesir-ül Mülk üstlendiler. 1920 Ekim ayının başları / 1339 Sefer ayının sonlarında Muşir-ud Devle kabinesinin Adliye Bakanı olan Musaddik-us Saltana Avrupa'dan Buşehr'e gelip Tahran'a gitmek amacı ile hareket etti. O şiraz'a ulaştığında Şiraz halkından oluşmuş bir grup ondan Fars valisi olmasını istediler. Bu konuda tekrar tekrar hükümet heyetine dilekçeler gönderildi ve Musaddik'in Fars valisi makamına atanmasına neden oldu. O 9 Ekim / 25 Sefer'de ise işleri ele aldı.⁴²⁷

Doktor Musaddik'in iş başına gelmesi ile Savlet-üd Devle de elinden alınmış iktidarının bir bölümünü tekrar ele geçirdi. İki buçuk yıl Kaşkay Elhanlığını yapmış olan Serdar ihtişam Elin yönetiminde beceriden yoksun biri idi. Kaşkaylar'daki mevcut karışıklık devlet adamlarını düşündürüyordu. Bu nedenle Savlet-üd Devle sorunu çözümlenmeli idi. Zira bir çok fikir sahiplerine göre o Kaşkay elhanlığını yürütmek için yeterli güce sahip biricik kişiydi.⁴²⁸

5. BÖLÜM

5.1 KAŞKAY TÜRKLERİNİN NÜFUSU

⁴²⁷ Kave BAYAT (Tercüme), *Ceng-i Cahani Der Cunub-i İnan, Guzarişha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr*, Kongere-i Büzürgdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr 1373, s. 121-122

⁴²⁸ Dr Muhammed MUSADDIK, *Hatırat ve Taamulat'i Doktor Muhammed Musaddik*, Be Kuşş-i İrec Afşar, Tahran 1364, s. 122

5.1.1 DÜNDEN BUGÜNE KAŞKAY TÜRKLERİ'NİN NÜFUSU:

Eski dönemlerde olduğu gibi bugün bile İran ülkesinin geniş bir alanı özellikle Fars bölgesi göçebelerin buldukları noktalar ve yararlandıkları yerlerdendir. Söz konusu alanda Kaşkay Türkleri gibi ünlü ve kalabalık nüfusa sahip topluluk da yerleşik ve göçebe olarak yaşamaktadır. Kaşkay El nüfusu Fars bölgesi ve çevresindeki komşu bölgelerde dağılım göstermektedirler, Kaşkay nüfus yapısının Fars bölgesi nüfusunun türlü şekillerde biçimlenmesindeki rolü ve etkisi çok derindir. Göçebe Kaşkayları azınlık olarak değerlendirmemiz yanlış olardı, çünkü Fars hatta Buşehr ve Huzistan bölgesinin sosyal, kültürel, ekonomik ve üretici nüfus yapısında (profilinde) Kaşkay nüfusunun da derin etkisi söz konusudur. Bu yüzden Fars ve çevre bölgeler sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan Kaşkayların çok yönlü yansımalarından da yararlanmaktadır.

5.1.2 KAŞKAY TÜRKLERİNİN NÜFUS HAREKETLERİNİN TARİHİ

Kaşkay nüfusu tarih boyunca derin iniş ve artışlara maruz kalmıştır. Eski dönemlere yaklaşık da olsa bile bilgilere sahip değiliz. Ancak son yüzyılda ülkenin güney bölgelerinde askeri, siyasi ve ekonomik açıdan söz konusu Elin önem kazanması ile ilgili olarak yine siyasi ve ekonomik eğilimlerle (amaçlar) ilintili bazı şahıslar ve türlü kuruluşların tahminleri vardır.

250 yıl önceden beri Fars'ın değişik bölgelerinde gezi yapan gezginler sıra kendi yazılarında tahminlere dayalı bölgenin değişik tayfalarının nüfuslarından söz etmişlerdir. Söz konusu tahminler yaklaşık 1809'dan 1950'ye kadar olan zaman kesitinde 30 kattan daha fazla iniş ve artış göstermiştir.⁴²⁹

⁴²⁹ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 65-66

Birinci Dünya savaşının başlangıcına kadar Kaşkay nüfusu artışa doğru bir eğilim arz etmektedir. Bu zaman kesitinde ölüm ve iç savaşa dayalı kıyımların olmadığından nüfus artışı vinişi pek de gözükmemektedir. Aynı zamanda el kuruluşuna diğer grup ve türlü kişilerin sürekli katılmaları için nüfus sürekli artışa doğru gitmiştir. (bölge köyler ve diğer Ellerden genelde sığınmacı olarak) Birinci Dünya Savaşı başlarken yerel ve bölgesel çatışmalar ve yabancı devletlerle savaş nedeniyle bir çok savaşçı kişi öldürüldü. Bu dönemde ayrıca Hindistan'dan gelen askerler aracılığı ile salgın hastalıklar nüfusun azalmasında çok etkili oldu. Bu zamanda nüfustan çok az bir kesim yaşam ve geçimlerini yitirmiş ve tehlikeden uzak durmak için eli terk ederek diğer bölgelere, örneğin Kirmanşahan (veya Kirmanşah), Merkezi ve Tahran Eyaletlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Belirli bir nüfusta Fars'ın kent ve kasabalarında yerleşik yaşama geçtiler. Diğer bir deyişle savaşlardan kaynaklanan olumsuz olaylar (doğal afet vs) yüzünden Güney'de çok sayıda Kaşkay nüfusu öldü. Bu konuda gerçeği yansıtacak bir istatistik bilgi elimizde olmasa da Lord Curzon'un yazdığına göre 500 binlik Kaşkay evi (obası, ailesi) 12 bine kadar inmiştir.⁴³⁰

Bu dönemden sonra ülkenin güneyindeki ellerde olduğu gibi Kaşkayların da nüfus artışı pek çok olmamıştır. Bu bir bakıma merkezi devlet ve otlakları genişletme uğuruna komşu göçebelerle yapılan çatışmalar, kıtlık (kuraklık) yılı ve yerleştirme politikasının yürürlüğe konması gibi etkenlere dayanmaktaydı. Bu yüzden nüfusun hızlı artışı da engellenmiş oluyordu.

H.ř.1320'deki (Miladi 1941) olaylardan sonra İran'da gücün devredilmesi zamanı göçebeleri yerleştirmekten doğan sınırlamalar (yasaklamalar) bertaraf olduktan sonra tekrar Kaşkaylar'da göçebe yaşam tarzı canlandı. Böylece dağınık gruplar elin merkezi örgütü ile birleştiler. Göçebeler ellerinden çıkarılmış olan yerleri tekrar ele geçirdiler. El nüfusu eski insicamını bularak yeni ruh kazanmış oldu . Böylece nüfus artışa doğru eğilim gösterdi. H.ř.1340'dan 1342 (Miladi 1961-1963)

⁴³⁰ Muhammed Behmen BEHMEN BEYĞİ, *Örf ve Adet der Aşair-i Fars, İntişarat-i Bungah-i Azer*, 1324, s. 3

yılına kadar güneyi saran karışıklıklar (kargaşa) zamanı dışında nüfus artışa doğru bir eğilim göstermiştir.⁴³¹

5.1.3 KAŞKAYLARIN NÜFUS ARTIŞ ve AZALIŞ NEDENLERİ

Zaman boyunca Kaşkay nüfusu birtakım nüfusu artırıcı veya nüfusun artışını engelleyen etkenlere maruz kalmıştır. Bu etkenler nüfusun iç yapısında çok etkin değişimlere (artış ve inişlere) neden olmuştur. Bu etkenler şunlardır:

1. Siyasi, askeri açıdan bölgenin huzur ve karışıklık içinde olması ve zorunlu yerleştirme politikası.
2. Otlakların genişleme ve azalmaları ki doğrudan doğruya nüfus sayısının artıp azalmasını etkilemektedir.
3. Çevrede meydana gelen doğal değişimler, örneğin bol otlu (verimli) yıllar ve tersine öldürücü olan kuraklık ve kıtlık yılları.
4. Toplu ölümlere neden olan salgın hastalıklar ve buna karşı önleyici olanakların olmayışı, ayrıca söz konusu koşullar savaş ve kıtlık yılları zamanında yaygın bir hal alan çocuk düşürme, yeni doğmuş ve küçük yaşlı çocukların çok fazla sayıda ölümü.

Son zamanlara kadar ülke ellerinden titiz hiç bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Kaşkay elinin nüfusu en yüksek nüfus ihtimali ile 50-80 bin ev (aile) ve en azı 12-30 bin eve (aileye) kadar inmiştir.⁴³²

5.1.4 KAŞKAY TÜRKLERİNİN NÜFUSLARI İLE İLGİLİ BİLGİ VEREN KAYNAKLAR

Kaşkay Elinin nüfus sayımı genelde siyasi, askeri amaçlar için yabancılar veya devletin iç idareleri tarafından tahmine dayalı hesaplanmıştır. Kaşkay Eli

⁴³¹ Habibullah PEYMAN, *Mutalia-i Siyasi-İctimai-İktisadi-i İl-i Kaşkayi*, Tahran 1347, s. 342

⁴³² Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ, *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 343

geçmişte ülkenin güney bölgelerinde geniş nüfusa sahip olduğunda siyasi odaklar özellikle zamanın güçleri tarafından öne çıkarılarak araştırmalara tabi tutulmuşlardır.

Kaşkaylara ait nüfus tahminlerini üst üste iki yere ayıra biliriz:

- a) Yabancı araştırmacıların araştırma sonuçları
- b) Yerli araştırmacıların araştırma sonuçları

5.1.4.1 Yabancı Kaynaklara Göre Kaşkay Türklerinin Nüfusu

Bu grupta Coğrafyacı, sosyolog, politikacı ve asker olarak bilinen ilgili kişiler ve merkezler yer almaktadır. Bunların her birisi kendi amacı için yaklaşık sayılar tahmin etmektedirler.

Bölge tayfalarının nüfusu ilk defa 'Dobre' tarafından 12-15 bin kişi olarak tahmin edilmiştir.⁴³³

Sıra	Yabancı Araştırmacılar	Yıl	Hanelik(Ev, Oba Veya Aile)	Kişi Sayısı
1	<i>Dobre</i>	1809	?	12.000-15.000
2	<i>Si. A. Bode</i>	1841	12.000	?
3	<i>Lady Sheil</i>	1844	30.000-40.000	?
4	<i>M. Lady. Sheil</i>	1849	30.000-40.000	?
5	<i>K.A. Obut</i>	1850	?	5.000-6.000
6	<i>C.V. Shor</i>	1852	?	100.000
7	<i>L.Poly</i>	1865	15.000	?
8	<i>L.H.Munsi</i>	1866	25.000	?
9	<i>C.N. Curzon</i>	1870	60.000	?
10	<i>Lord Curzon</i>	1871	60.000	?
11	<i>A.Rivadnira</i>	1875	20.000	?
12	<i>C.N. Curzon</i>	1889	10.000-12.000	?
13	<i>Lord Curzon</i>	1891	25.010	?

⁴³³ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 66

14	<i>C.A.Tumansky</i>	1894	120.000	?
15	<i>P.V.Miller</i>	1906	35.000	?
16	<i>M.E.Resulzade</i>	1912	?	35.000
17	<i>C.Domorini</i>	1913	55.000	?
18	<i>A.A.Romaskevich</i>	1914	55.000	?
19	<i>A.T.Wilson</i>	1916	40.000	?
20	<i>H.Field</i>	1918	30.000	?
21	<i>Christian</i>	1918	?	277.063(Hamse dah)
22	<i>P.M.Sykes</i>	1921	?	135.000
23	<i>Persi Loren</i>	1923	55.000	?
24	<i>P.M.Sykes</i>	1930	?	130.000
25	<i>F.Hesse</i>	1932	?	60.000-80.000
26	<i>Dokladof</i>	1932	?	200.000
27	<i>Henry Field</i>	1938	33.045	?
28	<i>O.Garud</i>	1943	30.000	?
29	<i>D.D.Donken</i>	1946	?	200.000
30	<i>V.O.Douglas</i>	1950	?	500.000
31	<i>F.Max</i>	1951	25.000	?
32	<i>Marie Therese</i>	1952	?	400.000

Sıra 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30,31, 33, 34, 35, 37, 39 ve 40.⁴³⁴, Sıra 32.⁴³⁵ ve Sıra 21ve 40⁴³⁶ bilgiler aşağıdaki dipnotlarda belirtilen kaynaklardan alınmıştır.Sıra 23'de geçen kaynak belirtilen yılda Hamse Eli'nin nüfusunu 4200, toplam Hamse ve Kaşkay Ellerinin nüfusu bir arada ise 325.000 kişi verilmiştir.Ailedeki kişi sayısı 5/5 olarak belirtilmiştir.⁴³⁷

5.1.4.2 İran Kaynaklarına Göre Kaşkay Türklerinin Nüfusu

Yabancıların Kaşkay Türkleri hakkında yaptıkları araştırmalar yanında İran'da da çeşitli zamanlarda ve çeşitli amaçlarla birtakım araştırmacılar doğrudan ve-ya dolaylı olarak ülkede yaşayan çeşitli halklar arasında nüfus araştırmaları yapmış-lardır. Bu sırada Kaşay Türklerinin nüfusları ve ev sayıları da tespit edilmeğe çalışıl-mıştır. Bu çalışmaların sonuçları aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Sıra	Yerli Araştırmacılar	Yıl	Hanelik (Ev,Oba Veya Aile)	Kişi Say
1	<i>Mes'ud Keyhan</i>	1311 H.Ş (1932 M.)	30.430	?
2	<i>Mes'ud Keyhan</i>	1311 H.Ş (1932 M.)	37.630	?
3	<i>Ahmet İhtisabiyen</i>	1311 H.Ş (1932 M.)	55.000	?
4	<i>Ahmet İhtisabiyen</i>	1315 H.Ş.(1936 M.)	55.000	?
5	<i>Hüseyin Hüsrevi</i>	1320 H.Ş (1941 M.)	14.040	?
6	<i>Ali Rezmara</i>	1323 H.Ş (1944 M.)	14.040	?
7	<i>Tarih-i Mesudi</i>	1323 H.K.(1905 M.)	80.000	?
8	<i>Zill-üs Sultan</i>	1323 H.K.(1905 M.)	80.000	?

⁴³⁴ Pierre OBERLİNG, *Aşair-i Kaşkay-i Fars*, s. 234-236

⁴³⁵ Marie THERESE, *Şehsevaran-i Kuhsar*, Tercüme-i Muhammed Şehba, İntişarat-i Piraste, Bahar, 1376-İran, s. 205

⁴³⁶ Dr Olivia RENTERPU, *Tercüme-i Afşar Nadiri, Nezeri be İlat-i İran ve Mes'ele-yi İskan*, Kısmet-i Evvel, İsfend 1357,s. 5-6, Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran* ,s. 67

⁴³⁷ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, s. 68

9	<i>Muhammet Behmen Beygi</i>	1324 H.Ş (1945 M.)	20.000-30.000	?
10	<i>Kerim Guderzi</i>	1327 H.Ş (1948 M.)	13.350	?
11	<i>M.H.Rüknzade Ademiyet</i>	1327 H.Ş (1948 M.)	100.000	500.00
12	<i>İbrahim Kuklan</i>	1331 H.Ş (1952 M.)	55.000	?
13	<i>Mir Hüseyin Yekrangiyen</i>	1335 H.Ş (1956 M.)	150.000	?
14	<i>İttılaat-i Heftegi</i>	1336 H.Ş (1957 M.)	16.000	80.000
15	<i>İran Ordusu</i>	1336 H.Ş (1957 M.)	69.020	?
16	<i>İdare-yi İttılaat-i Erteş</i>	1336 H.Ş (1957 M.)	160.000	?
17	<i>İranın 5.Sütun Komutanı</i>	1337 H.Ş (1958 M.)	24.931	?
18	<i>İranın 5.Sütun Komutanı</i>	1337 H.Ş (1958 M.)	20.000	100.00
19	<i>İhsan Neragi</i>	1337 H.Ş (1958 M.)	80.000	400.00
20	<i>C.Behruz</i>	1340 H.Ş (1961 M.)	40.000	200.00
21	<i>Hüseyin Kesbiyan</i>	1341H.Ş (1962 M.)	30.000	?
22	<i>Kitab-i İranşehr Cilt 1</i>	1342 H.Ş (1963 M.)	32.080	?
23	<i>Nadir Afşar Nadiri</i>	1345 H.Ş (1966 M.)	100.000	500.00
24	<i>Habibullah Peyman</i>	1349 H.Ş (1970 M.)	30.000-40.000	150.000 200.00
25	<i>Amuziş ve Perveriş</i>	1351 H.Ş (1972 M.)	26.000	?
26	<i>Muhamet Hasan Sehami</i>	1352 H.Ş (1973 M.)	34.8003	?
27	<i>Muzaffer Kahramani</i>	1353 H.Ş (1974 M.)	40.000-50.000	?
28	<i>İran İstatistik Merkezi</i>	1353 H.Ş (1974 M.)	24.074	?
29	<i>İran İstatistik Merkezi</i>	1354 H.Ş (1975 M.)	24.074	?
30	<i>Amuziş ve Perveriş</i>	1354 H.Ş (1975 M.)	26.000	?
31	<i>Bünyad-i Ferheng ve Hüner-i</i>	1355 H.Ş (1976 M.)	?	251.00
32	<i>Name-i Nur</i>	1358 H.Ş (1979 M.)	141.000	?
33	<i>Ferhengsaray-i Niyaveran</i>	1358 H.Ş (1979 M.)	141.000	?
34	<i>Merkez-i Aşairi-i İran</i>	1360 H.Ş (1981 M.)	28.706	150.16
35	<i>Sazimani Umur-i Aşair</i>	1360 H.Ş (1981 M.)	28.706	?
36	<i>Mustufi El- Memalik</i>	1360 H.Ş (1981 M.)	?	255.12
37	<i>İdare-yi Cihad-i Aşairi-i Fars</i>	1361 H.Ş (1982 M.)	13.752 (Göçebe)	89.357
38	<i>Cihad-i Sazendegi-i Fars</i>	1361 H.Ş (1982 M.)	13.752 (Yalnız Göçebe)	?

Yerli Araştırmacılara Göre Kaşgay Türklerinin Değişik Yıllardaki Nüfusu.

Yaklaşık H.K.1300 (M. 1883)’den sonralar Farsça yazılmış kaynaklarda da ara sıra Kaşkayların nüfusu ile ilgili rakamlara rastlanmaktadır. Bu konuda en eski belgelere dayanan bilgileri Tahran Üniversitesi Coğrafya hocası olan Mes’ud Keyhan vermektedir. Bay Keyhan Coğrafiya-i Müfessel-i Siyasi-i İran, adlı kitabında ayrıntılı olarak değişik Kaşkay tayfalarının nüfusu ve buldukları bölgeler ile ilgili bilgi vermektedir. Bu rakamları topladığımızda 30.430 hanelik rakam ortaya çıkar.⁴³⁸, Sıra 1’de⁴³⁹ ve Sıra 3’teki bilgilere göre Kaşkay Eli barış zamanı 5.000, savaş zamanı ise 7.000’e kadar atlı ve yaya savaşçı çıkarabiliyordu. Kaşkaylar 1285 Şemsi (M. 1906) yılına kadar 1.000 kadar tam silahlanmış (donatılmış) savaşçı devlet hizmetine veriyorlardı.⁴⁴⁰

Sıra 5⁴⁴¹, 6⁴⁴², 9⁴⁴³,10⁴⁴⁴,12⁴⁴⁵,13⁴⁴⁶, 22⁴⁴⁷, 23⁴⁴⁸, 24⁴⁴⁹, 27⁴⁵⁰ ve 32’nin⁴⁵¹ kaynakları dionotlarda belirtilmiştir.

Sıra 8; H.K 1323 (1905)’de Nasir-ed Din Şah Kaçar’ın oğlu Zill-us Sultan Kaşkay Eli’nin nüfusu ile ilgili şöyle yazıyordu: “Biz resmi olarak 80.000 hanelik Kaşkay Eli’nin misafiriydik,....Elhanlığın 6.000 Kısrağı vardı. Ona bağlı tayfalar ise ayrıca 50.000 kısrağa sahiplerdi. Kaşkay Eli 46 tireden oluşmaktaydı. En ünlü Tireler Dereşorlu, Keşköllü, Şeş Bölüklü, Farsimedan vs.lerdi.”⁴⁵²

⁴³⁸ a.g.k., s. 66

⁴³⁹ Mes’ud KEYHAN, *Coğrafiya-i Müfessel-i İran*, Cild 2, Siyasi, Tahran, Sal 1311, s. 79-85

⁴⁴⁰ Ahmed İHTİSABİYAN (Sultan), *Coğrafiya-i Müfessel-i İran*, Sal 1311 Şemsi, s. 338,339.

⁴⁴¹ Hüseyin HÜSREVİ, *Coğrafiya-i Nizami-i Fars*, 1320-Teheran., s. 181

⁴⁴² Ali REZMARA, *Coğrafiya-i Nizami-i İran, Menteg-i Fars*, Sal 1323, s. 115-116

⁴⁴³ Muhammed Behmen Behmen Beygi, *Örf ve Adat der Aşair-i Fars*, Tahran, Sal 1324, Sayfa 3.

⁴⁴⁴ Kerim Guderzi (Mühendis), *Aşair-i İran*, Mecelle-i Rezm, Şumare 2, Mürdad 1327, s. 40.

⁴⁴⁵ İbrahim KUKLAN, *Coğrafiya-i Nizami-i İran*, c. 2, s. 229

⁴⁴⁶ Mir Hüseyin YEKRENGİYAN, *Gülgün Kefenan, Guşeyi ez Tarih-i Nizami-i Mussir*, 1336, s. 329

⁴⁴⁷ Mecelle-i UNESCO, Şumare 22, s. 144-147

⁴⁴⁸ Doktor Olivia Resterpo, *Tercüme-i Nadir Afşar Nadiri, Nezeri be İlat-i İran ve Mesele-yi İskan*, Muassese-i Pejuhişha-i Dehgani ve Rustayi-i İran, İsfend , 1357, s. 5

⁴⁴⁹ Habibullah Peyman, *İl-i Kaşkayi, Tövsiifi ve Tehlili ez Sahtiman-i İktisadi, İctimai ve Ferhengi*, 1347, Danişgah-i Tahran Danişkede-i Behdaşt, s. 44

⁴⁵⁰ Muzaffer KAHRAMANI, *Ez baverd-i Horasan ta Ebiverd-i Fars*, s. 462

⁴⁵¹ Name-i Nur, Şumare 4-5, s. 58

⁴⁵² Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, s. 66

Sıra 11,⁴⁵³ (60.000 Kaşkay'ın silahlanabilmelerine karşın hiç bir zaman savaş meydanına 50.000 kişiden fazla kişi görünmemiştir. El'deki kişilerin sayısı 500.000'e kadar ulaşmaktadır.

Sıra 14 ve 15 İran Ordusu, Bu konuda Oberling: "1957 (1336), *Ordu İstihbarat Komutanına ait adlar listesinden bana bu bilgiler verildi*" şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Sıra 17 ve 18; İran'ın 5.Ordusuna bağlı bir birliğinin Komutanı Tarafından Oberling'e verilmiş iki ayrı listeden. Sıra 19 ve 20 ise aşağıdaki dipnotlarda kaynağı belirtilmiştir.⁴⁵⁴

Sıra 25 ⁴⁵⁵; Bu kaynağa göre göçebe nüfusun oranı %71 (17.500 aile) Yerleşmiş nüfusun oranı ise % 29'du.

Sıra 26⁴⁵⁶, , Kirmanşah'taki Sunulmuş Bilgiler, Bu bilgi adı Geçen Kaynağın İstatiklerine de uymaktadır. Tüm bu istatistik bilgiler Aile ve Hayvan Sayısı İran İstatistik Merkezi'nin göçebe aileler üzere uyguladığı Zirai Sayım ve ilk listeye dayanmaktadır.

Sıra 34⁴⁵⁷; (1361'de de bir az değişiklikler yaparak ve değişik fotoğraflar ekleyerek tekrar aşağıda vereceğimiz bilgilerle çoğaltılmıştır, , 1357'deki İran İstatistik Merkezi'nin verilerine dayanarak, %3 nüfus artışını da eklemekle 1360 yılı için nüfus hesaplanmıştır.

⁴⁵³ M.H. Rükzade Ademiyyet, *Fars ve Ceng-i Beynelmilel*, Tahran, 1327 Şemsi, Sayfa 33

⁴⁵⁴ Pierre OBERLING, *Aşair-i Kaşkay-i Fars*, s. 234-236

⁴⁵⁵ Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, Amuziş ve Perveriş, *Menzilet-i Zen der İctimayi Aşairi (Tayife-i Dereşuri-i İl-i Kaşkay)* Tahran, 1354, Pejuheş ve Berresi-i Saziman-i Zenan-i İran, s. 9,10.

⁴⁵⁶ Saziman-i Bername, Merkez-i Amar-i İran, Serşumari-i Kişaverzi-i Hanivarha-i Müteherrik, Sal 1353, No 636, Sal 1355, s. 10, 1 No'lu Liste. İttılaat-i Amar-i İlat-i Aşairi-i Fars, Merkez-i Cemiyet Şinasi-i Danişgah-i Şiraz

⁴⁵⁷ Merkez-i Aşairi-yi İran, Mecmua-yi İttılaat ve Amar-i İlat ve Tavayif-i Aşairi-yi İran, Merkez-i Esnad ve Medarik-i Fenni, Muavinet-i Bernamerizi ve Erzişyabi, Sziman-i Bername ve Bütce, Sal 1360, Merkez-i Aşairi-i İran (Merkez-i Hadamati-yi Aşairi), Mecmua-yi İttılaat ve Amar-i İlat ve Tavayif-i Aşairi-yi İran, Mehr ayı, 1361, Sayfa 86

Sıra 37⁴⁵⁸; (Kaşkay Eli 146 Tire, 499 Bonku'ya sahipti.) 1363 yılın sonlarına kadar toplam basılmış ciltlerin sayısı 13'e ulaşmaktaydı.

11,14,19,23 ve 24. Sıralardaki ailedeki kişi sayısı ortalama 5 kişi olarak belirtilmiştir⁴⁵⁹

Kuşkusuz H.Ş 1360 (M. 1981)'den sonraki istatikler daha güvenilirlerdir. Zira göçebelerle ilgilenen İdarelere İran istatistik merkezi tarafından göçebe nüfusu titizlikle saptamaları için tasarılar verildi. Diğer taraftan daha doğru bilgiler edinmek için işbirliği yolları da açılmıştı.

Fars aşiretleri ile ilgilenen Kuruculuk cihadı'nın (Cihad Sazendigi-i Aşairi-i Fars) istatistik birimi tarafından H.Ş 1361 (M. 1982) yılı Tir ayında elde edilmiş verilere göre elin göçebe ve yarı göçebe nüfusu 89.366 kişi yani 13.752 aileye ulaşmaktadır. Böylece her ailedeki kişi sayısı 5/6 olarak saptanmıştır.⁴⁶⁰

Dört yıl sonra H.Ş 1365 (M. 1986) yılında Programlama ve Bütçe Bakanlığının İstatistik İdaresi (İdare-yi Amar-i Vizaret-i Bername ve Bütçe) tarafından ülke göçebelerine özel ve merhalelerle sayım işleri uygulandı. İlk merhalede göçebelerin sayısı tayfa ve el sayımına göre yapıldı. Bu istatikler uyarınca Kaşkay ailelerinin sayısı 17.444'e ulaşmakla bir artış göstermekteydi.⁴⁶¹

Her ailedeki kişi sayısını ortalama 5/6 olarak düşünersek o zaman göçebe Kaşkayların nüfusu 113.386 kişi oluyor. Böylece H.Ş 1361 (M. 1982)'deki nüfus sayısına göre 24.020 kişi kadar bir artış söz konusu oluyor. Belirtelim ki, bu dört yıl süresince kesin olarak 1361'deki çok sayıda göçebe aileler göçebeliği bırakarak

⁴⁵⁸ Amargiri-yi Aşairi-yi Kuçro-i Ostan-i Fars, Vahid-i Amar-i Cihad-i Sazendegi-yi Aşairi-yi Fars, 1361, 5 Cild,

⁴⁵⁹ Dr Cevad SAFİ NEJAD, Aşair-i Merkezi-i İran, s. 68

⁴⁶⁰ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 346

yerleşik hayata geçmişlerdi. Her şeye rağmen yüksek doğum oranı göçebe nüfusunun eksilmesi önüne geçerek 24.020 kadar artışa bile neden olmuştur. Bu dört yılın sonunda nüfus artışı yılda % 6/7 kadardı. Söz konusu rakam aşağı yukarı ülkedeki göçebe nüfusun % 9/26'sını oluşturmaktaydı. H.Ş 1365 (M.1986)'de ülkedeki tüm göçebe nüfus aile sayısına göre 188.354 aile kadardı. Bu rakama göre göçebe Kaşkaylar Bahtiyarilerden sonra ikinci yeri almaktaydılar. Bahtiyarilerin nüfusu ülkedeki göçebe nüfusun % 18/22'sini oluşturmakla 34.333 aile kadardı.⁴⁶²

Diğer taraftan aynı Fars Eyaletinin 3.229.226 nüfusundan % 3/5'ini göçebe Kaşkaylar oluşturuyorlardı. Bu rakamı bölgenin diğer göçebeleri ile karşılaştırsak, Kohgiluye ve Böyer Ahmet göçebelerinin 3 katı, Fars Eyaletindeki Hamse, Arap ve Basiri göçebelerinin 3 katından fazlasını, Memeseni göçebelerinin ise 4/6 katını oluşturmaktaydılar. Söz konusu oran, Kaşkayların sosyal, siyasi ve ekonomik değerini gösterme bakımından çok önemlidir.⁴⁶³

H.Ş 1366 (M. 1987)'daki (en sonu) resmi istatiklere göre Kaşkay Eli'nin nüfusu yaklaşık 112.430 kişi veya 16.891 aile kadardı.⁴⁶⁴

Böylece ailedeki kişi sayısı 6/6 kişiydi. Bu ise nüfusun ve ailedeki kişi sayısının arttığını gösteriyordu.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Vizaret-i Bername ve Bûdce, Merkez-i Amar-i İnan, *Yafteha-i Mühimm-i Serşumari-i İctimai ve İktisadi-i Aşair-i Küçende-i İnan, 1365*; Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İnan" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, s.347*

⁴⁶² Vizaret-i Bername ve Bûdce, Merkez-i Amar-i İnan, *Yafteha-i Mühimm-i Serşumari-i İctimai ve İktisadi-i Aşair-i Küçende-i İnan, 1365*; Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İnan" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, s.347*

⁴⁶³ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İnan" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, s. 347*

⁴⁶⁴ Vizaret-i Bername ve Bûdce, Merkez-i Amar-i İnan, *Yafteha-i Mühimm-i Serşumari-i İctimai ve İktisadi-i Aşair-i Küçende-i İnan, 1366, İl-i Kaşkayi Şumare 3-14, s.1*; Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İnan" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, s.348*

⁴⁶⁵ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İnan" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, s. 348*

Bu rakam Kaşkaylar için aynı yıldaki ülke göçebelerinin 1.152.099 kişilik nüfusundan % 9/8'ini oluştuyordu.⁴⁶⁶Fars Eyaleti'nin toplam 334.329 Kişilik göçebe nüfusundan % 33/6'ini yani çoğunluğunu göçebeler oluştuyordu.⁴⁶⁷

Bu rakam (Kaşkay nüfusu) Bahtiyarilerin 181.777 kişilik nüfusuna göre ülke göçebeleri arasında ikinci yeri almaktadır. Bahtiyariler ülke göçebe nüfusundan % 15/8'ini Kaşkaylar ise % 9/8'ini oluşturmaktadır.⁴⁶⁸

5.1.5 KAŞKAY TÜRKLERİNİN NÜFUSLARININ GERÇEK OLARAK SAPTANAMAYIŞININ NEDENLERİ

Söz konusu nüfusun gerçek ve doğru olarak belirlenmesi ve saptanmasını engelleyecek birkaç etken vardır. Bunlar:

1. Şimdiye kadar Kaşkay nüfusunun kapsamı içerisine alınan yalnız göçebe nüfus olmuştur. Zaman geçtikçe yerleşmeler nedeni ile sürekli göçebe nüfus eksilme, yerleşik nüfus ise artış eğiliminde olmuştur. Kaşkay nüfusu içinde yüz yıllardan beri ister gönüllü ister zorunlu olsun Kaşkayların yaşadığı coğrafyanın hemem hemen bütün yerleşim noktalarında yerleşen ve bugün göçebe nüfustan kat kat daha fazla olan nüfus sayım dışında tutulmuştur.

2. Günümüzden geçmişe doğru gittiğimizde istatistik verilerin gerçeğe yakınlığı azalmış oluyor. Bu rakamlar, özellikle 1340'dan (M. 1961) öncekiler yalnız tahmin sayılabilirler. geçmişte istatistik araştırmalara olanak yoktu. Bilimsel yöntem ve tekniklere dayanmayan istatistik bir tasarının mevcut olmayışı, aynı zamanda istatistik sorunlar olması

⁴⁶⁶ Vizaret-i Bername ve Bütce, Merkez-i Amar-i İran, *Yafteha-i Mühimm-i Serşumari-i İctimai ve İktisadi-i Aşair-i Küçende-i İran, 1366, İl-i Kaşkayi Şumare 1, s.1; Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ, Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, s.348*

⁴⁶⁷ Vizaret-i Bername ve Bütce, Merkez-i Amar-i İran, *Yafteha-i Mühimm-i Serşumari-i İctimai ve İktisadi-i Aşair-i Küçende-i İran, 1366, İl-i Kaşkayi Şumare 4 ve 10, s.1; Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ, Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, s.348*

⁴⁶⁸ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ, *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi, 1377, s. 348*

3. Etnik kökene dayalı yerleşim noktalarında nüfus sayımı yapılmamıştır. Örneğin, Firuzabad kenti nüfus sayımında Kaşkayların sayısına değinilmemiştir. Bu yüzden etnik sayı konusunda hiçbir bilgiye sahip değiliz. Etniklerin içe içe yaşamaları, yerli halkın Kaşkaylar ve diğer göçebelerle karışmasına göre Kaşkayların nüfus sayısını belirleme gayet zor bir iştir.

4. Sürekli çatışmalardan dolayı devlet memurları söz konusu bölgede göreceliğe bile dayanan titiz ve dikkatli bir sayım yapamamışlardı. Çünkü onlar Kaşkaylar tarafından iyi karşılanmıyorlardı.

5. Normal koşullarda bile önyargı, kötümserlik, devlete asker ve vergi vermeme veya az vermek için araştırmacı ve devlet idarelerinden gelen memurların nüfus ile ilgili sorularına doğru dürüst yanıtlar verilmemiştir. Kaşkaylar nüfusularını az gösterme yanında elin iç sırlarını saklama eğilimi içinde de olmuşlar.

6. Göçebe ve yarı göçebe Kaşkayların nüfusu konar göçer yaşamın gerektirdiğinden zaman zaman uzak yerlere göçmektedirler. Söz konusu sürekli hareket ve istatistik merkezlerden uzaklaşmalar görevlilerin işlerini zorlaştırdığından daha az araştırılmaya tabi tutuluyorlar

7. Merkezi devlet de Kaşkay sorunlarını önemsiz göstermek için söz konusu nüfusu hep az göstermiştir.

8. Sayım memurları göçebelerin yayla ve kışlakları ile ilgili yeterli bilgiye sahip değillerdi.

9. El halkı kültürel açıdan pek gelişmediği için sayım gibi önemli konuları gereksiz bulmuş bu yüzden de doğru bilgi vermekten kaçınmışlar.

10. Ulaşım zorlulukları, araç ve yolların iyi durumda olmayışı, aynı zamanda el yollarında dağ ve dere gibi doğal engellerin olması.

11. Kaşkayların nüfusunu olduğundan az saptanmasında olumsuz ve yanıltıcı etkenlerden biri de onların sosyal yapılarında yer alan en küçük ve temel birimdeki kavramın tam olarak açıklanmamasıdır. Bu karışıklık ve kavram karşılığı Kaşkay Türkçesinden bu sosyal yapıda olmayan yabancıların dillerine çevrildiğinde yanlışlar daha da artmış oluyor. Örneğin Osmanlıcada Hanelik diye bileceğimiz Hanevar kelimesi Türkçe çevirilerde aile kelimesi ile karşılanmıştır. Halbuki Kaşkayların kendi ifadesi ile ev yahut oba kavramı baba, anne, çocuklar, amcaoğulları, dede, nine vs'leri içine alarak geniş aile yahut aileler birliği biçimindedir. Ayrıca köylü ve özellikle de göçebe aile içindeki kişi sayısını 5-6 kişi olarak gösterme eğilimi doğru bir yöntem olmasa gerek. Kuşkusuz bu yöntem şehirli aile yapısının esas alınmasından kaynaklanmaktadır.

12. Ayrıca sürgün ve diğer nedenler yüzünden söz konusu Kaşkay bölgesinden çıkmış olan nüfus da göz ardı edilmektedir. Örneğin; bugün Farsimedan Tayfasından olan kimi gruplar, Irak (Erag) ve Tahran civarlarında yaşamaktalar. Onlardan bazıları Eragi adı ile bilinmekte. ⁴⁶⁹

5.1.6 KAŞKAY TÜRKLERİNİN GÜNÜMÜZDEKİ NÜFUSUNUN BELİRLENMESİ

Gerek yabancı kaynaklarda belirtilen rakamlar, gerekse İran kaynaklarınca belirtilen çeşitli yıllara ait Kaşkay Türklerinin nüfusları ile ilgili rakamlar Kaşkay Türklerinin bugünkü gerçek nüfuslarının belirlenmesi için belirli ölçülerde kaynak teşkil etmektedirler. Dikkat edilecek olursa gerek yıllara göre, gerek araştırmacılara göre gerekse yerli ve yabancı kaynakların verdiği rakamlar arasında zıtlıklar yanında birbirine yakın rakamlarda vardır. Bu rakamlar içinde özellikle en eski tarihli

⁴⁶⁹ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İran*, Tahran 1377, s.101-102

olanların toplam İran nüfusu içindeki oranı baz alınacak olursa Kaşkay Türklerinin bugünkü gerçek nüfuslarını yaklaşık olarak tespit etmek mümkün olacaktır. Kanaatimizce tespit edilen bu nüfus miktarı gerçeğe en yakın rakamı ifade edecektir. Örneğin ; Bu tezin Kaşkay Türklerinin nüfusları ile ilgili Yabancı Kaynaklardan belirlenen rakamları gösteren tablonun 25. Satırında F. Hesse 1932 yılı itibariyle 60.000-80.000, aynı tablonun 26. Satırında ise Doladof'un 1932 yılı itibariyle 200.000 kişi rakamını vermiştir. Yine aynı tablonun 27. Satırında H. Field 1938 yılı itibariyle Kaşkayların nüfusundan ziyade aile sayısını ele almış ve bu sayıyı 33.045 olarak göstermiştir. Göçebe ailelerinin geniş aile tipi olduğu göz önüne alınırsa bu sayı aile (ev, geniş aile) başına en az 10-15 kişidir. Belirtilen en az aile sayısı 30.000 rakamı bile baz alınacak olsa 1940 lı yıllar itibariyle bile Kaşkay Türklerinin nüfusu en az 300.000 kişidir. Aynı yıllar itibariyle İran'ın nüfusu 15 milyon civarında olduğu göz önüne alınırsa Kaşkay Türklerinin o yıllar itibariyle toplam İran nüfusu içindeki payı % 2 dir. Bu en az oranı ifade etmektedir. Aynı tablodaki bilgileri esas alarak örneklerimizi saymağa devam edersek, yabancı kaynaklar tablosunun 35. Sırasında S.I. Bruk 1955 yılı itibariyle 600.000 kişilik bir nüfusu vermektedir. 36. Sırada ise 1955 tarihli Fransız belgeleri bu rakamı 350.000 olarak ifade etmektedir. Yine aynı tablonun 37. Sırasında N.A. Keziyakof 1957 yılı itibariyle 350.000, 38. Sırada yer alan B.N. Zahhoder de 1957 yılı itibariyle bu rakamı 300.000 olarak belirtmektedir. Yabancı kaynaklardaki 1955 yılının verisi olan 600.000 rakamı esas alındığında ve aynı yıllarda İran nüfusunun 19 milyon olduğu göz önüne alınırsa Kaşkayların toplam nüfusa oranı yaklaşık % 3.5 tur.

Yerli kaynaklarda Kaşkay Türkleri nüfusun en çok güneş takvimine göre 1327 (M. 1948) itibariyle M.H.Rüknüzade Ademiyyat 500.000 kişi olarak belirtmektedir. Yine yerli kaynaklarda en az miktarı 80.000 kişiyi ile G.Y. Hicri Şemsi 1336 (M. 1957) esas alınarak İttılaat-i Heftegi adlı bir dergi vermektedir. Yerli kaynaklar nüfustan ziyade aile sayısına ağırlık vermiş ve çeşitli yıllara ait rakamlar tutarsız olmakla beraber ortalama aile sayısı 50.000 nüfus ise 350.000 civarında gösterilmektedir. Yabancı kaynaklarda en yüksek nüfus 600.000 kişi olarak gösterilirken bu rakam yerli kaynaklarda 500.000 kişiyi geçmemektedir. Her halükarda en yüksek rakamların esas alınması gerekmektedir. Objektif ölçülere göre

eksik veya fazla sayım yapıldığını iddia etmek mümkündür. Zira aynı yıllara denk gelen nüfus miktarları arasında uçurum denecek kadar farklar vardır. (Örneğin bir kaynağa ait rakam 600.000 iken diğer bir kaynağa göre 5.000 dir. On yıl gibi yakın bir aralığı ifade eden bu iki farklı rakam arasında % 95 oranında bir sapmayı ifade etmektedir.) İstatistikte yanılma ve sapma oranlarındaki tolerans payı % 5 aştığında verilerin sağlıksızlığı nedeniyle sonuç almak zorlaşır. İran'daki Kaşkay Türklerinin nüfusları için belirtilen rakamalarda ne yabancı ne de yerli kaynaklarda bir tutarlılık yoktur. Sapmalar % 95'i geçmektedir. Bu durum sayımlardaki ciddiyetsizliği göstermekte-dir. Ancak yabancı kaynaklar yerli kaynaklara oranla biraz daha toleranslı görünmektedir. Daha geniş imkanara sahip olan yerli araştırmacıların daha sağlıklı ve doğru veriler elde etmesi mümkündür. Ancak her iki kaynağın da birleştiği nokta Kaşkay Türklerinin sayısını olabildiğince az göstermektir.

Öteden beri oryantalizm olarak bilinen şarkiyatçılık (Doğu Bilim) doğu halkları ile yakından ilgilendiği bilinen bir husustur. Ancak bu ülkelerdeki batılı araştırmacıların amaçlarının daha ziyade uzun vadeli olarak ülke siyaset ve stratejilerini hazırlamak için yapıldığı da yine göz önünde tutulması gereken diğer bir husustur. Misyonerlik faaliyetleri ile kendilerine bağlı cemaatler veya cemaatçiklerde oluşturmayı hedefleyen bu tür siyasi nitelikli sosyolojik araştırmalar aynı zamanda tarih ve toplum araştırmacıları için de önemli kaynaklar meydana getirmektedir.

Kaşkay Türkleri batılılar için fazla bir şey ifade etmemektedir. Çünkü gelenek, görenek ve milli kimliklerine bağlı olan bu topluluk batılı araştırmacı veya misyonerlerin amaçlarına uygun bir topluluk değildir. Bu nedenle olsa gerektir ki Kaşkay Türkleri ile ilgili ciddi bir batılı kaynağa rastlamak mümkün olmamıştır. Bu tezin ilgili bölümünde yer alan yabancı araştırmacıların nüfusla ilgili kaynaklarındaki veriler iyi incelenecek olursa aynı yıllara denk gelen araştırma sonuçlarında dahi uçurumlar vardır. Bunun bir çok nedeni olabilir. Ancak bu konuda aynı tutarsızlık yerli kaynakların belirttiği rakamlarda da vardır. Şunu da belirtmek gerekir ki yabancı araştırmacıların sunduğu veriler yerli kaynaklardan alınılan verilere oranla daha insafli ve gerçeğe yakın rakamları ifade etmektedir. Nüfusları dahi tam bilinmeyen bir toplumun ekonomik ve sosyal gücü hakkında sağlıklı yorumlar

yapmak mümkün değildir. Bu nedenle Kaşkayların nüfusu önyargılardan ve siyasi kaygılardan uzak bir şekilde gerçekçi olarak hesaplanmalıdır.

Bütün bu araştırmalar göstermektedirki İran'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Kaşkay Türklerinin nüfusu belirtilenlerin çok üzerinde olan bir rakamdır. Daha ziyade göçebe Kaşkayların nüfusları üzerinde yapılan araştırmalar da bile 1955 yılı itibariyle toplam İran nüfusunun yaklaşık % 3.5 unu oluşturmaktadır. Bu rakama büyük bir ihtimalle yerleşik yaşayan ve ülkenin farklı yörelerinde yaşayan Kaşkaylar dahil değildir. 2001 yılı itibariyle Kaşkay Türklerinin önemli bir kısmının yerleşik hayata geçtiği göz önüne alınırsa nüfusun sanılanın çok üzerinde olduğu anlaşılacaktır. Yine 2001 yılı itibariyle İran'ın nüfusunun yaklaşık 70 milyon olduğu hesaba alınırsa Kaşkaylar en kötümser tahminle bu nüfusun % 3.5 oranını temsil ettiklerinde varılan rakam yaklaşık 2,5-3 milyondur. Bu rakama yerleşik Kaşkayların önemli bir kısmının nüfusu dahil değildir.

6. BÖLÜM

6.1 KAŞKAY TÜRKLERİNİN SİYASİ ve SOSYAL YAPISI

Kaşkay Türklerinin siyasi ve sosyal yapısındaki değişiklikler İran'daki siyasi ve sosyal yapıda meydana gelen gelişmelere paralellik göstermektedir. İran tarihinde yakın dönemlere damgasını vuran önemli olaylar ister istemez Kaşkay Türklerini de derinden etkilemiştir. Kaşkay Türklerinin siyasi ve buna bağlı kaçınılmaz olarak sosyal yapılarında büyük değişikliklere yol açan gelişmelerde en önemli dönüm noktası güneş takvminine göre 1340 (M. 1961)yılında olmuştur.

İkinci Dünya savaşı sonrasında dünyanın yeniden yapılanması ile beraber gerek Yalta Anlaşması hükümleri gerekse Birleşmiş Milletler Cemiyetinin desteği ile İran'ın toprak bütünlüğü garanti altına alındı. Yeni dönemde ülkenin bütünlüğünü tehdit eden bölücü ve yıkıcı akımlar İran devletini daha dikkatli olmağa sevketti.

Bunları önlemek için bir takım yapısal önlemler alındı. H.Ş 1340 (M. 1961)yılında Toprak Reformunun yapılması ile beraber göçebe düzeni içinde yaşayan topluluklar yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeğe başladılar. Bu reform haliyle Kaşkay Türklerini de derinden etkiledi. Bu yıldan itibaren topluluğun sosyal ve siyasi yapısındaki hiyerarşisi de bozuldu. Yerleşik hayatın artması ve merkezi hükümetin uygulamaları neticesinde bu yapı tamamen ortadan kalktı. Bu nedenle Kaşkay Türklerinin sosyal ve siyasi yapısını 1961'dan önce ve 1961'dan sonra ayrı ayrı dönemler halinde incelemek gerekmektedir.

6.1.1 KAŞKAY BÜYÜK ELİNİN GELENEKSEL YAPISI :

Kaşkay Eli de diğer eller gibi geleneksel el yapısına sahiptir. Her Elin geleneksel iç bölümü kendine özgü sosyal yapısı esasında biçimlenmektedir.. Ellerin Hemen hepsinde iç bölümün yöntem ve esasları aynıdır. Yalnız her el kendine özgü terimlerle bu bölümleri adlandırmaktadır. Büyük Kaşkay Eli altı kalabalık nüfuslu dala ayrılmaktadır. El yapısında buna tayfa denmektedir. Ama kimi zamanlar tayfa üyeleri kendi tayfaları için “*El*” terimini de kullanmaktadırlar.⁴⁷⁰

Söz konusu tayfaların el olarak da adlanmasının nedeni kalabalık, çok nüfusa sahip olmaları ve geniş bir alanda yayılmaları ile açıklanabilir. Bu açıdan Kaşkay Eli “Büyük El” niteliği arz etmektedir. Büyük El konfederasyon biçiminde birleşmiş birkaç elden oluşmaktadır.⁴⁷¹ Bu şekilde bir konfederasyonu (herhangi bir yol ile) oluşturan göçebeler, özel bir güce sahip olmakla ülke genelinde oluşan siyasi olaylara da katılabilmişlerdir. Onlarca önderlerinin ülkede önemli kuruluşların başında yer almaları pek sık yaşana gelmiş bir gerçektir. Büyük El nüfus, bölge genişliği, önderlik tezgahı ve örgütü bakımından küçük bir devlet gibi oluşmuştur. Kaşkayların tarihinde Büyük El'in önderlik örgütü, hiyerarşik bir biçimdeydi. Elhan ve Elbeyi başta bulunur, Diğer küçük birimlerin sorumlusu ise sıra ile hanlar, Kelanterler, Kethüdalar ve Aksakallardı. Bu hiyerarşik yapıda aşağıdan yukarıya doğru çıktıkça önderlerin gücü ve sorumluluğu da artmaktaydı. Diğer bir deyişle

⁴⁷⁰ Dr Cevad SAFİ NEJAD, Aşair-i Merkezi-i İran, Tahran 1375, s. 73-74

yukarıdan aşağıya doğru yetkiler ve güç azalıyordu. Büyük El'in ana önderliği Elhan ve Elbeyi ailesinde babadan oğula geçen bir yapıya sahipti.⁴⁷² Ülke genelindeki Büyük El'lerin siyasi yapıları bugün tamamıyla çözülmüş, yalnız Kaşkaylar belirli bir ölçüde geleneksel düzenlerini koruyabilmişlerdir.⁴⁷³

Söz konusu yapı zaman içerisinde kimi siyasi, sosyal ve ekonomik nedenler yüzünden değişimlere maruz kalmıştır. Buradan hareketle Kaşkay Elinin geleneksel yapısındaki değişimlerin başlangıç noktasını H.Ş. 1340 yılı (M.1961)⁴⁷⁴ olarak saptarsak, söz konusu yapı iki büyük başlık altında irdelenebilir.

1. H.Ş. 1340 (M.1961)Yılından Önceki Durum
2. H.Ş. 1340 (M.1961)Yılından Sonraki Durum

Bu tarihe kadar söz konusu yapı iki alt ayrı başlık altında incelenebilir

- a) Sosyal Yapı
- b) Siyasi Yapı

6.1.1.1 Sosyal Yapı

Dil, gelenek, kültür ortaklığı ile belirli yaylak, kışlak sınırları olan ve bir Elhan yahut Elbeyi'nin gözetiminde bulunan tayfalardan oluşan sosyal yapıya "El" denmektedir.⁴⁷⁵ Buna göre tayfalar toplamı eli meydana getirmektedir.

Kaçar döneminde gözüken bu güçlü siyasi birim birdenbire ortaya çıkmamıştır. Yüzyıllardan beri değişik tayfaların bir araya gelmesi ile bu siyasi yapı meydana gelmişti. Daha sonraları bazı grupların eklenmesi, ayrılması, gelenekler ve bazı diğer özelliklerin değişime uğraması ile söz konusu el önem kazandı ve yavaş

⁴⁷¹ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 36

⁴⁷² Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 196

⁴⁷³ A.g.k. , s. 200

⁴⁷⁴ A.g.k. , s. 175

yavaş merkezi yönetim (hükümet) tarafından uygulanan baskılara karşı bir savunma mekanizmasına (gücüne) dönüştü. Bazen de darbe indirici güç olarak çatışmalara girdi. Bir zamanda merkezi devlete bağlı olarak, devlete haraç ve vergi ödemek zorunda kaldı. Bütün bu güçlerine karşın eskideki eller gibi, örneğin Zendiye, Afşar ve Kızılbaşlar gibi devlet kuramadılar. Bunun nedeni el önderlerinin merkezi devlet ile iyi geçinmelerinden kaynaklanabilir. Nitekim el önderlerinin merkezi hükümete bağlılıkları karşılığında onlara merkezi hükümet tarafından bir takım ünvanlar verilmiştir. Kaşkay hanlarına bazı ünvanlar verilmiş olsa da bu onların gücünden yararlanma ve kontrolü için olmuştur. Merkezi hükümetin bunlara bir takım ünvanlar ve tavizler vermelerinin nedenlerinden biri de hükümet valileri ile çatışmalarını önlemektir.⁴⁷⁶ Kısaca Kaşkay Elhanları bütünsel bir bakışla elin ayakta kalması için önemli rolleri vardı. Her elin itibar ve büyüklüğü onun tayfalarına da bağlıdır. Dolayısıyla güçlü ve itibarlı el; iktidarlı hana, Kelanterlere ve eksiksiz askeri güce sahip olmalıdır.

Göçebe topluluğunun yapısını birkaç ortak merkezli iç içe girmiş dairelere benzetebiliriz. Merkezde çekirdek aile ve onu içeren küçükten büyüğe kadar olan daireler vardır. Büyük daireden merkeze yaklaştıkça bireyler arası bağlılıklar daha fazla samimi ve yakın oluyorlardı. Aynı zamanda El camiasında yukarı (üst) düzeylerden aşağı (alt) düzeyler ve merkeze yaklaştıkça İbn Haldun'un tabiri ile kabile asabiyeti de daha güçlü ve pekişmiş oluyordu. Alt düzeyler daire merkezine yaklaştıkça aile sayısı az, akrabalık bağları ise daha belirgin ve açık oluyordu. Aşağıdan yukarıya doğru daire merkezinden uzaklaştıkça toplumun genişliği ve aile çokluğu nedeni ile akrabalık bağları görünmeyecek kadar, belirsiz oluyordu. Buna göre el sistemi alt sıralarda çoğunlukla akrabalık bağlarına, yukarı kesimlerde ise idari ve siyasi birliğe dayanmaktaydı.

6.1.1.1.1 El :

⁴⁷⁵ Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustai-i Fars.*, c. 1, Tahran 1370, s. 76

⁴⁷⁶ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 179

H.Ş. 1347'de (M. 1968) Antropolog Dr. Nadir Afşar Nadiri, eli şu üç ölçüğe göre tanımlamıştır. Buna göre bir Elin oluşması için aşağıdaki unsurların oluşması gerekmektedir.

***Elsel Yapının Varolması :** Her Elin iç bölümleri vardı. Her El birkaç tayfaya, her tayfa birkaç tireye, her tire de birkaç bonkuya ayrılmaktaydı.

***Ortak Yaşam Bölgesi :** Her El kendine özgü, sınırları belirtilmiş ve belli bir adı olan alana (bölgeye) sahipti.

***El Bireylerinin Tayfa Bilinçlerinin Farkında Olması :** Tüm bireyler hangi tayfa, tire ve bonkuya ait olduklarını biliyorlardı. Kesinliği üzerinde görüş birliği olmayan ve belirleyici özelliği diğerlerine göre ikinci derecede ölçekler sayılabilecek özellikler ise hayvan besleme, sınırlı tarım, göç ve Kara Çadırlardır. Bireyler arasındaki ilişkiler akrabalığa dayanmaktadır. Akrabalık düzeni Eli oluşturan en önemli etken sayılmaktadır. Özel durumlarda Elin ana ve ilk çekirdeğini oluşturan etkenler, akrabalık dışı etkenler de olabilir. Örneğin; Safeviler dönemindeki Şahsevenler birliğinin oluşturulmasındaki başlıca amaç kızılbaşlara karşı düzenli bir cemiyet oluşturmaktı.⁴⁷⁷

Kaşkay Elindeki iç bölümler bir takım idari, sosyal ve siyasi hiyerarşiden kaynaklanmaktadır. Kaşkay sözcüğü genel bir kavramdır ve Kaşkay Eli'ni oluşturan tüm grupları kapsayan bir addır. Elin bölümlere ayrılması birtakım etkenlere bağlantılıdır.

Bu etkenleri aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz.

***Siyasi ve Sosyal Nüfuz (Yetki) :**

Kaşkay elinde iç bölümlerin oluşmasında rolü olan hanların vb şahsiyetlerin evlenme ve benzeri olaylar neticesinde bir takım siyasi yetkiler kazanıp sosyal durumlarının değişmesi el içinde yeni bölümlerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu durumun en belirgin örneği Keşküllü tayfasıdır. Keşküllü tayfasının bir bölümü Elhan ailesi ile evlenmeler yoluyla siyasi ve sosyal durumlarını yükselterek tayfa

⁴⁷⁷ Dr Hişmetullah TEYYİBİ, Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair, Tahran 1378, s. 134-135

içinde Büyük Keşküllü ve Küçük Keşküllü diye iki ayrı tayfanın oluşmasına neden olmuştur. Burada siyasi ve sosyal durumu daha yüksek olan kesim Büyük Keşküllü Tayfası olarak anılmaktadır.

***İktisadi Güçler :** Elin zengin üyelerinin çevresinde zamanla geniş ve kalabalık bir kitlenin toplanması yeni iç bölünmelerin oluşmasına da zemin hazırlamaktadır.

***Tireler ve Aileler Arasındaki Kan Bağı ve Akrabalık :**

Farklı kesimlerin biribiri ile evlenip yeni akrabalıkların meydana gelmesi aynı zamanda tayfa içinde yeni bölümlerin oluşmasına da sebep olan etkenlerden biridir.

***Siyasi Etken ve Tayfaların İnsicamını Sağlamadaki Rolü :**

Kaşkay Eli ülkenin güney bölgelerinde her zaman iktisadi, sosyal ve siyasi bir güç olarak tanınmıştır. Bu nedenle diğer göçebe ve köylülerin ona bağlanması için daha müsait bir ortama sahip olmuştur. Böylece çoğunluğu oluşturan Türklere ek olarak Boyer Ahmedi, Memeseni, Arap, Bahtiyari, Cerguye ve bunlar gibi tayflar da bu federasyonda yer almıştır. Bu eğilim tarih boyu süregelmiştir.

Bazı Eller Elin nüfuzunu artırma ve güvenliği koruma altına almak için diğer el ve tayfaları egemenlikleri altına alarak bir Büyük El konfederasyonu oluşturmaktadırlar. Bu ellerin nüfusu, bölge genişliği ve siyasi kuruluşları öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki, olanak bulabilselerdi küçük bir devlet bile kurabilirdi.⁴⁷⁸

El, bağımsız bir siyasi birim olarak birkaç tayfadan oluşmaktadır. Çoğunlukla eli oluşturan tayfalar ortak ecdada bağlanmaktadır.

El bazı yönlerden tayfaya benzemektedir. Yalnız nüfusu daha çok ve alanı ise daha geniştir. Aynı zamanda önder yahut önderleri daha fazla güce sahiptirler.

⁴⁷⁸ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, c. 2, s. 35

Elin başında bir veya birkaç han duruyordu. Hanların en büyüğü Elhan adı alarak el önderliğini de üstlenirdi.⁴⁷⁹

Göçebelerin sosyal yapısında çekirdek aileler, özel düzen ile Elin tümüne bağlanırlar. İşte bu sistem ile el halkı, savaş, güvenliğinin sağlanması, otlakların paylaşılması, göç ve hayvancılık gibi işlerini yürütürlerdi. Bu sistem aynı zamanda elin birliği ve beraberliğini de garanti altına almaktaydı.

El sistemi aile ile son bulan bir sıralamaya sahiptir. Aile en küçük sosyal birim olarak el topluluğunun çekirdeğini oluşturmaktadır. El camiasının sosyal yapısı aile biriminden başlayıp yavaş yavaş daha büyük olan tire-tayfa-El ve bazen Eller birliği ile son bulurdu. Küçük birimlerin her birisi daha büyük olan birimler içinde yer alırlardı.

Böylece ana hatları ile Kaşkay Elindeki hiyerarşik sistem yukarıdan aşağıya doğru şöyledir. El, tayfa, tire, bonku, beyle, oba ve aile'dir.⁴⁸⁰ Bu sıralama Anadolu'daki Türklerde özellikle Türkmen Yörüklerde Boy, soy, tayfa, sülale ve aile veya ev şeklindedir. Anadolu'daki bu yapılanmada ailelerin birliğine sülale, sülalelerin birliğine tayfa, tayfaların birliğine soy ve soyların birliğine de boy denmektedir. Boyların birliği de ulusu oluşturmaktadır. Ancak Yörük Türkmenlerin Akdeniz bölgesinde yaşayanlarında bu örgütlenme il (ulus), boy (oymak) ve oba şeklindedir.⁴⁸¹

6.1.1.1.2 Tayfa :

Tayfa siyasi, sosyal ve kavimsel (etnik) bir birimdir. Birkaç tirenin birleşmesinden bir tayfa ortaya çıkmaktadır.⁴⁸² Söz konusu birim siyasi ve etnik düzeni ile birçok tirelerin yönetimi ve onları birleştirmek amacı ile ortaya çıkmıştır. Bu yapının

⁴⁷⁹ A.g.k. , s. 36

⁴⁸⁰ Dr Hişmetullah TEYYİBİ, Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair, Tahran 1378, s. 123-124

⁴⁸¹ Oğuz AKTAN, Yörükler Sempozyumu, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 1

⁴⁸² Sirus PERHAM, Destbaftha-i Aşairi ve Rustai-i Fars., c. 1, Tahran 1370, s. 76

oluşumundaki temelde, siyasi ve kavimsel (etnik) nedenlerin de payı vardır.⁴⁸³ Tayfanın akrabalık düzeni ve ortak ecdat temeline dayanması zorunlu değildir. Diğer bir ifade ile her tayfa ortak akrabalık veya aynı soydan olan grupların siyasi, askeri ve sosyal birlik ve beraberliğine dayanarak oluşabilir.⁴⁸⁴ Bir tayfayı oluşturan tireler bazen ortak ecdada (mitolojik veya gerçek) sahiptirler. Böyle olunca da tayfa ecdadın adı ile adlandırılabilir. Aynı zamanda bazen tayfalarda yer adları ile tanımlanmaktadırlar. Örneğin; Dereşorlu tayfasının adı Semirum'un Mehrgerd yakınlarındaki Dere Şor (İstanbul Türkçesine göre Tuzlu dere) bölgesinden alınmıştır.⁴⁸⁵ Tayfa adının siyasi, askeri kaynağı da olabilir. Örneğin ; Şahseven eli gibi.

kimi tayfalar ortak kurucuya sahip değildirler. Burada birkaç tire değişik nedenlerle güçlü bir tirenin himayesine (tabiiyetine) girerek yeni bir tayfayı oluşturmaktadırlar. Bu tür tayfalar daha çok en güçlü tire adı ile anılabilir.⁴⁸⁶

Tayfayı oluşturan insanlar (bireyler) siyasi, sosyal bir birim şeklinde belirli bölgede yaşamaktadırlar.⁴⁸⁷ Tayfanın temeli tiredir. Her tirmede ortak ecdatlı birkaç bireyden oluşmuş ana topluluk vardır. Bu nedenle de akrabalık bağları başlıca rolü almaktadır. Büyük Kaşkay Eli altı büyük tayfadan oluşmaktadır. Bu tayfalara el de denir. Tayfa Tireler topluluğundan oluşmuştur. Tireler topluluğu geçmişe uzanan birlikte yaşamaları, ortak mülkiyet ve tayfa içi emektaşlıklar ile bir Kelanter gözetiminde yaşamaktadırlar.⁴⁸⁸ Tireler birbirinin yakınında elsel yaşam biçimini, ortak bölge ve çıkarılara dayalı yavaş yavaş yeni bir birliği kurmakla en sonunda tayfayı

⁴⁸³ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ, *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 367

⁴⁸⁴ Dr Hişmetullah TEYYİBİ, *Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair*, Tahran 1378, s. 136

⁴⁸⁵ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 159-160

⁴⁸⁶ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 160,161

⁴⁸⁷ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 181

⁴⁸⁸ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 177

oluşturmaktaydılar. Tayfayı oluşturan tirelerin sayısı tarih boyunca durağan değildi. Bu Tirelerden herhangi biri bir olay nedeni ile tayfadan ayrılabilirdi. Bağımsız ve ayrı bir tirenin ana tayfadan koparak diğer bir tayfaya bağlanması ya bir tirenin kendi önderinin (lideri) yönetim zaafından dağılması veya aksine güçlenip tayfayı da etkisi altına alması ile mümkün olan bir olaydı. Geçmişte elin bazı güçlü dalları (bölümleri) Elhan'a karşı bir tutum alıp, başarılı olmayınca da alt gruplara (dallara) dağılmak veya sürekli olarak bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.⁴⁸⁹

Her tayfanın itibarı ve değeri, nüfus ve aile sayısına, atlı savaşçıların niteliğine ve sayısına, bol otlaklara, güçlü ve zengin Kelanterlerine bağlıdır.

6.1.1.1.3 Tire :

Tire ikinci baba kuşaklı (soylu) grup olarak birkaç bonkudan oluşmaktadır. Bonkuların nüfusu zaman geçtikçe artmakta, yeni bonkular ortaya çıkmakta ve buna bağlı olarak da ya tireyi genişletmekte veya yeni bir tireyi meydana getirmektedirler. Her tirenin üyeleri çoğunlukla 5-8 kuşak önce yaşamış kurucunun adı ile anılmaktadır.⁴⁹⁰

Bazen tirenin geldiği coğrafi bölge de adlandırmada kullanılırdı. Aslında tire; tayfa ve elin en esas temelidir. Kaşkay Elinde her tayfa Tirelerden oluşmaktadır. Tire kavimsel (etnik), zihni, fikri, manevi değerlerle yüklü bir unvan olarak çoğunlukla akrabalık, ortak ve ulu ecdada bağlılık uyarınca oluşmuş bir olgudur. Böylece her hangi bir tire soy kütüğü ve ortak ecdadını bilmekle aileler arası kültürel, kavimsel ve tarihsel birliği sağlamış bulunuyordu. Tirenin bireyleri bir siyasi, sosyal birim biçiminde ve belirli bölgelerde yaşamaktadırlar. Bonkular bir arada bulunan ve birbirinin aynı olan birkaç köyden oluşan topluluklara benzemektedirler. Tire ortak yerleşim bölgesi olan otlaklara sahip birkaç dağınık bonkudan oluşmaktadır. Her tire

⁴⁸⁹ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 74

⁴⁹⁰ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 35

kendine özgü geleneksel tarihe sahiptir. Kendini tire üyesi olarak düşünen kişiler ortak ecdatlı (soylu) olmalarını da kabul etmektedirler.⁴⁹¹

Tirelerin bir araya gelmesi aralarındaki akrabalık ile bağlıdır. Tayfa Tireleri ortak soya sahip olsalar da alan genişliği nedeni ile akrabalık bağlarının bulunmasına karşın bu akrabalıkları pek de belirgin değildir. Tire elin tarihi, siyasi, kültürel birlik ve beraberliğine de sahiptir. Her Tire üyeleri ortakça kendi Tirelerine özgü otlaklardan yararlanırlar. Ancak tire önderlerinin bu konuda daha fazla ayrıcalıkları vardır. Otlakların ortak olmasına karşın koyun ve benzeri hayvanların sahipliği her evin kendisine aittir.⁴⁹² Tirenin ortak bölgeleri içinde çobanlar, dargalar ve işçiler gibi akrabalık bağı olmayan kişiler de gözükmektedir Tireler çoğunlukla birlikte hareket eder ve konarlar. Onlar arasında yardımlaşma ve emektaşlık vardır.⁴⁹³

Tirenin önderlerini elin merkezi gücü olan Elhan seçer. Tire Kelanterin temsilcisi olan Kethüda gözetiminde yönetilir.⁴⁹⁴ Tirenin önderliği Kethüdaların görevlerinden sayılmaktadır. Tire önderliğini üstlenen kişi, asli üyeler içinden yani kurucu nesilden olmalıdır. İkincisi liyakatli, temiz bir öz geçmişe sahip olan, tanınmış soylu bir aileden olan, iyi mal varlığı ve tire arasında sevilen, cesaretli, dünya görmüş ve her şeyden daha önemli iyi konuşma yeteneğine de sahip biri olmalıdır.⁴⁹⁵

Kethüda Kelanterin tiredeki temsilcisi ve tire ile Kelanter arasındaki resmi sözcüsüdür. Aynı zamanda o kendi tiresinin başkanlığını da üstlenmiştir.⁴⁹⁶ Tire önderinin görevleri, iç sorunların çözülmesi, diğer tire ve yabancılara karşı kendi tire çıkarlarını savunmaktır. Tirenin iç sorunları gerek otlak, gerekse evlilikler gibi konular Kethüda tarafından ve konuşularak çözüme kavuşturulurdu. Bir tire bir

⁴⁹¹ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İran*, Tahran 1377, S. 146

⁴⁹² Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustai-i Fars.*, c. 1, Tahran 1370, s. 76

⁴⁹³ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 176-177

⁴⁹⁴ Dr Hişmetullah TEYYİBİ, *Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair*, Tahran 1378, s. 130

⁴⁹⁵ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 182

sorunun çözümü için iyi bir çözüm bulamadıklarında diğer Tirelerin önderleri aracılığı ile çözüm yolunu arayıp, buluyorlardı.⁴⁹⁷

Bazen Tireler arasında ortaya çıkan güç kavgası ve iç anlaşmazlıklar yüzünden derin kopukluklar ve parçalanmalar oluşur, böylelikle yeni bir tire ortaya çıkmış oluyordu. Yeni oluşan tire kendine bir de yeni ad seçiyordu. Tire önderi iç işlerinin denetimine ek olarak tire dışı ile ilgili konularda da kendi tiresinin temsilciliğini yapıyordu. Aynı zamanda o diğer tire önderlerinin katılımı ile gerçekleşen toplantılara da katılıyor. Söz konusu toplantılarda tayfanın bütün sorunları tartışılıyor ve tirenin önderi kendi tire mensuplarının temsilciliğini yapıyordu. O toplantılara katılmakla kendi tiresini savunuyor ve alınan kararları da kendi tire mensuplarına iletiyordu.⁴⁹⁸

Her tire kimi nedenlerle (iç çatışma, kuraklık, kıtlık vs.) bağlı kendi üyeleri dışında diğer birkaç aileyi de kabul edebilir. Her tire sosyal ve siyasi birim olarak dış saldırılara karşı da üyeleri arasındaki birlikteliği pekiştirmektedir. Tireler arası ilişkiler her tirenin hakları ve bölgesini belirleyen, anlaşma ve yasalar esasına göre düzenlenmektedir. Çoğunlukla Tireler arasından biri insani güç çokluğu ve tarihi nedenlerden dolayı diğer rakipleri arasından sıyrılarak önderlik konumuna gelebilir.⁴⁹⁹

Tireyi bir ağaca benzetirsek bonkular ona bağlı dallar ve yapraklardır. Bonkular tirenin alt bölümleridir. Bonkuların tire ile bir takım tarihi bağları vardır. Ortak ecdat ve ortak tarihe dayalı bir soya ve akrabalığa sahiptirler. Tireler bonkulara bir merkezîyet vermekle siyasi ve hukuki kimliklerini de belirlemiş olmaktadır. Elin siyasi sistemi yalnız bonku'ya kadar resmidir. Bu nedenle de tire önderleri güç

⁴⁹⁶ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 59

⁴⁹⁷ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 182

⁴⁹⁸ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 183

⁴⁹⁹ A.g.k. , s. 182

merkezleri tarafından atanırlar. Bonku yalnızca sosyal bir birimdir. Tire ise bunun aksine tayfanın siyasi ve yönetim birimidir. Tayfa da Elin siyasi ve idari birimi sayılmaktadır.

Tire bonkuları her hangi bir zaman kesitinde değişik coğrafi bölgelerde göçebe olmaları nedeniyle dağınık şekilde gözükmektedirler. Her bonku sınırlı bölgede görünen bir toplumdur. Ancak bonkular topluluğu dağınık bir biçimde değişik coğrafi bölgelerde görünürler. Dağınık olmaları nedeniyle seyrek rastlanan ve her yerde ve her zaman görünemeyen durumdadırlar.

6.1.1.1.4 Bonku :

Bonku göçebeler içerisinde babanın soyundan gelen bir birimdir. Bonku 3-4 kuşak önce yaşayan bir kişinin nesline bağlı belirli bir topluluktur.⁵⁰⁰ Bonkular çoğunlukla topluluğun üyeleri, kardeşler, birinci dereceden ve üçüncü dereceden amca oğullarıdır. Diğer bir ifade ile en azı dördüncü kuşağı kapsayan geniş bir ailedir.⁵⁰¹ Bir geniş ailenin bir araya gelmesi ile (diğer bir anlatımla birkaç kara çadırın bir araya gelmesi) bir bonku oluşur. Bonku bir birim olarak; bütün el işlerini yapan, yerleşme ve yıllık göçlerini düzenleyen, ortak üretim çalışmalarını yönlendiren önemli işlevlere sahiptir⁵⁰² Bu sosyal birim samimi emektaşlık (işbirliği, imece usulü yardımlaşma), hayvancılık, tarım ve otlak işlerinde yardımlaşmaya dayanır.

Bonku Kaşkay Eli'nde değişime açık olan ve sürekli değişime uğrayan bir birimdir. Bonkuların küçük birimler olması, korumasız olmaları, göçebe hayat nedeniyle ekonomik ve sosyal yönden zayıf olmaları kuvvetli topluluklarla karşılaşmaları durumunda diğer topluluklardan çabuk etkilenmelerine neden olmakta ve bunun sonucu olarak da bir takım ekonomik ve sosyal değişikliklere

⁵⁰⁰ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 35

⁵⁰¹ Dr Hişmetullah TEYYİBİ, *Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair*, Tahran 1378, s. 137

⁵⁰² Sirus PERHAM, *Destbaftha-i Aşairi ve Rustai-i Fars.*, c. 1, Tahran 1370, s. 76

uğramaktadırlar. Bonkunun oluşumundaki ana etken ortak ulu hanedana bağlılıktır. Bonku gereken zamanlarda sosyal bir birim olan kara çadırlar ile (Bu kara çadırlar oba, bölük ve işum diye de adlandırılır.) yurt diye bilinen sınırlı bir bölgede yerleşmişlerdir. Bonkunun tüm bireyleri bir tireden ve ortak ecdada sahiptirler. Otlakları da ortaktır ve karar vermeleri de grup halindedir.⁵⁰³

Diğer bir ifade ile her göçebe ailesi yılın bir süresi de olmuş olsa çadırda yaşamaktadırlar. Akrabalık gereksinimleri ve ortak otlığa sahip olma uyarınca biribinin civarında birkaç kara çadır kurmaktadır. Bu oluşuma Kaşkaylar Bonku demektedirler. Yayla mevsiminin başlaması ile beraber her bonkunun kara çadırları üç veya dörtten fazlaya ulaşmaz. Ancak yaz sonu yaylada ürünün toplanmasından sonra çadırlar topluluğunun sayısı ondan fazlaya da ulaşabilir. Kışlakta ise bu sayı oldukça azdır.⁵⁰⁴

Özel bazı durumlarda da bonku kavramı kullanılmaktadır. Örneğin ; yer, otlak ve akrabalıkta ortaklıkları olan Elin bir grup adamlarının küçük bir toplum oluşturması da bonku diye adlandırılır. Onların arasında asil soylarını gösteren bir bağlılık ve birliktelik vardır. Bonku bireylerinin otlakları ortak ve birbiri ile daima komşu durumundadırlar.⁵⁰⁵ Bonku güvenlik ve desteğin egemen olduğu bir birimdir. Bonkudan bireylerin ayrılması ile bonku zayıflar ve bonkuya katılırlarsa bonkunun gücü de artmış olur. Bireylerin bonkudan ayrılıp yalnız yaşam sürmeleri olası değildir. Zorunlu olarak bir yerde yerleşmektedirler. Göçebe aileler ağırlıklı olarak bonku, oba, işum vs gibi sosyal birimler içerisinde yer almakta ve ancak bu biçimde yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Zira bu birimler dışında kalan aileler yalnız, sığınmasız ve derbeder (avare, yersiz, yurtsuz, yuvasız, başıboş) olmaktadır. Sonuçta otlaklara sahip olma ve onlardan yararlanma haklarından yoksun olurlar.⁵⁰⁶

⁵⁰³ Dr Hişmetullah TEYYİBİ, *Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair*, Tahran 1378, s. 331

⁵⁰⁴ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 76

⁵⁰⁵ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 176

El, tayfa ve tirenin dağınıklığı ve büyük birimler olması nedeni ile aynı zamanda gözükmeye mümkün değildir. Ancak bonku ile aile gözle görülebilir durumdadır. Göçebe tayfalarda bonkuların yeri daimi değil ve bir mekana yerleştikleri andan itibaren köy tanımlamasına uygun bir biçim almaktadırlar. Köylerden farklı yanları, köyler taşınmaz, bonkular ise taşınabilir ve yer değiştirebilirler. Bonku ailelerinin yaşamı birçok yönden köydeki ailelerin yaşamlarına benzer. Köy gibi bonku da gözle görünür bir birimdir. Bonkular belirli yerleri ile bölge çapında gözüktürler. Bonkuların bir bölgede toplanması ile tire oluşur. Bonkuyu köyden ayıran esas farklar içinde bonkudaki sosyal ilişkiler ve iletişim ağıdır. Bonkudaki sosyal iletişim köyde olduğu gibi durağan değildir. Coğrafi, sosyal ve ekonomik koşullarla sürekli değişim ve dönüşüm içerisindedir. Ayrıca köylerde aynı mekanda yaşayanlar birliği sağlarken, Bonkularda ise bunun tersine akrabalık bağları daha önemlidir. Eller ve göçebelerde kişilerin bir akraba topluluğuna üye olması, kişi kimliğinin tanınması için ilk ve en önemli koşuldur.

6.1.1.1.4.1 Bonku Oluşumundaki Önemli Etkenler :

Bonkunun oluşumunda bir çok etkenler farklı ölçülerle etki bırakmaktadırlar. En önemli etken akrabalık sayılabilir. Bonku oluşumunun temeli akrabalıklardır. Birkaç akraba aile bir araya gelerek bir bonku oluştururlar. Başına ise çoğunlukla büyük olan ve akrabaların ortak dedesi olan Aksakalı geçirirler. Bonku değişime açık bir sistemdir. Bonkudan daha büyük olan tire ve tayfa birimleri belli ad ve tarihe sahiptirler. Bu özellikleri durağan olup kolay kolay da değişmezler.

Bonkunun sosyal yapısı ise sürekli değişim ve dönüşüm içindedir. Bonkular kurucuları olan ortak dedelerinin adı ile tanınırlar da bu durum baştağının ölümü ve yerine yeni baştağın gelmesi ile değişmekte ve yeni bir ad almaktadırlar.⁵⁰⁷

6.1.1.1.4.2 Yeni Bonkuların Ortaya Çıkışı :

⁵⁰⁶ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İnan*, Tahran 1377, S. 140

⁵⁰⁷ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İnan*, Tahran 1377, S. 141

Kullanılabilir otlaklar, hayvanların barındırıldığı yerler ve bonku üyelerinin yerleştiği yerler belirli insan ve hayvan sayısı oranıyla sınırlı kapasiteye sahiptir. İnsan ve hayvanların çoğalması, daha geniş yerleşim alanının gerektirmektedir. Böyle koşullarda eski bonkudan yeni bonkular doğar. Bu bonkular bağımsız yaşarlar. Bir bonkunun diğer bonkulara ayrılmasındaki önemli etkenlerden biri de üyeler arasındaki anlaşmazlıklardır. Bir bonkunun genişlemesi bir üyenin yeterli maddi güce ulaşması ve bonkusunu yönetebilmesi ile eski bonkudan koparak yeni bonkusunu oluşturur. Hiç kuşkusuz yeni bonkunun oluşmasında üyeler arasındaki akrabalıklar bonkunun uyumlu olmasında önemli role sahiptir.⁵⁰⁸

Bonku koyunlarının sayısı belirli bir sınırı geçtiği zaman, söz konusu otlığın kapasitesi onları karşılayamaz bir duruma gelir. Koyunların belirli bir kısmı birkaç birey ile yeni otlığa taşınır. Böylece bonkunun bölünmesini ve yeni bonkunun ortaya çıkmasını sağlarlar. Bonku iktisadi bir birim olmanın yanı sıra sosyal bir birimdir. Değınilecek konulardan bir diğeri, bonku oluşumunun temelinde akrabalığın olmasına karşın, yavaş yavaş ve gereklilik yüzünden yeni görev ve özelliklere sahip, yeni üye ve unsurların da alınabilmesidir. Ana hatlarıyla bonkunun sosyal yapısını aşağıdaki etkenler oluşturmaktadır. Başlarında dede yahut ortak bir dedenin oluşturduğu akrabalar topluluğudur ki bu dedeye Aksakal denir.

Bonku'ya akraba olmayanların bonku'ya katılması:

1. Söz konusu topluluğa yabancı ve akraba olmayan birkaç aile de katılabilir. Örneğın daruğeler (dargalar) bonkuya ait deve ve eşekleri beslemeğı üstlenirler.

2. Çoban ailesi de özel rolü ile bonkuya üye olabilir. Bonkunun sosyal yapısının oluşumunda diğeri etkenlerden ekonomik etkeni de sayabiliriz. Bonku üyeleri başkanları tarafından yayla ve kışlakta kiralanın ortak otlaklara da sahiptirler. Bonku ailelerinin hepsi orada yerleşir ve çadırlarını kurarlar. Otlaktan ortakça yararlanırlar ve bu konuda karşılıklı uyumluluk ve emektaşlığı gözetmektedirler. Bu emektaşlık

⁵⁰⁸ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şınasi-i Aşair-i İran*, Tahran 1377, s. 143

tarım işlerinde yaygındır. Bonku üyeleri bir arada ve birlikte bir parça tarım yeri kiralayıp ortakça çalışırlar.⁵⁰⁹

Bonkular bağımsız birimler olmalarına rağmen aralarında soy ve nesep bağları olan bir bağıllık ve birliktelik içindedirler. Söz konusu birliktelik özel Tirelere bağıllıktan kaynaklanmaktadır. Yani her bonkuda tüm bireyler özel bir tireye bağlıdır. Bonkuda yer alan her ailenin kendisi hayvancılığa dayalı olan bağımsız iktisadi bir birimdir. Bireyler arasındaki ilişkiler belirgin aile bağlarına dayanır. Bu ilişki bağları gücünü ve yönünü belirli bir merkezden yani Aksakal yahut bonku önderinden alırlar.⁵¹⁰

Bonkunun iç işlerinden Aksakal ve dış işlerinden Kethüdalar sorumludur. Bonkunun önderlik ve yönetimi “Aksakalların” elinde, tire ve bonkuların düzenleme işleri ve Aksakalların başkanlığı da Kethüdaların üzerine bırakılmıştır. Her bonkunun başkanı Aksakaldır. Aksakal aynı bonku bireyleri içerisinden seçilmekte ve bonkuya ait bütün sorunları göz altında tutmaktadır. Bonku aileleri arasındaki birlik ve beraberlik Kethüda, aksakal ve akraba topluluğunun büyüğü aracılığı ile sağlanmış olur. Bonku önderliği babadan oğula geçer. Bonku lideri sürekli ve her zaman güç merkezleri ile bağlantı içindedir. Bu bağ ne kadar çok olursa onun bonku yönetimindeki gücü de artar. Bonku önderi ekonomik açıdan da üstün düzeydedir. Bonku önderi yahut Aksakalın özel görevleri vardır. Örneğin elin yayla ve kışlağa hareket zamanını belirleme, yurt yerinin seçimi, otlak kiralama, iç sorunların çözümlenişi (nikah kıyma ve düğün meclislerinde tanık olarak katılması) vs işler gibi.⁵¹¹

Bonku Aksakalının gücü aile sayısı ve onların mal varlığı, savaşçıların çokluğuna bağlıdır. O her zaman bonkudaki yiğit ve savaşçı gençleri çoğaltmağa çaba harcamaktadır. Bonkuya üyeliğin ayrıcalıkları vardır. Örneğin emektaşlık yardım-

⁵⁰⁹ A.g.k. , s. 142

⁵¹⁰ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 625

⁵¹¹ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 76

laşma, güvencede olmak, tarım ve otlığa sahip olmak, yardımcı ve çobana sahip olmak bonkuya üye olmanın önemli koşullarındandır. Her bonku söz konusu bonku ve tire önderinin güç temellerini oluşturan birkaç silahlı adama da sahiptir. Bu nedenle de bonku önderleri her zaman böyle silahlı kişileri çekmek istemiştir. Nadir zamanlarda bu adamları yitirmeği kabullenmişlerdir. Çoğunlukla önderler kendi bonku birey ve ailelerini yitirmemek için direniyor ve çok çaba harcıyorlardı.⁵¹²

Bir ailenin bonkudan ayrılması bonkunun zayıflaması ile sonuçlanır. Bu nedenle bonkunun çıkarlarına ters düşmedikçe Aksakal bir ailenin göçmesine çok zor izin verir.⁵¹³ Büyüğün ölümü ile bonku adı da değişir ve yeni Aksakalın adını alır. Bonku başındaki önderler çoğunlukla kardeşler ve onlar ulu dedelerinin oğulları sayılmaktadırlar. Bonkular çoğunlukla yurt adını taşıyan ortak otlak bölgesinde yaşamaktadırlar.⁵¹⁴

6.1.1.1.4.3 Amele Bonkuları :

Bonkular iki yere ayrılmaktadırlar. Asil bonkular ortak ecdat ve tarihe sahiptirler. Diğer bir grup amele bonkularıdır. Amele bonkusunun bireyleri değişik tayfalar arasından seçilir. Hanların yaşamına ek ve bağlı bir şekilde yaşam sürmektedirler. Onların kara çadırları hanın (Elhanın) çadırı yanında yer alırlar. Ameleler hanın koruma güçleridirler. Han'ın tüfekçileri bu bireyler arasından seçilirler. Aslında onlar hanın uygulayıcı gücüdürler. Han'ın çadırı etrafında silahlı ameleler çok gözükiyorlardı. Han çadırı hepsinin baş eğmeğe zorunlu oldukları güç merkeziydi. Han çadırı her zaman değişik konuklar yüzünden dolu oluyordu. Oradaki herkes karar verme halindeydiler. Bu nedenle de her şey orada son bulurdu. Hana bağlı bireyler ayrı bir yaşama başladıkları zaman değişik görev ve işlerin yürütmesi için yeni amelelere ihtiyaç olurdu. Bu ihtiyaçlar şunlardı. Çobanlık, Dargalık, süt sağma, hayvansal üretimleri hazırlama, hizmetçilik, konukları ağırlama, aşçılık, at bakıcılığı (meh-

⁵¹² A.g.k. , s. 76

⁵¹³ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 176

⁵¹⁴ Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ , *Coğrafiya-i Kuçneşini " Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 370

terlik, seyislik), harcamaları gözetim altına almak vs.. Söz konusu bireylerin titiz seçimi ile her bonkuda yer alıyor ve onların kimileri (belirli sayısı) han sofrasına bağlı oluyorlardı. Bir kesimi de yıllık paylarını alıyorlardı. Yerliler bonku amelesi bireyleri ile bağımsız bonku bireyleri arasında fark gözetmekle onları iki yere ayırmaktadırlar.

1. Tayfa adamı
2. Han adamı

Tayfa adamı bağımsız yaşam süren bireyler ve ailelerdir. Onlar kendi Tirelerinde bulunan bağımsız bonkularda yaşamaktadırlar. Gerçekte de onlar kendi tayfalarının adamıdır. Ancak amele bonkularında yer alan birey ve ailelere “han adamı” yahut “han hizmetçisi” denir. Onlar hizmetçi ve başkasının (hanın) olanaklarından geçinen kimselerdir.⁵¹⁵

6.1.1.1.4.4 Yurt :

Kaşkay göçebelerinde kara çadırın yerleştiği yere yurt denmektedir. Yurt yerinin seçiminde dikkat edilen hususlar şunlardır; koyunların dinlenmesi için uygun yerler, hayvanların beslenmesi için verimli otlaklar, içilebilir su kaynağına yakınlık, çadırları kurmak için yerin düzlük olması ve bulunulan yerin ana yollara yakın olması gerekmektedir. Yurt için en elverişli olan düz ve bol otlu yerlerdir. Yurt çevresi koyunların dışkısı nedeni ile tarım bakımından en elverişli alanlardır. Çoğunlukla Kaşkayların yurt yeri değişmemektedir. Kışlak ve yayla yerleri de çok az değişmektedir. Kohgiluyeh’de bazen yurt yeri uygun ve iyi yerler çoğalsın diye bilerek değiştirilir. Çoğunlukla göçebeler, hayvanlarının geçtiği yol ile yurt yerine bağlanırlar. Zira bonkunun yerleştiği yurda aynı yerden ve sürekli gidiş geliş olması nedeniyle yollar oluşmaktadır.⁵¹⁶

⁵¹⁵ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 77-78

⁵¹⁶ A.g.k. , s. 78

Küçük Keşküllü, Büyük Keşküllü ve Dereşorlu tayfalarında elin en son sırası (katmanı) bonku sayılmaktadır.⁵¹⁷ Çoğunlukla Kaşkayların el düzeninde bonku aileden sonra en küçük birimi temsil etmektedir.

6.1.1.1.5 Beyle :

Beyle Elin en küçük iktisadi, sosyal ve gözle görünen birimlerinden biridir. Beyle birkaç akraba ailenin bir araya gelmesinden ortaya çıkıyor. Başka bir ifadeyle aslında aynı zamanda her çadırda yaşayan göçebe aile (geniş aile) bir Beyle sayılabilir. Bu kara çadırlar oba, bölük ve işum olarak da adlanırlar.⁵¹⁸

Bazı Kaşkay tayfalarında bonkular “Beyle” diye birkaç dala ayrılmaktadırlar. Beyle tarımsal ve hayvan besleme konulu yardımlaşmanın ana çekirdek birimini oluşturmaktadır. Beyle, günlük çalışmalar açısından da çok önemlidir. Zira göç sırasında birlikte hareket etmekle bireylerden oluşmuş bir birimi ortaya çıkarmakta ve yararlı işbirliklerinin doğmasını sağlamaktadırlar.⁵¹⁹ Nitekim Doğu Anadolu’nun bazı kesimlerinde koyun barınaklarına kom denmekte ve akraba olan birkaç ailenin yerleşim merkezlerinden uzakta bu şekilde hayvancılık yaptıkları yerleşim yerine de kom denmektedir. Komlar en küçük yerleşme birimi olup çoğunlukla komun sahibi-nin adı ile anılmaktadır. Örneğin.: “Ahmet’in Komu” gibi. Bu şekilde bir aile büyü-ğünün adını taşıyan en küçük yerleşim birimlerine Doğu Karadeniz Bölgesinde de rastlanmaktadır. Mezra veya mahalle adıyla anılan bu tür birimler Orta Anadolu, Akdeniz ve Ege Bölgelerinde yaşayan göçebe Yörük Türkmenlerinde oba olarak anılmaktadır. Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu’da ki bu en küçük yerleşim birimleri yerleşik olup yer değiştirmezler. Ancak gerek “kom”, gerek “mezra veya mahal-le” ve gerekse “oba” nın ortak yönü birkaç akraba aileden oluşan ve Anadolu’da sülale diye adlandırılan toplulukların yaşadığı yerlerdir. Bahsedilen bu yerleşim yerleri ilk kurulduğu yıllarda iktisadi açıdan ortak olan hayat bugün artık bağımsız olup, ancak aileler arasında imece denilen yardımlaşma devam

⁵¹⁷ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 625

⁵¹⁸ Dr Hişmetullah TEYYİBİ, *Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair*, Tahran 1378, s. 331

etmektedir. Yalnız göçebe özelliğini devam ettiren oba ve mezralarda geleneksel yapı büyük ölçüde devam etmektedir.

Üç Kaşkay tayfası olan Büyük Keşküllü, Küçük Keşküllü ve Dereşorlu tayfalarında Elin en son sırası olan aile ve obanın üst katmanı bonkudur. Beyle birimi bunlarda yoktur. Diğer üç Kaşkay tayfası olan Farsimedan, Amele ve Şeş Bölüklü tayfalarında ise Elin bonku katmanı altındaki katman Beyle olarak adlandırılmaktadır. Farsimedan ile Amele tayfaları az sayıda "beylelere" (aşağı yukarı Elin beylesinden % 13'ünü), ancak Şeş Bölüklü tayfası yüz seksenden fazla (tüm Kaşkay Elinin % 87'si kadar) beyleye sahiptir.⁵²⁰

6.1.1.1.6 Oba :

Oba aynı mekanda birkaç kara çadırdan oluşmaktadır. Oba El sisteminde aile üstü en küçük iktisadi, sosyal ve siyasi birimdir. Oba komşuluk ve bonku ailelerindeki kan bağı ortaklığına dayanır. Bu aileler arasında derin akrabalık bağları vardır. Oba daima değişim içinde ve otlaktan yararlanmak için sürekli hareket halindedir.

Bir obada bireyleri bir arada tutabilen bağlar şunlardır.⁵²¹

1. Her birey oba, bonku, tayfa, tire ve en sonu ele bağlıdır. Bu bağlar bireye bir kişilik kazandırmakta ve diğer bireylerle aralarında kuvvetli bir bağın oluşmasını sağlamaktadır.

2. Ortak otlak ve yaşam bölgesi de bireyler arasında iktisadi birlik bağına oluşturmaktadır.

3. Akrabalık ilişkilerinde sevgi ve aynı soydan olmak ayrı bir bağı temsil etmektedir.

⁵¹⁹ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 625

⁵²⁰ A.g.k. , s. 625

⁵²¹ Dr Hişmetullah TEYYİBİ, *Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair*, Tahran 1378, s. 137-138

4. Bireylerin her biri oba, bonku, tire, tayfa ve el karşısındaki yükümlülükleri bireylere birer sorumluluk yüklemekte ve bu sorumluluk anlayışı bir arada olmak için gerekli bağlardan önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Gerçekte oba Elin görünen göçen biricik birimi olarak her zaman ve mekan kesitinde gözlemlenebilir. Coğrafi, iktisadi, sosyal ve siyasi bakımdan elin en küçük birimlerinden biridir. Oba bir coğrafi birimdir. Çadırlar topluluğundan oluşmuş bu coğrafi birim durağan değildir. Gerek yaylada, gerekse kışlakta sürekli değişim içindedir. Oba bir iktisadi birimdir. Bir oba hayvanlarının sayısı üye ailelerin sayısı ile bağlantılıdır. Aileler arasında bir çeşit yardımlaşma ve işbirliği mevcuttur. Bu yardımlaşmalar elin töresi ve geleneklerinin ana ilkeleridir. Oba bir sosyal birimdir. Oba üyelerinin tümü yakın aile ve tanışlardan oluşmuş bir topluluktur. Her obada en büyük olan ve işleri tanıyıp bilen birisi obanın önderi seçilir. Bütün işler onun gözetimi ve başkanlığı ile yürütülür. Oba bir siyasi birimdir. Elin bütün siyasi sorunları obalar düzeyinde izlenir. Asker alma, vergi toplama, devlet memurlarını ağırlama, göç kararı vs. uygulama biçimleri oba önderleri ve Aksakallardan oluşmuş bir danışma kurulunda tartışılarak çözüme kavuşturulur.⁵²²

6.1.1.1.7 Aile :

Göçebelerin geleneksel sosyal yapıları en küçük birim yani aileden başlayıp, en büyük birim olan “El” veya “Büyük El”e kadar devam eder. Göçebe topluluğu doku-sunda durağan ve değişmez olanların biri elin kendisi, diğeri ise göçebe topluluğu-nun son sırası olan ve gözle görünen ailedir. Göçebeler arasında en küçük ve en temel sosyal birim ailedir. Aile aynı zamanda üretim ve tüketiminde birimi sayılmaktadır. Aile üyeleri bir aile önderi denetimindedirler. En belirgin özellikleri üyeler arasındaki ortak çalışma, akraba bağlılığı ve ortak barınacak yerdir. Aile birbirinin civarında yerleşen birkaç çadırdaki aile üyeleri ile çoğunlukla dede, kardeş ve ailesi, amca oğulları ve baba akrabalarından oluşmaktadır. Böylece Kaşkay ailesi yalnız eşler ve çocuklarla sınırlı değildir. Aile topluluğun ana çekirdeğini

⁵²² A.g.k. , s. 138

oluşturmaktadır. Ailenin varlığı El topluluğunun varlığı ve yaşamını sürdürmesi bakımından çok önemlidir. Ailedeki üretim çalışmaları iş bölümüne dayanır. Kadınlarda bu konuda çok önemli role sahiptirler. Kadın olmadan el ailesi gerçek anlamını bulamaz.⁵²³

Ellerde aile oluşturma zorunlu ve gereklidir. Aile; yaşamsal gereksinimler, maddi refahın sağlanması, geleneksel törenlerin eğitimi, iş bölümü vs. gibi görev ve sorumlulukları üstlenmiştir. Öyleyse aile olduğu kendi üyelerine sığınacak işlevinde ve onların yaşamsal ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayan biricik sosyal birim olarak değerlendirilebilir. Geniş aile tipi daha ağırlıklı olarak iki orta sınıf ve hanlar sınıfında gözükmektedir. Orta sınıftaki geniş ailede pek de çok hayvan yoktur. Çünkü özel ekonomik ortam vs etkenler nedeniyle oğullar evlendikten sonra aile ve baba çadırından ayrılmaktadırlar.

Hanlar arasındaki geniş aile; hanlar arasındaki aile biçimi ağırlıklı olarak geniş aile türüdür. Han oğulları evlendikten sonra, evin önderi olan baba oğullarının ailesinde kalmalarını sağlayarak, kardeşler arasında sevgi, birlik ve beraberliği kuvvetlendirerek, ilerde hanlık makamı için kardeşler arasında anlaşmazlıklar çıkmasını önlemiş olmaktadır. Ayrıca baba evindeki bireylerin toplanması ile hanın aile gücü daha da pekişmiş olur. Bunun etkisi ile aile güvenliği de sağlanmış olmaktadır. Ayrıca han ailesi özel sorunlar nedeniyle bölünüp parçalanmazlar. Zira evlenmiş olan oğullar kendileri için ayrı bir yerde “hanlık” diye bir şey kuramazlar. Onlar aşağı sınıftakiler yanında çadır kurmağa ve bağımsız aile kurmağa da izinleri yoktur.⁵²⁴

İbn-i Haldun’un tabiri ile asabiyet aile oluşumu ve üyeler arasındaki bağı korumak ve pekiştirmek bakımından çok önemlidir. Her şeye rağmen aile üyeleri arasında bağları koruyan ve pekiştiren etkenler arasında her şeyden önemli olan mal ve servet ortaklığı, aynı zamanda ortak ekonomik çalışmadır. Yeni bir ailenin ortaya

⁵²³ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İnan*, Tahran 1377, S. 127

⁵²⁴ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İnan*, Tahran 1377, S. 134

çıkışı; mal bölümü ve ekonomik işlerin ayrılması ile yeni çekirdeğin oluşarak ekonomik bağımsızlığın elde edilmesiyle ayrı bir çadırda yaşamlarını sürdürmekle gerçekleşmektedir.

6.1.1.2 Siyasi Yapı :

Kaşkay göçebeleri gelişmiş hiyerarşik katmanlara sahip bir çok tayfa ve değişik Tireler biçiminde düzenlenmişlerdir.

Lord Courzon ve Sheel gibi araştırmacıların yaptıkları araştırmalarına göre Kaşkaylar 19. Yüzyılda güçlerinin doruğuna ulaştılar. Devlet tarafından elin yönetimi Elhan'a verildi. Elhan da her tayfa için bir Kelanter seçti. Kelanterler de Tirelerin başına Kethüdaları yerleştirdiler.⁵²⁵

Kaşkayların 19.yüzyılda çok güçlü olmalarının en önemli nedenlerini burada irdelemek gerekmektedir. Özellikle İngilizlerin Hindistan'dan sonra İran coğrafyasına göz dikmeleri ile birlikte İran'da yaşayan etnik topluluklar dikkat çekmeğe başlamıştır. Bunlar arasında önemli bir göçebe topluluğu olan Kaşkaylar yaşadıkları bölgenin çatışma alanlarından uzak olması, ayrıca merkezi devletin özellikle çarlık Rusyası ile yaptığı savaşlar neticesinde zayıf düşmesi, zaten serbest olan ve yarı bağımsız hareket eden göçebeler üzerindeki devlet otoritesini en alt düzeye indirmiştir.

Frederich Bars göçebelerin siyasi düzenini ekolojik etkenler ve geçimlerini sağlama tarzlarına bağlamaktadır. Ama sosyal etkenleri de göz ardı etmemek gerekir. Göçebelerdeki siyasi düzenin ortaya çıkışındaki başlıca neden güvenliğin sağlanmasıdır. Büyük Eli'n önderlik kuruluşu hiyerarşik biçimdedir. Elhan ve Elbeyi başta bulunur. Diğer küçük birimlerin sorumluluğunu da sırayla hanlar, Kethüdalar ve Aksakallar üstleniyorlardı. Bu hiyerarşide aşağıdan yukarıya çıktıkça önderlerin

⁵²⁵ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 189

gücü artıyordu.. Aksine baştan aşağıya doğru hareket edince onların gücü eksiliyordu.⁵²⁶

Büyük Elin siyasi düzeninin incelemesi, geçmişte bir tayfa ya Elin han ve Kelanterlerinin cesaret ve liyakatları, özellikle bölgenin zaman ve mekanlarında güvensizliğinde siyaset ve zor kullanarak diğer El ve tayfaları kendi itaatına getirerek büyük bir siyasi örgüt kurabildikleri ortaya çıkmaktadır. Sınıflar arasındaki farklılıklar özellikle yönetici katmanı oluşturan Elhan, hanlar ve Kelanterler ile yönetilen katmanlar arasında daha belirgin bir hal almıştır. Kimi zaman sınıflar arasındaki bağlılık ve ilteşim yarı kast bir düzene girmiş durumdadır. (Kaşkaylarda olduğu gibidir) Kaşkayların geleneksel sınıflarının niteliğini bir piramit biçiminde şöyle açıklanabilir. Piramitin en üst katmanı Elhan ve hanlar yani yönetici sınıftır. Bu sınıfı oluşturanlar iktisadi, siyasi ve sosyal açıdan özel bir konuma sahiptirler. Kaşkaylar da Elhan ve hanlar olarak yönetici sınıf büyük miktarda mal varlığına sahiptirler.

Kaşkay Elinin hiyerarşik güç yapısını üç ana başlık altında ele alabiliriz. Bunlar :

- a) Yönetici sınıf
- b) Yönetilen sınıf
- c) Grup dışı olanlar

6.1.1.2.1 Yönetici Sınıf :

Söz konusu özel iktisadi ve sosyal mevkiinden yararlanarak yönetici sınıf, kent topluluğunun seçkin kişileri ile temas sağlayabilmişlerdir. Ülke çapında cerayan eden siyasi ve sosyal akımlara da katılarak önemli rol oynamışlardır. Bu sınıf üyeleri yaşam tarzı bakımından kent zenginlerinin yararlandığı modern ev araçlarına da sahiptirler. Karar verme bakımından da bu sınıf üyeleri birinci yeri almaktadırlar. Yönetici sınıf iki alt gruba ayrılmaktadır. Bunlar:

⁵²⁶ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 196

- a. Elhan, Hanlar, Elbeyi ve Kelanterler
- b. Kethüdalar, Aksakalla ve Eldeki Bazı Orta Konumlu Kişiler

6.1.1.2.1.1 Elhan, Hanlar, Elbeyi ve Kelanterler :

Bu kesimin büyük hayvan sürüleri yanında Elin sahip olduğu bölgedeki köyler ve dışarda bile geniş tarım alanları vardı. Bunların şehirlerde de mülkleri vardı. Onların çocukları yüksek eğitim almak için büyük şehirler ve bazen de yurt dışına gidiyorlardı⁵²⁷.

6.1.1.2.1.2 Kethüdalar, Aksakallar ve Eldeki Bazı Orta Kademeli Yöneticiler :

Bunlar geçimlerini üretimden sağlamaktadırlar. Bu sınıfın orta düzeyli aileleri çoğunlukla kendileri çalışmakta ve üretim işlerinde çok az dış işgücünden yararlanmaktadırlar. Onların kendileri de işçi olarak hiç bir yerde çalışmazlar. Bazı ellerde Kethüdalar da birinci sınıftan sayılmaktadırlar.⁵²⁸

Yönetici sınıfta yer alanları sırayla inceleyelim .

6.1.1.2.1.1.1 Elhan, Hanlar, Elbeyi :

Siyasi yapı yahut güç yapısı bütün Ellerde mevcuttur. Bunun yansımasını da hanın (Elhanın) şahsında görmekteyiz. Türkçe bir kelime olan Elhan kelimesinin Kaşkaylara ait olduğunu komşu Ellerde bilmekteydi. Bu kelime Kaşkaylar tarafından diğer Ellerde dillerine girmiştir. Bütün Elin genel başkanlığı Elhan diye adlandırılan önderin Elindedir. Elhanlık birinci dereceli hanlar arasından seçilmekte veya merkezi devlet tarafından atanmaktadır. Görünüşte her ne kadar Elhanlar siyasi maslahatlar nedeniyle merkezi devlet tarafından atanıyorduydu da gerçekte sözkonusu olan Elhanlık gücünü amele tayfasından Şahlı tiresi ele almaktaydı. Yani yönetim tek kişinin elinde değil elin önde gelenlerinden oluşan bir kurultay eliyle

⁵²⁷ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İran*, Tahran 1377, s. 151

yürütülmekteydi. Kaşkay Elhanları Fars'ın büyük bir kısmını ellerinde bulundurmışlardır. Bu sınıfın üyeleri diğer sınıflardan ayırtedilebilsinler diye lakaplarla anılmaktadırlar. Erkekler için Elhan, Han, Han Oğlu, kadınları içinse Bibi lakabı kullanılmıştır. Aynı zamanda bu sınıfın kimi üyeleri geçmişte saray (devlet) tarafından da lakaplar almışlardır. Örneğin Savlet-üd Devle gibi Şahsiyetler bu şekilde anılmaktadır.

El halkına göre Elhan el yasalarını uygulamak için iktidarı elinde tutmalı, halktan insanlarla ilişkileri mesafeli olmalıdır. Elhanlık için cesaret önemli ve vazgeçilmez bir özelliktir. El halkı ve Kethüdalar bile izin almadan Elhanla görüşme yapamazlar ve yanına kadar yaklaşıp oturamazlardı. Elhanlar göçebelerin yaşadığı bölgelerdeki yer ve mülkleri kendi tımarlarına alıyorlardı. Karşılığında merkezi hükümet tarafından belirtilmiş vergileri ödemekle yükümlüydüler. Ellerde Elhan makamına erişmek kolay bir iş değildi. Hanların bu makama ulaşmaları çok nadir hallerde olabilirdi. Bunun için onlar yerel yetki ve güce sahip olma yanında devlet desteğini de arkalarına almaları gerekiyordu.⁵²⁹

Elhanların üstünlük, ayrıcalık ve iktidara sahip olmaları uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Elhanlar tayfa işlerini yönetmek için iktidar sahibi, zengin ve tanınmış kişilere gereksinimleri olduğundan Kelanterlik makamını tayfalarda soya bağlı hale getiriyorlar ve onlara yüksek değer veriyorlardı. Kısaca Kaşkay Elhanları bütünsel bir bakışla Elin ayakta kalması için önemli rolleri vardı. Kaşkay Elhan ve hanları alt katmanlardan kişilerle evlenmezlerdi. Keşküllü Kelanterleri ile birkaç evlenme dışında şimdiye kadar alt sınıflar özellikle diğer tayfaların Kelanterleri ile evlilikleri görülmemiştir.⁵³⁰ Bütün Kelanterler Elhandan emir alıyorlardı. Bazen Kelanterler ve Kethüdalar bile cezalandırılıyorlardı. Her yıl ilkbaharda Elhan bütün tayfa önderlerini kendi yanına çağırır, Kethüdalar ile Kelanterleri huzuruna kabul ederdi. Çoğunlukla her Kelanter beş yüz atlısı ile birlikte hanın huzuruna gelirdi.

⁵²⁸ A.g.k , s. 151-152

⁵²⁹ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 81

⁵³⁰ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 170

Daha sonra Elhanın emri üzerine Elhan yardımcısı yeni yıl için hazırlanmış yeni ve devam eden Kelanterliklerle ilgili kararlarını onlara okuyarak tebliğ ediyordu. Kelanterler ise hediyeler vermek suretiyle Kelanterlik atama belgelerini Elhanlıktan alıyorlardı. Daha sonra Kelanter hükmü aldıklarına dair atlarının boynu mendil ile bağlı iki atlıyı tayfaya haber vermek üzere tayfanın yaşadığı yere gönderiyorlardı.⁵³¹

Bu düzende Elhan en büyük karar verici makamıydı. O büyük El içinde düzenin sağlanmasından sorumluydu. Elin başkanlığını ve birlikteliğini koruma, Elin siyasi ve sosyal işleri ile ilgilenme, ordu donanımı ve asker hazırlığı, vergilerin hesaplanarak zamanında merkezi makamlara ulaştırma, Elin gerekli olan bütün ihtiyaçlarını sağlama, tasarlama ve elin bütünsel hareketi Elhanların görevlerinin başlıcalarını oluşturmaktaydı. Elhanın gücü ve liyakatı arttıkça o ekonomik açıdan da geliyordu. Elhan Elin iç sorunları ve insanlar arasındaki hukuki ilişkilerin çözümü ile de ilgilenirdi.⁵³²

Devlet memurları veyahut Kaşkayların dışından biri ancak Elhanın aracılığı ile büyük Elin sorunları için elden birileri ile görüşmeler yapabiliyordu. Elhan Elin dışında oluşan işlerinde elin resmi ve hukuki temsilcisiydi. O elin merkezi hükümet makamları ve diğer el başkanları ile olan dış ilişkilerini düzenlemekle sorumluydu. O aynı zamanda tayfa önderlerinin de anlaşmazlıklarını çözümler amele tayfasının da başkanlığını ve sorumluluğunu üstlenirdi. Elhan aslında siyasi ve askeri önder olarak Elin birlik ve beraberliğinin simgesidir. Elhan düzen, yasanın egemen kılınması, harçların toplanmasından sorumlu kişiydi. O mülkleri ve yönetim işlerini denetim altında tutmak amacıyla her tayfaya bir Kelanter atıyordu. Böylece Kelanter Elhanın emir ve isteklerini yürürlüğe koymakla görevliydi. Siyasi tutumun belirlenmesi de onun görevlerinden sayılırdı. Elhan bütün tayfaları ve Kelanterleri yöneti-

⁵³¹ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 81

⁵³² Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 196

yordu. Büyük El güçlü bir önder gözetiminde yönetilmekteydi. Bu önderlik Elhan ile Elbeyi ailesinde soya bağlıydı ve babadan oğula geçmekteydi.⁵³³

Elin işlerinin yönetimi ve düzenlenmesi ile görevli olan Elhan yardımcısı Elbeyi adını alırdı. Elbeyinin üstlendiği görevler; vergi toplamak, asker toplamak, yönetim işleri, mülk işlerinin düzenlenmesi, tayfaların önderliği gibi Elin iç işleriydi. Özetle ellerin önderlik kadrosu Elbeyilerin yönetimine veriliyordu. Elbeyi Elhanın yakın akrabaları arasından seçilmekteydi. Elbeyi haraç ve vergi adıyla sürü ve hayvanlardan aldığı bütün geliri eyalet yöneticisine iletirdi. Elbeyi de Elhan gibi olağanüstü güç ve yetenklere sahipti. Elhan ile Elbeyi birlikte el işlerini yönetiyorlardı. Diğer taraftan Kelanterlerin de gücü göz ardı edilmemelidir. Her halde Elhan ile Elbeyi işlerin yürütülmesinde sınırsız güce sahiptiler. Elhan buyruklarını Elbeyi uygulayıcı kadrolar aracılığı ile hanlar ve Kelanterlere ulaştırıyordu. Onlar da söz konusu buyrukları kendi işçileri aracılığı ile Kethüdalara bildiriyorlardı. Kethüdalar da emirleri sıradan kişilere iletiyorlardı. Aslında bu siyasi düzendeki güç eksenini tek yönlü ve yukarıdan aşağı doğruydü.⁵³⁴

Fars Name-i Nasiri'ye göre Elhan ile Elbeyi şöyle tanımlanmaktadır. “Kaşkay hanlar sülalesi Şahlı tayfasındandır. Her tirenin Kethüda ve Kelanteri olmaktadır. Kaşkay Elinin hakim, naibi (yardımcısı) ve zabiti (koruyucusu, muhafızı) olan her kimse Kaşkay han sülalesinden olmak zorundaydı. Birincisini Elhan, diğerine ise Elbey denirdi. Kelanterler ve Kethüdalar Elhan ve Elbeyi dışında hiç kimseden buyruk almazlardı.”⁵³⁵

Elhan ve Elbeyinin gücü birkaç yerden kaynaklanmaktaydı. Bunlar ;

1. Yakın ve uzak akrabalar
2. Amele diye adlandırılan bağlı tayfadan

⁵³³ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 37

⁵³⁴ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 197

⁵³⁵ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 82

3. Hizmetçi ve ücretli çalışanlar
4. Şah ve saray desteği

Elhan ile Elbeyinin aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkmadığı sürece devlet desteğini de arkalarına alarak sıkı bir yönetim tarzı uyguluyorlardı. Ama herhangi bir şekilde Elhan ile Elbeyi arasında çatışmalar ortaya çıktığında devletin ara bozucu eylemleri ile her ikisi de zayıflatılırdı. Bu durumlarda onların Kelanter ve hanlar tarafından tutulması gücün tekrar egemen olmasına oldukça etkiliydi. Kimi zamanlarda Elhan ile Elbeyi evlilik yoluyla Kelanterler ve hanlarla akrabalık bağları geliştirerek onların daha fazla desteklerini de almış oluyorlardı.⁵³⁶

6.1.1.2.1.1.1 Elhanın Gücüne Neden Olan Etkenler :

1. **Zenginlik ve Özel Mülkler :** Kaşkay hanları Kaçar zamanında miras kalan mülkleri kendi tımarlarına alarak onları genişletip, artırdılar. Bu mülklerden elde edilen vergiler gelir ve seçkinlerden oluşan büyük bir yapı meydana getirdiler.

2. **Soyluluk :** Elin birkaç yüz binlik halkı birlik ve beraberliklerini korumak için güçlü, asil ve köklü bir asabiyete dayanmaktadır.

3. **Mezhepsel Kaynaktan Güç Alma :** Cihad vs.

4. **Vatanseverlik ve Yabancılara Bağlı Olmamak :**

5. **Kişisel Cesaret ve Yiğitlik :** Böyle olursa halkın da ona inancı artar. Kaşkay Elhanları Şahsen ve tek başına savaşlarda cephenin en önünde askerler gibi savaşarak, benzersiz cesaretleri ile diğer askerlerin de savaş şevklerinin artmasını teşvik etmişlerdir.

6. **Halka Davranma Biçimi ve Ahlak :** Geçmişte Elhanların sevilmesine neden olan etkenlerden biri onların ahlaki nitelikleri ve halk ile olan iyi davranışlarıydı. Muhammed Behmen Beygi “Örf ve Adet Der Aşairi Fars” adlı kitabında şöyle yazmaktadır: “*El halkı kendi hükümetlerinden memnundurlar. Bu hükümetten ve han ile önderlerinin uzantıları olanlara itaat etmeği her hangi bir yönleme tercih*

⁵³⁶ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 198

etmektedirler. El yöneticileri hırsızlık ve güvensizliğe karşıdırlar. Düzeni korumak için çabalarını esirgemezler. Halkın söz konusu hükümetten memnunluğu, hükümetten gördükleri ilgi ve sevgi ile bağlantılıdır. Hükümetin sevilmesine neden olan etkenlerin biri de El yöneticilerinin Elin kendi adamlarından olmalarıdır.”⁵³⁷ Yöneticiler gelirlerinin artan kısmını biriktirmeyip değişik sebeplerle emirleri altında çalışanlara paylaşırlardı. Sevilmelerine neden olan diğer bir etkende zulüm ve baskıya yer vermemleriydi.

6.1.1.2.1.1.2 Elhanların Siyasi Örgütü :

Elin savaş ve ordu hazırlıklarını denetimi ve gözetimi yürürlükte olan işlerin düzenlenmesi, savunma ve topluluğun diğer sorunları., genel ve düzenli bir örgütlenmeğe ihtiyacı vardır. Elhanlar teşrifat, Ferraşhane, mehterhane, divanhane yahut munşigerlik kuruluşlarından oluşmuş bir örgüte sahiptirler. Teşrifat örgütü, bakıcılar ve baş bakıcılar denetimi ve gözetiminde abdarhane ve mutfaktan oluşan bir kuruluştur. Bu abdarıcılar göç sırasında katırları ile Elhanların yeni yere yerleşmelerinden önce ilkin araç gereçleri alarak söz konusu yere giderler. Bakıcıdan aldıkları programa göre çay ve yemek hazırlarlardı.

Ferraşhane : Bu kuruluş doğrudan doğruya Ferraşbaşı diye bir şahsın sorumluluğuna bırakılmıştı. O sürekli olarak birkaç iş bilen kişiyi yanında bulunduruyor-du. Onlar gereken zamanlarda Elhanın buyruklarını uyguluyorlardı.. Bu kuruluşun görevi seri ve hızlı görevlendirmeleri yerine getirmek, hanın yazılı emirlerine göre birinin mal tutuklanması, suçluların tutuklanıp cezalandırılması ve bütün siyasi görevlendirmelerdir. Ferraşbaşı Elhana danışarak onun görüşünü almakla yargı ve ceza belirlemek işlerini yürütürdü.. Ferraşbaşı cezaların çeşidi ve uygulama yöntemine de müdahale ederdi.

Mehterhane : Mehter sözcüğü gerçek anlamının aksine elde atlarla ilgilenen bekçi ve sorumluluklara denmektedir. Mehterhane diye bir kuruluş Elhan atlarını

⁵³⁷ Muhammed BEHMEN BEYGİ, *Örf ve Adet der Aşair-i Fars*, s. 56

besleme ve korumanın sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu kuruluşun başında Mir Ahur diye birisi bulunuyordu.. Mir Ahur hanın değişik kararlarına ilişkin sorumluluğunu almak, mehterlerin maaşı, onların azıklarını sağlamak ve hazırlama, atların yemlenmesi, Atları donatmak, iyi atların doğup türemesini, Elhan ve ailesinin binmesi için en iyisini seçmek gibi işlerle ilgilenmekteydi. Elhanlar değişik tavlalarda ünlü ve iyi cins atlar besler, zamanında onlardan yararlanırlardı.

Korhane : Elhanların özel durumları onların sürekli olarak savaş hazırlığında olmalarını gerektiriyordu. Hanların askeri güçleri, gece gündüz 24 saat değişik silahlarla donatılmış ve yanı başlarında olmalıydılar. Ağır ve büyük askeri güçler tayfalardan sağlansa da çaresiz hallerde kelanterler de onlar ile birlikte savaşa hazır bulunurlardı..Özel yahut Elhan tarafından verilmiş emanet silahlarla koruma denetlele gece bekçiliği yahut hana eşlik eden askerler, Ferraşbaşı gözetiminde yönetilir. Bütün kılıç, tüfek ve mermi gibi savaş donanmaları özel bir çadıra konularak, korçu diye birisine devredilir. Eksikler ve gereken araç gereçler korçubaşı aracılığı ile raporlanır. Zamanında sağlanmış olurdu.

Şebankare : Kaşkay Elhanları çok büyük sürülere sahip ve ülkenin en büyük hayvan yetiştiricilerindendiler. Mal varlığı, geniş otlaklar ve yürütme güçleri olan elhanların her biri birkaç cinsten koyun sürüsüne sahiptiler. Çobanların ve hayvancılık işlerinin yönetimini doğrudan doğruya Elhanın da güvendiği “Muhtabat” diye birine bırakılırdı. Muhtabat çobanların işlerini düzenler ve gözetim altına alırdı. Onların ihtiyaçlarını karşılar, koyunların alınıp satılması, en iyi cinsleri seçme, işçilerin ücretlerini belirleme, onların cezalandırılması ve teşviki gibi işlerle ilgilenirdi. Elhanların en önemli gelir kaynaklarından biri hayvancılıktı. Muhtabat yıl sonunda gelirler ve harçların hesabını yaparak, divan işlerine bildirirdi.

Divan İşleri Yahut Katiplik : Divan işleri Elhan örgütünün en önemli etkili bölümüydü. Bu bölümde vergiler, toplanmış paralar, kuruluşların giderleri, hediyeler, yürürlükte olan gelirler, idari işler, muhtabatın hesaplamaları, mir ahur, ferraşbaşı Elhan sarayından verilmiş hayvancılığın devredilmesi, silah alma işlerinin

üstlenilmesi, bütün programları titizlikle yürütme ve özel defterlerde kaydetme gibi koruma ve sorumluluk görevi divan işlerinde çalışan katipler tarafından yerine getiriliyordu. Elhanın katipleri mülkler, yer kiralarından belirtilmiş gelirler ve havale edilmiş miktarları hesaplara kaydederek yıl sonu gelirler hesabını saptıyorlardı. Görevliler ya Kelanter tarafından alınan vergiler sandığa konularak özel bir katibin gözetim ve denetimine bırakılarak ehana rapor edilirdi. Katipler bütün gelirler, maaş alanlar ve askerlerin harçlarının hesabını yıl sonunda hazırlayarak özel defterlere kaydederek. Divan vergileri kişi ve aile başına Elin bölümleri (tayfa, tire vs) esasına göre iktidarı Elinde bulunduran Fars yönetimine verilmesi gerektiğinden baş katip Elhanın emri ile tahsildar diye birkaç kişiyi görevlendirmekle doğrudan doğruya kendisi de katılıyordu. Maaşlar ve vergiler rüsum biçiminde yani tayfa önderlerinin desteği ile alınır ve sandığa yatırılırdı. ⁵³⁸

Moğollarda tayfa başlarına Elhan dnliliyordu. Elhanlık o zamanda İran'da yaygın bir gelenektir. Heybetullah Ca'feri 1357 H.Ş'de (M.1978) Tehmures Keşkûli'nin evinde Feth Ali Şah zamanında verilmiş ilk Kaşkay Elhanlık Belgesini görmüştür. Tehmures Keşkûli söz konusu tayfanın Kelanterlerindendi. Keşküllü tayfasının Kirmanlı tiresinin Kelanteri olan Şirefken Keşkûli'nin dediğine göre bildiğimiz kadar bu ilk Kaşkay Elhanlık belgesidir. Kaşkayların en son Elhanı tarihte Savlet-üd Devle ve Serdar Aşair lakabı ile meşhur olan İsmail Han Kaşkayı idi. (H.K 1295-1352 ; M. 1878-1933) ⁵³⁹

Elhan ile Elbeyi'den sonra hanlar ve kelanterler en güçlü kişilerdi. Elin başında bir veya birkaç han bulunuyordu. Elin önderleri (Elhan'dan tutmuş Kethüda ve Aksakallara kadar) tayfa önderlerinde olduğu gibi görevlere sahiptiler. Yalnız han ve hanlar daha fazla güce sahip olup, uygulayıcı güçleri daha fazlaydı. Hanlar ve Elhanların kendi elleri ile olan dil, soy ve tarihsel bağları son derece kuvvetliydi. Bu yakınlık sayesinde hanlar ve Elhanlar el üzerinde etkili bir yönetim kurabiliyorlardı. Hanlar ve Elhanlar kendi göçebe topluluğunun tüm özelliklerini ve hassas oldukları

⁵³⁸ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 180,187,188,189

⁵³⁹ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 81

konuları çok iyi bilir, bütün bunları göz önüne alarak Eli yönetirlerdi. Onlar hiçbir zaman topluluklarının kültürel dokusu ve sosyal yapısını karıştırmağa ve değiştirmeğe çalışmazlardı. Muhafazakar bir yönetim anlayışı sergilerlerdi. Onlar göçebe topluluğunun kültürüne bağlı ve ona saygı besliyorlardı. Bu yönetim anlayışı El topluluğu tarafından da saygı görüyordu. Han ve hanların güç kaynağı yine de her şeyden önce oğullar, kardeşler, kardeş oğulları, amcalar, amca oğulları ve tiredeki diğer akraba üyelere dayanmaktaydı. Buna ek olarak han veya hanlar diğer bazı tire ve tayfa önderleri ile evlilik yolu ile mevkilerini güçlendiriyorlardı.

Hanlar bir ordu komutanı gibi askerleri arasında özel bir disiplin uyguluyorlardı. El halkına göre han disiplinli, ağır başlı, titiz, adil, cesur ve bilgili biri olmalıydı. Bu han sıradan kişilerle az muhatap olmalı, El yönetiminde ise otoriter olmalıdır. Aynı zamanda halka göre El hanları soylu, saygın ve zengin olmalıdır. Bu kural şüphesiz bütün toplumlar için geçerlidir.

Geleneğe göre el mensupları hanın sözlerini dinler ve onun buyruğundan asla çıkmazlardı. Han olmak soya dayalı bir düzendir. Hanlık seçimle değil babadan oğula geçen bir yapı içerisinde devam etmekteydi. Çoğunlukla han ve akrabaları ayrıcalıklı bir grubu oluşturuyorlardı. Onlar bu ayrıcalıklarını korumak için ellerinden gelen bütün çabayı harcıyorlardı.

Geniş aile tipi orta sınıf ve hanlar sınıfında daha çok gözükmektedir. Orta sınıftaki geniş ailenin öyle pek de çok hayvanları yoktu. Çünkü özel ekonomik ortam vs etkenler nedeniyle oğullar evlendikten sonra aile ve baba çadırından ayrılıyorlardı. Hanlar arasındaki aile biçimi de çoğunlukla geniş aile biçimidir. Han oğulları evlendikten sonra baba ailesinde kalmaları sağlanarak, oğullar arasında han makamını Ele geçirmek için çıkabilecek anlaşmazlıklar ve gruplaşmalar önlenirdi. Ayrıca baba evindeki kişilerin bir araya gelmesi ile hanın aile gücü daha da pekişmiş olurdu. Geniş aile yapısı karşılıklı güven ve işbirliği esasına göre kurulduğu için bu durum aynı zamanda ailenin güvenliğini sağlıyordu. Ayrıca han ailesi özel sosyal etkenler yüzünden de ayrışamazlardı. Zira evlenmiş oğullar kendileri için ayrı yerde han malı diye bir şey kuramazlardı. Han oğullarına alt sınıfların yanında çadır kurma

ve bağımsız aile oluşturma iznini han vermiyordu. Bu yasak han oğullarını hanın çevresinde tutmak için çok etkili bir yöntemdi.⁵⁴⁰

6.1.1.2.1.1.2 Kelanter : Geçmişte tayfa düzeyindeki önderlik değişik bölgelerdeki göçebelerin kültürel ve sosyal durumlarına bağlıydı. Bazı durumlarda belli bir önder yoktu. Tire önderleri birlik halinde karar alıyorlardı. Ancak çoğunlukla güçlü bir tire diğer Tireleri nüfuzu altına alarak tayfa önderliğine yükselirdi.⁵⁴¹ Tayfa Elin siyasi ve idari birimi sayılmaktaydı. Her el birkaç tayfadan oluşmaktaydı. Söz konusu tayfaların herhangi birisinin başında Elhan tarafından atanmış bir Kelanter duruyordu. Bu konuda halktan da onay almak gerekiyordu. Kelanterin atanması da, görevden alınması da Elhan tarafından yapılırdı. Elhanın siyaseti gereğince Kelanterler onun en yakın ve güvendiği kişiler arasından seçilirdi. Elhan onları memnun etmek için sonsuz çaba harcıyordu.

Kelanter tayfada hanın gücünün göstergesiydi. Tayfa adamları ona boyun eğiyorlardı. Ancak bu boyun eğme Kelanterin kendi tayfasının çıkarları doğrultusunda çalışması ve onu koruması süresince devam ediyordu. Bunun tersi bir durumda Kelanterin değiştirilmesi kesinleşirdi. Defalarca Elhan bir Kelanteri görevden alarak yerine diğer bir Kelanteri atıyordu. Kelanterler mevkilerini korumak ve güçlerini artırmak için çoğunlukla Elhan ile akrabalıkları geliştiriyorlardı. Elhan da bu durumları hoş karşılıyordu. Zira güç ve siyaset her iki tarafı daha da kalıcı ve sürekli kılıyordu.⁵⁴²

Kelanterlik makamı soya bağlı olduğundan onların ailesinin güce sahip olmasını ve bu durumun devam edeceğinin bilinmesinden dolayı onun tüm akrabalarına saygı göseteriliyordu. Bu kesimin olanakları alt sınıflara göre daha fazlaydı. Kelanter eşinin, tayfadaki fonksiyonu komutan niteliğindedi. Evinde istenildiği kadar hizmetçi ve işçileri vardı. Onların evliliği grup içi ve kendi sınıfları dışından

⁵⁴⁰ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İran*, Tahran 1377, S. 241

⁵⁴¹ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşair-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 36

⁵⁴² Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 83

olan-larla zengin bile olsalar evlenmezlerdi. Kelanterler Elhanın güvencesini kazanmalı, beğenilip cesaretli, olgun ve disiplinli biri olmalıydılar. Elhan Kelanterlerinin birini yetersiz bulursa onu görevden alıp onun yerine kardeşi yahut yakın akrabalarından birinin atamasını yapıyordu. Kelanterlik makamı tayfa halkı arasında değerliydi.

Kelanterlerin liyakat ve uzak görüşlülüğü tayfanın yaşamasının garantisiydi. Zorba ve liyakatsiz Kelanterlerin zayıf yönetimleri nedeniyle otlakların elden çıkması ve tayfanın dağılması gibi istenmeyen durumlar doğabilirdi. Nitekim bu yüzden birçok tayfa dağılmış ve diğer tayfalar içerisinde eriyerek kaybolmuşlardır. Bir Kelanter öldüğünde çoğunlukla oğullarından birisi onun yerine geliyordu. Erkek çocuğu olmadığı zaman kardeş oğulları veya yakın akrabalarından biri onun yerine oturuyordu. Karar verme bakımından Kelanterler kendi tayfasından olanların içerisinde en yetkili kişi sayılmaktaydı. Tayfa Kelanterleri diğer kişilere göre birçok ayrıcalıklara sahiptiler. Onlar maddi açıdan daha zengin, nüfuzlu ve güçlü ailelerdendiler. Onlar özel ahlaki niteliklere de sahiptiler. El halkının psikolojisi ve özelliklerini tanıyorlardı. Maddi güç dışında askeri güce de sahiptiler. Onlar cesur birileri olmakla elin oğlu sayılıyorlardı. Kelanterler insanları iyice tanıyor ve onlarla sırdaşlık ya-pabiliyorlardı. Bunların evlenmesi ağırlıklı olarak kendi tayfalarının yönetici kısmı içinde ve yine kendi aralarında oluyordu. Askerin büyük bir kısmı tayfalardan sağlansa da acil durumlarda Kelanterler de savaşa hazır halde bekliyorlardı.

Kimi zamanlar bazı Kelanterlerin isyan ederek Elhan ve hanlara karşı geldiği gözükmüştür. Halk Kelanterlerin buyruklarına karşı gelmeksizin boyun eğiyorlardı. Halk el gelenek ve göreneklerini gözeterek Kelanterin huzurunda yanına ve sofrasına izinsiz oturmazlardı. Halktan insanlar Kelanterlerle konuşmalarında çok dikkatli ve saygılı bir üslup takip ederler, Kelanterlerin kızdığı durumlarda onunla

tartışmaz ve ona karşı gelmeyerek susarlardı. Bir suçlunun kırbaçlanması emredilirse suçlu kendisi yere yatarak cezasına razı olur, karşı gelmezdi.⁵⁴³

Kelanterlikle ilgili yazılı belge her yıl Kaşkay Elhanının huzurunda yenilenirdi. Kelanterlik belgesinin geçerlilik süresi uzatıldığı takdirde söz konusu Kelanterin tayfası bu durumdan memnuniyet duyardı. Han ile Kelanter arasında çıkmış olan anlaşmazlıklar tayfanın durumunu da kötüleştirirdi. Böyle durumlarda Kelanter küsererek kendi tayfası ile diğer bölgelere göçetmek durumunda kalıyordu. Kelanterlerin giderleride çoktu Tayfa işlerini yürütmek, idari sorunları çözmek, çatışmaları önlemek, törenler, bayramlar ve cenaze törenleri gibi tayfa içi olaylar için önemli ölçüde masraf yapılıyordu. Kelanterlerin geliri zengin aileden geldikleri için daha çok malikane miraslarına dayanmaktaydı. Onlar hayvan ve otlak alma gücüne de sahiplerdi. Kelanterler tayfalardan aldıkları vergiden kendileri için de ayrıca bir pay alıyorlardı. Değişik Tirelere bağlı halk kitlesi Nevruz bayramı zamanlarında ve görüşmelerde Kelanterlerin huzuruna hediyesiz çıkmazlardı. Kelanterler büyük ölçüde bir güce sahiptiler. Tayfanın bütün işlerini onlar üstleniyordu. Elhan ile Elbeyi çok az onların iç işlerine karışıyorlardı. Onların da gücü yakın ve uzak akrabalar, bağımlı amele tayfası, hizmetçiler, ücret karşılığı çalışanlar ve belirli bir ölçüde Elhan ve Elbeyinin desteğinden kaynaklanıyordu.⁵⁴⁴

Tayfa önderlerinin görevi ikiye ayrılmaktaydı.

1. Tayfa içindeki düzeni sağlamak
2. Tayfa çıkarlarını diğer tayfa ve gruplara karşı korumak ve kollamak.

Tireleri birleştirip, bağlarını pekiştirme tayfalar içinde Elhanların emirlerini yürütme, çatışma zamanında savaş donanımı, hazır asker sağlama, Kethüdalardan vergi alma ve ilgili bilgileri sorumlulara iletme, tireler için Kethüda seçimi, tayfa anlaşmazlıklarını giderme, gerekirse Elhan'a yardım etme otlakların teftişi, ilgili

⁵⁴³ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 178,187

⁵⁴⁴ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 199

otlamlara Tirelerin yerleştirilmesi, tayfanın g programını hazırlama, Elin saldırgan kişilerini cezalandırma, gereken zamanlarda El için silahlı glerin seçimi gibi yerine getirilmesi gereken hususlar Kelanterlerin en önde gelen görevleridir.⁵⁴⁵

Aynı zamanda yıllık g sorunları ve diğer konularla da ilgili olarak da tire önderleri ile danışılıp irdelendikten sonra karar alınırdı. İ sorunlar her hangi türden olursa olsun Kethüdalar ve hanların katılımı ile toplantılarda tartışmaya konularak son karar alınırdı. Örneğin iki tire arasındaki anlaşmazlıklar her iki tarafın önderleri ve hanların katılımı ile ortaya konulurdu. Her iki taraf kendi tanıklık ve belgelerini en yüksek yargılama ve karar verici makam olan hanlara sunuyorlardı. Hanlar da geleneksel yasalara ve töreye göre kendi düşüncelerini söylerlerdi. Tayfa önderleri tayfanın i işlerinin zm ile ilgilenme dışında tayfanın dış işlerinden de sorumluydular. Onlar tayfanın temsilcisi olarak devlet görevlileri ve diğer tayfa önderleri ile görüşme yapabiliyorlardı. Tayfa önderleri, tayfa çıkarları ve kendi mevkilerini savunma doğrultusunda sürekli diğer tayfalardan bir veya bir kaç tayfa ile anlaşma ve birleşme yoluna gidiyorlardı.⁵⁴⁶

Aslında tayfa bir siyasi birimdir. Elin kabaca siyasetinin yürütülmesinde Kelanterler uyumu sağlama görevini de yerine getiriyorlardı. Başka bir ifade ile tayfanın öteki yeleri bu hakka sahip değillerdi.

6.1.1.2.1.1.3 Kethüda : Kethüda birkaç bonkunun önderliğini yapan kişiye denmektedir. Her bonkunun nderliği bir Aksakala bırakıldığında birkaç Aksakal Kethüdanın buyruklarının geçerli olduğu bölgede yerleşiıyorlardı. Kelanterin fikri ve nerileri özel danışmalara göre Kethüdanın fikir ve nerileri ile uyumlu bir hale geldikten sonra ortak bir siyaset yrtelmesi kararına varılırdı. Kelanterin Kethüdalara verdiği gsterişler Kelanter'in güç desteği ile de yürürlüğe konulurdu. Uygulama zamanı tire adamları ona boyun eğiyorlardı. Bunun nedeni ise Kethüda ve

⁵⁴⁵ Menuçehr KIYANI, *Siyeh adurha*, 1371, s. 177

⁵⁴⁶ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 184

Kelanterin desteğine olan ihtiyaçlarıydı. Onlar Kethüdanın Kelanter ve bonku Aksakalları arasındaki bağlayıcı rolünü biliyorlardı. Kethüda Kelanterin temsilcisi olmakla beraber onun onayını da alırdı. O tire üyelerinin güvencesini de almak zorundaydı. Bu yüzden Kelanterler halkın daha çok güvencesini kazanan bir kişiye Kethüdalık onayı verme çabasındaydılar. İnsanların memnuniyeti Kethüda gücünün garantisiydi.⁵⁴⁷

Her tire Kethüda aracılığı ile yönetilirdi. Kethüdalar Elin geleneksel düzen ve töresi uyarınca haracı toplama ve Kelanterin emirlerini uygulamaya koymaktan sorumlu kişilerdi. Kelanterler Elhan ve hanların aynı zamanda yabancı temsilcileri-nin ağırlanması ile de sorumluydular. Kethüdaların görevleri iç düzenin sağlanması yani tire üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, tire üyelerinin çıkarlarını savunma, Kelanterler ve hanların buyruklarını yerine getirmekdi. Kethüdalar da kendi grupları ile Kethüdalar ve hanların bağlayıcılarıydı. Çoğunlukla onlar doğrudan doğruya Elhan ve Elbeyi ile sorunları ortaya koymuyorlardı. Aynı zamanda onların Elhan ve Elbeyi ile görüşmelerini engelleyecek hiç bir yasa da yoktu. Kethüda tirede anlaşmazlıklardan kaynaklanan gruplaşmaları önlemeğe çalışıyorlardı. Aksi takdirde onların gücü eksilir ve aldığı kararlar başarı ile sonuçlanmıyordu.⁵⁴⁸

Kethüdalar diğer tire ve yabancılara karşı kendi tire çıkarlarını üstleniyorlardı. Evlendirmeler gibi konular Kethüda ile görüş alış verişi yapılarak çözüme kavuşturulurdu. Kethüdaların diğer görevleri otlaklar ile ilgili işleri anlaşmazlıklar, hırsızlıklar, çatışma, savaş ve tireler arası ilişkiler gibi sorunları çözüme kavuşturmaktı. Ayrıca Kethüdalar Kelanterlere savaşabilmeleri için gerekli olan askeri gücün sağlanması, otlakların devredilmesi, otlama işlerine karışma, Elhana ödenecek vergilerin alınması ve tirenin iç işlerinin sorumluluğuydu. Kethüda tayfa Kelanteri ile işbirliği yaparak tire sorunlarını çözümlüyordu.

⁵⁴⁷ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İnan*, Tahran 1375, s. 83

⁵⁴⁸ A.g.k. , s. 83-84

Bir tire bir sorunun çözümü ile bir yere varamadığında diğer Tirelerin önderliği aracılığı ile çözüm yoluna gidiyordu. Tire önderi iç işlerin denetimine ek olarak dış dünya ile ilgili konularda da kendi tiresinin temsilcisi gibi çıkış ediyordu. Aynı zamanda o diğer tire önderlerinin katılımı ile gerçekleşen toplantılara da katılıyordu. Söz konusu toplantılarda tayfanın bütün sorunları tartışılıyor ve tire önderi kendi tire üyelerinin temsilcisi tanınıyordu. O bu toplantılara katılmakla kendi tiresini savunur ve alınan kararları da üyelerine ulaştırırdı.⁵⁴⁹

Bonkununun dış işlerinde Kethüdalar sorumluydular. Birkaç komşu bonku Kethüda tarafından yönetilen bir tireyi oluşturuyordu. Tire önderi Elin merkezi gücü olan Elhan ve Kelanter tarafından seçilirdi. Tire de tayfa gibi bir siyasi ve sosyal birimdi. Tirenin önderliği Kethüda iledir. Kethüda Kelanterin tiredeki temsilcisi ve tire ile Kelanter arasındaki resmi bağlayıcıdır. O aynı zamanda kendi bonkusunun önderliğini de üstleniyordu. Böylece her tirenin bütün mal varlığı söz konusu tire Kethüdasının da zenginlik ve gücünü göstermekteydi.

Tire önderi tirenin soylu üyeleri yani kurucu kuşaktan olanların içinden seçilmeliydi. O liyakatlı, cesaretli, deneyimli ve her şeyden önemli konuşma yeteneğine sahip olmalıydı. Aslında bir kişinin Kethüdalığı ilk önce halkın onayı daha sonra ise Kelanterin onayı ile resmi hal alırdı. Han da onu onaylardı.⁵⁵⁰

Kethüdalar eskiye dayanan iyi geçmiş, tanınmış ecdat, iyi mal varlığına sahip olma ve tire arasında sevilen kişiler arasından seçilmekteydi. O diğer sıradan insanlara göre karar vericilik açısından daha üstün yetkiye sahipti. Onlar han ve Kelanterlerin temsilcisi gibi gereken kendi Tirelerindeki üyelerle danışarak alıyorlardı. Ama hanlar ve Kelanterlerin aksine güçlü değil uygulayıcı güçten yoksunlardı. Bu nedenle de kendi Tirelerindeki üyelerin işbirliğine muhtaçlardı. Bonku aileleri arasındaki

⁵⁴⁹ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 183

⁵⁵⁰ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 83

birlik ve berebarlık Kethüda, Aksakal ya akraba grubun büyüğü aracılığı ile sağlanmış olurdu.

Kethüdaların da konumu belirli ölçüde soya dayanmaktaydı. Güç kaynakları ilk önce yakın ve uzak akrabalarından, sonra ise tire üyeleri ve en son Kelanter veya hanın desteğine dayanmaktaydı. Onlar ekonomik açıdan güçlü imkanlara sahiplerdi. Buna rağmen sıradan kişiler içerisinde Kethüdalardan da daha zengin olan kişiler bulunabilirdi. Kethüdalar hayvancılık ve tarım yolu ile yaşamlarını sürdürüyorlardı. Onlar bu bakımdan öteki insanlara hiçbir üstünlükleri yoktu. Kethüdalar, Kelanter-ler ve bazı zamanlar Elhanlarla yakın temasları nedeniyle saygın bir düzeye çıkabiliyorlardı.⁵⁵¹

6.1.1.2.1.1.4 Aksakal :

Birkaç aynı soylu aile Aksakal diye birinin sorumluluğunda bir bonkuyu oluşturuyordu. Her bonkunun başkanı Aksakal diye adlandırılır ve çoğunlukla seçim yoluyla başa gelirdi.⁵⁵² Aksakal uygulayıcı güçten yoksun biriydi. Göçebe yaşamının koşulları özellikle bölgenin güvensiz zamanlarında zorunlu bir başkanlığı gerektiriyordu. Aksakalın adı bonkuya da verilirdi. Bonkunun bütün üyeleri akraba olduklarından bonku önderliği en yaşlı akraba olan kişiye verilirdi. O bonkunun gündelik olaylarından haberdar biriydi.⁵⁵³

Aksakallar resmi makamı olmayan ancak kendi grupları arasında sayılan kişilerdi. Bu nedenle de Kethüdalar sorunları onlarla bir araya koyarak ve onların desteğini kazanmakla çözüme çalışıyorlardı. Aksakallar nüfuzlu kişiler olarak bazen Kethüda ile işbirliği yapmamaları nedeniyle Kethüdalara zorluk çıkarıyorlardı.

⁵⁵¹ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuşneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 172

⁵⁵² Dr Hişmetullah TEYYİBİ, *Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair*, Tahran 1378, s. 331

⁵⁵³ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 84

Bonkular kurucuları olan ortak dedelerin adı ile tanınırlar da bu durum baştağının ölümü ve yerine yeni bir Aksakalın geçmesi ile değışiyordu.⁵⁵⁴

Bonku sosyal bir birimdir. Her bonkuda yer alan ailenin kendisi de küçük ve bağımsız iktisadi bir birimdir. Üyeler arasındaki ilişkiler belirgin aile bağlarına dayanır. Bu ilişki bağları bir merkezden yani Aksakal yahut bonku önderinden kaynaklanmaktaydı. Bonku aileleri arasındaki birlik ve beraberlik Kethüda, Aksakal veya akraba grubun büyüğünün aracılığı ile oluyordu. Bonku önderliği babadan oğula geçiyordu. Bonku önderi sürekli güç merkezleri ile bağlantı içindeydi. Bu bağ ne kadar çok ve güçlü olursa onun bonku yönetimindeki gücü de artardı. Bonku önderi ekonomik açıdan da üstün bir düzeydeydi.⁵⁵⁵

Aksakalın gücü birincisi kendisi ve aynı zamanda oğulları, kardeşleri ve kardeş oğullarının kişilik ve liyakatlarına bağılıydı. Aksine o işleri hiç yürütemezdi. Bonku Aksakalınının gücü aile sayısı ve onların mal varlığı savaşçılar ve askerlerin çokluğuna da bağılıydı. O her zaman bonkudaki yiğit ve savaşçı gençleri çoğaltmağa çaba harcamaktaydı. Bu nedenle de bonku önderleri her zaman böyle savaşçıları kendilerine doğru çekmek istemişler ve nadir zamanlarda bu kişileri yitirmeği kabullenmişlerdi. Çoğunlukla önderler kendi bonku üyeleri ve ailelerini yitirmemek için direnir ve çok çaba harcarlardı.⁵⁵⁶

Aksakalın en önemli görevleri iç çatışma ve anlaşmazlıkları önleme, diğer gruplarla ilintili olarak kendi üyelerinin hakkını korumak, aynı zamanda güç ile ilgili sorunlarla ilgilenmekti. Aksakalın diğer görevleri göç zamanı yurt yerinin seçimi, otlak sağlamak ve kiralamak, iç anlaşmazlıkların çözümü, nikah ve düğün meclislerinde tanıklık etmektir. Bir ailenin ayrılması bonkunun zayıflaması ile sonuçlandığından Aksakal bonkunun çıkarına ters düşen bir ailenin göçmesine çok zor hallerde izin verirdi. Bonkunun iç işlerinden Aksakal ve dış işlerinden

⁵⁵⁴ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İran*, Tahran 1377, S. 141

⁵⁵⁵ Ali Ekber NİK HULK, Askeri NURİ, *Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İran*, Tahran 1377, S. 145-146

⁵⁵⁶ Dr Cevad SAFİ NEJAD, *Aşair-i Merkezi-i İran*, Tahran 1375, s. 77

Kethüdalar sorumluydu. Aksakalların bonkunun dış işlerinde hiçbir etkinlikleri yoktu. Bu işler Kethüdaların görevlerindendi. Kuthüda Kelanlerin temsilcisi sayılırdı. Kelanlerin emirleri Kethüda aracılığı ile Aksakallara ulaştırılırdı. Bonku önderi yahut Aksakalın özel görevleri de vardı. Örneğin ; Elin yaylak ve kışlağa göç zamanını belirleme ve yurt yerinin seçimi gibi.⁵⁵⁷

6.1.1.2.2 Yönetilen Sınıf

Bu sınıfı halktan olan kesimlerden oluşturmaktaydı. Bu sınıfın insanları iktisadi bakımdan kendi kol güçlerine dayanıyorlardı. Bazen aralarında diğer insanları çalıştıran zenginler bulunsa da çoğunlukla kendi günlük yaşamlarını sürdürmek için çalışmak zorundaydılar. Bu sınıfın insanları köyde oturan ve toprak sahiplerinin baskısına uğrayan çiftçilere göre iyi koşullarda yaşamakta ve daha az baskıya maruz kalmaktaydılar.

Bu sınıfın insanları kendi aralarında aynı zamanda nadiren Kethüda ailesinin mensuplarıyla evlenebiliyorlardı.⁵⁵⁸ Ağırlıklı olarak bu sınıfta işçiler, çobanlar ve mevsim işçileri bulunmaktaydı. Bu gruba ait üyelerden bazıları yoksul köylü ailelerden oluşmaktaydı.. Özellikle Fars bölgesinden gelenler mevsimlik işçi olarak çalıştırılıyorlardı. Onların otlaklar üzerinde hiçbir hakları yoktu. Ayrıca kuraklık yüzünden hayvanlarını kaybetmiş gruplar da bu sınıfta yer almaktaydı. Bu sınıf nicelik bakımından en geniş ve kalabalık nüfusa sahip olan el sınıfıdır.⁵⁵⁹

Bu sınıfı iki ayrı alt gruba ayırabiliriz. Bunlar

1. Hayvancılar
2. El işçileri

Hayvancılar :

Hayvancılar yahut elin sıradan kişileri kendi işleri dışında hiçbir sorumlulukları yoktu. Onlar bir miktar hayvanı beslemekle sade ve çileli bir yaşam sürdürmekteydiler. Çoğunluğu otlaklara sahip ve nadiren de olsa diğer insanlara muhtaç oluyorlardı. Onların hayvancılıkta uzun bir geçmişe dayanan deneyimleri vardı. Elin sıradan kişileri arasında zenginlik ve hayvan sayısı bakımından Aksakallar ve Kethüdalardan da zengin olan kişiler çoktu. Ancak ne kadar maddi bakımdan başarılı olurlarsa da elin yasaları uyarınca Kethüda ve Kelantere özel saygı beslemeli, vergiler ve hediyeleri geciktirmeden zamanında ödemeliydiler.⁵⁶⁰

El İşçileri :

Bunlar hayvan, yer ve otlaktan yoksun kişiler olarak diğer gruplar için çalışmaktadırlar. Bunların işleri çoğunlukla çobanlık, hizmetçilik ve mehterliktir. (at bakıcılığı, seyislik) Silah kullanmağı ve atıcılığı iyi bildikleri takdirde Kelanterler ve hanların silahlı gücü olarak istihdam oluyorlardı. Onlar her yıl başında sözleşme imzalayarak aksakallar ve el büyüklerinin birinin evinde hizmetçi ve çoban olarak çalışmaya başlarlar. Eş ve evlatlara da sahip olsalar, eşleri de işlerden bir parçasını üstlenirdi. Hizmetçi ve ev sahibi arasında bir anlaşmazlık çıkıncaya kadar onlar orada çalışarak orada bulunurlardı. Erkek hizmetçiler odun, su, göç zamanı hayvanların yüklenmesi, çadırları kurma, konukları ağırlama gibi işlerden sorumlu tutuluyorlardı. Ancak çobanlık anlaşması yapanlar her yıl birkaç hayvan alıp sahibinin sürüsüne katmakla bir süre geçtikten sonra hayvanlara sahip olarak bağımsız yaşayabiliyorlardı. Mehterler yahut at bakıcıları çoğunlukla hanlar, Kelanterler ve Kethüdaların atlarını beslemek için işe alınıyorlardı. Onlar da diğer işçiler gibi sözleşme yaparak at ve katır sayısını belirler ve günlük harçlarına ek olarak kendi maaşlarını da kaydederler. El işçilerinden diğer bir grupta deveçilerdi. Deveçiler “Kums” adlı bir tıradendiler. Onlar Elin hütinünde deşilme

durumdadırlar. Deve sütü içerler ve özel bir dil ile konuşmaktadırlar.⁵⁶¹ Bu dil büyük bir olasılıkla Türkçe olmasına rağmen yeterli bir veri ve bilgi mevcut olmayıp, araştırılması gereken önemli bir konudur.

6.1.1.2.3 Yöneten ve Yönetilenler Dışında Kalan Topluluklar :

Kaşkay göçebe topluluğunun en alt katmanını bu sınıf oluşturmaktadır. Onlar elin asil üyelerinden sayılmamaktadırlar. Çoğunlukla bu grupta müzisyenler, El zenaatkarları denilen çilingirler, ayakkabıcılar, berberler vb. gibiler bulunmaktaydı. Görüldüğü gibi bu gruptaki insanlar elin sıradan üyelerinin aksine hayvancılık dışında olan işlerle ilgilenmektedirler. Başka bir sözle uzman gruplar olarak her biri özel bir meslekte uğraşmaktadırlar. Elin sıradan kişileri bile bunları kendilerinden küçük görüyor ve çok seyrek durumlarda onlarla evlilik söz konusu olabiliyordu.. Buna göre onların evlilikleri de grup içi oluyordu. Ekonomik açıdan bu gruptakiler hiçbir zaman tarım arazisi ve otlaklara sahip olmamışlardı. Bu gruptaki insanların geliri de diğerlerine göre daha düşüktür. Onlar siyasi bakımdan hiçbir role sahip değillerdi. Bu nedenle de sözü geçen konu üzerinde onların hiçbir şekilde görüşleri alınmıyordu.. Böylece bu gruptakiler iktisadi, siyasi ve sosyal açıdan en aşağı sınıfa oluşturmaktaydılar. Bu en alt katmanda sosyal hareketlilik ve değişim çok az görünüyordu.⁵⁶²

El'deki zenaatkarlarının Çingene kökenli olduklarına dair halk arasında kuvvetli bir görüş vardır. Kaşkaylar Çingenelere “Karaçı” demektedirler. Karaçı diye adlandırılan bu kesimin de konuştuğu dil Türkçedir. Nitekim buna benzer duruma Türkiye ve Balkan ülkelerinde de rastlanmaktadır. Bu ülkelerde de Çingene diye adlandırılan kesim gerek dış görünüş itibariyle gerekse yaşadıkları hayat itibariyle diğer halklardan büyük farklılık göstermektedirler. Bu bölge insanları sarışın ve

⁵⁶¹ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 191

⁵⁶² Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 174

beyaz tenli iken Çingenerler Hintliler derecesinde esmerdirler. Yaptıkları iş de İran'daki Karaçılar gibi el zenaatlarına dayanmaktadır. Gerek İran'daki Karaçılar gerekse Türkiye ve Balkanlardaki Çingenerler farklı dış görünüşleri ve sosyal yapılarına rağmen ortak yanları dillerinin Türkçe, dinlerinin de İslam olmasıdır. Ancak bu toplumun İran'daki bölümünün Farşlarla karışık yaşayanlarına Farşlar "Kuli" demektedirler. Kuli müzisyen anlamına gelmektedir ki bu toplumun bir diğer özelliği dünyanın her tarafında müzikle içli dışlı olmalarıdır. Farşlarla iç içe yaşayan bu kesim diğerlerinden farklı olarak Farşça konuşmaktadırlar. Bu grupların Farşça ve Türkçe dışında kendilerine ait bir dillerini kullanıp, kullanmadıkları bilinmemektedir. Çingene kelimesi dünyada kullanılan ortak bir kavram olmasına karşın "Karaçi" kelimesi Türkçe olup ten renklerinden dolayı verilmiş bir ad olma olasılığı yüksektir.

Müzisyenler ikiye ayrılabilirler. Bunlar aşıklar ve diğer müzik sanatçılarıydılar. Aşıkların sayıları az ve çoğunlukla şehirlerde yaşıyorlardı. Bunlar geçmişte kemençeleri ile Köroğlu, Garip ve Senem, Mahmut ve Nigar gibi Elin geçmişini hatırlatan destanları ve müzik parçalarını çalarlardı. Onlar bazen müzik eşliğinde şiir de söylüyorlardı. Bu sanatçılar bayram günlerinde hanlar, Kelanterler ve halkı, sanatları ile eğlendirirlerdi.⁵⁶³

Berberler ve gurbetler; berberler eskiden ilkel araçları ile bozulmuş dişleri çekerler ve düğünlerde hanlar, damat ve büyüklerini tıraş ederlerdi. Onlar sanatçı insanlar gibi şiirlerde biliyorlardı. Onlar sohbeti güzel, şakacı ve güleç yüzlü insanlardı. Bu kişilerin az sayıda olmaları her zaman hanlar ve Kelanterlerin yanında tören ve misafirliklerde hazır bulunuyorlardı. Gurbetlerin de sayıları azdı. Bu zenaatkarlar (gurbetler) körük, örs, çekiç ve diğer araçlarla elin ihtiyacı olan eşyaları, örneğin atları nallamak için gereken çivi ve nalı, yün eğirip ip yapan araçlar, şiş, sac ve orak gibi küçük aletler yaparlardı. Bakır kapların temizlenip kalaylanması, onların yaptığı işlerdi. Onlar az olanaklarla yetinen insanlar olarak zor işlerini memnurlukla yerine getiriyorlardı. Onların gelirleri pek de çok değildi.⁵⁶⁴

⁵⁶³ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 191-192

⁵⁶⁴ A.g.k. , s. 192

SOSYAL BİRİM	SIYASİ ÖNDER
El	Elhan, Han, Elbeyi
Tayfa	Kelanter
Tire	Kethüda
Bonku	Aksakal
Beyle	Aksakal
Aile	Aile Önderi Erkek (Baba veya Dede)

Resim : Kaşkay Elinde Sosyal Yapı İle Siyasi Yapının Karşılaştırılması

6.1.2 Büyük Kaşkay Elinin Geleneksel Yapısındaki Değişimler :

19. Yüzyılda Kaşkayların güçleri o kadar fazlaydı ki Fars yöneticileri zamanın Elhanı olan Muhammed Ali Han'ın tutuklanmasına karar verdi. Ama çok gecikmeden onu serbest bırakmak zorunda kaldılar. Bu durumda Elhan tekrar makamına getirildi. Zira onun gücünden çekiniyorlardı. Daha sonra El halkının kargaşa ve isyan çıkarmasını önlemek için Muhammed Ali Han'ı on yıl süreyle Tahran'da rehine aldılar.⁵⁶⁵

Geçmişte göçebeler tayfa, el ve büyük el biçiminde düzenlenmişlerdi. Göçebelerin siyasi düzeni yıllar öncesinden başlayarak yavaş yavaş değişimlere uğradı. 2. Dünya savaşından sonra el hanlarının güçleri yavaş yavaş azaldı. En sonu Pehlevi rejiminin devrilmesi ve İslam cumhuriyetinin kurulup egemenliği ele almasıyla beraber yerel hanların ülkenin değişik bölgelerinden ilişkileri kesildi. Artık hanlar hiçbir siyasi ve sosyal bir güce sahip değildiler.⁵⁶⁶ İran'ın göçebe topluluklarının geleneksel katmanlaşmasında geçen yüzyılda sosyal değişim ve dönüşüm ve devletin doğrudan katkıları ile özellikle toprak reformu uygulamasından sonra şekil

⁵⁶⁵ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 189

değiştirmiştir. İran'daki göçebeler Rıza Şah'ın işbaşına gelmesinden önce epeyce güçlüydüler. Ellerin çoğunluğu hemen hemen bağımsız bir biçimde yaşıyorlardı. Yolların güvenliği ve aynı zamanda sınırların korunması işini devlet göçebeler aracılığıyla yürütüyordu. Her Şeyden önemlisi, eskiden beri ordu mensuplarının çoğu aşiret ve ellerin gençlerindendi. Modern ordunun oluşturulması ve batı savaş araç, gereçlerinin benimsenmesinden önce ülkenin feodal topluluğa ait yöneticileri ve büyük yer sahiplerinin aşiretlerle yakın ilişkileri vardı. Şahlar iktidarlarını sürdürmek için el önderlerinin işbirliğine muhtaçlardı. Onların çoğunluğu işte bu söz konusu göçebelerdendi. Ancak batıdaki endüstri devrimi ve zaman geçtikçe sömürgeciliğin ortaya çıkışı ile merkezi devlet ve göçebeler arasındaki ilişkiler çok önemli değişikliklere maruz kaldı. Bu değişim en azından batı ve İran'da Şah ve çevresi için yararlı oldu. Öyle ki Rıza Han İngilizlerle işbirliği yaparak, onların desteği ve modern silahlarından yararlanarak ülkede yaşayan göçebeler üzerinde çok büyük bir baskı uygulamaya başlamıştı. Rıza Şah sonunda iktidar gücünü Tahran'da toplamış ve odaklaştırmıştı. Herhalde onun bu arada asil amacı göçebelerin güvenliği ve serbestliğinin sağlanması değil de onların denetimi ve onlardan yararlanma olmuştur. Rıza Han göçebeleri yatıştırdıktan sonra zorunlu yerleştirme programı ve sıkıyönetim ile egemenliğini kurabildi. Rıza Han böylece söz konusu serbest ellerin serbestliklerini ellerinden aldı. İşte Rıza Han'ın bu haksız müdahaleleri göçebelerin geleneksel siyasi düzenlerini de alt üst etti. O sıkıyönetimi egemen kılmakla göçebelerin gücünü kırdı. Böylece ordu görevlileri bölgeyi tamamen kontrolleri altına aldılar. Rütbeli ordu görevlileri Kelanterler ve Elhanların yerini aldılar. Göçebeleri kendi savunmalarından yoksun bırakmakla istedikleri kararları kendileri alıyorlardı. Rıza Han aslında toprak ağaları ve egemen sınıflardan yana biri olarak çilekeş göçebelere hiç önem vermiyordu. Örneğin ; o toprak ağalarının topraklarını göçebeler arasında paylaştırabilirdi. Ancak bu işi hiçbir zaman yapmadı. Bu nedenle Rıza Han'ın sürülmesinden sonra Elhanlar veya hanlar Rıza Hanın oğlu yeni şah Muhammed Rıza'nın devlet görevlileri ile ilişkiye geçerek onların memnun eden hal ve hareketleri ile tekrar güçlerini ele geçirdiler. Yeni düzende karar verme gücü ve yetkisi ordu ve diğer devlet görevlilerine bırakılmıştı. Onlar göçebelerin serbestliğini

⁵⁶⁶ İrec AFŞAR SİSTANİ, *İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İran*, Tahran 1368, c. 2, s. 36

hiç kabullenmiyorlardı. Hanlar ve Elhanların önemi ikinci derecedeydi. Hanlar ve Elhanlar yinede devlet görevlileri ve göçebelerin arasındaki iletişimi sağlamakla kendi konumlarını göreceli olarak koruyorlardı. Rıza Han'ın H.Ş. 1320 yılında Şehrivar (M.1941 Ağustos) ayı sürgününden sonunda, daha önceden sürülmüş göçebeler tekrar kendi yerlerine geri döndüler. El önderleri yeniden güçlerini ele geçirdiler. Silah zoru ve baskı ile yerleşik hayata geçirilen göçebeler tekrar kara çadırlarını kurarak geleneksel yaşam biçimlerine geri döndüler. Böylece çok geçmeden göçebeler tekrar ordu ile karşı karşıya geldiler. Bu defa Amerika SSCB'nin tehdidi karşısında İran'ı desteklemek bahanesi ile yavaş yavaş ülkenin iç işlerine müdahalelerde bulundular.⁵⁶⁷ Rıza Hanın yönetiminin sonlarına doğru söz konusu kişi tarafından aile başına vergi alınması ortadan kaldırıldı. Bunun yerine Elin koyun sayısından % 3'ünün vergi olarak alınması biçimine dönüştürüldü.⁵⁶⁸

Muhammed Rıza Şah ise bazı el önderlerine ihtiyacı olduğu sürece barışık yaşar ve onları yılda bir kez çağırarak silah ve madalyalarla ödüllendirirdi. Yalnız Amerika desteği ile gerçekleşen H.Ş. 1332 yılı (M. 1953) darbesinden sonra gittikçe ordunun güçlenmesi ile Şah olağan üstü bir güce sahip oldu. Bu arada siyasi ve ekonomik bunalımlar ülkeyi sardı. 1956'da Elhanlık ve kelanterlik makamı resmi olarak, merkezi devlet tarafından kaldırıldı. Bunun ardınca Hanlar ve Kelanterlerden bir çoğu tutuklanıp sürgün edildiler. Sonuçta ise Kaşkayların iç işleri devlete bağlı güçlerin eline geçti.⁵⁶⁹ Muhammed Rıza Şah da bu bunalımları azaltmak için Amerika'nın desteği ile H.Ş. 1340 (M. 1961) yılında toprak reformu yasalarını onayladı. Toprak reformları tüm eksikliklerine rağmen geleneksel göçebe siyasi düzeni üzerinde derin etki bıraktı. Toprak reformundan önce kaliteli toprakların çoğu Kelanterler, hanlar ve Elhanlara aitti. Onlar memurların yardımı ile acımasızca sıradan halkı sömürüyorlardı. Feodallerinin tarım yerleri ve otlaklara sahip olmaları onlarca El üyesinin denetim altına alınmasına olanak sağlıyordu. Tapulu topraklar ve

⁵⁶⁷ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 215

⁵⁶⁸ Menuçehr KİYANİ, *Siyeh Çadurha*, 1371, s. 189

⁵⁶⁹ C. Dawid MERSDEN, *Mururi Kutah ber Güzeşte ve Hal-i İl-i Kaşkayi*, Name-i Nur, Şumare 4 ve 5, 1358, s. 64

otlakların göçebeler arasında paylaşılması ve İran'ın değişik bölgelerinde güvenliğin sağlanması ile göçebelerin geleneksel siyasi düzenleri dağılmış oldu. Bugün belirli bir ölçüde siyasi birlik Kaşkaylar arasında korunmuş ve Kaşkayların dışındaki diğer el ve tayfaların siyasi düzeni öyle bozulmuştur ki, artık geçmişteki el kavramından söz etmek anlamsızdır. Diğer bir sözle tayfa, el ve büyük el adı ile anılan sosyal birim biçimleri artık eskisi gibi mevcut değildir. Eski merkezîyetçi yapının ve hiyerarşinin ortadan kalkması ile tayfa ve bir süre sonra tayfa Tireleri daha çok bağımsızlığa doğru eğilim göstermeğe başladılar. Artık Tireler ve tayfalar arasındaki el içi eski bağlılık ortadan kalktı. Devlet siyasetine uyumlu böyle bir durumun ortaya çıkması günümüze kadar devam etmektedir. Artık eldeki merkezîyetçi önderlik söz konusu değildir. Kelanterler ve Kethüdalar da geçmişe göre kendi tayfa ve tiresi arasında etkin bir role sahip değildirler. Artık halk da eskideki gibi bu kişileri (Hanlar, Kelanterler ve Kethüdalar) dinlememekte ve anlaşmazlıklar çıkınca çözüm için jandarma ve mahkemeye başvurma yolunu seçmektedirler.⁵⁷⁰

Bu değişim en başta Elhan ve Elbeylik makamının kaldırılması ve yerine devlete bağlı kişiler ve görevlilerin atanmasıyla başlamıştır. Zaten sistemin fiilen zayıflatılıp ortadan kalkmağa yüz tutmuş olan Elhanlık ve Elbeylik kurumlarının kaldırılması ve yasaklanması yönetici sınıfın zayıflaması ile sonuçlansa bile söz konusu sınıf kendi mevkilerini köy ve otlaklar üzerindeki sahipliklerini koruyabilmişlerdir. Diğer bir deyimle siyasi erklerini kaybeden bu kişiler ekonomik güçlerinden bir şey kaybetmemişlerdir. Köy ve otlaklardan elde edilen gelirlerle onlar refah içinde yaşamlarını devam ettirmiş, aynı zamanda devlet idaresinde ve saraydaki etkilerini pekiştirmişlerdi. Bu durum H.Ş.1340 (M. 1961) yılına kadar sürmüştür. Bu yıldan sonra söz konusu sınıf toprak reformu yasalarının yürürlüğe konması ile en dağıtıcı darbeye maruz kalmışlardır. Aslında toprak reformu ve otlakların kişilere bireysel olarak tapulandırılması elin çoğunluğunu oluşturan kişilerin göreceli

⁵⁷⁰ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuçneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 215-218

serbestliğe kavuşması ve geçmişteki hayvanlarından yılda % 3'nü vergi olarak verme zorunluluğu bitmiştir. Diğer taraftan halk otlaklara da sahip çıkmıştır. Yönetici sınıf köy ve otlaklarının ellerinde alınması ve yıllık verginin alınamayışından dolayı sosyal ve ekonomik durumlarını yitirmişlerdir. Bazıları şehirlere gidip, bazıları da eski nüfuzdan yoksun el içinde yerleşerek yaşamlarını sürdürmektedirler. Toprak reformundan sonraki değişimi sağlayan ikinci etken gençlerin eğitim, öğrenim olanaklarına sahip olmalarıdır. Söz konusu olanaklar ile bu gençler geleneksel sistemdeki yönetici sınıf gençleri ile yarışa girebildiler. Bu iki etken diğer etkenler ile birlikte elin geleneksel katmanlaşmasının değişimini sağlamıştır. Artık bugün hiç bir el geleneksel sınıflara sahip değildir.⁵⁷¹

Günümüzde Kaşkay Büyük Eli'nin siyasi yapısı dağılmış, ancak sosyal yapı belirli düzeylerde devam etmektedir. Belirtelim ki yukarıda anlatılan Kaşkay Eli'nin yönetim ve sosyal hiyerarşisi ise bugün değişik bir şekilde devam etmektedir. Yalnız İslam devriminden önceki feodal düzenden farklı olarak Elin siyasi ve idari piramitinden han ve Kelanter ortadan kalkmış veya çıkarılmıştır.

Böylece eskideki düzenli hiyerarşik eski yönetim sistemi dağılmış, tayfa ve tirelerin kontrolünü İslami şuralar üstlenmiştir. Bu düzen bugün artık değişmiş ve tireler bağımsız bir birim biçiminde davranmaktadırlar. Bu arada İslam devriminden sonra Nasir Han ve Hüsrev Han Kaşkay kardeşlerinin dönüşü ile hanların eski nüfuzlarını kazanma doğrultusunda yaptıkları girişimler de başarısızlıkla sonuçlandı.⁵⁷²

7. BÖLÜM

7.1 KAŞKAY TÜRKLERİNİN DİL ve EDEBİYATI:

⁵⁷¹ Dr Sekender AMANULLAHİ BAHARVEND, *Kuşneşini der İran, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat*, Tahran 1378, s. 175

⁵⁷² Dr Rıza MUSTUFİ EL-MEMALİKİ, *Coğrafiya-i Kuşneşini "Umumi ve İran" ba Te'kid be İl-i Kaşkayi*, 1377, s. 176 ve 370

7.1.1 KAŞKAY TÜRKÇESİNİN ANA HATLARIYLA GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ :

Kaşkay Türklerinin Türkçesi coğrafi konumlarına uygun olarak Batı Türkçesinin içerisinde yer almaktadır. Oğuz Türkçesinin doğu kolu içerisinde yer almaktadır. Aynı gruba dahil olan Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak Türkçesi ile yakın benzerlikleri vardır. Doğu Oğuz Türkçesi içinde yer almakla beraber Hazar ötesi Oğuz Türkçesi (Türkmenistan Türkçesi) ve Horasan Türkçesi ile de yakın ilişki içerisinde yer almaktadır. Kaşkay Türkçesi daha çok Azerbaycan ve Anadolu Türkçesinin karışımı bir özellik gösterir. Ağırlıklı olarak Azerbaycan Türkçesine benzemesine rağmen Anadolu Türkçesi ile de kelime ve ses benzerlikleri çoktur. Yazılı edebiyatı zayıf kalmakla birlikte sözlü edebiyatı çok güçlü ve zengindir. Bunda da hiç şüphesiz Kaşkay Türklerinin kimliklerine sınımsız bağlı olmaları, şehir hayatından uzak göçebe hayatı yaşanılması ve başta Farslar olmak üzere diğer farklı etnik gruplardan ayrı bir yaşam sürülmesi milli kimliğin, dil ve edebiyatın yabancı etkilerden korunmasında çok önemli görevler üstlenmiştir. Kaşkay Türkçesine ait metinler aşağıdaki diğer bölümlerde incelendiğinde bu şivenin özellikleri çok daha iyi anlaşılacaktır. Bütün Kaşkay Tayfa ve Tirelerinin birbirlerinden ağız farkları mevcuttur. Bu ağız farklılıklarının tam olarak incelemeye Kaşkay Türkçesi hakkında geniş bilgi vermek ve kesin hükümlere varmak mümkün değildir. Ayrıca şimdiye kadar Türkolojide bilinmeyen Türkçelerin de Kaşkaylar arasında olması muhtemeldir.

7.1.2 KAŞKAY TÜRKLERİ EDEBİYATININ TARİHİ VE ANA HATLARIYLA GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Çeşitli farklılıklarının yanında Kaşkay edebiyatı ürünlerinin daha çok Türk dünyasında bilinen klasiklerin, Kaşkay şivesi ile değişik tarzda tekrarlandığını görmekteyiz. Halk hikayeleri, masallar, destanlar, koşmalar, ağıtlar, maniler, büyük aşk hikayeleri, kahramanlık destanları vb bütün çeşitler çok küçük farklılıklarla Türk dünyasının edebiyatı ile ortak özellikler taşımaktadır.

Çoğunlukla gelişmiş edebiyatlar kendi içerisinde de bir takım bölümlere ayrılırlar (Halk Edebiyatı, Modern Edebiyat, Çağdaş Edebiyat, Dini Edebiyat vs. gibi). Bu tür bölünmeler daha çok milli devlet olarak yaşayan ve farklı kültürlerle karşılıklı etkileşim içerisinde olan edebiyatlar için söz konusudur. Ancak ister gelişmiş olsun, ister gelişmemiş olsun bütün milletlerin edebiyatının en saf, katıksız ve o milleti en iyi anlatan edebi yapıtlarını Halk Edebiyatı içerisinde bulmak mümkündür. Kaşkay Türklerinde de esasen gelişmiş ve korunmakta olan yalnızca Kaşkay Halk Edebiyatıdır. Dolayısıyla biz burada daha çok Kaşkay Halk Edebiyatı ve onun ürünleri üzerinde duracağız.

7.1.2.1 KAŞKAY EDEBİYATI ÜZERİNDEKİ GENEL TÜRK EDEBİYATININ ETKİLERİ

Kaşkay Türklerinde genel Türk edebiyatının en ünlü şairlerinden biri olan Füzuli'nin iyi hatla göçürülmüş divanlarına raslanılmaktadır. Bu divanların göçürülme tarihi ağırlıklı olarak 100 yıl bundan önceye aittirler.

Şah Hatayi mahlaslı Şah İsmail Safevi'nin şiirleri de eskiden beri Kaşkay Türkleri arasında bilimektedir. Hatta Kaşkay müziğinde de Şah İsmail'in anısına "Şah Hatayi" diye türküler vardır. Bu türküler oynak ritimli ve Şah Hatayi'nin şiirleri gibi uzun mısralı şiirlerle söylenilmektedir. Bu niteliklere sahip şiir türü ise yine Şah Hatayi adını almaktadır⁵⁷³. Bu şiir türü 15 heceden oluşmaktadır. Aşağıda Hatayi şiir türünde söylenilen bu şiirlerden birkaç mısralık örnek veriyoruz:

Asıman bir gara bahtın adını insan goyar,
Salar dünya cefasına üreğine gan goyar.
Gece-günüz renc-ü zahmet, derd-ü möhnet, hövf-ü bim,
Yığır bir ebleh vücuda adını sultan goyar.⁵⁷⁴

⁵⁷³ Şehbaz ŞEHBAZİ, *Kaşkay Şiiri Ya Asar-i Şüera-i Kaşkay*, 1367, s. 3

⁵⁷⁴ Esedullah Merdani RAHİMİ, *Asanaklar*, İntişarat-i Nehlha-i Surh, Çap Behram, Tabistan 1379, s.8

Ünlü şair Seyid Eb-ul Kasım Karaca Dağı'nın (Nebati) de şiir divanı eskiden beri Kaşkaylar arasında bilinmektedir. Onun divanı Kaşkay hattatları tarafından defalarca ve tekrar tekrar göçürülerek çoğaltılmıştır. Böyle elyazmalar şimi de bir çok ailede bulunmaktadır.⁵⁷⁵

7.1.2.2 KAŞKAY EDEBİYATININ ÖNEMLİ KİŞİLERİ :

Türk Halk Edebiyatının bilinen ve bilinmeyen sayısız şairleri, yazarları, masal ve destan anlatanları gibi edebiyatçıları vardır. Bunlardan eserlerini yazılı hale getirenler bilinirken, daha çok sözlü eserlerin sahipleri bilinmemektedir. Sahibi bilinmeyen edebiyatın bu adsız kahramanlarının eserleri anonimleşerek halka ait olmuş ve bütün Türk dünyasında büyük bir zevkle okunmakta ve söylenmektedir.

Kaşkay edebiyatının sayısız şairi, yazarı vs. arasında yakın döneme ait önemli birkaç şahsiyeti aşağıdaki bölümlerde incelemeğe çalışacağız. Konuya bir edebiyatçıdan ziyade tarihçi gözüyle bakıldığı için tahliller daha çok bilgi vermek amacıyla yapılmıştır.

7.1.2.2.1 Mirza Muhammed :

Kaşkayların kendi içlerinden çıkmış ilk şairlerinden biri "*Nisar*" mahlaslı Mirza Muhammed'dir. O Kaşkay elinin, Çetez tiresindendi. Babası Molla Ali Baba, elden ayrılarak Şiraz'ın "*Leb Ab*" mahallesinde yerleşmişti. Mirza Muhammed Nisar ise H.K 1262 (M. 1846)'de Şiraz'da doğmuştur. O birkaç yıl Şiraz'da eğitim aldıktan sonra Hindistan'a gidip Rampur bölgesinin Hükümranı olan Nevvab Kelb Ali Han'ın hizmetine girdi. yılda bir kez Şiraz'a geliyor tekrar geri dönüyordu.⁵⁷⁶ Ne yazık ki ona ait birkaç Farsça şiir dışında hiçbir Türkçe şiir zamanımıza ya ulaşmamış ya da bulunamamıştır.

7.1.2.2.2 Gul Oruc :

⁵⁷⁵ Şehbaz ŞEHBAZİ, *Kaskayi Şiiri Ya Asar-i Şüera-i Kaşkayi*, 1367, s. 3

⁵⁷⁶ Hac Mirza Hasan HÜSEYİNİ FESAİ, *Farsname-i Nasiri*, c. 2, Tahran 1378, s. 1581

Kaşkaylar arasında ilk Türkçe şiirler ona aittir. Onunla aynı zamanlarda yaşadıkları sanılan diğer şairler Hüsrev Beg Karakanlı ve Kanberi'ydi. O Kaşkayların Çarde Çerik tayfasındandır. O Cani Han'ın oğulları olan Muhammed Ali Han, Murtaza Kulu Han ve Mustafa Kulu Han'ların Kaşkay eli ve Fars ellerinin önderliği zamanında onların hizmetinde çalışmıştır. Bu yüzden onun H.K 1200-1260 (M. 1786-1844) yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir.

Çürük ağac suvarmagdan göy olmaz,
Bed esl adam öz eslinden soy olmaz.
Her iğide don geydirsen bey olmaz,
Bey igidin kemalamundan bellidur.
Gere palas yumagunan bez olmaz,
Gere garğa ovladmagnan baz olmaz.
Yedi yaşar gelin alsan gız olmaz,
Gız ceyrandır yerişinden bellidur.
Gul Oruc der yansun bele zamana,
Sarialub gül rengim dönmüş samana.

7.1.2.2.3 Seyid Muhammed İbrahim :

Seyid Muhammed İbrahim; Seyid Ali Rıza'nın oğlu olan "Ma'zun veya Mahzun" mahlaslı bu şair H.K 1246'de (M. 1830) doğmuştur. Dedeleri Kaşkay İlhanlığının katiplik ve mektepdarlık görevlerinde bulunmuşlardır. O Kaşkay elhanları yönetiminde Katip ve Mektepdar olarak dersler vermekle görevliydi.⁵⁷⁷ O ilk kez Dereşorlu tayfasının Kelanteri olan Hacı Baba Han'ın çocuklarının eğitimi ile grevlendirilmiştir. O daha sonra Kaşkay elhanı Muhammed Kulu Han tarafından işe alınır ve orada Mahzun mahlesi ile şiirler yazmaya başlıyor. Ancak o oradan da kırgın bir biçimde ayrılıyor. Daha sonra o Kaşkay Elbeyi Ali Kulu Han yanında üç yıl katiplik yaptıktan sonra onu hicv ederek oradan da ayrılıyor. O hayatının önemli bir kısmını Muhammed Kulu Han'ın oğlu, Sultan Muhammed Han, Mustafa Kulu Han'ın oğulları, Sohrab Han ile Darab Han ve Sohrab Han'ın oğulları, Allahyar Han

⁵⁷⁷ Menuçehr KİYANİ, *Kuç ba Aşk-i Şakayik*, Şiraz 1377, s. 250

ile Bahadır Han'ın yanında katiplik ile geçirmiştir. O Fars ve Arap dil-lerini çok iyi biliyordu.⁵⁷⁸ Onun yalnız Cevahir Sultan diye bir kızı olmuştur. O H.K 1313'de (M. 1895) ise Şiraz' da ölmüştür. Mezarı ise Şahzade Mansur makberesindedir. O Şah Hatayi şiir türünde yazdığı şiirlerinden birinde Hatayi ile adeta yarışa girmektedir.

Dirrileseydi Şah Hatayi Ma'zun'un bu dövründe,
Bu şe'rin hattı olurdu dilinin tezkiresi.

O Kaşkaylar arasında en çok şiire sahip olanıdır. Şiirlerinde geçen bilgilere göre, Türkçe şiirleri elin sanatsever kişilerinden olan Necef Kulu Han Keşkili'nin girişimleri ile toplanılarak, bir kitap haline getirilmiştir.

Gülüstanda yaz yelleri esende,
Varı guşda nale vardur feğan var.
Seda çohdur şeyda bülbül sesinde,
Ayrı eser vardur ayrı nişan vardur.
Henüz darda galmuş asuli Mansur,
Enelheg söyleyub sirri nihan var.
Henüz Mecnun'da var cünun hevesi,
Henüz gatar üzer Leyli devesi.
Henüz geler Ferhad külüngi sesi,
Henüz Şirin kimin şirin zeban var.
Me'zun deyer bu yan kimdur o yan kim?
Bu yan özi (üzi) o yan özi (üzi) hayan var?

Bir müddetdur Kuhekde galmuşam,
Bir terefe çahardaydı sel meni.
Zerd-ü zeif Tacik sifet olmuşam,
Gorhuram ki yovudmaya el meni.
Müddetdur ki el sovuşmuş gözümnen,

⁵⁷⁸ A.g.k. , s. 250

Bitab olub can kesilib dizimnen.
Terif var yoldaşlar göre halumi,
Gırh erşinden gurşagumi şalumi.
üzdi guyruğumi gırhdı yalumi,
Telli cavanudım etdi hövl meni.
Her kim benim ehvalumi istese,
Turдан uçan dahi düşmez gefese.
Me'zun deyer ne danuşam ne gülem?
Gismet bele geldi ne çare gilem.
Sazı sınıg zümzümesiz bülbülem,
Heç bahçada gebul etmez gül meni.

Senin üçün eyledim gurbet ihtiyar,
Müddetdur olmuşam elimdem ayrı.
Göz yaşuynan göyerdmişem lalezar,
Sitemdur salmayun gülümnan ayrı.
Şah gedayi sevmeg eyb-ü ar degil,
Geda şah istemek ihtiyar degil.
Temennam ziyaddur behtim yar degil,
Bu derde çare yoh ölümnen ayrı.
Fisürde zahidin bilmem nessidur,
Bizimnen din-ü mezheb behsidur.
Aşigin mezhebi meşugesidur,
Heç yola varmanam yolumnan ayrı.
Men ebes sevmedim o nuşhendi,
Eglinen edmedim eşge peyvendi.
Aparırdı keşan keşan kemendi,
Nice düşem enber telimnen ayrı.
Periveş nazenin boyı besteler,
Me'zun deriğ etmez can isteseler .
Goymuşam yol üste başum kesseler,

Başuma bela yoh dilimnen ayrı.

7.1.2.2.4 Yusuf Ali Beg :

Yusuf Hüsrev mahlaslı bu şair, Kaşkayların Karakanlı tayfasındandır. Mahlasının Yusuf Hüsrev olmasına rağmen halk arasında daha çok Yusuf Ali bey adı ile anılmaktadır. Onun babsının da şair olduğu bilinmekte ve şiirlerinden de bir kaç örnek kalmıştır. Yusuf Hüsrev gençliğinde Dereşorlu tayfasının kelanteri olan Hacı Baba Han'ın katibliğini yaptığından mirza lakabı ile de anılmaktaydı. O orada Sultan isimli bir kıza aşık olur fakat bu aşk onun yenilgisi ile sonuçlandıktan sonra o Dereşorlu tayfasından ayrılıp Kaşkay eli'nin merkezinde bulunan Amele tayfasına gider. Onun gerek doğum yılı gerekse ölüm yılı belli değildir. Ancak bazılarına göre o H.K 1325-1332 (M. 1907-1914) yılları arasında Dehagan'a giderek ölmüştür.

Şükrelilleh gene gördüm cemalun,
Yengi başdan geldim imana Sultan.
Üregimnen hali olmaz heyalun,
Gelmişem gapuna emana Sultan.
Leblerin meydirse men meyperestem,
O fincandan mey içmişem sermestem.
Yar üzün gizleme vefalı dostam,
Men degilem sene bigane Sultan.
Münevver suretin bir gızıl güldür,
Zülfün şö'lesinde deste sünbüldür.
Ot saldun ömrüme gör neççe ildür,
Eger insaf ise goy yana Sultan.
Regib menden yalan dese söz yara,
Nice bu sözlere inana Sultan.
Yusif Hüsrev der, Hub demiş ustad,
Dilber ne sen zülm et ne men edem dad.
Senen Şirin menem şuride Ferhad,
Meşhur olub küll-i İran'a sultan

Men gelmişdim bu gülşende gül dürem,
Bilmedim ki gül tökülmüş harı var.
Men gelmişdim gemli göylüm güldürem,
Bilmedim ki yarun ah-u zarı var.
Yer ki şoraketdir lalezar olmaz,
Söyüd ağacunda heyva nar olmaz.
Her gehbeye göyül verme yar olmaz,
Govlu yalan her günde bir yarı var.
O ki gereynen ağı tanumaz,
O ki bülbülünan zağı tanumaz.
O cengeline bağı tanımaz,
Deyer şayed her ağacın narı var.
İnanma ki sonası var her gülün,
Renge bahma boyu olmaz her gülün.
Gardaş her nadana verme göngülün,
Gere üzün haçan etibarı var ?
Yusif Hüsrev: ” der: behr-i ummana,
Gevvas oldum bulamadum dür dana.”
Dağlar üste tor goymuşdum terlana,
Bilmirdim ki bu dağların sarı var.

7.1.2.2.5 Hüsrev Beg Karakanlı :

Mahlası Hüsrev'dir ve Kaşkay Eli'nin Dereşorlu tayfasından olan Karakanlılardan olmasına rağmen daha sonralar amca oğulları ve bir kaç diğer akrabaları ile birlikte Bahadır Han'ın önderliğinde olan Amele tayfasının Came Büzürği tiresinde yerleşirler . Ancak yine Karakanlı adını korudular. O Me'zundan daha yaşlı ve Gul Oruc ile aynı zamanda yaşamıştır. Ne yazık ki ondan çok az şiir zamanımıza ulaşmıştır. Onun ölüm tarihi de bilinmemektedir.

Vardur yar dağunda bir tevvar terlan,

Tor goyub bendime atayudum men.
Şayed nesib ola düşe toruma,
O yağı terlanı dutayudum men.
Goyubdur kemana tir-i cigerhar,
Vurub edib cigerimi par par.
Kaşki dilber olayudu heridar,
Özüm gül (gul ?) yerine satayudum men.
Elin ele alub bağda gezayum,
Bülbül olub gunça gülün düzayum.
Gevvas olub Ceyhun'unda üzayum,
Eşgin deryasuna batayudum men.
Bir fincan yarunan bir meykede de,
Erğevani çahur bilur gedehde.
İçaydum lebaleb Ceşn-i Sedede,
Sarmaşub yarunan yatayudum men.

7.1.2.2.6 Üstad Muhammed İbrahim :

O Kaşkayların sanatçı bir ailesi olan Nazar Ali'nin oğludur. El arasında bu aile sanatlılıklarından dolayı üstadlar adı ile de anılmaktadır. kendisi çok iyi Setar ve Tar çalıyordu. Kardeşi Süleyman'ın da Setar ve Tar çalması ileri bir düzeydeydi. Babasının da ney çaldığı söylenilmektedir. O şiirde İbrahim mahlesini kullanıyordu. Onun doğum yılı bilinmemektedir. Ölüm yılı H.K 1318-1320 (M. 1900-1902) yılları arasındadır. Mezarı Firuzabad'ın 10 km Doğusunda bulunan Bibi Zöhre bölgesindedir, ancak mezarından hiç bir eser kalmamıştır.

Ey seba menden heber ver ehl-i hal yoldaşlara,
Söylenen ayrılmağın indi çağdır gelin.
Tez gelin derman edin çoh derdim karidir benim,
Ta cesedden çıkmamış can ta ki bagidir gelin.
Öldüğüm günden beş üz min naznan besledigim,
Bivefa ruhum tenimnen indi yağdır gelin.

Ey seba İbrahim'e ver esli metlebden heber,
Şah-i Merdan kövser üste indi sagdır gelin.

7.1.2.2.7 Hüseyin Ali Beg Bayat :

O Kaşkayların Bayat tayfasındandı. Şiirlerinde Hüseyin, bazen de Bayat Oğlu mahlasını kullanmaktadı. O Ma'zun ile aynı zamanlarda yaşamıştı. Ondan birkaç şiir zamanımıza ulaşmıştır.

Gafilden bir güzel çıhdı beraber,
Dedim hurdur o rizvandan gelayur.
Hoş boyundan demağ oldı müetter,
Dedim güldür gülistandan gelayur.
Ya Yusuf'dur Misr'e düşmüş güzarı,
Ya melekdir asimandan gelayur.
Bilur burmagları nazik elleri,
Üstüne gazulub mina halleri.
Çin çin edib dal gerdene telleri,
Şuh tavusdur Hindustan'dan gelayur.
Sinesi naggışlı tevvar terlandır,
Heva edib Heşterhan'dan gelayur.
Hüseyin deyer bu periler hanudur,
Seyre çıhmış han-u mandan gelayur.

7.1.2.2.8 Nimetullah Beg Rahimi :

Şiirlerinde Nimeti, Nimet ve Nimetullah mahlaslarını kullanmaktaydı. O Rahimli Tayfası'nın kelanterlerinden olan Mustafa Beg'in oğludur. O Nasireddin Şah zamanında yaşamıştı. Kendi amca kızı olan Nur Cihan'a aşık olur ancak şairin amca oğlu onun sevgilisi ile evlendikten sonra o bu olaydan etkilenip deli oluyor ve bir yıl sonra ölüyor.

Göylüm ister olam senin gulamun,

Sen Allah'un gebul eyle sevdiğim.
Sal zulflarun helgesini boynuma,
Öz gapuna zencir eyle sevdiğim.
Hicranunnan düşdüm ah-u zara men,
Gülşenünde bülbül oldum hara men.
Ağ ellerin baturubsen hezabe,
Lebun döndi şehd-i şeker mezabe.
Ger kafirem, ger müselman, Ermeni,
Aşigem bir nezer bah gör meni.
Bir buse ver giymetini al meni,
Ta can varum olam gulun sevdiğim.
Heg teala dergahuna sücudum,
Eşgin otı yandurubdur vücudum.
Neymetullah deyer bud-u nebudum,
Senden ayrı heç ne sevmem sevdiğim.

* * *

Ay ağalar yandı bağrum,
Daş üregli yar elinden.
Deyin kime car aparam,
Gözleri humar elinden.
Aparub din-u imanı,
Kafer edir müselmanı.
Mürüvveti yoh içir ganı,
Aman bu hunhar elinden.
Cemalun Padişa genci,
Üstünde şehmar elinden.
Regibi gördüm utandum,
Şirin canumnan yusandum.
Neymetullah deyer yandum,
Daş üregli yar elinden.

7.1.2.2.9 Ali Şaylı :

Okur yazar olmadığı söylenen bu şair Kaşkay Eli'nin Şaylı Tayfası'ndandı.
Ne yazık ki bu şairden zamanımıza yalnız bir şiir ulaşmıştır.

Ay ağalar bir cüft yaşul baş sona,
Laçun vurub gülden ara düşübdür.
Çoh müddetdir onun için yanırım,
Gözüm yar üzünden ara düşübdür.
Surahi gerdene deste tel gera,
Yarum tel elinden tora düşübdür.
Yar oturub gaş-u gözünü süzer,
Dil dodağundan şeker bal ezer.
Eli deyer yarun gedd-u gameti,
Döşün üste varum eşgin turabı.
Vekil otağdır han imareti,
Negş-i sinen Çel Sütun'a düşübdür.

* * *

7.1.2.2.10 Hacı Mesih Han Karaçaylı :

Şair hakkında yeterli bilgi olunmamasına rağmen aşağıdaki şiirlerin sahibi olduğu bilinmektedir. Kaşkay edebiyatına hizmet etmiş önemli bir şahsiyet olduğu söylenilmektedir.

Gördüm bir bölüg periveş,
Sef çekibler deste deste.
Bu nece naz-u itabdur,
Gören bisebr-u itabdur.
Mestane gözleri gera,
Gaşı peyveste peyveste.
Gel ey seba bu besate,
Nezer gıl eyş-u nişate.
Gurbanam hett-u haluna,

Gül üzü mah cemaluna.
Sagiya cam-i hoş güvar,
Ver göylümmen apar gubar.
Mesih gem yeme ruzigar,
Geler geçer ceste ceste.

7.1.2.2.11 Hemrah :

Adı dışında hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Anadolu'daki Erzurumlu Aşık Emrah ve Ercişli Emrah ile benzerlikler göstermektedir.

Gızler çıhsın bağ çemenler seyrine,
Bülbüller uçmasın gül incimesin.
Bad-i seba essin yarın teline,
Bölük bölük olsun tel incimesin.
Ger istesen gören gül üzli yarı,
Bele gel getginen yol incimesin.
Başumuz ucunda şemsinen gemer,
Yar yarı görende leblerin emer.
Beline yaraşır müresse' kemer,
Bele bağlagınan bel incimesin.
Men seni sevmişem eylemem haşa,
Gel severen dövranı aparag başa.
Hemrah der yarunan almadum vaya,
Cemalı şölesi ohşattım aya.
Bir buse lebinden men-i binevaya,
Terpenmesin dodağ dil incimesin.

7.1.2.2.12 Köroğlu :

Bu şairden hiçbir yazılı şiir bulunmamıştır. Yalnız onun bir şiiri ezberinde olan Gulam Hüseyin Han Behluli'den yazıya alınmıştır.

Dörd yaşunan beş yaşuna varanda,
Petekden süzülüb bala dönersen.
Beş yaşunan on yaşuna varanda,
Gönçeden açulan güle dönersen.
Ondördünde sevda geler başuna,
Onbeşinde güzel girer deşige.
Çünkü vardun iyirmice yaşuna,
Boz bulanur derin çaya dönersen.
Otuzunda keylik kimin sekersen,
Gılc çalub al ganları tökersen.
Gırhında el heramlugdan çekersen,
Ördegi ovlanmuş baza dönersen.
Ellisinde elif geddin çekiler,
Altmışunda cevan belin bükülür.
Yetmişinde ön dişlerin tökülür,
Karvanı vurulmuş yola dönersen.
Seysenunda seyri gonur dizine,
Dohsanunda gubar çöker gözüne.
Koroğlu der çünkü vardun özüne,
Heç anadan olmamuşa dönersen.

Yukarıdaki şiir aynı zamanda Türkiye'nin Elazığ ili Harput ilçesinde hoyrat olarak söylenmektedir.(Yukarıdaki şairler ile ilgili bilgiler ve şiirler aşağıda adı belirtilen kaynaktan alınarak özetlenmiştir.⁵⁷⁹)

7.1.3 KAŞKAY EDEBİYATININ ANONİM ÜRÜNLERİ :

Edebiyatta en çok yer tutan ürünler hiç şüphesiz anonim olanlardır. Bunlar bir bölge ile de bağlı değildir. Türk dünyasının ortak eserleri, ürünleri her bölgede farklı şive ve anlatımlarla da olsa anlamını ve içeriğini kaybetmeden yüzyıllar boyunca

⁵⁷⁹ Şehbaz ŞEHBAZİ, *Kaskayi Şiiri Ya Asar-i Şüera-i Kaşkayi*, 1367

yaşayarak kuşaktan kuşağa günümüze kadar gelmiştir. Türk dünyasının bu ürünlerine bütün canlılığı ile Kaşkaylarda da rastlanmaktadır.

7.1.3.1 KAŞKAY TÜRKLERİ'NİN ATA SÖZLERİ ve DEYİMLERİ

Parantez içlerinde bazı kelimelerin anlamı açıklanmıştır.

Atalar sözü, elimiz gözü

At ölende itin toyudur. (Düğün)

At ölende hegeri (Eyer) galar, adam ölende adı

At görende ahsar, su görende susar.

Atına eşsek demişem, ya devene çöşsek. (Deve yavrusu)

At yerine eşsek bağlamazlar.

Ac adamı gurd yemez.

Acınan tohun arası bir tike çörekdir.

Ac toyug yuhuda darı görer.

Ac garın doyar, ac göz doymaz.

Ac köpek özünü aslana vurur.

Aşığ sözü ya uşagdan eşit, ya deliden.

Ahsak geçi oğlağı tege (Erkek geçi) olmaz.

Ad adamı bezemez, adam adı bezeyer.

Adam tüfürdüyunü yalamaz.

Adam var adamcığı da var.

Adın nedir? Gere (Kara) Bayat, gedende yat, gelende yat.

Arzulayan bular, ingileyen öler.

Arvadın üşağı olar, kişiyi al aparar.

Aşığ oynayanın yer süpürenidir.

Aşığını oğurlamışlar.

Ağacı çoh olan kendin, gebri az olar.

Ağası gul olanın, gulu gudurğan olar.

Ağlayanın bir derdi var, gülenin min derdi.

Alacağını almasan, verecek olar.

Ana garğışı adamı dutmaz.
Eşşek işleyer, at yeyer.
İçim özümü yandırır, yazım (Dışım) özgeyi.
El malını öz malın bil.
El hara? Sen de ora.
Beht yatanda deve üstünde adamı it vurur.
Tatnan iti vurduğunce aşınater (Daha tanış) olar.
Tat deli olanda malını verer Türk eline,
Türk deli olanda bağını verer Tat eline.
Tat köpeyi tekin şingirlenir.
Tat geçisinden gırhımçılığ örğenir.
Tat'ın gelişi Türk'ün gedişi.
Tarı yandıran çırağı söndürmek olmaz.
Türk adamı pes (Pis) olmaz, pes olanda da kafar görmesin.
Türk'ü at yihar, Tat'ı et.
Tüfengin dolusundan bir nefer gorhar, halısından (Boşundan) iki nefer.
Tülkü haca getmegidir.
Deve Mekke'ye getmeginen hacı olmaz.
Deveyi yel aparanda, geçiyi göyde gör.
Güvenme varlığa, düşeren darlığa.
Varlığa güvenen, yoksulluğa tez düşer.
Her kim öle evden gedir, Ma'zun (Ünlü Kaşkay şairi) öle elden gedir.
Her ne adamın başına gele özündendir.
Her yerden evlendin, ele o yana eylendin.⁵⁸⁰

7.1.3.2 ASANAKLAR :

Kaşkay sözlü edebiyatında en yaygın şiir türü olup 7 heceli 4 misradan oluşmaktadır. Bu şiir türü Azerbaycan Türkleri arasında Bayatı, Anadolu Türkleri

⁵⁸⁰ Esedullah Merdani RAHİMİ, *Atalar Sözü, Zerb-ul Meselha-i Türki-i Kaşkayi, Türkan-i Cunub-i İnan, Türki Be Farsi*, Şiraz 1378

arasında Mani ve Hoyrat, Irak Türkleri arasında ise Hoyrat adı ile bilinmektedir. Aşağıda asanaklardan bazı örnekler verilmektedir.

Ağ dağlar yastı dağlar,
Gar geldi bastı dağlar.
Üç ay saz söhbetli,
Dogguz ay yaslı dağlar.

Ağ deve ükün olsun,
Behbahan mülkün olsun.
Sen ki, sevdin almadın,
Leçeyim borkün olsun.

Ay nuru düşdü çaya,
Cemalın benzer aya.
Cavan ömrüm çürüdü,
Günleri saya saya.

Bu gece yarım gece,
Yohdur dildarım gece.
Çaldı seher ulduzu,
Gelmedi yarım gece.

Obadan bahan gözel,
Yandıran yahan gözel.
Biraz rehm eyle mene,
Evimi yihan gözel.

Bu yol geder Tebriz'e,
Gennatı (Tatlısı) rize rize.
Hudam bir yol ver bize,
Biz gedek ölkemize.

Obamız gedikdedir,
Gülgez gilim ükdedir.
Men öz yarım tanırım,
Aşagkı bölükdedir.

Bir gız gördüm Musulli,
Saçı hemse hesilli.(bitki)
Gece deyer danışar,
Gündüz bizden küsüli.

O taydaki (Taraf) tovada,
İki guş bir yuvada.
Yarım atlanmış gedir,
Meni goymuş piyada.

Bizim toya Han gelir,
Tehti Süleyman gelir.
Ağ çadırı gen vurun,
Yarım Şiraz'dan gelir.

Uca yerde yerin var,
Ne gucmalı belin var.

Tehran'ın bürcündeyem,
Narincam hurcündeyem.

Ve'de verdin gelmedin,
Ne yalançı dilin var.

Ük üstünde perde men,
İndi düşdüm derde men.
Düşmen gebrim gazanda,
Nice yatam görde men.

Ovçu vurur maralı,
Dağda gezer yaralı.
Men feleye nedmişdim,
Düşdüm senden aralı.

El getdi gerdi (tozu) galdı,
Gün getdi zerdi(Sarılığı)galdı.
Öpmedim ala gözden,
Ürekde derdi galdı.

Endim geldim dağından,
Bir gül üzdüm bağından.
Su dedim su diledim,
Narıncı dodağından.

İran Turan'a gurban,
Zülfî Giran'a gurban.
Men ki yarî görmedim,
Yarî görene gurban.

İşime bah, işe yar,
Gözüm sene düşe yar.
Ve'de verdin üç güne,
Neçün goydun gışe yar.

Hudam mene rehm eyle,
Geribler küncündeyem.

Dağlar duman arzılar,
Çaylar çemen arzlar.
Menim bu yanmış göynüm,
Seni yaman arzular.

Dağları deldim ay gız,
Yanına geldim ay gız.
Mene sitem eyleme,
Cavanam öldüm ay gız.

Seher sararan bulut,
Pesin(Akşam)gereren bulut.
Men elden aralandım,
Sen de aralan bulut.

Şiraz altı şah kendi,
Su sepdim su tükendi.
Bes ki dedim yar geldi,
Şirin ömrüm tükendi.

Şiraz altı Şeddedir,
Hüner bedöv atdadır.
Helgin(Halk) yarî yanında,
Menimki Beğdatdadır.

Şiraz'dan beri beri,
Gız adın peri peri.
Bu gaş göz ki sende var,
Dönderer eli beri.

İnce sular bulanır,
Dövr-i Şiraz dolanır.
O benim geşeng yarım,
Gah gelir, gah dolanır.

Bağçalarda saz olar,
Gül açılar yaz olar.
Men sene gül demirem,
Gülüm ömürü az olar.

Bahar fesli gelende,
Bülbül ohur çemende.
Ruhun gefesde oynar,
Cemalını görende.

Bu uçan pervanedir,
Gelbi şane, şanedir.
Men hebersiz gelmişem,
Yar deli divanedir.

Bu bahçada guş turmaz,
Yaz gelende gış turmaz.
Küsmüşen gel barışag,
Menim dilim dinc turmaz.

Bu toy(Düğün) bizim olaydı,
Hoşa üzüm olaydı.
Toya gelen gız gelin,
Biri bizim olaydı.

Bu dere buz bağladı,

Şiraz'ın yollarında,
Guş oynar çöllerinde.
Bir cüft bazubend olaydum
Öz yarım gollarında.

Gaşların giblegahdır,
Gible desem günahdır.
Dağları duman almış,
O da men çeken ahdır.

Gere Dağ' da gar olmaz,
Köhne bağda nar olmaz.
Sen özünü allatma,
Özge sene yar olmaz.

Guzular meler gelir,
Bağlardan ener gelir.
Namerde tuş olanın,
Başına neler gelir?

Keher atın gulunu,
Mehmel edin cülünü.
Biz gelmişek aparak,
Sizin bağın gülünü.

Gönül allatdı meni,
Gurbete atdı meni.
Yoldaş dediyin sözler,
Çohu allatdı meni.

Gün getdi zerdi galdı,

Dövrü yarpız bağladı.
Bir eve gonag oldum,
Atımı gız bağladı.

El getdi gerdi galdı.
Öpmedim ala gözden,
Ürekde derdi galdı.

Bu sazı alan gelmez,
Ohuyup çalan gelmez.
İgidi öldürseler,
Diline yalan gelmez.

Yol sarı gedik sarı,
El getdi Fars'a sarı.
Üzün tovla bir öpem,
Seni yaradan tarı.

Göyde gere bulutlar,
Para para bulutlar.
Menim erzi halımı,
Yetird yara bulutlar.

Mihek ektim gördüler,
Gül edmmeiş dürdüler.
Hoş o cahal halına,
Sevdiyini verdiler.

Göyde geden göy durna,
Varı (Her) guşdan soy durna.
Meni al balın üste,
Yar yanına goy durna.

Heley tutma toz olar,
Abı donun bez olar,
Yağlıg düşdü götürün.
Biz götürsek söz olar.

Göyerçin galhar geder,
Ganatı salhar geder.
Men yara ne edmişem,
Küsülü bahar geder?

Yatdım yatdım terledim,
Çıhdım gedik boyladım.
Dediler yarın gelmiş,
Goçu gurban eyledim⁵⁸¹

SONUÇ

Boy adı olarak Kaşkay ve benzeri adların bazı kaynaklarca bildirildiğine göre Türkmenler ve Doğu Türkistan'da da olması dikkat çekicidir. Ayrıca Türk

Dünyası'nın değişik coğrafyalarında aynı ad ile bilinen coğrafi adların bulunmasından (örneğin: Özbekistanda Kaşka Derya, Azerbaycan Cumhuriyetinde Kaşka Çay "ırmak" ve Kaşka adlı yerleşim isimlerinin bulunması ve aynı zamanda da İran Azerbaycan'ında da Kaşka adlı yerleşim isimleri) yola çıkarak bu tayfa adı altında Türkler'in adı geçen bölgelerde bir zamanlar yaşadığı kanaatine varılabilir. Ancak Kaşkay adı ile anılan Türk topluluğunun tarihdeki esas egemen konuma gelmesi İran'ın merkezi ve güney kısımlarında gerçekleşmiştir.

Kaşkay tayfa ve tirelerinin zaman sıralaması ile incelediğimizde gerek sayı, gerekse de kademe değişikliğinden dolayı durağan bir yapıda olmadıkları ortaya çıkmaktadır.

Kaşkay Türkleri'nin coğrafi dağılımı kışlak-yayla bölgeleri ve göç yollarını ele aldığımızda zaman sürecinde pek değişmediğini görmekteyiz.

Kaşkay Türkleri'nin İran'ın güneyinde ilk kez adlarının geçtiği Timuriler döneminde olmuştur. Bu topluluk Safeviler, Avşarlar döneminde zamanla güçlenmiş ve Zendiye devletinin yönetim kadrolarında kadar yükseldikleri gözlenmektedir. Zendiye devleti dağıldıktan sonra Kaşkaylar bu devletin mirasçısı olduklarından güçlü konuma gelmişler. Ancak Kaçar devletinin kurulması ile bu konum dengelenerek Kaçarlar'ın güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. Kaşkay Türkleri Kaçar döneminde de ülkenin merkezi ve güney kesimlerinde Kaçar Devleti'nin önemle üzerinde durduğu bölgesel güçlerin en önde gelenlerinden olmuştur. Bu yüzden Kaçar devleti siyasi tavizler ve yapay Hamse elbirliğini oluşturmakla Kaşkaylar'ı dengelemeye çalışmıştır. Belirmeliyiz ki Kaşkaylar'a karşı olan politik tavırların arkasında İngilizler'in de yer aldığı açıktır. Bu nedenlere dayanarak Kaşkaylar'da güçlü bir Anti İngiliz duyguların da oluşması ve gelişmesi ortaya çıkmıştır. Kaşkaylar İran meşrutşiyet devrimi döneminde de ülkenin merkezi ve güney kesimlerinde önde gelen güçlerden biri olmuşlardır. Kaşkaylar'ın meşrutiyet dönemindeki güçlenen konumunun engellenmesi için arkalarında yine de İngilizlerin

⁵⁸¹ Esedullah Merdani RAHİMÎ, *Asanaklar, Teraneha-i Türki Kaşkayi*, 1379

durduğu Bahtiyariler'in güçlendirilerek devlet yönetiminde yer almalarına neden olmuştur. Kaşkayler ise buna karşın diğer yerel birkaç güç ile birlikte "Güney Cemiyeti"ni oluşturmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kaşkaylar Osmanlı ve Alman devletleri, yani müttehitlerin tarafını tuttıkları ve İngilizler başta olmakla müttefiklere karşı oldukları gözükmektedir. Kaşkaylar İngilizler tarafından 1916 ilk baharında oluşturulan güney polisi teşkilatına da karşı koymuş ve daha sonra 10 Mayıs 1918'den başlayarak açık bir şekilde onlarla çatışmışlardır. Kaşkaylar'ın yaptığı çatışmalardan sıra ile Ak Çeşme, Şiraz, Abade vs.'leri söyleyebiliriz.

Ak Çeşme çatışması sonucunda güney polisi birimleri geri çekilerek Şiraz-Kazerun yolu, Şiraz'ın batı ve güney batısı tamamen Kaşkayların eline geçti. Daha sonra Kaşkaylar Şiraz'ı kuşattılar. 28 Haziran'da Abade çatışması başladı. Şehir içerisinde kuşatılan İngilizler son anlarda veba salgın hastalığının yayılması ile kuşatmayı kırabildiler.

Daha sonra İngilizler Kaşkay Eli'ni parçalayarak kendilerine taraftar toplamakla muhalif grubun lideri olan Savlet-üd Devle'yi dengelemeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda Firuzabad ve Borazcan şehirleri de işgal edilmiştir. İngilizler daha sonra İran devletini zorlayarak Savlet-üd Devle'yi Kaşkay elhanlığından çıkarttırdı.

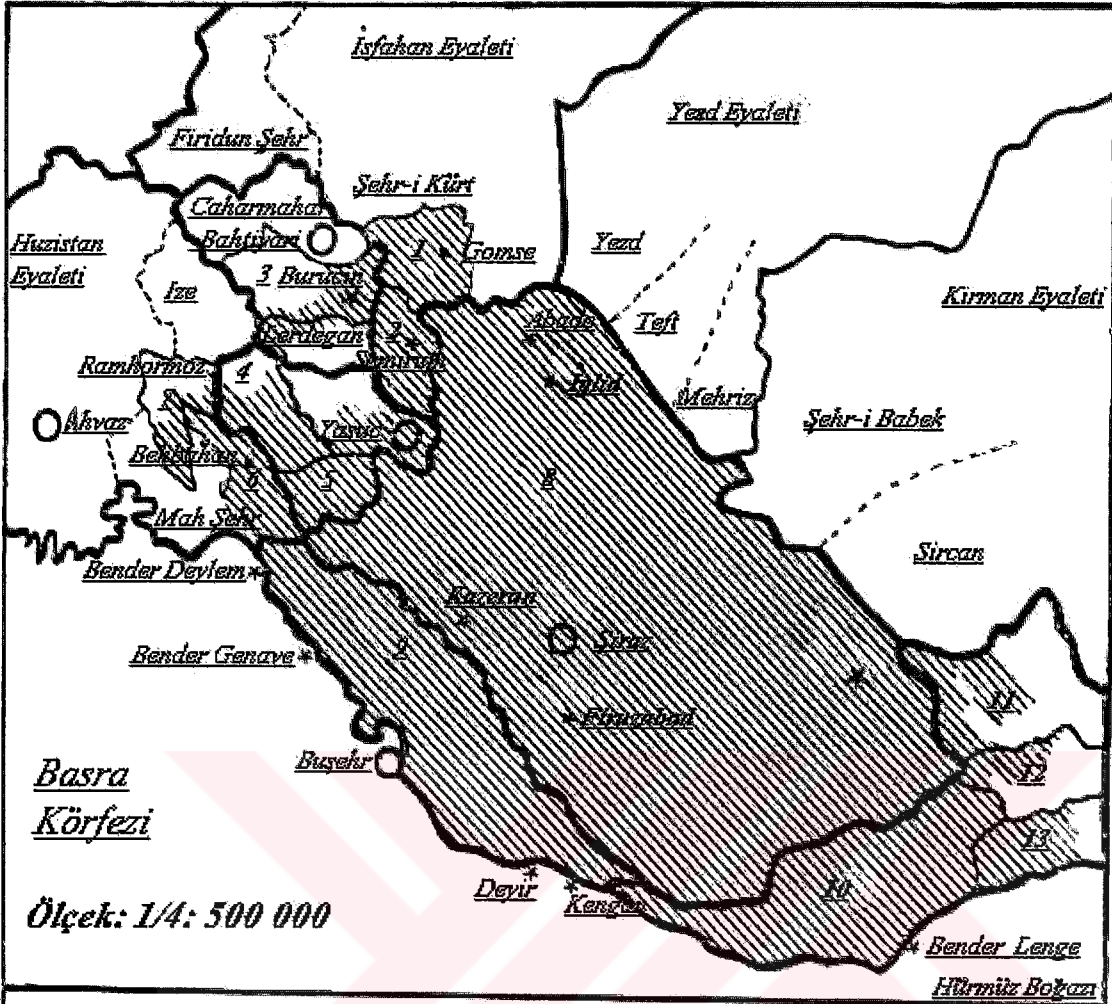
9 ekim 1920'de ise Dr. Musaddık'ın Fars valiliği makamına gelmesi ile Savlet-üd Devle de elinden alınmış iktidarının bir bölümünü tekrar ele geçirdi. Bu ise Kaşkaylar'ın yine de söz konusu bölgede devletin anlaşmaya gideceği önde gelen güçlerden biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaşkaylar'ın nüfusları ile ilgili şimdiye kadar bilimsel bir araştırma ve yöntemin olmadığı ortadadır. Bu araştırmada Kaşkaylar'la ilgili zaman sıralamasına göre verilen yabancı ve İran kaynaklarına dayanarak değişik bir yöntem ile günümüzdeki nüfusun 2.5-3 milyon civarında olduğunu ortaya koymuştur. Belirtelim

ki bu saptamada yerleşik yaşamı benimsemiş Kaşkay nüfusunun önemli bir kısmı etnik sayım olmadığı için katılmamıştır.

Kaşkaylar'ın sosyal ve siyasi yapısı ile ilgili günümüzde yalnız belirli bir ölçüde sosyal yapının yaşadığı, siyasi yapının ise 1961'den sonraki toprak reformu ve zorunlu yerleştirme politikası uygulamalarından sonra ortadan kalktığı görülmektedir. Bu ise Kaşkaylar'ın artık eskisi gibi siyasi bir güç olmadığına kanıttır.

Kaşkay Türkleri'nin konuştukları Türkçe ile ilgili olarak yok denecek kadar yetersiz araştırmaların olduğundan konuştukları dil ve şivelerle ilgili olarak kesin bir şey söyleyemezsek de Oğuz grubuna dahil olduğu kesindir. Bu Türkçe ağırlıklı olarak Azerbaycan ve Anadolu Türkçelerine benzemektedir. Kaşkay Türklerinde İbn Haldun'un "Kabile asabiyyeti" diye nitelendirdiği bilincin doruğunda olduğundan milli dil, musiki ve varlıklarına sınımsız sarılmaktalar. Kaşkay Türkleri'nin sözlü edebiyatı ise son derece canlı ve geniştir. Ayrıca söz konusu bölgede bir sıra Kaşkay mezar taşları ve yatırları üzerinde eski Türk tamgalarının da olması Kaşkaylarla ilgili araştırmaların ne kadar önemli olduğunu bir daha da kanıtlamaktadır.

Kaskay Elinin Bölgesi

○ Eyalet Merkezi

* Şehir

Eyalet sınırı

1. Gomse Vilayeti

2. Semirua Vilayeti

3. Burucen Vilayeti

4. Dehdest

5. Geçsaran

6. Behbahan ve Apacari

7. Ramhormoz

8. Fars Eyaleti

9. Busehr Eyaleti

10. Bender Lenge Vilayeti

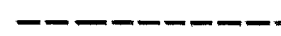
11. Hacı Abad

12. Fta

13. Bender Hemir

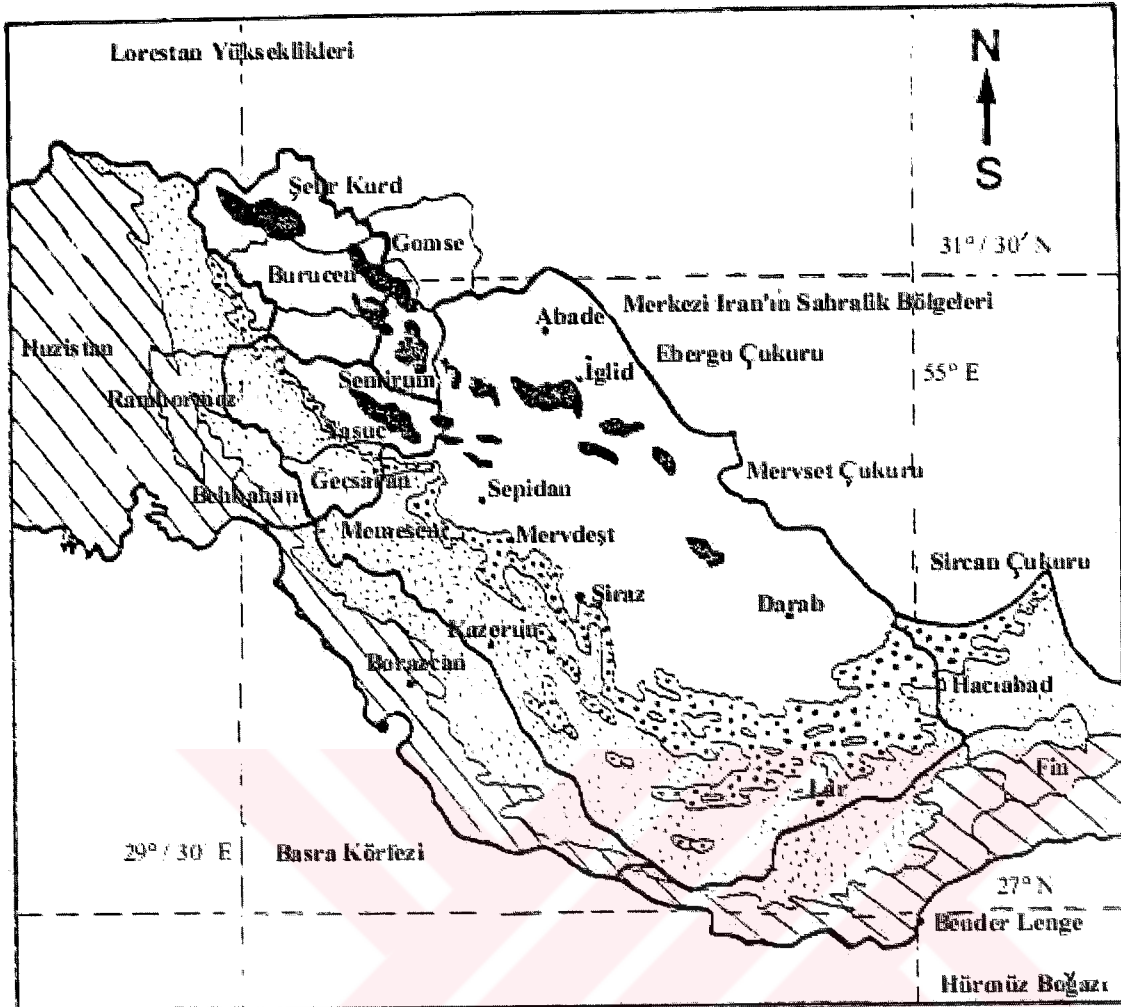

Vilayet ve İlçe Sınırı

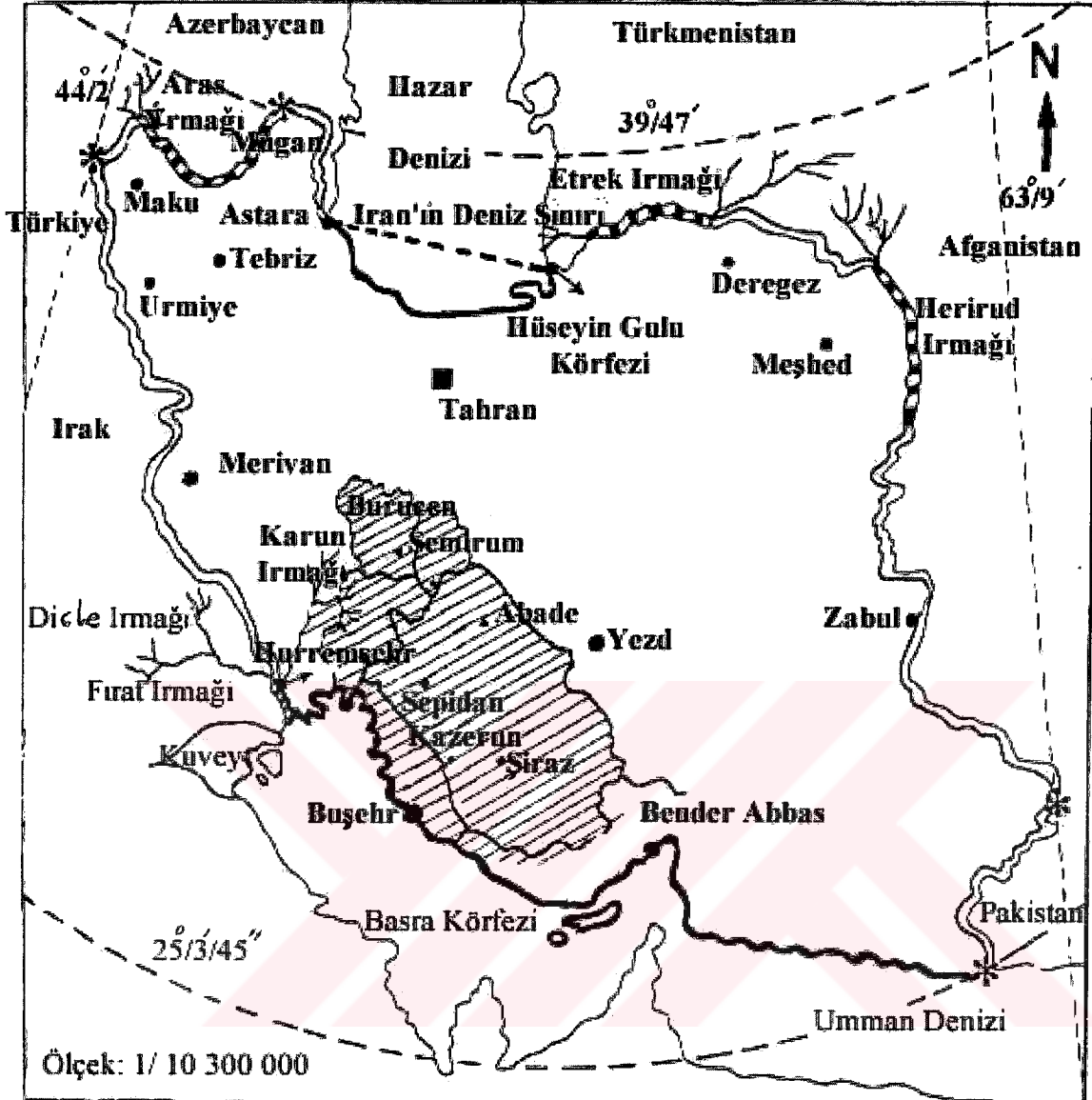
Komşu Vilayet Sınırı

Kaskay Elinin Ülkesinin Güney Eyaletlerindeki Coğrafi Dağılımı

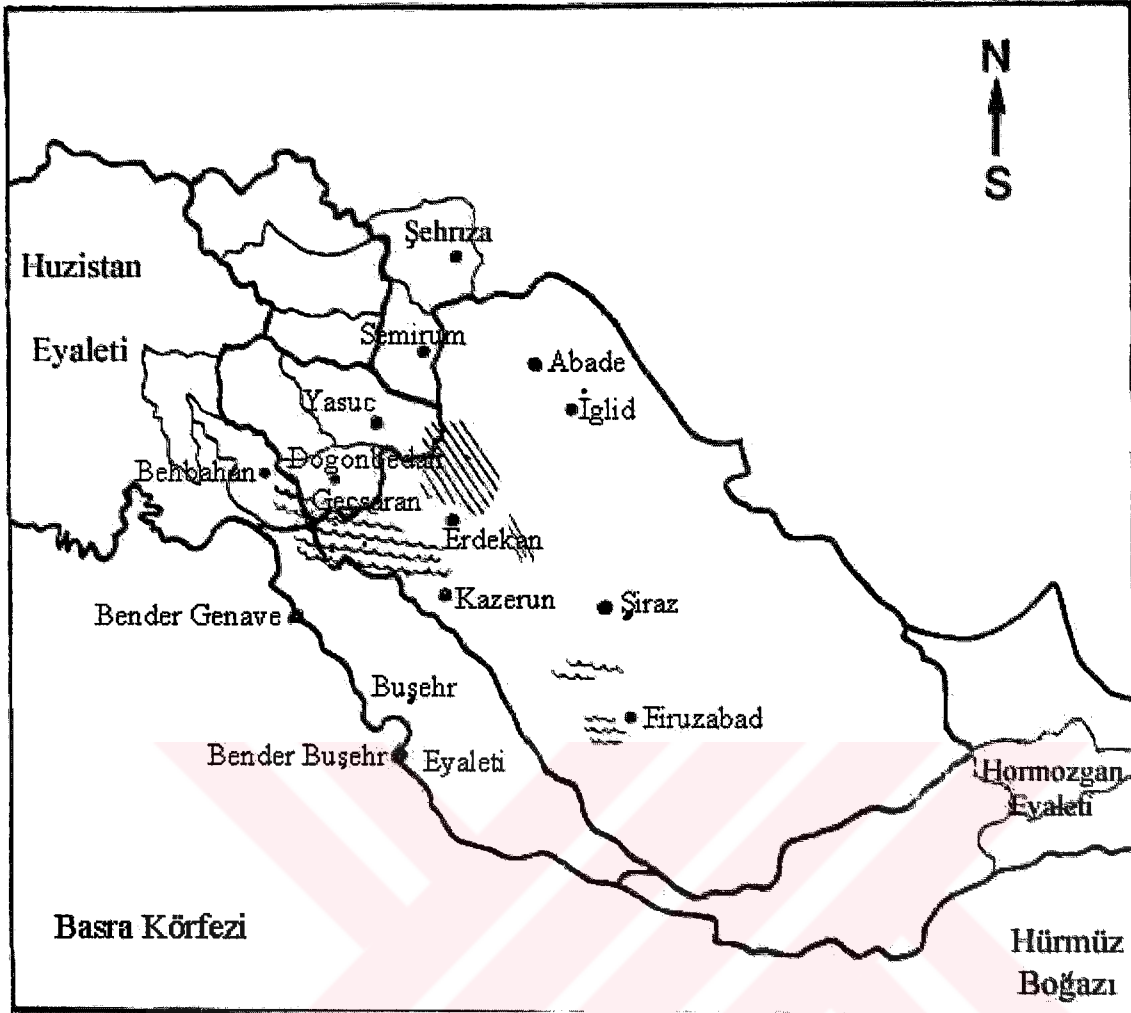
	Yükseklik 300 m'den az	Geniş	Ölçek 1/4: 500 000 Eyalet Sınırı Vilayet Sınırı Enlem ve Boylam
	Yükseklik 300-900 m	Kışlak	
	Yükseklik 900-1500 m	Bölgesi	
	Yükseklik 1500-2150 m	Orta ve Ayırıcı Bölge	
	Yükseklik 2500 m'den fazla	Geniş Yaylak Bölgesi	

Harita: 2

	Kara Sınırı		İrmak	
	İrmak Sınırı		Başkent	
	Körfez ve Deniz Sınırı		Şehir Merkezi	
25°	Enlem		Hazar Denzinde Ülke Sınırı	
63°	Boylam		Değişik Yönlerde En Son Sınır Noktaları	
Kaşkay Eli Bölgesi'nin Ülke Coğrafyasındaki Konumu				

Harita: 3

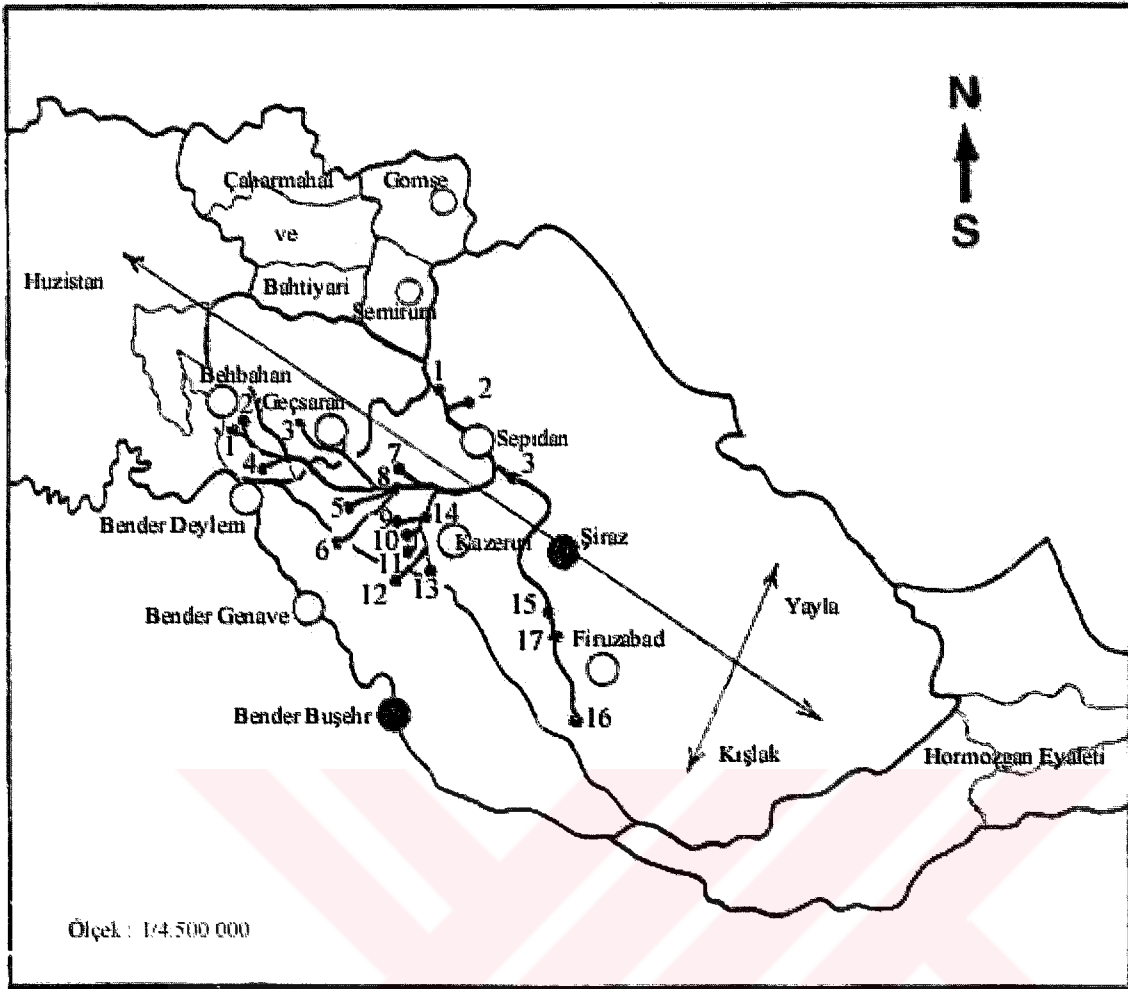

Vayla Bölgesi	Kışlak Bölgesi
Erdekan	Heşt ve Geli
Kakan	Şul
Komher	Mahur Şeki
Homaycan	Çah Sefid
Kara Çemen	Mahur Deşti
Çehel Çeşme	Milatun
Herek	Zeydun
	Şah Teslim
	Komarec
	Bibi Hekime
	Kuhmore
	Şapur

Ölçek : 1:4.500.000

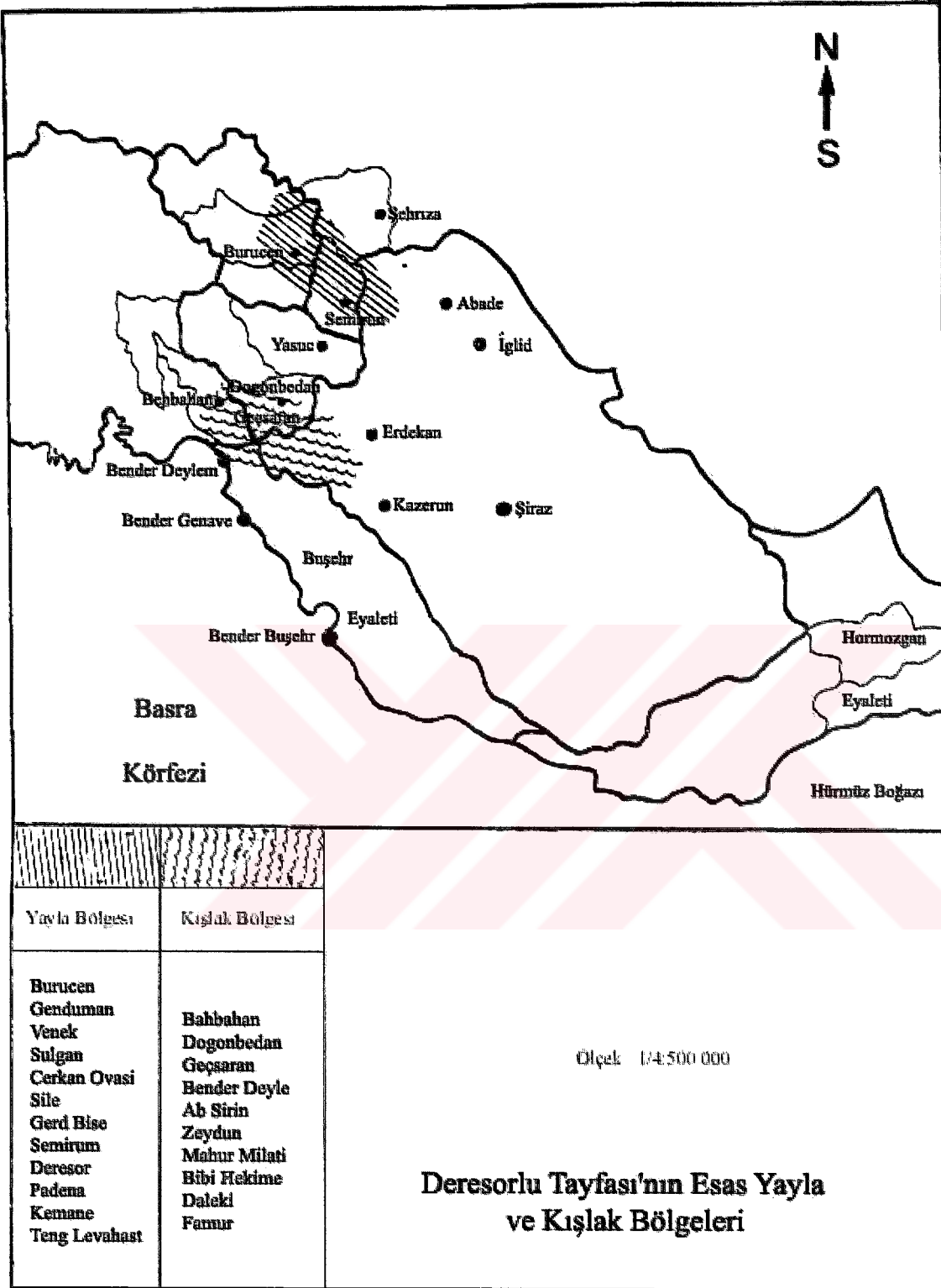
Keşköllü Tayfasının Esas Vayla ve Kışlak Bölgeleri

Harita: 4

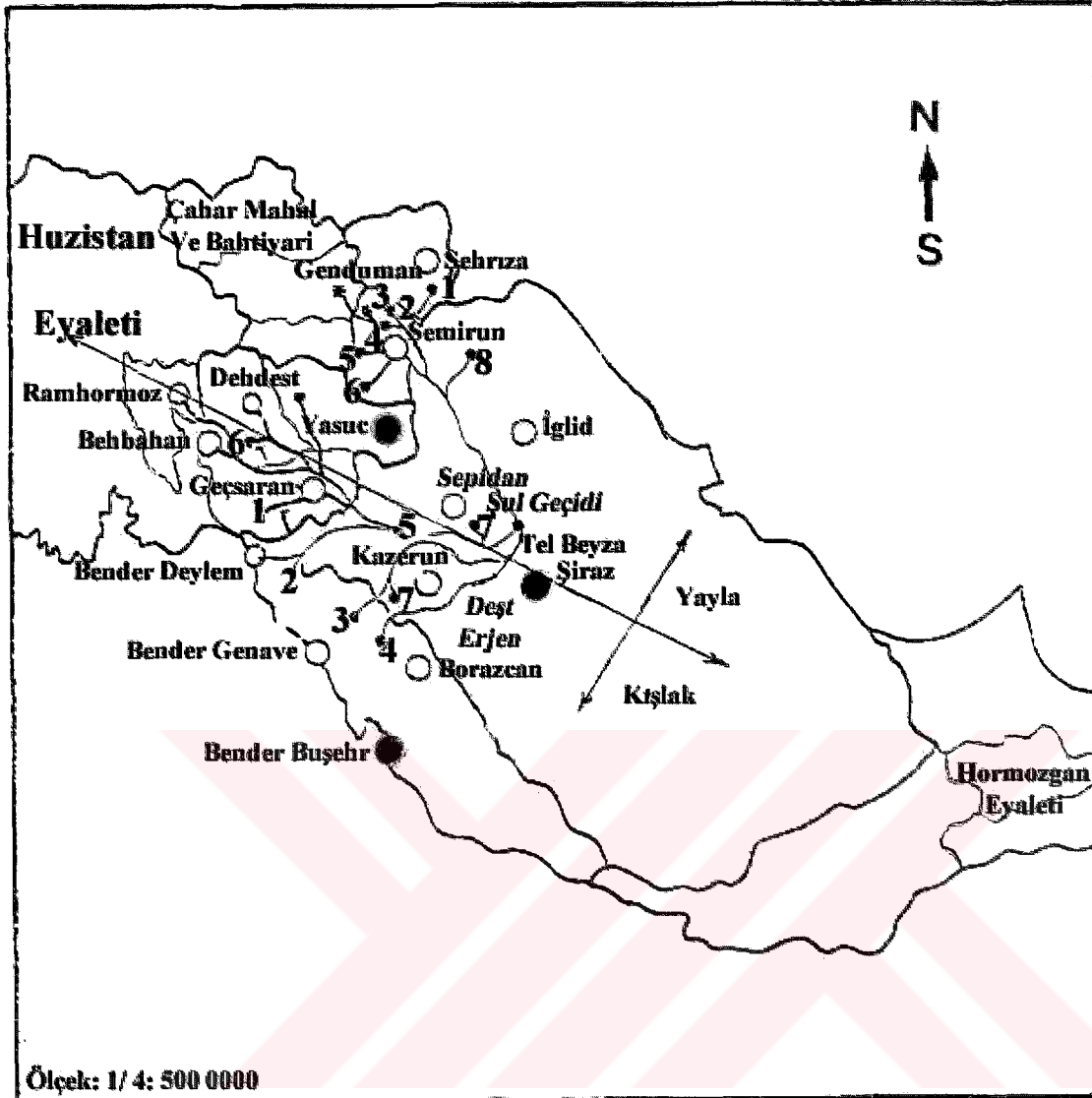

<p>Kışlak Bölgeleri</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ezeydun 2. Mahur Milati 3. Dogonbedan 4. Ab Sirin ve Sah Teslim 5. Mahur Milat un ve Şeki 6. Mahur Deşti 7. Rüst em 8. Çinar Şahic an 9. Mahur Şeki 10. Mehrencan ve Şapur 11. Heşt ve Geli 12. Cere 13. Famur 14. Teng Çogan 15. Ferashend 16. Erbea 17. Mehkuye
<p>Yayla Bölgeleri</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kakan 2. Kômher 3. Homaycan
<p>Büyük ve Küçük Kesküllü Tayfalarının göç sırasında geçtiği bölge ve ana yollar</p>	

Harita: 5

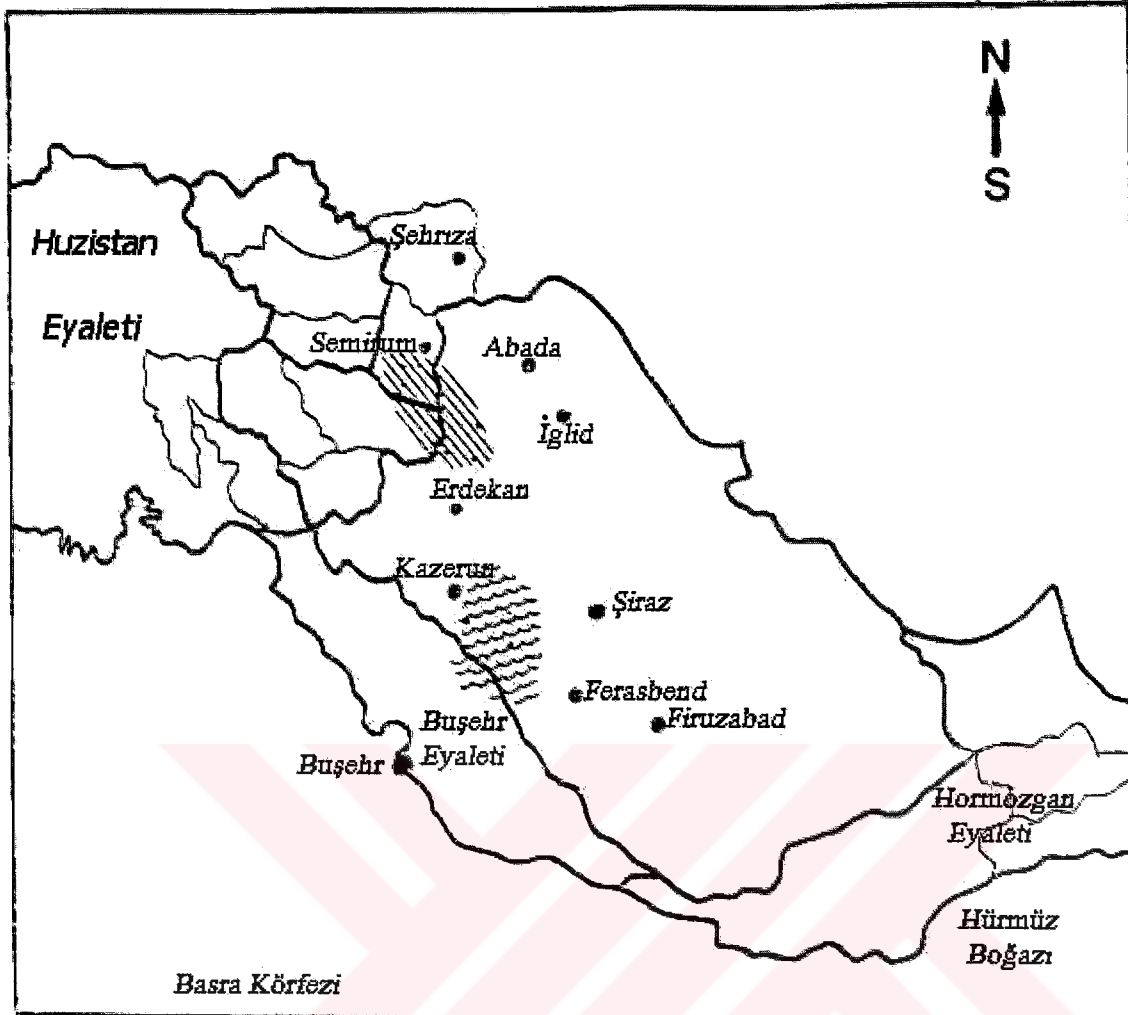
Harita: 6

Ölçek: 1/4: 500 000

Yayla Bölgesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Hövme-i Ulya 2. Cerkan Ovası 3. Derre Bend 4. Venek ve Sulgan 5. Sile ve Dereşar 6. Kemane 7. Humaycan 8. İzed Hast 	Elin Bulunduğu Diğer Merkezler	Mervdeşt'te Şehrek İglidd'de Semal Çahar Dange Gomşe'de Musaabad Şiraz'da Zergan
Kışlak Bölgesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mahur Milati 2. Bihî Hekime 3. Çah Sefid 4. Heşt ve Geli 5. Cınar Şahican 6. Tel Gerd 7. Komuret 	Elin Bulunduğu Diğer Merkezler	Geçsaran'da Baş Kazerun'da Cere, Test, Şapur ve Famur Memeseni'de Bekes, Cavid ve Mahur Firuzadab'da Dezgah Buşehr'de Kaki, Cem, Hurmuc ve Tengestan
Dereşorlu Tayfası'nın Göç Sırasında Geçtiği Bölge ve Ana Yollar			

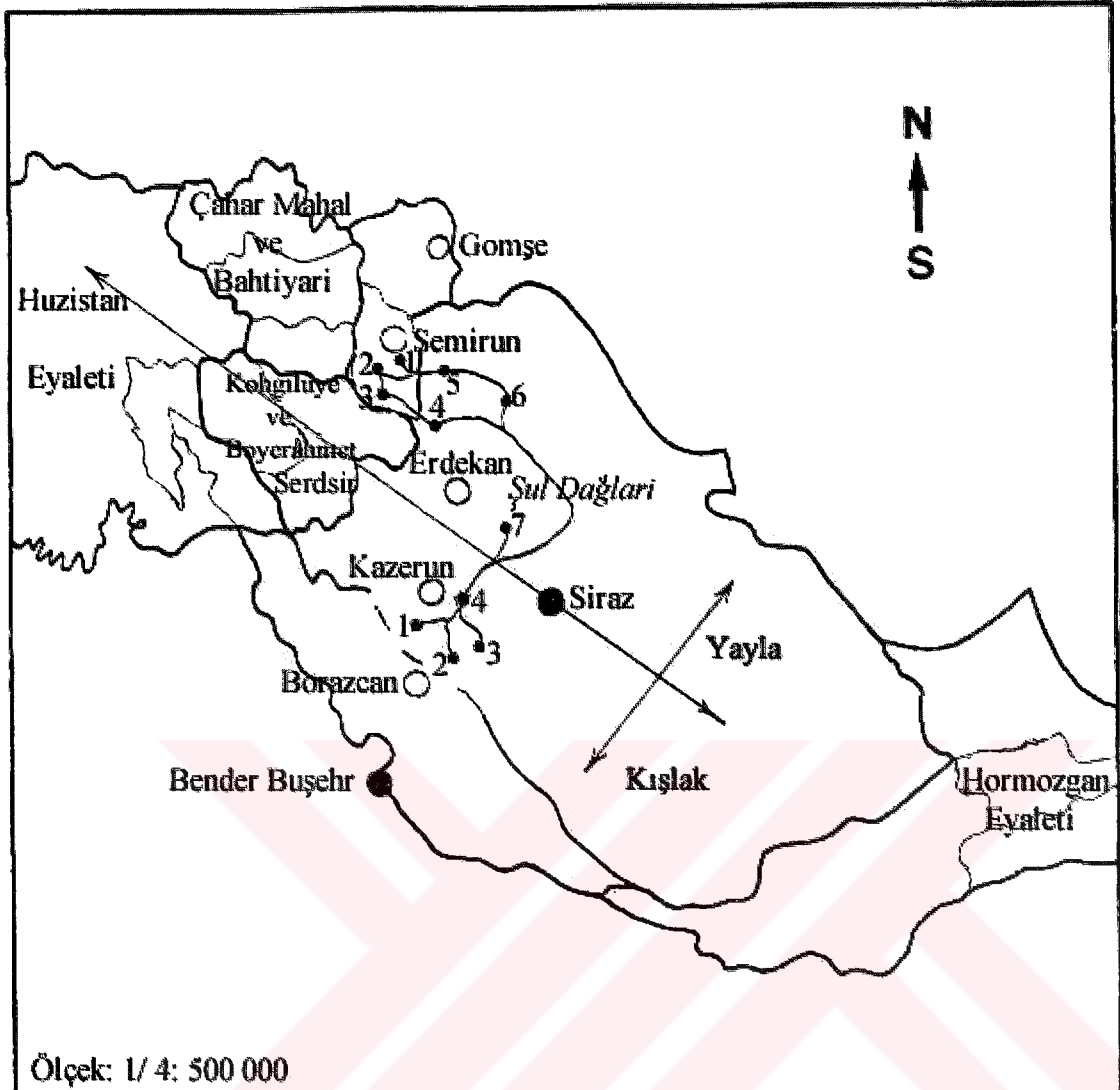
Harita: 7

Yayla Bölgesi	Kışlak Bölgesi
Teng Padena	Seyfabad
Kemane	Famur
Hüsrev Şirin	Bid Zerd
Sede	Çınar Faryab
Çeşme Sefid	Novdan
Hüseynabad	Deşt Berm
Hane Zeniyan	Famur Gölü
	Çevresi
	Dadin
	Teng Erem
	Deştestan

Ölçek 1:4 500 000

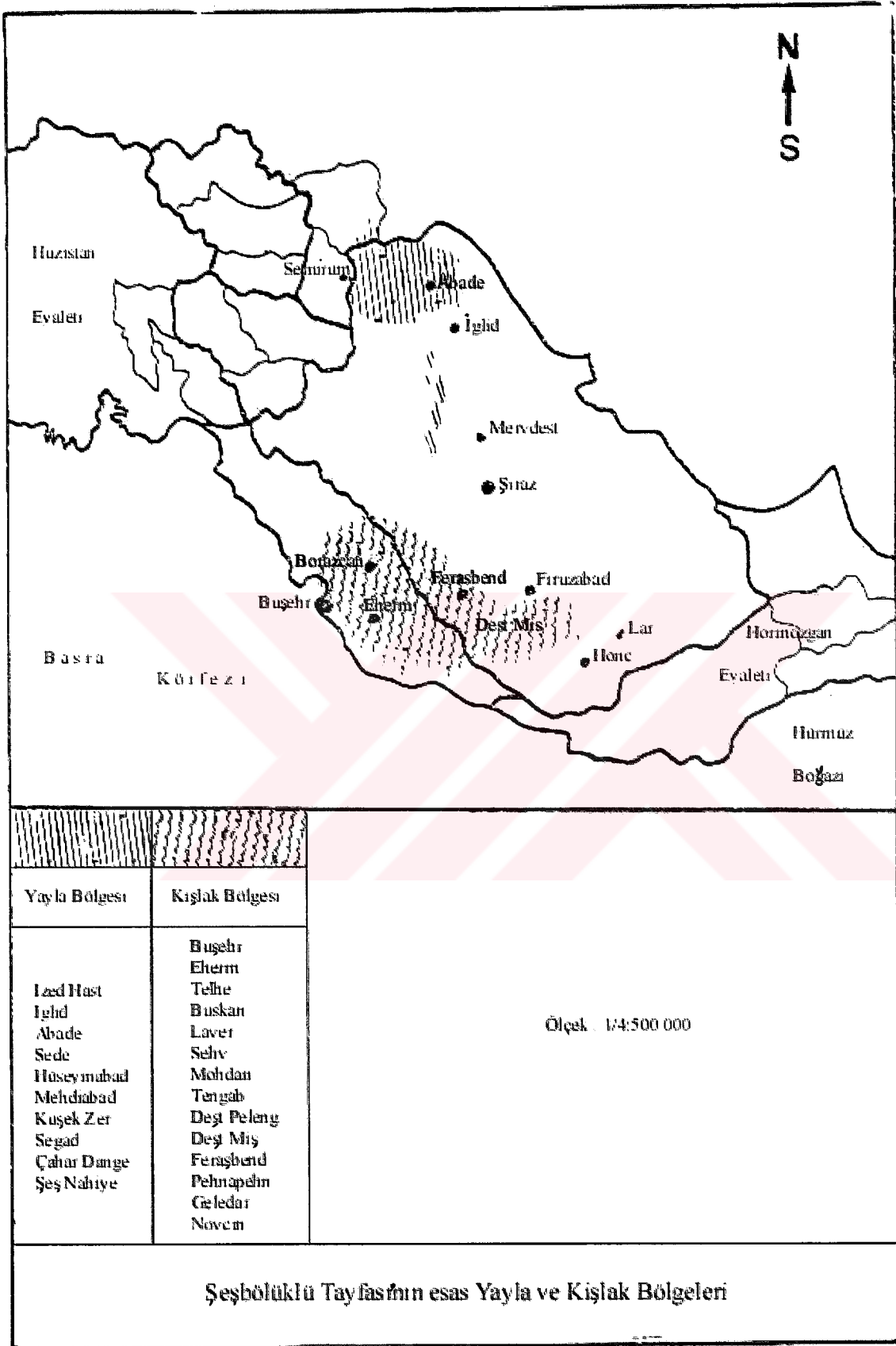
Farsimedan Tayfası'nın Esas Yayla ve Kışlak Bölgeleri

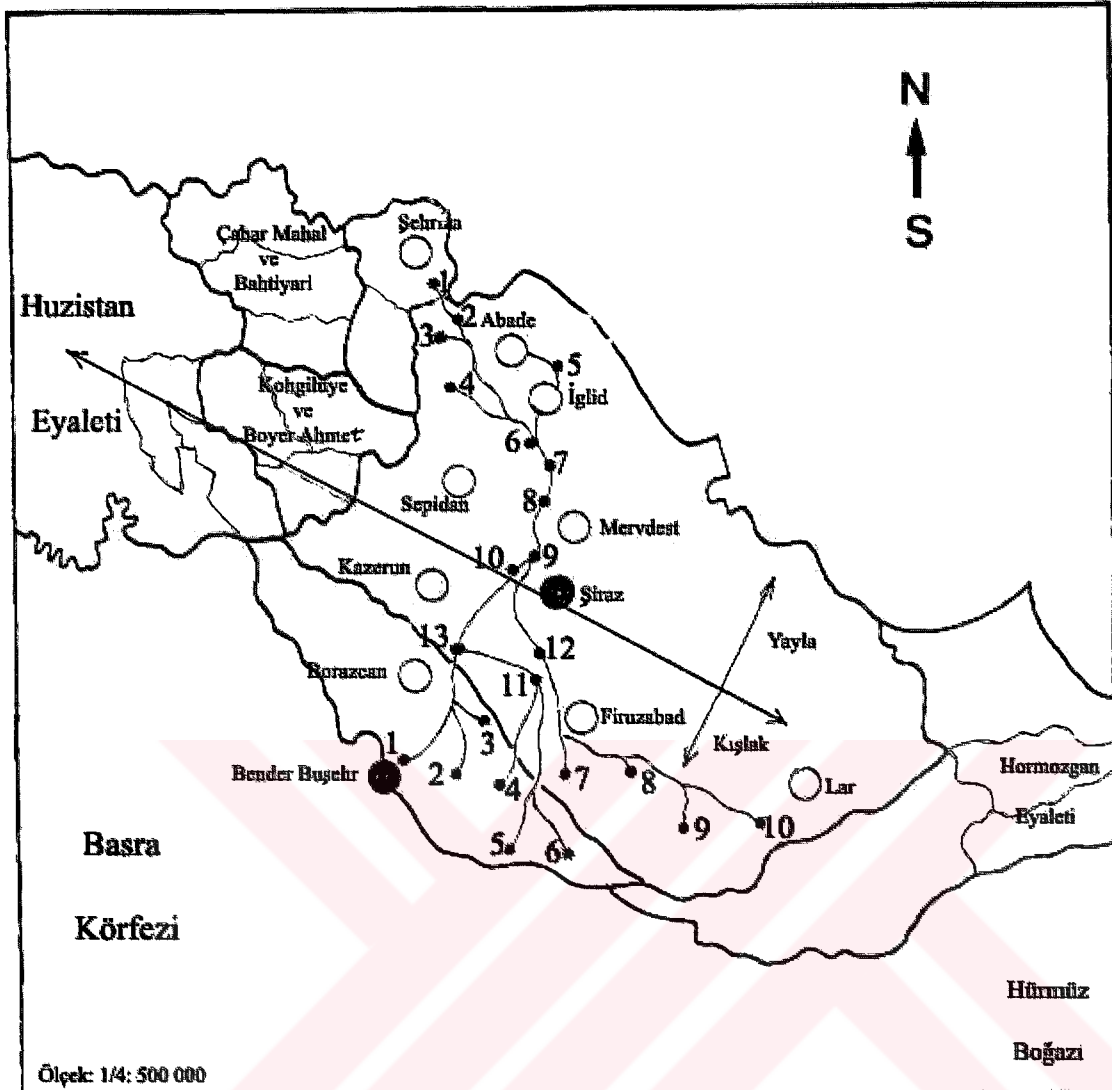
Ölçek: 1/4: 500 000

Yayla Bölgesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Padena 2. Kemane 3. Teng Levahast 4. Dezdkerd
Kışlak Bölgesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Seyfabad 2. Çınar Faryab 3. Bid Zerd 4. Deşt Berm
<p>Farsimedan Tayfası'nın Göç Sırasında Geçtiği Bölgeler ve Ana Yollar</p>	

Harita: 9

Harita: 10

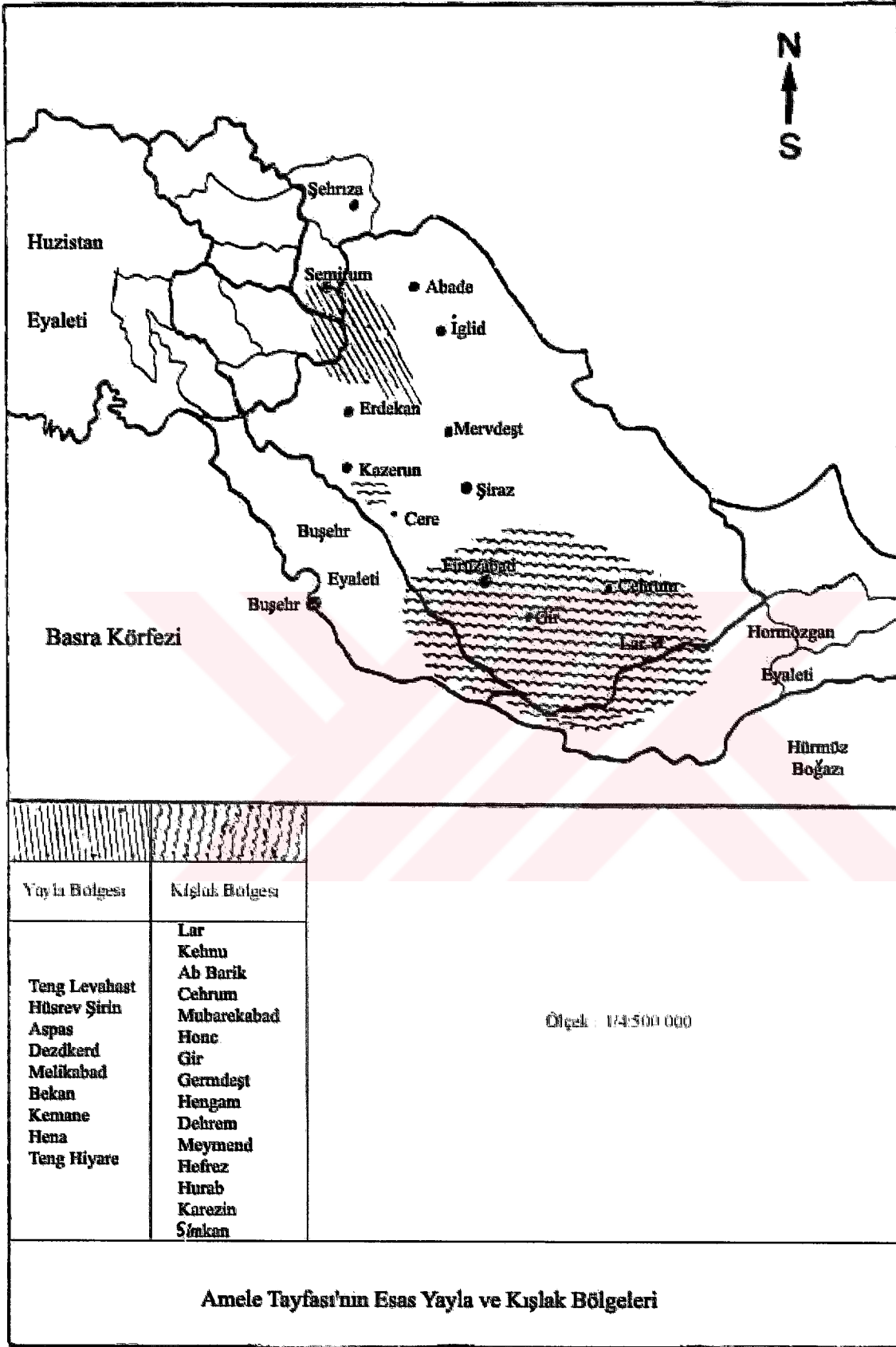

Ölçek: 1/4: 500 000

<p>Yayla Bölgesi</p>	<p>1. Hövme-i Sofla 2. İzzed Hast 3. Padena-i Şarki 4. Sede 5. Hüseyinabad 6. Aspuz 7. Rah Mücerredi 8. Tel Beyza</p>	<p>9. Guyam 10. Herak</p>
<p>Kışlak Bölgesi</p>	<p>1. Buşehr ve Eham 2. Telhe 3. Buşkan 4. Laver 5. Muhdan 6. Kengan 7. Deşt Peleng 8. Deşt Miş</p>	<p>9. Geledar 10. Honc 11. Feragbend 12. Şurab 13. Çinar Faryab</p>

Ses Bölüklü Tayfası'nın Göç Sırasında Geçtiği Bölgeler ve Ana Yollar

Harita: 11

Harita: 12

Harita: 13

Fransa İlimler Akedemisinin 1724 yılında hazırladığı harita

Aşağıdaki Haritadan Bir Bölümde Turcomas (Türkmenler) kelimesi Görünmektedir.

Harita: 14

Resim: 1

Resim: 3

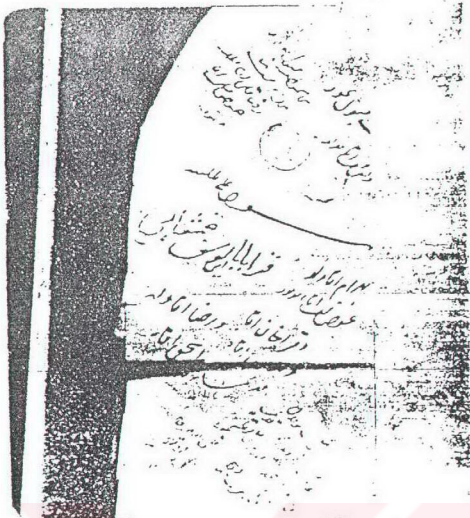

Resim: 2

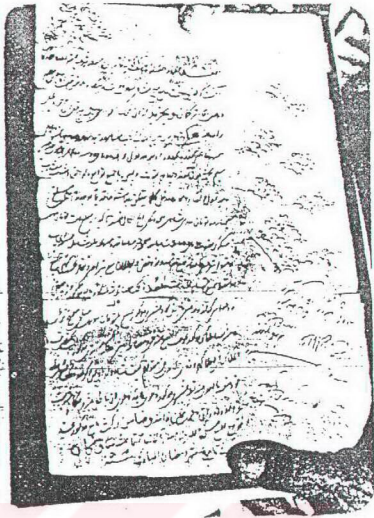

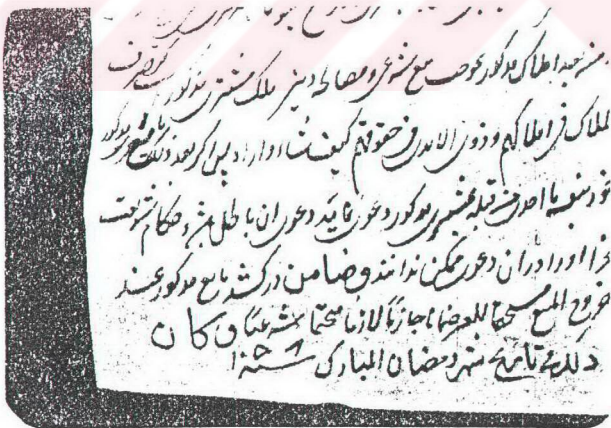
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Bibliyografya (Kitaplar)

- AFŞAR SİSTANİ İrec (1368), **Mukaddeme-i Ber Şinaht-i İlha, Çadurneşinan ve Tavayif-i Aşairi-i İnan**, 2 Cilt, Baskı 2, Muassese-i Amuzeşi ve İntişarati-i Nesli Daniş, Tahrán,
- AKTAN Oğuz (1996), **Yörükler Sempozyumu**, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- AMANULLAHİ BAHARVEND Dr Sekender (1374), **Kavm-i Lor, Pejuheşi Derbare-i Peyvestegi-i Kavmi ve Perakendegi-i Coğrafiyayi-i Lorha der İnan**, Baskı 2, Muassese-i İntişarati-i Agah,
- AMANULLAHİ BAHARVEND Dr Sekender (1378), **Kuçneşini der İnan, Pejuheşi Derbare-i Aşair ve İlat**, Baskı 5, Agah, Tahrán
- BAYAT Kave (Tercüme) (1373), **Ceng-i Cahani Der Cunub-i İnan, Guzarışha-i Salane-i konsulgeri-i Britanya der Buşehr**, Kongere-i Büzürğdaşt-i Heştadumin Sal-i Şehadet-i Reis Ali Dilvari, Buşehr
- BAYAT Kave (1365), **Şuriş-i Aşairi-i Fars Salha-i 1307-1309 H.Ş**, Baskı 1, Neşr-i Nögre,
- BEŞİRİ Ahmed (1369), Vizaret-i Umur-i Harice-i İngilistan, **Kitab-i Abi**, 8 Cilt, Neşr-i Nov, Tahrán
- BEHMEN BEYGİ Muhammed Behmen, (1324), **Örf ve Adet der Aşair-i Fars**, Baskı 1, İntişarati-i Bungah-i Azer
- BLAGA Rafael, **İnan Halkları El Kitabı**, Baskı 1
- BROWN Edward (1338), **İngilab-i İnan**, tercüme ve havaşi-i Ahmed Pejüh, Kanun-i Marifet, Tahrán
- CİDDİ (BAYAT) Hüseyin (1378), **Peyvestegi-i Kavmi ve Tarihi-i Oğuz-İlha-i Kaşkayi-i İnan, Kabile-i (Kayı-Kaşkayı)**, Baskı 1, İntişarati-i Nevid-i Şiraz, Şiraz
- DOMORİNİ J (1375), **Aşair-i Fars**, Tercüme-i Dr Celal-ed Din Refi' Fer Dr, Baskı 1, Muassese-i İntişarati ve Çap-i Danişgah-i Tahrán, Tahrán
- FESAİ Hac Mirza Hasan Hüseyini (1378), **Farsname-i Nasiri**, 2 Cilt, Tashih ve Tahşiye ez Dr Mensur Restigar Fesai, Baskı 2, Muassese-i İntişarati-i Emir Kebir, Tahrán
- GAFFARİ Yagub (1378), **Tarih-i İctimai-i Kohgiluye ve Boyer Ahmet**, Baskı 1, İntişarati-i Gülha, İsfahan
- GURKANİ Nasir-ed Din Muhammed Cahangir (1359), **Cahangirname**, be Kuşeşi Muhammed Haşim, İntişarati-i Bünyan ve Ferheng, Tahrán
- HABİBİ FEHLİYANİ Hasan (1371), **Memeseni der Güzergah-i Tarih**, Baskı 1, İntişarati-i Nevid-i Şiraz, Şiraz
- HEY'ET Dr Cevad (1366), **Tarih-i Zeban ve Lehceha-i Türki**, Baskı 2, Neşr-i Nov, Tahrán
- HEY'ET Prof Dr Cevad, **Horasan Türkçesi**, Anayurttan Atayurda
- HURMUCİ Mirza Ca'fer (1343), **Hakayik-ul Ahbar-i Nasiri**, Zavvar, Tahrán
- İBN BATUTA (1359), **Sefername-i İbn Batuta**, Tercüme-i Müvehhid, Dr. Muhammed Ali, Tahrán
- İKTİDARİ Ahmed (1359), **Huzistan ve Kohgiluye ve Memeseni**, Tahrán
- KAHRAMANİ Muzaffer (H.K. 1396), **Ez Baverd Ya Ebiverd-i Horasan Ta Ebiverd Ya Ebulverd-i Fars**, Çap-i Hayyam-i Şiraz, Şiraz

- KAHRAMANİ Muzaffer (1373), **Tarih-i Vakayi-i Aşairi-i Fars**, Baskı 1, İntişarat-i İlmî, Tahran
- KAİM MAKAMİ Cahangir (1359), **Nehzet-i Azadiahahi-i Merdum-i Fars Der İnkilab-i Meşrutiyet-i İran**, Baskı 1, Merkez-i İrani-i Tahkikat-i Tarihi, Tahran
- KİYANİ Menuçehr (1377), **Kuç ba Aşk-i Şakayik, Berresi-i Hüner der İli Kaşkayi**, Baskı 1, İntişarat-i Kiyân Neşr, Şiraz
- KİYANİ Menuçehr (1371), **Siyeh Çadurha, Baskı 1, Çaphane-i Sa'îd Nov**
- KİYAVEND Aziz (1368), **Hükümet, Siyaset ve Aşair, Ez Kaçariyye Ta Kunun**, Baskı 1, İntişarat-i Aşairi
- MECİDİ Nur Muhammed (1371), **Tarih ve Coğrafiya-i Memesenî**, Baskı 1, İntişarat-i İlmî ve Ferhengi-i Tehran, Tahran
- Mecmue-i Kitab-i Agah, İlat ve Aşair** (1362), Baskı 1, İntişarat-i Agah, Tahran
- JAMES Moberly (1369), **Amaliyat Der İran, Ceng-i Cahani 1914-19**, Tercüme-i Kave Bayat, Baskı 1, Muassese-i hadamat-i Ferhengi-i Resa
- MUSADDİK Dr Muhammed (1364), **Hatrat ve Taamulat'î Doktor Muhammed Musaddik**, Be Kuşeş-i İrec Afşar, Tahran
- MUSTUFİ EL-MEMALİKİ Dr Rıza (1377), **Coğrafiya-i Kuçneşini "Umumi ve İran" ba Te'kid be İli Kaşkayi**, Baskı 1, Merkez-i İntişarat-i İlmî-i Danışğah-i Azad-i İslami
- MÜSTEŞAR-UD DEVLE Sadık (1361), **Hatrat ve Esnat-i Müsteşar-ud Devle**, İrec Afşar, İntişarat-i Firdevsi, Tahran
- NİK HULK Ali Ekber; NURİ Askeri (1377), **Zemine-i Camia Şinasi-i Aşair-i İran**, Baskı 1, İntişarat-i Çapeş, Tahran
- FREDRİCH O'connor (1376), **Ez Meşrute Ta Ceng-i Evvel-i Cahani, Hatrat-i Fredrich O'Connor, Konsul-i İngilis der Fars**, Tercüme-i Hasan Zengene, Baskı 1, Neşr ve Peş-i Şiraze, Tahran
- PERHAM Sirus (1371), **Destbaftha-i Aşairi ve Rustayi-i Fars**, 2 Cilt, Baskı 1, Muassese-i İntişarat-i Emir Kebir, Tahran
- PEYMAN Habib-ullah (1347), **Mutala-i Siyasi-İctimai-İktisadi-i İli Kaşkayi**, Tahran,
- RAHİMİ MERDANİ Esed-ullah (1378), **Atalar Sözü, Zerb-ul Meselha-i Türki Kaşkayi (Türkan-i Cunub-i İran)**, Baskı 1, İntişarat-i Kiyân Neşr-i Şiraz, Şiraz
- RAHİMİ MERDANİ Esed-ullah (1379), **Asanaklar (Teraneha-i Türki-i Kaşkayi)**, Baskı 1, İntişarat-i Nehlha-i Sorh
- SADİĞİ Molla Gorg Ali (1377), **Memesenî Deşti Por ez Hun ve Teşti Por ez Hun**, Baskı 1, İntişarat-i Kuşa Mehr, Şiraz
- RÜKNZADE "ADEMİYYET" Muhammed Hüseyin (1370), **Fars ve Ceng-i Beynelmîlel**, 1-2, Baskı 5, Çap-i İkbâl, Tahran
- SAFİ NEJAD Dr Cevad (1375), **Aşair-i Merkezi-i İran**, Baskı 2, Muassese-i İntişarat-i Emir Kebir, Tahran
- SA'İDİ SİRCANİ Ali Ekber (1361), **Vakayi-i İttifagiyeye, Mecmua-i Güzारेşha-i Hafıye Nevisan-i İngilis, Der Vilayat-i Cunubi-i İran Ez Sal-i 1291 Ta 1322 Kameri**, Baskı 1, Neşr-i Nov, Tahran
- SYKES Christopher, **Faaliyyetha-i Casusi-i Wassmuss ya Lourans-i Almanî der İran**, İntişarat-i Vehid
- SEFİRİ Florida (1364), **Polis-i Cunub-i İran**, Tercüme-i Mensure İttihadiyye ve Mensure Refii, Tahran
- SEHAM PUR Huşeng (1377), **Tarihçe-i İlat ve Aşair-i Arab-i Fars**, Baskı 1, İntişarat-i Kuşa Mehr, Şiraz
- SERDAR ES'AD Ali Kulu Han; LİSAN-US SALTANA SİPEHR Abd-ul Hüseyin (1376), **Tarih-i Bahtiyari, Hulasat-el A'sar fi Tarih-el Bahtiyar**, Be İhtimam-i Cemşid Kiyân Fer, Baskı 1, İntişarat-i Esatir, Tahran

SİPEHR MÜVERRİH-UD DEVLE Ahmed Ali (1336), **İran Der Ceng-i Büzürg, 1914-1918**, Baskı 1, Çaphane-i Bank-i Milli-i İran, Tahran
SAVLET KAŞKAYİ Muhammed Nasir (1366), **Salıha-i Böhran, Hatırat-i Ruzane-i Muhammed Nasir Savlet Kaşkayı Ez Ferverdın-29 Ta Azer-i 32**, Be Tashih-i Nesr-ullah Heddadi, Baskı 1, Muassese-i Hadamat-i Ferhengi-i Resa
SÜMER Faruk (1999), **Oğuzlar (Türkmenler)**, Baskı 5, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul
ŞAHBAZİ Şahbaz (1367), **Kaşkayı Ş'eri ya Asar-i Şüera-i Kaşkayı**, Baskı 1, Çaphane-i Müstefevi-i Şiraz, Şiraz
THERESE Marie (1376), **Şehsevaran-i Kuhsar**, Tercüme-i Muhammed Şehba, Baskı 1, İntişarat-i Piraste, Tahran
TEVEKKÜLİ Gulam Rıza (1379), **İl-i Basiri, Ez Tornas ta Lehbaz**, Baskı 1, Çap-i Allame-i Tabatabai, Tahran
TEYYİBİ Dr Hişmet-ullah (1378), **Mebani-i Camia Şinasi ve Merdum Şinasi-i İlat ve Aşair**, Baskı 3, İntişarat-i Danişgah-i Tehran, Tahran

Bibliyografya (Dergiler)

Fesname-i Aşairi-i Zehayir-i İnkılab, Tahran
Fesname-i Kuç, Bahar (1362) Tahran
Hüner ve Merdum, İran
Mecelle-i Vehid, Tahran
Mecelle-i Yadigar, Tahran
Mecmue-i Makalat-i Merdum Şinasi, İlat ve Aşair (1363) Tahran
Name-i Nur, Şumare 1-11 (1358-1359), Tahran
T.D.A.Y. Belleten
Türk lehçeleri örnekleri (1972), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
Vijename-i Kongre-i Beynelmileli-i Berresi-i Endişeha-i Hekim Cahangir Han Kaşkayı (1379) Dehagan

Bibliyografya (Ansiklopedi ve Sözlükler)

Ana Britannica (1989), Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul
Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedi, Milliyet, İstanbul
Meydan Larousse (1981), Meydan Yayınevi, İstanbul
MUİN Muhammed (1371), *Ferheng-i Muin*, Emir Kebir, Tahran
MUSAHİB Gulam Hüseyin, *Dairet-ül Maarif-i Farsi*, Muassise-i İntişarat-i Franklin
PENAHİYAN Jeneral Dr Mahmud, *Ferheng-i Coğrafiyayi-i Milli-i Türkan-i İran Zemin*, 5 Cilt